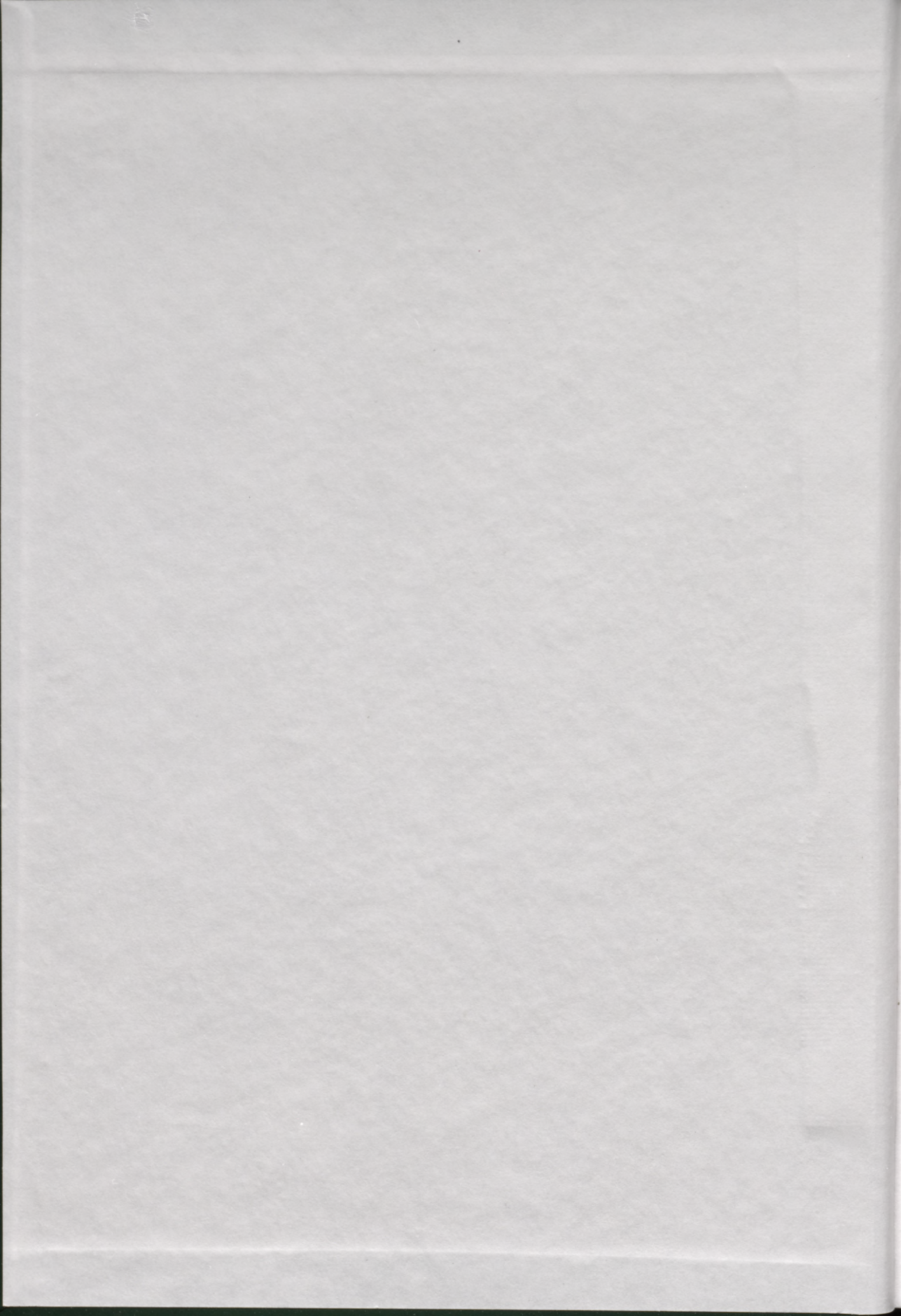

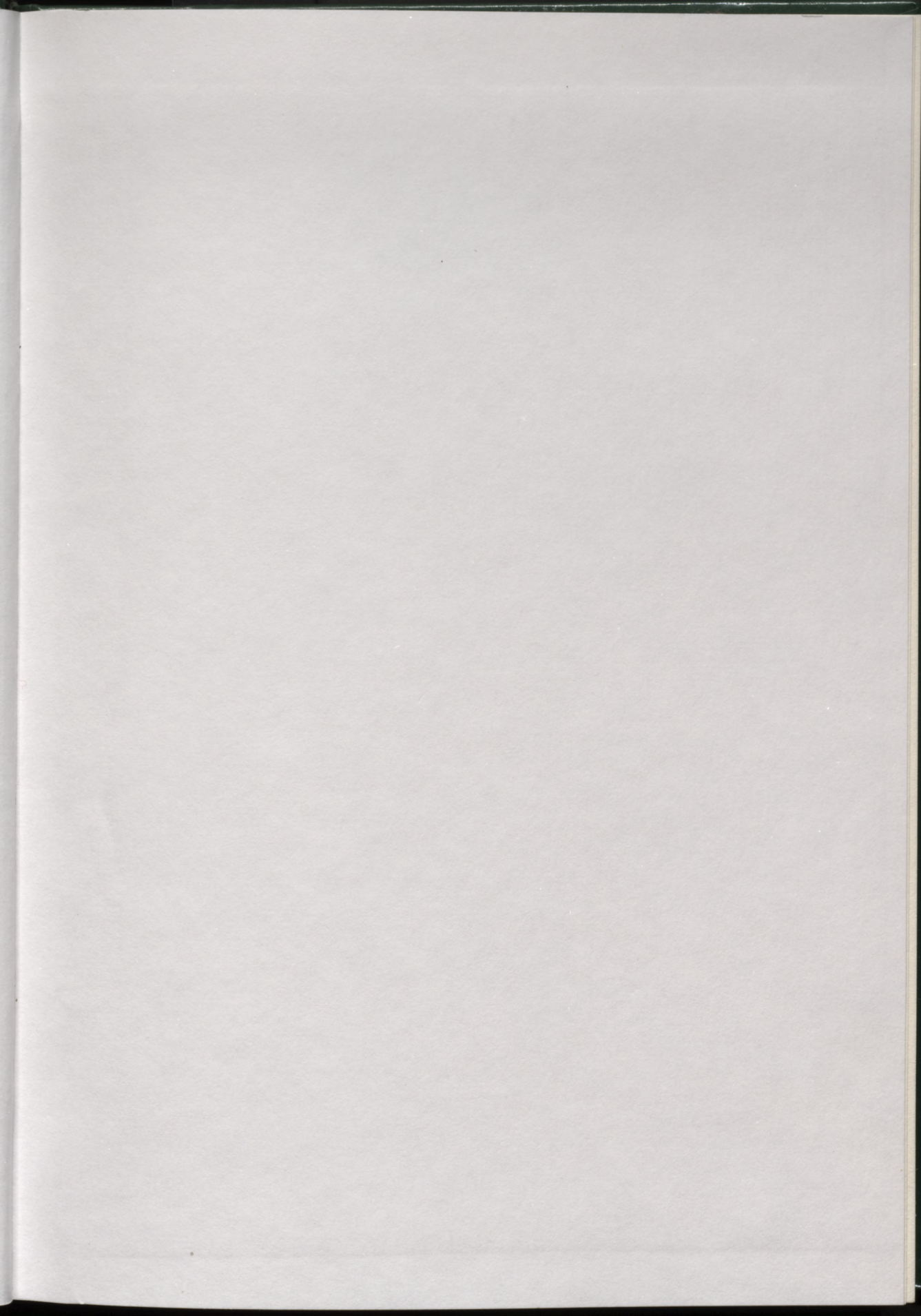
Iepazīsim Latviju

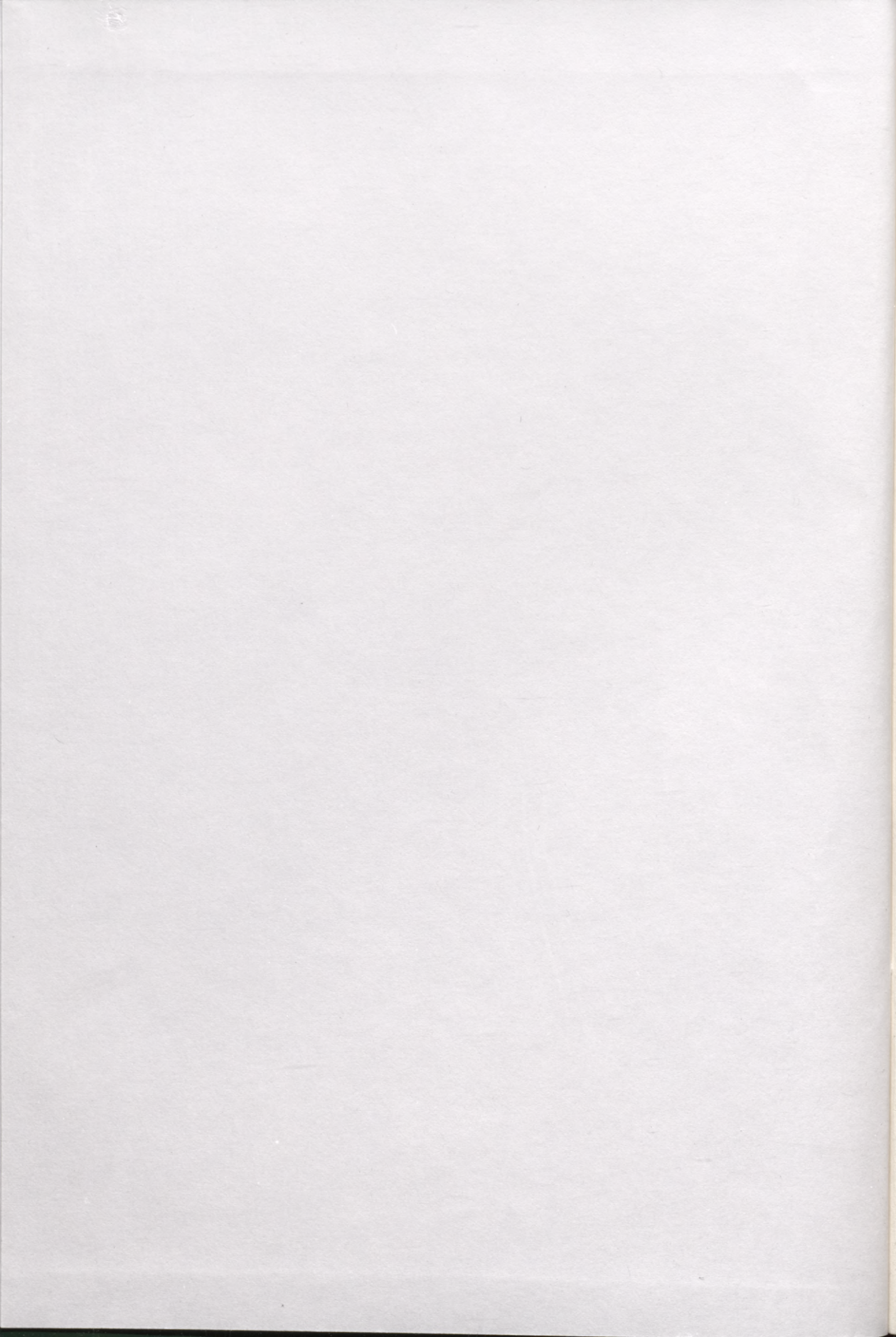

2

Latvija un latvieši gadsimtu gaitā

Iepazīšim Latviju

2. grāmata

Latvija un latviešu godamā gaitā

Lebanon
Lebanon

2006-5
L 203

L
9

Iepazīsim Latviju

2. grāmata

Latvija un latvieši gadsimtu gaitā

APLIS

UDK 908 (474.3)
Ie 640

Latvijas Nacionālā
BIBLIOTĒKA

0304013828

Mākslinieks *Vilnis Didrihsons*
Sastādītājs *Uldis Bormanis*

ISBN 9984-10-205-X

© SIA "Izdevniecība Aplis", Rīga

KAS IR BALTI? Indiešiem, irāņiem un anatoliešiem aizejot no indoeiropiešu pirmdzimtenes uz austrumiem, pēc tam vēl atdaloties armēņiem, irākiešiem un grieķiem, tagadējo baltu, slāvu, ģermāņu, ķeltu un romāņu senči vēl veidoja seneiropiešu kopību. No tās kā pirmie pirms aptuveni 4000 gadiem atdalījās balti. Daļa no tiem palika dzīvot iepriekšējās vietās; daļa pārvirzījās tālāk uz ziemeļiem un austrumiem. Baltu apdzīvotajā teritorijā ziemeļos ietilpa Dienvidsomija, austrumos – Maskavas apgabals un aiz tā vēl Jaroslavas, Ivanovas, Kostromas, daļēji Nižņijnovgorodas apgabals un daļēji Mordovija (kur tagad dzīvo erza mordvieši). Valodnieks V. Toporovs, kuru atbalsta arī citi, apcerēdams Maskavas apgabala baltiskos vietu vārdus, atzīst, ka arī Maskavas nosaukums ir baltisks. Maskavā, Zvirbuļu kalnos, ir atrasta baltu apmetne. Ar laiku austrumos un ziemeļos balti saplūda ar somugriem, bet Baltijas jūras krastos ar t.s. Baltijas somiem – somu, igauņu un lībiešu senčiem.

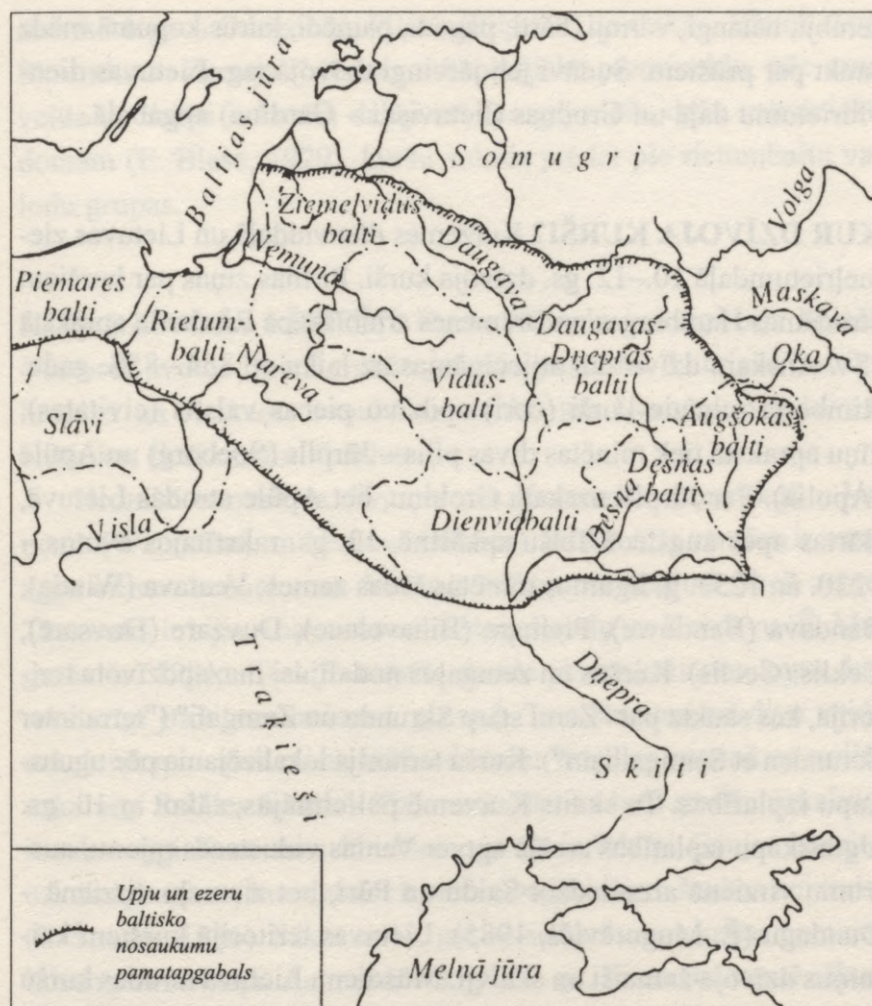
Pirmajā gadu tūkstoši pirms mūsu ēras un mūsu ēras pirmā gadu tūkstoša pirmajā pusē baltu apdzīvotā teritorija gandrīz nemainījās un aptvēra tagadējo Latvijas dienviddaļu, Lietuvu, Kaļiņingradas apgabalu, Polijas ziemeļdaļu, Baltkrieviju un Smoļenskas apgabalu. Baltu cilšu savstarpējās atšķirības bija mazākas nekā atšķirības no apkārtējām tautām, apliecinot baltu daudzveidīgo kopību. Baltu kaimiņi ziemeļos un austrumos bija somugri, dienvidos – irāņi, dienvidrietumos baltu cilšu zemes saskārās ar irākiešiem, rietumos dzīvoja ģermāņi. Dienvidrietumos dzīvoja luzicieši, kas sākotnēji nebija atdalījušies no seneiropiešu kopības. Domājams, ka Pomores kultūras radītāji bija balti, kas kopš 550. g. pirms mūsu ēras pakāpeniski izplatījās dienvidu virzienā. 5.–4. gs. p.m.ē. saplūstot pomoriešiem un luziciešiem, izveidojās paši agrīnākie slāvi.

Balti 2. gadu
tūkstoši pirms
mūsu ēras

Ļoti attīstīta baltu zeme bija Semba (tagad Kaļiņingradas apgabala rietumdaļa), kas atradās izdevīgā stāvoklī Baltijas jūras krastā. Uz šo novadu attiecas vecākās rakstītās ziņas par mūsu senčiem. Pirmbalti ir runājuši vienu valodu. Uz indoeiropiešu valodu savstarpējo radniecību norāda daudzu vārdu kopējās saknes vairākās valodās. To apliecina, piemēram, latviešu 'māte', lietuviešu 'móte', senslāvu 'māti', vecvācu 'mouter', latīņu 'māter', grieķu 'mātēr', vecindu 'mātar', tāpat kā daudzi radniecīgi vietu nosaukumi pirmbaltu apdzīvotajās teritorijās. Dņepras augš- un vidusteces, Nemunas un Daugavas, kā arī Vislas lejesteces baseinos raksturīgi baltiski upju un ezeru nosaukumi. Ūdeņu baltisko nosaukumu nedaudz ir arī ārpus šī apgabala.

Balti bija mednieki, zemkopji un karotāji. To apliecina arheoloģiskajos izrakumos atrastie akmens kapļi zemes apstrādāšanai un kara cirvjī. Tiem ir slaida forma, kas atgādina laivu, un tos tā arī parasti apzīmē – par laivas cirvjiem.

Baltu cilšu nosaukumus vēstures avotos pirmo reizi sastopam 2. gs. otrās puses grieķu ģeogrāfa Ptolemaja kartē. Viņš galindus un sudāvus iezīmējis tajās pašās vietās, kur šīs ciltis dzīvoja vēl pēc tūkstoš gadiem. Mazūrijas ezeru apgabala rietumdaļā dzīvoja galindi, bet austrumdaļā – sudāvi, kuri senkrievu hronikā saukti par jātvingiem.

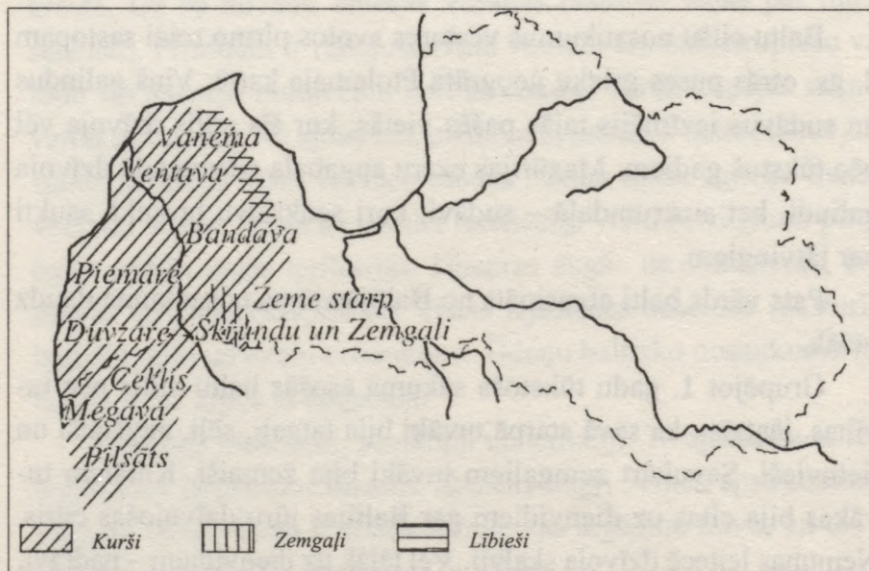
Pats vārds balti atvasināts no Baltijas jūras nosaukuma daudz vēlāk.

Grupējot 1. gadu tūkstoša sākumā esošās baltu ciltis pēc tuvības, jāatzīst, ka savā starpā tuvāki bija latgaļi, sēļi, augštaiši un lietuvieši. Savukārt zemgaļiem tuvāki bija žemaiši. Kuršiem tuvākas bija citas uz dienvidiem gar Baltijas jūru dzīvojošas ciltis. Nemunas lejtece dzīvoja skalvj. Vēl tālāk uz dienvidiem – nadravi,

sembji, nātangi, vārmji, bārti, pagudi, pamēdi, kurus kopumā mēdz saukt par prūšiem. Sudāvi jeb jātvingi dzīvoja tag. Lietuvas dienvidrietumu daļā un Grodņas (lietuviski – Gardina) apgabalā.

KUR DZĪVOJA KURŠI? Kurzemes dienviddaļā un Lietuvas ziemeļrietumdaļā 10.–12. gs. dzīvoja kurši. Pirmās ziņas par kuršiem atrodamas Hamburgas un Brēmenes arhibīskapa Rimberta aprakstā "Sv. Anskara dzīve" un attiecināmas uz laiku ap 854.–855. gadu. Rimberta minētie kurši (cori) apdzīvoja piecas valstis (civitates), cīņu aprakstā tiek minētas divas pilis – Jūrpils (Soeborg) un Apūle (Apulia). Par Jūrpili uzskata Grobiņu, bet Apūle atrodas Lietuvā, Bārtas upes augštecē Telšu apkārtnē. 13. gs. rakstītajos avotos – 1230. un 1253. g. līgumos minētas šādas zemes: Ventava (Winda), Bandava (Bandowe), Piemare (Bihavelanc), Duvzare (Dovsare), Ceklis (Ceclis). Kuršus un zemgaļus nodalījusi mazapdzīvota teritorija, kas saukta par "Zemi starp Skrundu un Zemgali" ("terra inter Scrunden et Semigalliam"). Kuršu teritorija lokalizējama pēc ugunskaņu izplatības. To skaits Kurzemē palielinājās, sākot ar 10. gs. Ugunskaņu izplatības areāls aptver Ventas vidusteces rajonu, austrumu virzienā aizsniedzot Saldu un Pūri, bet ziemeļu virzienā – Dundagu (Ē. Mugurēvičs, 1985). Lietuvas teritorijā kuršiem kaimiņos dzīvoja žemaiši un skalvjī. Mūsdienu Lietuvā atrodas kuršu

Kuršu apdzīvotā
teritorija.
Karti sastādījis
G. Zemītis

zemes Megava (Megowe), Pilsāts (Pilsaten) un Ceklis. "Zemē starp Skrundu un Zemgali" ir maz arheoloģisko pieminekļu, pēc sava veida tie daļēji ir kuršu, daļēji arī zemgaļu. Pēc dažu valodnieku domām (E. Blese, 1929), kuršu valoda pieder pie rietumbaltu valodu grupas.

KUR DZĪVOJA LĪBIEŠI? Kuršu ziemeļu kaimiņi bija lībieši. Vēstures avotos lībieši minēti jau 11. gadsimtā. Latviešu Indriķa hronikā un Atskaņu hronikā tie saukti par Lyvon.es vai Liven. Hronikas tieši nemin lībiešus

Hronikā ir minētas divas zemes Kurzemes ziemeļdaļā – Vanema (Wannema) un Ventava (Winda). Abām šīm zemēm ir somugru cilmes nosaukums. Vanema tulkojumā nozīmē Vecā zeme. Tās centrs ir bijis Abavas baseinā starp Rendu un Kandavu (Ē. Muğurēvičs, 1981). Te koncentrēts daudz akmeņkrāvuma kapu, kas raksturīgi Baltijas somiem 1. g.t.m.ē. Te sastopami arī divu veidu uzkalniņkapi – akmeņiem klāti uzkalniņi Valgāles tuvumā un smilšu uzkalniņi Sabiles tuvumā. Tiek uzskatīts, ka tieši smilšu uzkalniņi ir raksturīgi Kurzemes lībiešiem, jo tie ir līdzīgi Gaujas baseina uzkalniņkapiem, kuru etniskā piederība lībiešiem šaubas neizraisa (E. Šturms, 1936). Sākot ar 13. gs., akmeņkrāvuma kapus nomaina līdzenie skeletkapi. Acīmredzot kopš 12. gs. Ziemeļkurzemē sākusi

Līvīešu apdzīvotā
teritorija.
Karti sastādījis
G. Zemītis

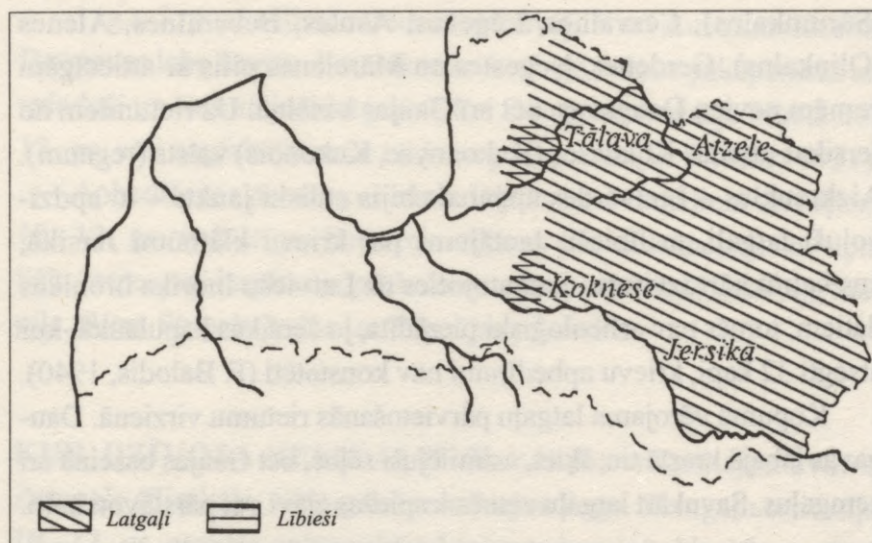
veidoties jaukta kuršu un lībiešu kultūra: pēc lībiešu paražas mīrušos apbedīja nesadedzinātus, bet kapa inventārs gan ir kuršiem raksturīgs (Ē. Mugurēvičs, A. Zariņa, E. Tenisons, 1990).

13. gs. rakstītajos avotos minēts, ka lībieši dzīvo Daugavas baseinā; viņi tiek saukti arī par veinaliem (Veinalenses). Daugavas lībiešu apgabals sniedzas no Rīgas līča rietumos līdz Aizkrauklei ar centriem Lielvārdē, Aizkrauklē un perioda beigās arī Daugmalē. Lielākā lībiešu koncentrācija bijusi starp Ikšķili un Salaspili. Lībiešu teritorija cieši piekļaujas Daugavas labajam krastam – tikai daži kapulauki atrodas Mazās Juglas (Tīnūži) un Ogres malā. Daugavas lībiešiem raksturīgi līdzenie kapi un uzkalniņkapi. Lībiešiem kapulauki konstatēti arī Daugavas kreisajā krastā – Tomes Nariņos (M. Atgāzis, 1969).

Daugavas lībiešu iespīšanās sākotnējā baltu (zemgaļu) teritorijā Daugavas kreisajā krastā iezīmē pretēju tendenci baltu virzībai uz ziemeļiem. Tālāk dienvidu virzienā lībiešus no zemgaļiem norobežo mežiem un purviem klāta josla Baldones–Olaines–Garozas apkārtnē. Lībiešu apdzīvota bijusi arī Doles sala, kur pētīts Vampeniešu I un II kapulauks (E. Šņore) un Raušu apmetne (E. Šņore).

Viens no lielākajiem lībiešu centriem atradies Gaujas baseinā ar centru Turaidā (Thoreida, Thorejda). Lībiešu teritoriju te iezīmē uzkalniņkapu areāls. Rīgas līča ziemeļaustrumu piekrastē atradās lībiešu zeme Metsepole (tulkojumā – Meža puse). Tālāko ziemeļu robežu iezīmē Umurgas Krastiņu un Vainižu Zviedrukalna kapulauki. Uz ziemeļaustrumiem no Turaidas, Straupes apkārtnē, atradās Idumeja (Ydumea), kas aptvēra nelielu teritoriju Braslas baseinā. Iespējams, ka šā apgabala lībieši atšķīrās no pārējiem ne tikai ar savu materiālo kultūru, bet arī etniski (Ē. Mugurēvičs, A. Zariņa, E. Tenisons, 1990). Bez lībiešiem te dzīvoja arī latgaļi.

KUR DZĪVOJA LATGAĻI? Vidzemes un Latgales iedzīvotāji 10.–12. gs. bija latgaļi. Latviešu Indriķis hronikā raksta par "Ietiēm, kas īpaši saucas par letgaļiem" (Lethos, lui proprie dicuntur Lethigalli). Ir uzskats, ka Vidzemē un Latgalē varētu būt dzīvojušas divas tautības – letgaļi un latgaļi (K. Ancītis, A. Jansons, 1962). Vairums pētnieku tomēr domā, ka Vidzemes un Latgales iedzīvotāji

pieder pie vienas tautības. Latgaļu teritoriju iezīmē līdzenie kapulauki, bet, sākot ar 11. gs., arī uzkalniņkapi. Lielākā skaitā tie koncentrēti gar austrumu robežu, kas visumā sakrīt ar latviešu etnisko robežu. Taču Ludzas apriņķa austrumdaļā ir arī iegarenie kapu uzkalniņi un garie uzkalniņi. Par etniski jauktu iedzīvotāju sastāvu liecina arī kapu pieminekļi Balvu novada austrumdaļā. Garie uzkalniņi tiek saistīti ar slāvu vai, precīzāk, kriviču kapu pieminekļiem, tomēr te iespējama arī baltu un somugru etnosa klātbūtne. Savukārt Polockas un Pleskavas teritorijā apbedījumos vērojamas latgaļiem raksturīgās piedevas, apbedīšanas virziens, kas liek domāt, ka te apbedīti pārslāvoti latgaļi. Latvijas ziemeļaustrumu robeža, kas nodalīja latgaļus no austrumu kaimiņiem, stiepās pa Balvu apriņķa austrumdaļu līdz Zilupei, tad pa šīs upes baseinu līdz Pasienei, tālāk, pavirzoties uz dienvidrietumiem un aptverot Plisūna, Kausu u.c. ezeriņus, no Volkoreziem uz dienvidiem, pāri Krāslavas apriņķa pašai austrumdaļai, ieejot Ziemeļrietumbaltkrievijā (V. Urtāns, 1968). Dienvidos un dienvidrietumos latgaļu etniskā robeža bijusi Daugava.

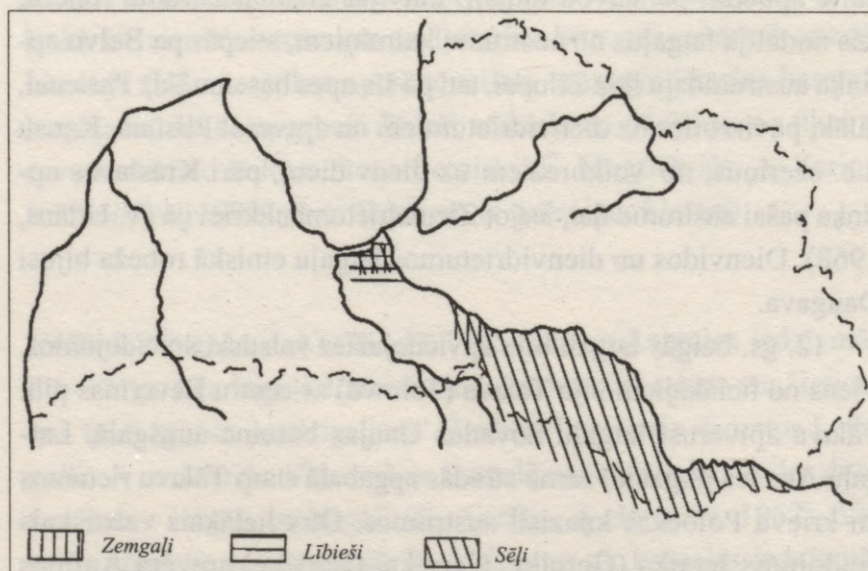
12. gs. beigās latgaļi bija apvienojušies valstiskos veidojumos. Viens no lielākajiem bija Tālava (Tolowd) ar centru Beverīnas pili. Tālava aptvērusi latgaļu novadus Gaujas baseina augšgalā. Latgaļu Atzeles (Agzele) zeme atradās apgabalā starp Tālavu rietumos un krievu Polockas kņazisti austrumos. Otrs lielākais valstiskais veidojums Jersika (Gercike, Gerzika, Gerceke) aptvēra Autīnes

(Sārumkalns), Cesvaines, Lēpenes, Asotes, Bebemīnes, Alenes (Oliņkalns), Gerdenes, Negestes un Mārcienas pilis ar attiecīgām zemēm nevien Daugavas, bet arī Gaujas baseinā. Uz rietumiem no Jersikas atradās Kokneses (Kukonoyse, Kukonois) valsts (regnum). Aizkraukles – Lielvārdes apgabals bijis etniski jaukts – to apdzīvojuši latgaļi un lībieši. Jautājums par krievu klātbūtni Jersikā, kas vairākkārt izvirzīts, pamatojoties uz Latviešu Indriķa hronikas datiem, tomēr nav arheoloģiski pierādīts, jo Jersikas kapulaukā, kur atsegti 32 kapi, krievu apbedījumi nav konstatēti (F. Balodis, 1940).

Kopumā vērojama latgaļu pārvietošanās rietumu virzienā. Daugavas labajā krastā tie, šķiet, asimilējuši sēļus, bet Gaujas baseinā arī zemgaļus. Savukārt latgaļu zemēs iespiežas slāvi vai pārslāvoti balti.

KUR DZĪVOJA SĒĻI? Spriežot pēc rakstītajām ziņām, sēļi (Latviešu Indriķa un Atskaņu hronikā – Selones) dzīvojuši Augšzemē, arī Kokneses apkārtnē kopā ar latgaļiem. Vairākos 1226. g. dokumentos minēts, ka sēļi dzīvo Rīgas apkārtnē. Šķiet, ka sēļi iespiedušies vāji apdzīvotā joslā gar Daugavas kreiso krastu Rīgas virzienā. Austrumos kā sēļu zemes robeža tiek saukta Vecā Daugavpils (Novene; A. Bīlenšteins, 1892), bet, pēc jaunākajiem datiem, tā atvērāma tālāk uz austrumiem līdz Skrudalienas Vitanišķiem. Sēļu dienvidu robeža meklējama mūsdienu Lietuvas teritorijā.

Sēļu apdzīvotā
teritorija.
Karti sastādījis
G. Zemītis

1. g.t. 1. pusē sēļi acīmredzot apdzīvojuši arī Austrumvidzemē Daugavas labo krastu, bet, sākot ar 6.–7. gs., viņus pakāpeniski atspieduši un asimilējuši latgaļi. Tikai Daugavas kreisajā krastā līdz 13. gs. sēļi saglabāja savu etnisko pašapziņu (E. Šturms, 1937).

Apbedīšanas paražas un materiālā kultūra latgaļiem un sēļiem 10.–12. gs. ir līdzīga, bet viņi atšķiras pēc antropoloģiskā tipa. Sēļu zemes nav bagātas ar pilskalniem. Augšzemē šajā laikā bija Sēlpils, Rites Stupeļu kalns un Dignājas pilskalns.

KUR DZĪVOJA ZEMGAĻI? Skandināvu rakstītajos avotos Zemgale (Simkala, Seimgala) minēta jau 9. gs. Zemgaļu teritorija 10.–12. gs. atradās galvenokārt Lielupes baseinā. No 10. gs., kad Daugavas lejtece parādījās lībieši, zemgaļu teritorija sašaurinājās (M. Atgāzis, 1980). Zemgaļu apdzīvotās zemes sašaurinājās arī Lietuvas teritorijā, kur tās aptvēra Mušas upes baseinu. Rietumos no kuršiem zemgaļus nodalīja "Zeme starp Skrundu un Zemgali". 10.–12. gs. Zemgalē bija apdzīvoti vismaz 9 pilskalni. Pēc 13. gs. avotiem, Zemgalē konstatējami šādi apgabali: Silene (Sillene) ar centru Augstkalnes Silakalnā, Žagare (Sagerd) ar centru Raktē (Racketen, Rackeri) – Žagare, Dobe (Dubene, Dobene) ar centru Lielaucē Incēnos, Spārnene (Sparnene) ar centru Īles Spārnu kalnā, Tērvete (Teruetene, Therwetene, Terweteri) ar centru Tērvetē, Dobe

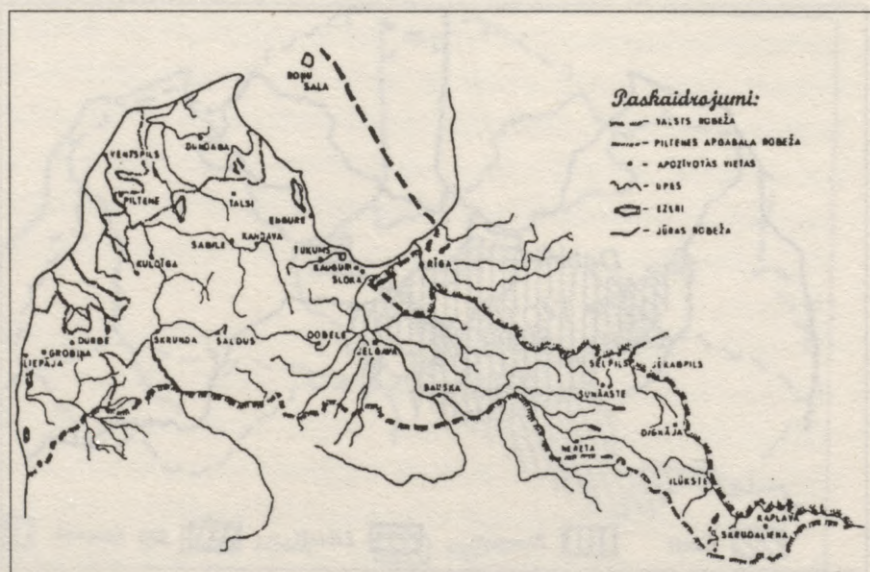

Zemgaļu apdzīvotā teritorija.
Karti sastādījis
G. Zemītis

(Dubelene) ar centru Dobeļē un Upmale (Upemolle) ar centru Mežotnē. Upmales robežas parasti tiek meklētas pie Daugavas kreisā krasta. Tomēr 11.–12. gs. Daugavas piekrastē dzīvojuši galvenokārt lībieši. Tādēļ visai pamatota šķiet doma, ka Upmales teritorija sniegusies tikai līdz Misas upes kreisajam krastam (V. Bilkins, 1973). Tomēr centralizācijas procesi Zemgalē bija izteikti – un 13. gs. beigās Tērvetes dižciltīgais Nameisis tiek dēvēts par Zemgales karali (rex).

KĀ RADĀS KURZEMES HERCOGISTE? 1558. gadā ar Maskavas cara karapulku iebrukumu Tērbatas bīskapijā sākās Livonijas karš, kura gaitā sabruka viduslaiku Livonija. Ne Rīgas arhibīskapijas, ne Tērbatas, Kurzemes un Sāmsalas–Vīkas bīskapiju vasaļi, ne arī Livonijas ordeņa bruņinieki nebija spējīgi aizsargāt savus īpašumus. Tādēļ 1559. gada 31. augustā ordenis, bet 15. septembrī arī Rīgas arhibīskapija noslēdza līgumu par aizsardzību jeb protekcijas līgumu ar Polijas karali un Lietuvas lielkņazu Sigismundu II Augustu. Karalis apsolīja livoniešiem sūtīt palīgā lietuviešu vienības, bet par atlīdzību viņam tika iekļātas piecas ordeņa un divas arhibīskapa pilis ar novadiem. Lietuvieši ieņēma ierādītās pilis, taču būtisku palīdzību karadarbībā nesniedza un pēc Livonijas ordeņa galveno spēku sakāves kaujā pie Lugažiem

Kurzemes
hercogiste

1560. gada 2. augustā, kas vēstures literatūrā ir iegājusi ar Ērgemes kaujas nosaukumu, stāvoklis kļuva katastrofāls. Šajā situācijā Livonijas ordeņa mestrs Gothards Ketlers par labāko izeju uzskatīja padošanos Sigismunda II Augusta virskundzībai, nododot visas ordeņa zemes karaļa rīcībā.

1561. gada 28. novembrī Viļņā starp Gothardu Ketleru un Sigismundu II Augustu tika noslēgts īpašs padošanās līgums – *Pacta subjectionis* jeb, kā kurzemnieki to biežāk dēvēja, *Provisio Ducalis* (burtiski: hercoga iztika). Saskaņā ar šī līguma noteikumiem karalis no ordeņa īpašumiem Kurzemē un Zemgalē izveidoja hercogisti, kuru piešķīra Ketleram kā mantojamu lēni. Tas nozīmē, ka Ketlers hercogisti varēja nodot mantojumā saviem pēcnācējiem vīriešu līnijā, bet Polijas karaļi bija hercogistes virskungi.

Pacta subjectionis stājās spēkā 1562. gada 5. martā, kad Rīgas pilī mestrs un pārējie Livonijas ordeņa pavēlnieki atteicās no saviem amatiem, svinīgi nododot ordeņa bruņinieku apmetņus Polijas karaļa sūtnim Nikolajam Radzivillam. Ceremonijas laikā Ketlers pasniedza Radzivillam lielo ordeņa zīmogu, kā arī Rīgas pils un pilsētas atslēgas, tādējādi simboliski atsakoties no kunga tiesībām uz Rīgu, kuras bija baudījis Livonijas ordenis. Līdz ar to Livonijas ordenis tika sekularizēts, t.i., laiciskots. Pēc tam Gothards Ketlers jau kā hercogs zvērēja uzticību karalim. Tādējādi 1562. gada 5. martu var uzskatīt par Livonijas likvidācijas un jaunas valsts – Kurzemes un Zemgales hercogistes (*Ducatus Curlandiae et Semigalliae*) – rašanās dienu. Tomēr jāatceras, ka ārpus hercogistes līdz pat 1609. gadam palika Prūsijai iekļātais Grobiņas novads, bet agrākā Kurzemes bīskapija jeb Piltenes apgabals turpināja pastāvēt kā atsevišķs valstisks veidojums.

VAI HERCOGS JĒKABS IR PĀRDEVIS SAVAS ZEMES IEDZĪVOTĀJUS? Kurzemes hercogistes spožais uzplaukums hercoga Jēkaba laikā ir tikai medaļas viena puse. Stabils valsts kases stāvoklis, pozitīvā ārējās tirdzniecības bilance, pārvaldāmās teritorijas un kolonijas, pārstāvniecības Eiropas spožākajos galmos – tas viss bija gādāts uz Kurzemes zemnieku beztiesības, izmisīgas eksistences, grūta darba un smagu kļaušu rēķina.

Bija jāstrādā ne vien valsts un privātās muižās, bet arī hercoga manufaktūrās, rūdas raktuvēs, kuģu būvētavās. Hercoga Jēkaba laikā muižās un citos uzņēmumos ik dienu bez algas ar pašu uzturu strādāja 6000 zirdzinieku un tikpat daudz kājnieku.

No zemniekiem rekrutēja karavīrus un matrožus, vervēja kolonistus un algotņus svešzemju armijām. Jā, pirms kara Valsts arhīva Kurzemes hercoga fondā ir bijuši materiāli, kas nepārprotami liecināja par to, ka hercogs Jēkabs ir tirgojies ar saviem iedzīvotājiem, tos par labu maksu piedāvājot citzemju valdniekiem kā algotņus.

Algoti karotāji bijuši visos laikos un daudzu zemju armijās. Būtībā tie ir speciālisti kara lietās, kuri par savu profesionālo pieņēmumu pildīšanu saņem atalgojumu. Tomēr ir liela atšķirība, vai kāds par algotni kļūst pēc brīvas gribas, lai gan bieži vien apstākļu ietekmē, vai arī tiek piespiests ar varu un viltu, bet naudu par tā lietajiem sviedriem un asinīm saņem kāds cits.

Uzskatāms par pierādītu, ka kurzemnieki 17. gadsimtā karājuši Polijas, Dānijas, Holandes un Zviedrijas armijās. Gandrīz droši var teikt, ka zviedru armijas rindās tie nebija algotņi, jo tajā laikā tai nebija algotu ierindnieku. 1644. gada jūnijā Parīzē sākās sarunas par Kurzemes hercoga iespējamo "militāro palīdzību" Anglijas karalim Kārlim I. Ir zināms, ka tās ir palikušas bez rezultātiem, bet nav zināms, kā beigušās līdzīgas sarunas ar pretējās puses pārstāvjiem (O. Kromvela sūtņiem).

Īpatnējas attiecības ir bijušas ar Franciju. Francijai 17. gadsimtā vajadzēja ļoti daudz karaspēka. Lai gan Trīsdesmit gadu karā tā iestājās tikai 1635. gadā (karš ilga no 1618. līdz 1648. gadam), jau sen pirms tam nepārtrauktie reliģiskie kari un cīņas Spānijā, Itālijā, Holandē, Elzasā un citās zemēs bija galīgi izsmēlušas šīs valsts cilvēku resursus. Tāpēc Francija meklēja algotņus visur, kur vien iespējams. Piemēram, Beļģijā franču karaspēkā cīnījās Ukrainas kazaku pulki pazīstamā atamana B. Hmeļnicka vadībā, domājams, uz "brigādes līgumattiecībām" līdzīgiem pamatiem. Tāpat arī daudzo zemnieku nemieru apspiešanai bija nepieciešams ārzemnieku karaspēks, jo uz pašmāju karotājiem paļauties vairs nevarēja. To pierādīja Fronda – nemieri, kas laikā no 1648. līdz 1653. gadam aptvēra visu Franciju un visus iedzīvotāju slāņus, un tikai ar algotņu palīdzību tos beidzot izdevās apslāpēt.

Kurzemes hercoga "militārā sadarbība" ar Franciju sākās 1643. gada decembrī, noslēdzot tirdzniecības līgumu, pēc kura hercogs karaļa aģentiem atļāva vervēt Kurzemē kareivjus, iemaksājot hercoga kasē nodevu. Jaunu stimulu sarunas gūst 1646. gadā, kad hercogs piedāvā Francijas karalim divus kara algotņu pulkus, ka arī kuģus līdz ar visam ekipāžām – jūras virsniekiem un matrožiem. Te jau darījumu objekti nav vairs atsevišķi kara algādži, bet gan pilnīgi nokomplektētas kaujas vienības.

Turklāt sarunu un turpmākās sarakstes gaitā hercogs Jēkabs arvien palielina piedāvājumu apjomus, un 1649. gadā 25. martā datētā vēstulē jau ir runa par 10 000 pilnīgi apbruņotiem vīriem un 24 līdz 30 pilnīgi apgādātiem kuģiem. Kā redzams no kādas citas vēstules, par vienu kara algādzi mēnesī būtu jāmaksā: 20 dālderī hercogam, 6 dālderī zaldātam un 3 dālderī matrozim (uzturam). Apmaksa būtu iespējama daļēji naudā, bet atlikusī daļa – domīnijās, tas ir, teritorijās, no kurām hercogam būtu tiesības ievākt nodokļus.

Diezgan sīki saskaņoti piegādes maršruti un grafiki, patvēruma tiesības un iespējamā laupījuma sadales kārtība. Tomēr nav saglabājušies dokumenti, kas apliecinātu pašu piegādes faktu, ja neskaita dažus mājienus vēstulēs, piemēram, "lai būtu tā, kā pagājšreiz" vai arī pretēji – "lai nebūtu tā, kā pagājušajā gadā, kad ir bijušas dažas lietas jau pie izbraukšanas".

Šāda noslēpumainība izskaidrojama ļoti vienkārši: lai cik arī bagāts un varens bija hercogs Jēkabs, tāda mēroga darījumiem viņam tomēr bija nepieciešama sava sizerēna* – Polijas karaļa atļauja. Līdz pat 1648. gada vasarai viņš nemaz nešaubījās, ka tādu dabūs, izmantojot Francijas karaļa ietekmes cilvēkus Polijas galmā. Tomēr Polijas karalis hercogam Jēkabam atteica, taču atteica kaut kā īpatnēji, likdams manīt, ka nevar dot oficiālu atļauju, bet "ir gan brīv šeit izdarīt slepenu vervēšanu, vienīgi ne Jūsu Augstībai..." (Jūsu augstība – hercogs Jēkabs), īsāk sakot; aizliegts, bet drīkst.

Tāpēc arī saprotams, ka sarakste par nodomiem turpinājās (lai gan tagad arī tajā sastopami mājieni, ka dažas lietas labāk norunājamās zem četrām acīm), bet dokumentu, kurus varētu izmantot kā pierādījumus, nav. Turpmākajiem algotņu vervēšanas plāniem svītru pārvilka Lībekas 1651.–1653. gada miera kongress, jo tas atļāva

* Sizerēns –
augstākais
valdnieks, jo
hercogs Jēkabs
bija Polijas karaļa
vasalis. Kurzemes
hercogistē

zviedru flotei iebraukt Kurzemes ostās un zviedru karaspēkam doties cauri Kurzemes apgabaliem.

Kāda gan te vairs varēja būt karaspēka vervēšana pārsūtīšanai uz Franciju? Tomēr jābrīnās, ka Kurzeme to nesavāca pati savām vajadzībām. Vai tiešām visi karotspējīgie bija nosūtīti svešu valdnieku kalpībā un maz bija palicis tādu, kuri varētu nest ieročus?

PAR KĀDĀM DZIRNAVĀM CĪNĪJĀS "VELNA KALPI"?

Rīgas kinostudijas 1972. gadā uzņemtās kostīmfilmas "Velna kalpi Velna dzirnavās", kura uzņemta pēc Rutku Tēva romāna motīviem, sižeta pamatā ir 1600.–1629. gada Polijas–Zviedrijas kara notikumi, kas risinājušies vēsturiski identificējamā vietā – Māras dzirnavās.

Kas tās par dzirnavām un kāda īsti bija to loma šajā karā?

Māras jeb Marijas ūdensdzirnavas celtas Pārdaugavā jau 13. gs. pie Mārupītes iztekas no Māras dīķa (kādreizējās dzirnavu ūdenskrātuves) tagadējā Arkādijas dārzā. Ņemot vērā nemierīgos laikus un stratēģiski svarīgo izvietojumu Rīgas tuvumā, dzirnavas jau pašā sākumā nocietinātas, pie tam ne velti – tās vairākkārt pieminētas 13. un 14. gadsimta aprakstos par pilsētas cīņām ar leišiem un zemgaļiem, turklāt uzbrucējiem bieži vien nākot pie atziņas, ka potenciālais ieguvums nebūs pielikto pūļu vērts.

Līdz pat 16. gadsimta vidum dzirnavas piederēja Rīgas domkapitulam. Livonijas konfederācijai sabrūkot, Rīgas pēdējais arhibīskaps Vilhelms, tāpat kā ordeņa pēdējais mestrs Gothards Ketlers, 1551. gadā zvērēja uzticību Polijas un Lietuvas karalim Sigismundam II Augustam. Tādēļ pēc arhibīskapa nāves 1563. gadā visus viņa un baznīcas īpašumus, pie kuriem piederēja arī Māras dzirnavas, pārņēma Sigismunds II Augusts. Māras dzirnavas karalis uzdāvināja savam sekretāram Andrejam Spillam, kurš 1573. gadā tās pārdeva Rīgas pilsētai par 3500 dālderiem. Tā dzirnavas kļuva par pilsētas īpašumu, ko pārvaldīja rātes ieceltie dzirnavu kungi.

Polijas–Zviedrijas kara laikā Baltijā galvenā cīņa izvērtās par Rīgu, pilsētu, kas sargāja Daugavas tirdzniecības ceļu un pieeju Kurzemei un Lietuvai no jūras puses. Nespēdami Rīgu ieņemt triecienā, zviedri vairākas reizes ilgstoši aplenca pilsētu, līdz beidzot 1621. gada 16. septembrī rīdzinieki padevās. Visus šos gadus karadarbība

Zīmējuma kreisajā
pusē Māras
dzirnavas,
labajā – K. Šmita
vējdzirnavas.
J.K. Broces
zīmējums pēc
K. Grasa skices

vairāk norisinājās ap nocietināto pilsētu Daugavas labajā krastā, kā arī salās un pāri Daugavai tieši iepretim Rīgai. Pilsētai attālākās teritorijas, arī Māras dzirnavu apkaime, Daugavas kreisajā krastā tolaik vairāk cieta no Rīgas aizstāvju, poļu un lietuviešu armijas daļu sirojumiem, ko izraisīja karavīru sliktā apgāde ar pārtiku un neregulārās algu izmaksas, nekā no tiešās karadarbības.

Pašas Māras dzirnavas par armijas daļu uzbrukuma mērķi kļuva tikai pēc tam, kad Rīga jau bija padevusies zviedriem. Nu jau poļi visiem līdzekļiem centās atgūt Rīgu, bet Māras dzirnavas bija viens no šķēršļiem ceļā uz zaudēto pilsētu. Ir ziņas, ka 1626. gadā poļi divas reizes mēģināja iebrukt Māras dzirnavās. Kad arī 1627. gada 13. februārī tiem neizdevās ieņemt un nodedzināt Māras dzirnavas, viņi dusmās nogalināja 10 zemniekus, kas veda labību uz pilsētu. Pēdējo reizi poļi Māras dzirnavām uzbruka 1628. gada 18. oktobrī, bet arī šoreiz tika atvairīti.

Rutku Tēvs romānā "Trīs Vella kalpi" poļu karaspēka neveiksmes izskaidro šādi: "Visu kara laiku poļi neatmeta domas par Rīgas atgūšanu un arvien uzskatīja Māras dzirnavas par svarīgu atbalsta punktu. Laiku pa laikam viņi mēģināja ieņemt dzirnavas, bet bīstamā slava, kas no neuzveicamo laikiem saistījās ar šo cietoksni, pie pirmajiem šāvieniem lika uzbrucējiem bēgt nepārspējamās

bailēs." Tā, pateicoties savu aizstāvju drosmei, Māras dzirnavas šajā karā netika izpostītas. Rīgas aizstāvji vairāk gan paļāvās uz 1621. g. pilsētas aplenkuma laikā pie Mārupītes ietekas Daugavā uzcelto Kobronskansti, bet Māras dzirnavas izmantoja labības malšanai līdz pat 20. gadsimta 20. gadiem. Veidojot Torņakalna ielu tīklu un Arkādijas dārza apstādījumus, to ēkas nojauktas.

KUR MINHAUZENS PIESĒJA ZIRGU? Daudzi būs lasījuši vācu dzejnieka un rakstnieka Gotfrīda Augusta Birgera grāmatu, kas pirmo reizi iznāca 1786. gadā, par barona fon Minhauzena brīnišķīgajiem ceļojumiem un piedzīvojumiem. Ja ne, tad vismaz dzirdējuši nu gan esat par šiem neticamajiem piedzīvojumiem.

Kādā reizē Minhauzens, ziemā ceļojot no Vācijas uz Krieviju, nekur nav varējis atrast naktsmājas – visapkārt viens vienīgs sniegs. Barons piesējis savu zirgu pie kāda mieta, kas rēgojies laukā no sniega, un pats apgūlies sniegā. Otrā dienā viņš pats atmodies ciema kapsētā, bet savu zirgu ieraudzījis piesietu pie baznīcas torņa smailes.

Iespējams, ka tā bijusi Liepupes baznīca, bet varbūt arī ne... Taču šā vai tā baznīca ir saistīta ar Minhauzena vārdu. 1744. gada 2. februārī barons Hieronīms Karls Frīdrihs fon Minhauzens Liepupes baznīcā salaulāts ar Jakobīni fon Duntenu. Kāzas esot dzertas Duntē krogā. Tagadējā baznīca, kas redzama Rīgas – Ainažu šosejas malā, gan uzcelta tikai 1783. gadā, bet tai blakus redzamas iepriekšējās – pēc 1732. gada celtās baznīcas drupas. Savukārt Duntē krogā (tas atrodas 3 kilometrus no baznīcas uz Rīgas pusi) tagad ierīkots Minhauzena muzejs.

Barons Hieronīms Karls Frīdrihs fon Minhauzens, kura izpušķotos stāstus varētu būt pierakstījis Gotfrīds Augusts Birgers, dzimis 1720. gadā Bodenverderā. Tā ir neliela pilsētiņa Vācijā apmēram 50 kilometrus uz dienvidiem no Hanoveras. No 1740. gada līdz 1750. gadam barons bijis Rīgas kirasieru pulka virsnieks Krievijas cara armijā (kirasieri bija bruņoti jātnieki). 1752. gadā Minhauzens kopā ar Jakobīni atgriežas Bodenverderā un dzīvo tur līdz mūža beigām 1797. gadā. Bodenverderā vēl šodien apskatāma barona pils jeb kungu māja. Tagad tajā ir rātsnams un neliels muzejs – Minhauzena istaba. Bet pie mājas, kurā barons dzimis, ir

Minhauzena laukums. Tur redzama skulptūra, kas atgādina par Minhauzena piedzīvojumiem, – zirgs, kas nevar padzerties, jo tam nocista pēcpuse...

KUR KĀRLIS XII PAZAUDĒJA ZĀBAKU? Rīgas Vēstures un kuģniecības muzejā glabājas Zviedrijas karaļa Kārļa XII (1682–1718) zābaks. Agrāk to varēja apskatīt kādā no Rīgas Melngalvju nama velvēm. Pēc ievērojamā Rīgas novadpētnieka Johana Kristofa Broces atstātajām liecībām, Rīgas melngalvjiem sākotnēji pieredējis pat vesels pāris Kārļa XII zābaku, bet vienu viņi uzdāvinājuši Tallinas melngalvjiem.

Kā īsti slavenā Zviedrijas karaļa zābaki nokļuva Rīgas Melngalvju namā, nav zināms. Kultūrvēsturnieka Andreja Johansona esejā "Kārlis XII latviešu novados" minēts, ka Melngalvju namā glabājies viens no Ziemeļu kara laikā pazaudētajiem Kārļa XII zābakiem.

Ziemeļu kara laikā (1700–1721) par kundzību Baltijas jūrā Zviedrija cīnījās pret Saksijas kūrfirsti, Poliju, Dāniju un Krieviju. Rīga, kas tolaik bija viens no galvenajiem zviedru atbalsta punktiem Baltijā, kļuva par pirmā uzbrukuma mērķi. Polijas karalis un Saksijas kūrfirsts Augusts II cerēja Rīgu ieņemt pēkšņā uzbrukumā, bet tas neizdevās. Apvienotais sakšu, poļu un Kurzemes hercogistes karaspēks spēja vienīgi aplenkt pilsētu. Kārlis XII, uzzinājis par Rīgas blokādi, pavēlēja nosūtīt papildspēkus, kas palīdzēja pilsētas aizstāvjiem pārraut aplenkumu Vidzemes pusē. Savukārt, kad sakšiem pienāca papildinājums, blokāde tika atjaunota. Tomēr poļu un sakšu karapulki, kā arī Pētera I atsūtītie nelieli papildspēki bija par vājiem, lai triecienā ieņemtu pilsētu, tādēļ 1700. gada nogalē pēc sakšu ierosinājuma tika noslēgts pamiers. Ienaidnieks atkāpās no Rīgas uz Koknesi, atstājot sava karaspēka vienības tikai Kobronskanstī un Daugavgrīvas cietoksnī.

Kārļa XII zābaks.
J.K. Broces
zīmējums

Kamēr pie Rīgas norisinājās minētie notikumi, Kārlis XII vispirms nolēma vājināt pret zviedriem vērsto koalīciju. Augusta pirmajā dekādē, piedraudot bombardēt Kopenhāgenu, Kārlis XII panāca, ka Dānijas karalis Frederiks IV saskaņā ar Trāvendāles miera līgumu izstājās no zviedriem naidīgās savienības. Bet jau rudenī zviedru karalis devās uz Vidzemi. Rīgas aplenkums pa to laiku bija atslābis, un Kārlis XII devās vispirms atbrīvot Narvu, kuru bija ielenkuši 35 000 krievu karavīru Pētera I vadībā. 19. (30.) novembrī 8000 zviedru Kārļa XII vadībā pie Narvas sakāva tolaik vēl kaujās maz pieredzējušo krievu karaspēku. Zviedrijas karalis pats personīgi piedalījās šajā kaujā un cīņas karstumā esot pazaudējis vienu no saviem zābakiem.

Pēc Narvas kaujas zviedru armija atpūtās ziemas nometnē, līdz ap Rīgu atkal sarosījās uzbrucēji. 1701. gada martā Biržos Pēteris I tikās ar Augustu II un apsolīja nosūtīt palīgā 15 līdz 20 tūkstošus vīru lielu armiju, no savas puses pieprasot, lai poļi un sakši atjauno Rīgas aplenkumu. Rīgā un ārpus tās sākās gatavošanās lielajai sadursmei. Arī zviedri atstāja ziemas nometni un jūlija sākumā kopā ar Kārli XII ieradās pie Rīgas. Uzbrukums sākās 9. (20.) jūlijā. Četros no rīta zviedri dūmu aizsegā, ko radīja laivas ar degošiem mitriem salmiem, sāka celties pāri Daugavai. Nepilnas stundas laikā Spilves pļavas sasniedza aptuveni 7000 kājnieku ar pašu Kārli XII pirmajās rindās un aptuveni 600 jātnieku. Zviedru karalim ātrāk izdevās sakārtot savu armiju uzbrukumam, taču kauju pirmie uzsāka sakši. Cīņa notika pēc visiem tā laika kara mākslas likumiem: armijas uzbruka viena otrai noteiktās kaujas ierindās, kuras flangos sargāja jātnieku vienības. Pēc divu stundu ilgas kaujas zviedriem izdevās sakšu karaspēku sašķelt. Viena sakšu daļa atkāpās uz Kobronskansti, otra – Daugavgrīvas virzienā. Kārlis XII pievienojās sakšu vajātājiem Kobronskanstā virzienā. Pēc trim stundām sakši jau bija padzīti no Rīgas apkārtnes, un kauja turpinājās tikai Lucavsalā. Tur 400 krievu karavīri un 500 zviedru cīnījās vēl līdz pat nākamās dienas rītam. Zviedri šajā kaujā guva pārliecinošu uzvaru, bet Kārlis XII, ja var ticēt leģendai, tāpat kā pie Narvas, arī šeit – Spilves pļavās – esot pazaudējis vienu zābaku.

Raugoties vitrīnā izliktajā acīmredzot pēc mēra lietpratīgi izgatavotajā zābakā, nav tomēr skaidrs, kā to varēja pazaudēt, –

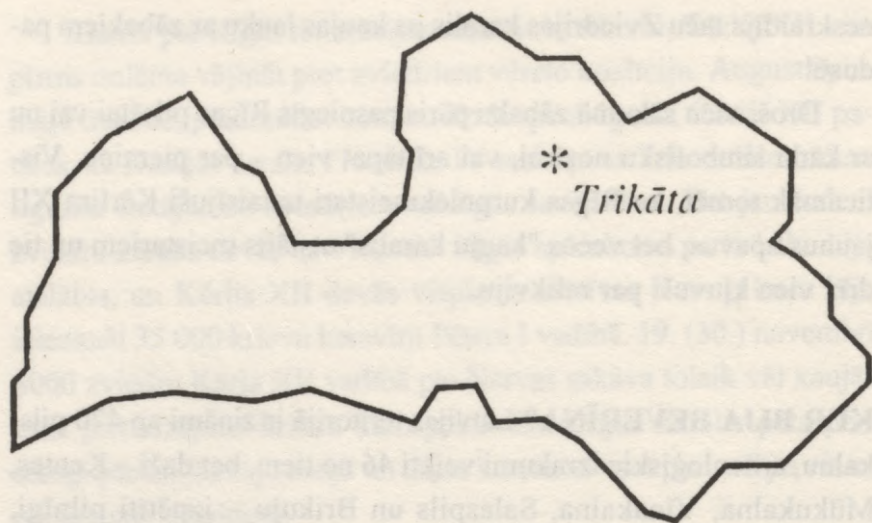
neskraidīja taču Zviedrijas karalis pa kaujas lauku ar zābakiem padusē!

Droši vien sākumā zābaku pāris pasniegts Rīgas pilsētai vai nu ar kādu simbolisku nozīmi, vai arī tāpat vien – par piemiņu. Visticamāk tomēr, ka Rīgas kurpniekmeistari uztaisījuši Kārlim XII jaunus apavus, bet vecos "kauju karalis" atstājis meistariem un tie drīz vien kļuvuši par relikviju.

KUR BIJA BEVERĪNA? Latvijas teritorijā ir zināmi ap 470 pilskalnu, arheoloģiskie izrakumi veikti 46 no tiem, bet daži – Ķentes, Mūkukalna, Vīnakalna, Salaspils un Brikuļu – izpētīti pilnīgi, Daudzus pilskalnus piemin arī rakstītie vēstures avoti, un arheologi var apstiprināt, ka senajiem hroniku autoriem ir taisnība un šādas nocietinātas apmetnes kādreiz ir bijušas. Beverīnas pils, lai arī pieminēta vairākos senos dokumentos, joprojām izraisa vēsturnieku diskusiju.

Dažādos laikos Beverīnas pili kā svarīgu nocietinājumu Tālavas zemē vēstures pētnieki meklējuši gan pie Burtnieku ezera, gan Vaidavas pilskalnā, gan Trikātā, gan Valmierā, gan Vijciema Celīškalnā, gan Raunas Tanīskalnā. Kāpēc jautājums par Beverīnas atrašanās vietu ir tik svarīgs, ka vēsturnieku uzmanību saista jau vairākus gadsimtus?

Protams, tas būtu katra vēsturnieka sapnis – pateikt skaidri un gaiši, ka apdziedātā Beverīna ir atradusies tieši tur vai tur un visi pierādījumi par to liecina. Bet ir arī daudz svarīgākas problēmas. Piemēram, kļuva skaidrāka Latvijas 13. gadsimta ģeogrāfija, rastos precīzāks priekšstats par galvenajiem satiksmes ceļiem, jo daudzos 13. gadsimta notikumos Beverīna tiek minēta visai bieži. Beverīnu noposta krievu meslu vācēji; pie Beverīnas sapulcējas latgaļu karavīri, lai pēc tam vajātu igauņu sirotājus; Beverīnas aizstāvēšanai lūdz Cēsīs mītošo ordeņa brāļu palīdzību; Beverīnā sapulcētie tās aizstāvji pēc ceļā pavadītas pusotras diennakts nonāk Igaunijā – igauņu zemes novadā; gan igauņi, atkāpjoties no Cēsu pils, gan vāci ar sabiedrotajiem, kas igauņus vajā, apmetas atpūsties pie ezera, kas ir ceļā uz Beverīnu; sadalot Jersikas valstij atņemtās zemes starp ordeni un bīskapu, bīskapam piekrīt arī teritorijas Beverīnas pierobežā.

Pagaidām avotos nav nekādas norādes, ka Beverīnā ir atradusies kāda dižciltīgā, valdnieka apmetne. Šis fakts it kā mazina Beverīnas nozīmi, tomēr ir zināms, ka pilskalni senajā Latvijā bija gan apdzīvoti – tur uzturējās novada kunga karadraudze un tuvākie ļaudis, gan neapdzīvoti – kā patvērumš briesmu gadījumā. Varbūt Beverīna bija tieši tāds nocietinājums bez pastāvīgiem iemītniekiem, tomēr pietiekami svarīgs, lai iebrukušie siriķi censtos to nodedzināt.

Apsverot visus par un pret argumentus, kur varētu meklēt Beverīnu, liekas loģiski tie pierādījumi, kas par pils atrašanās vietu nosauc Raunas Tanīskalnu. Ceļa un laika aprēķini, kad ļaudis ceļo no Beverīnas uz Cēsīm un no Beverīnas uz Igauniju, atbilst tam, ko varētu paveikt no Raunas abos virzienos. Arī pils apraksts vairāk atbilst tam, kāda varēja būt bijusi Tanīskalnā celtā pils – tajā varētu nokļūt pa divām uzejam, un tās vēl šobaltdien Tanīskalnā var saskatīt, pili apjozušas divas paralēlas, guļbūvē veidotas sienas, pati pils ir bijusi visai liela, par ko liecina arheologu izpētē atrastās celtnes paliekas, tātad viens kārtīgs nocietinājums. Pils ir gājusi bojā ugunsgrēkā. Arī senā hronika saka, ka krievi Beverīnu nodedzinājuši. Valodniekiem vēl ir jāizdara savi secinājumi, vai Beverīnas vārds pazudis kā noteiktas ģeogrāfiskas vietas apzīmējums tāpēc, ka sadalījies divos vārdos, kas agrāk bijuši par pamatu vārdam Beverīna: "va(i)ve" – no Raunas pietekas Vaives vārda un "ra(u)na" – tā, iespējams, apzīmēja ciemu stāvā upes krastā. Vai Beverīnas senākais vārds bija Vaverana?

Vai Rauna bija tā vieta, kur satecēja daudzi nozīmīgi ceļi? Ģeogrāfijas karte to apliecina. Ne velti Rīgas virsbīskaps Livonijas laikā par vienu no savām rezidences vietām bīskapijā izvēlējās tieši Raunu. Rīgas pilsētai pat bija Raunas vārti, kuriem cauri devās tie, kas vēlējās nokļūt Cēsīs. Te ceļi sazarojās, un viens no tiem veda caur Raunu uz Smilteni un tālāk uz igauņu zemēm.

Viens no pirmajiem, kurš aizstāvēja Raunas Tanīskalnā variantu kā iespējamo Beverīnas atrašanās vietu, bija Ernests Brastiņš trīsdesmitajos gados. Viņa viedoklim ir gan piekritēji, gan noliedzēji. Strīds par Beverīnas atrašanās vietu turpinās.

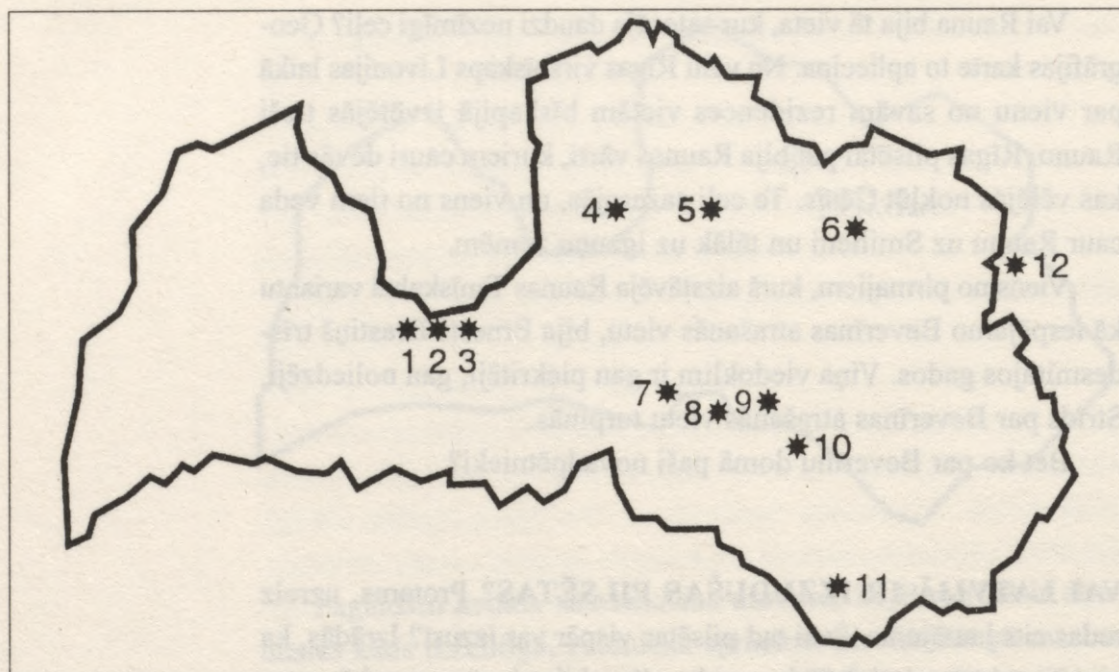
Bet ko par Beverīnu domā paši novadpētnieki?

VAI LATVIJĀ IR IZZUDUŠAS PILSĒTAS? Protams, uzreiz rodas cits jautājums – vai tad pilsētas vispār var izzust? Izrādās, ka var gan, pie tam ļoti dažādos veidos. Jāpiebilst, ka te gan nebūs runa par tā saucamajām senpilsētām ("pils sētām") jeb senlatviešu apmetnēm, kas lielākoties atradās pie pilskalniem, bet gan par "īstām" pilsētām – tādām, kas savā laikā bija ieguvušas pilsētas tiesības.

Pirmkārt, pie zudušajām pilsētām jāmin četras viduslaiku pilsētas, kas tika izpostītas karos. Divas no tām ir Koknese un Rauna – abas ieguvušas pilsētas tiesības 14. gadsimtā, un abas arī nopostītas vienā laikā – 18. gadsimta sākumā, kad ritēja Ziemeļu karš. Šajā pašā karā tika izpostīta arī Sēlpils, kas par pilsētu kļuva 17. gadsimtā. 14. gadsimtā pilsētas tiesības ieguva arī Straupe, kas tika sagrauta 17. gadsimta sākumā, Polijas – Zviedrijas kara laikā. Tiesa, visas šīs vietas ir apdzīvotas arī šodien, taču tās vairs nav pilsētas.

Viena no Latvijas pilsētām savas tiesības zaudēja pēc otrā pasaules kara, kurā tā tika stipri nopostīta. Tolaik tā bija arī mazākā Latvijas pilsēta, kam pilsētas tiesības bija piešķirtas 1928. gadā, un to sauca Lejasciems. Tā ciemam nebija lemts palikt par pilsētu.

Trīs pilsētas tika apvienotas ar lielākajām kaimiņu pilsētām un tādējādi zaudēja savu pilsētas nosaukumu. 1956. gadā Pļaviņām tika pievienoti Gostiņi, kas bija pilsēta no 1933. gada. Tajā pašā gadā Daugavpilij tika pievienota Grīva (reizēm to sauca Grīva–Zemgale), kas par pilsētu kļuva 1917. gadā (pēc citām zinām, jau 1912. gadā) un atradās Daugavas pretējā krastā. 1962. gadā atkal tika

- 1 – Ķemeri,
- 2 – Sloka,
- 3 – Rīgas Jūrmala,
- 4 – Straupe,
- 5 – Rauna,
- 6 – Lejasciems,
- 7 – Koknese,
- 8 – Sēlpils,
- 9 – Gostiņi,
- 10 – Krustpils,
- 11 – Grīva,
- 12 – Abrene

apvienotas divas pilsētas, kas atradās pretējos Daugavas krastos. Šajā gadā pār Daugavu tika uzcelts tilts, kas savienoja Krustpili ar Jēkabpili. Tad arī Krustpils, kurai pilsētas tiesības bija piešķirtas 1920. gadā, tika pievienota Jēkabpilij.

Savukārt 1959. gadā no trim pilsētām tika izveidota Jūrmalas pilsēta. Jūrmalas pilsēta radās, apvienojot Sloku (pilsēta no 1785. gada), Ķemerus (pilsēta no 1928. gada) un 1920. gadā dibināto Rīgas Jūrmalu. Patiesības labad gan jāteic, ka pēc otrā pasaules kara Rīgas Jūrmala kādu laiku vairs nebija patstāvīga pilsēta – tā bija iekļauta Rīgas sastāvā, un to sauca par Rīgas pilsētas Jūrmalas rajonu.

Pavisam savādā veidā Latvijai ir zudusi Abrene, kurai pilsētas tiesības tika piešķirtas 1933. gadā. Tolaik to sauca par Jaunlatgali un par Abreni pārdēvēja piecus gadus vēlāk – 1938. gadā. 1944. gadā Abreni un sešus Latvijas pagastus pievienoja Krievijai. Mūsu dienās Abreni sauc par Pitalovu.

KUR ATRODAS DAUGAVGRĪVAS CIETOKSNIS? 16. gadsimta vidū rietumos no Mangaļsalas Daugavai izveidojās jauna ieteka, kas drīz vien kļuva par tās galveno gultni. Radās nepieciešamība arī pēc jauna nocietinājuma, kas kontrolētu jaunizveidojušos

ūdensceļu. 1567. gadā poļu karavadonis J. J. Hodkevičs (ap 1525–1579) apdraudēja Rīgu no Daugavgrīvas puses, kur poļi Daugavas grīvas kreisajā krastā uz pussalas starp Daugavu un Lielupes ieteku bija izbūvējuši nocietinātu blokmāju (blokhauzu) ar šaujamlūkām. Lai šo fortifikācijas būvi atšķirtu no Daugavgrīvas cietokšņa, to nosauca par Jauno skansti. Rīgas pilsoņi bieži protestēja pret Hodkeviča garnizona patvarībām kuģu ceļa kontrolēšanā. Piemēram, 1589. gadā poļi prasīja par blokhauza nojaukšanu 45 000 zlotu.

17. gadsimta sākumā Daugavgrīvā bija stiprs cietoksnis ar labi izveidotiem papildnocietinājumiem, mūra sienām un spēcīgu artilēriju. Daugavgrīvai krītot ienaidnieku rokās, rastos tieši draudi arī Rīgai. 1605. gada augustā zviedru karavadoņa J. Mansfelda vadībā Daugavgrīvā ienāca kuģi ar 3500 vīru lielu armiju. Zviedru karaspēks uzsāka Rīgas un arī Daugavgrīvas cietokšņu blokādi un apšaudi ar lielgabaliem, tomēr vēlāk tika sakauts kaujā pie Salaspils. Jau 1608. gada jūlijā, izmantojot poļu armijas vājumu, zviedri Daugavgrīvu tomēr ieņēma un noturējās tur līdz 1609. gada novembrim. 1608. gadā (tātad vēl pirms Rīgas pievienošanas Zviedrijai 1621. gadā) zviedri Daugavas jaunās grīvas kreisajā krastā pie Buļļupes ietekas uzcēla nelielu četrstūra formas nocietinājumu jeb, kā toreiz sauca, skansti (no vācu val. Schanze – nocietinājums, ierakums). Izdevīgā ģeogrāfiskā novietojuma dēļ šī skansts uzraudzīja kuģniecību ne tikai Daugavā, bet arī Lielupē, jo tolaik Lielupe pa tagadējo Buļļupi ietecēja Daugavā. (1697. gada pavasara palos, rodoties ledus sastrēgumam, Daugavas grīva pārrāva kāpu joslu tagadējās Buļļu jeb Daugavgrīvas salas vidū, taču arī jaunā grīva drīz aizsērēja. 1755. gada plūdus Daugavas ūdeņi otrreiz pārplūdināja piejūras kāpas – šoreiz pie Vārnu kroga, tā izveidojot Lielupes mūsdienu ieteku jūrā.)

1617. gadā Mansfelds pārsteidza poļu Jaunās skanstis garnizonu un to ieņēma. Tomēr drīz vien rīdzinieki kopā ar poļiem skansti atguva un, izmantojot izdevību, ienīsto būvi nopostīja līdz pamatiem. Pēc zviedru neveiksmīgā uzbrukuma Rīgai poļi Daugavgrīvas cietoksni atkal atguva. Tikai pēc tam, kad 1621. gadā zviedru karaspēks Gustava II Ādolfa vadībā ienāca Rīgā, drīz tam pilnīgi padevās arī Daugavgrīvas cietoksnis.

17. gadsimta vidū zviedri Daugavgrīvas skansti pārbūvēja par piecstūrīgu citadeli, nocietinātu ar bastioniem un grāvjiem. Lai

nejauktu ar veco Daugavgrīvas cietoksni, zviedru jaunuzbūvēto cietoksni toreiz sauca par Jauno grīvu (no vācu val. Neumunde) – līdz pat 1680. gadam, kad veco cietoksni ar pili nojauca. Šajā cietoksnī atradās arī kazarmas, noliktavas, baznīca. 1670. gadā zviedri Daugavgrīvu pārveidoja par sešu bastionu citadeli ar ravelīniem grāvjos, mūrētiem kazemātiem un pulvera pagrabiem kurtīnēs.

Ar Daugavgrīvas cietoksni zviedru laikos saistās vairāki interesanti vēstures notikumi. 1658. gadā šeit ar ģimeni un pavadoņiem nedēļu uzturējās augstdzimušais zviedru ģusteknis – Kurzemes un Zemgales hercogs Jēkabs, kurš pēc tam tika pārvests uz zviedru pārvaldīto Narvu. 1680.–1683. gadā par Daugavgrīvas garnizona mācītāju strādāja Ernsts Gliks, kurš tur uzsāka Bībeles latvisko tulkojumu un nodibināja skolu kareivju bērniem.

Daugavgrīvas cietoksnis tika iesaistīts arī Ziemeļu kara (1700–1721) notikumos. Cietokšņa 400 somu karavīru garnizons pulkveža Budberga vadībā noturējās līdz 1700. gada marta vidum, lai arī sakšu rokās jau atradās viss Daugavas kreisais krasts no Rīgas līdz Koknesei. Pirmajā triecienā 13. martā sakši zaudēja vairāk nekā 1000 vīru, to skaitā ģenerāli Karlovicu un vairākus desmitus virsnieku. Kad sakši gatavojās sākt otro triecienu, Budbergs kapitulēja. Pēc Daugavgrīvas cietokšņa ieņemšanas sākās Rīgas aplenkšana, kurai uzbrucēji gan nebija lāgā sagatavojušies. Jau 9. (20.) jūlijā zviedri atbrīvoja Rīgu no aplenkuma un bloķēja sakšus Daugavgrīvā, tomēr cietokšņa komandants Konnics atteicās padoties. Cietoksnis atradās sakšu rokās līdz pat 1701. gada decembra vidum, kad garnizonu pieveica slimības. Visu šo laiku, lai arī Rīga vēl bija brīva, sakši, atrazdamies Daugavgrīvā, kontrolēja Daugavas tirdzniecību, tādējādi kaitējot Rīgas saimniecībai.

Turpmākie Daugavgrīvas cietokšņa nocietinājumu pastiprināšanas darbi tika veikti pēc Vidzemes ģenerālgubernatora Nila Stremberga (kopš 1709. gada 12. septembra) pavēles. Tomēr kara laime arī pēc Rīgas liktenim nozīmīgās Poltavas kaujas (1709) jau pilnīgi bija pārsviedusies Krievijas pusē. 1709. gada 15. oktobrī krievu priekšpulki parādījās Kurzemē, no kurienes 8000 vīri devās uz Rīgu. Ienaidnieks tuvojās Rīgai arī no Vidzemes puses. Sākās briesmīgākais aplenkums Rīgas vēsturē, kura laikā, krievi gandrīz nepārtraukti bombardējot pilsētu, Rīgā sākās arī bads un mēris. Šajā

smagajā laikā Daugavgrīvas cietoksnis ar artilēriju centās traucēt ienaidnieka baterijas, tomēr šo pūliņu efekts bija niecīgs. 1710. gada 5. jūlijā Rīga kapitulēja. Arī pēc padošanās krieviem Daugavgrīvas cietoksnis dažas nedēļas vēl pretojās, tomēr 8. augustā bija spiests padoties. Par godu šim notikumam Krievijā tika pat izgatavota medaļa DŪ-NAMUNDA CAPTA, turpmāk Daugavgrīvā vēstures dokumentos parādījās ar krieviskoto nosaukumu.

Daugavgrīvas
cietoksnis
(1703)

1721. gadā ieradies Rīgā, cars Pēteris I inspicēja pilsētas saimnieciskās un aizsardzības lietas, to skaitā arī Daugavgrīvas cietoksni un Daugavas ieteku jūrā. 1765. gadā Daugavas labajā krastā Mangaļsalā uzcēla papildu nocietinājumu – tā saukto Komētas fortu, kuram vajadzēja pastiprināt Daugavas grīvas aizsardzību. Krievijas impērijas valdība vispār piešķīra lielu nozīmi Daugavgrīvas nocietinājumiem, tāpēc notika to kapitālā pārbūve un artilērijas bateriju novietņu izbūve.

Pasaules kara laikā, pēc E. Andersona ziņām, Daugavgrīvas cietokšņa garnizonā bija 2000 karavīru, to skaitā 199 virsnieki (pēc citām ziņām – līdz 10 000 pēc kara laika štatiem), par cietokšņa centru bija kļuvusi Mangaļsala. Komētas fortā bija izvietoti vairāki desmiti smago lielgabalu un lauka artilērija. Cietoksni sargāja jūra, Ķīšezers, pārplūdinātās Spilves pļavas un 4. Aplenkuma artilērijas pulka tālu izvirzītās baterijas.

1915. gadā tieši Daugavgrīvā tika saņemta cara atļauja latviešu strēlnieku bataljonu dibināšanai. Cietokšņa komandanta adjutants kapteinis K. Baltiņš un praporščiks L. Bolšteins uzsāka to formēšanu un apmācīšanu.

No 13 cietoksnim piekomandētajām Rīgas, Kurzemes un Zemgales latviešu zemessargu darba rotām jau 1915. gada 18. martā tika izveidotas 8 kaujas rotas Daugavgrīvas cietokšņa zemessargu rotu Pirmā un Otrā apvienotā bataljona sastāvā. Tās arī bija pirmās

latviešu karavīru vienības Pirmā pasaules kara laikā. Jau aprīlī abi bataljoni piedalījās kaujās. 11. novembrī uz šo bataljonu bāzes izveidoja 5. Zemgales un 6. Tukuma latviešu strēlnieku bataljonus.

1917. gada septembrī, kad vācu armija ieņēma Rīgu, krievu armija atstāja Daugavgrīvas cietoksni, uzspriidzinot munīcijas noliktavas.

1919. gadā Padomju Latvijas valdība formēja Daugavgrīvas cietokšņa krasta artilērijas bateriju. Līdz 1919. gada 22. maijam tika izveidotas 2 smagās artilērijas baterijas ar 6 lielgabaliem. 1920. gada 13. decembrī tikko ieceltais Daugavgrīvas artilērijas baterijas priekšnieks Kārlis Dombrovskis atrada cietoksni sagrautu. Visi nocietinājumi un ēkas bija izpostītas un veidojamas no jauna. 1919. gada oktobrī Daugavgrīvas cietoksnī iegāja un nocietinājās militārā afērista Bermonta–Avalova karaspēka daļas, bet jau novembra sākumā tika no turienes padzītas.

Latvijas Republikas (1920–1940) pastāvēšanas laikā Daugavgrīvas nocietinājumus atjaunoja, uz tiem uzstādot Latvijas armijas lielgabalus. 1925. gadā centrālajā Mangaļsalā un Komētas fortā jau tika izveidotas artilērijas pozīcijas. Vēlāk lielgabalus uzstādīja uz dzelzceļa platformām, sliežu ceļi ļāva tām manevrēt un aizsargāt piekrasti un Daugavas un Lielupes iztekas.

1941. gada jūnijā pie Daugavgrīvas vācu torpēdlaivas uzbruka padomju kuģiem. Daudzi bijušie Latvijas Republikas kuģi, to skaitā "Krišjānis Valdemārs", jūrā devās tieši no šejienes. Pēc Otrā pasaules kara padomju okupācijas gados no Daugavgrīvas tika padzīti visi civiliedzīvotāji, šeit atradās viena no Sarkankarogotās Baltijas Kara flotes atbalsta bāzēm.

Mūsdienās – pēc Latvijas valstiskās neatkarības atjaunošanas – jautājums par Daugavgrīvas cietokšņa turpmāko likteni ir kļuvis īpaši aktuāls pēc tam, kad no tā apsaimniekošanas atteicās Aizsardzības ministrija. Lai arī Rīgas dome ir akceptējusi lēmumprojektu, kas paredz pārņemt pilsētas īpašumā līdz šim uz valsts vārda reģistrēto Daugavgrīvas cietoksni, tomēr pilsētas "tēviem" pagaidām nav konkrētu ieceru par cietokšņa apsaimniekošanu.

KAD RĪGA NOJAUCA VAĻNUS? 19. gadsimta vidū Rīga vēl no visām pusēm bija ieskauda ar vaļņiem un mūriem, aiz kuriem ārpusē vēl atradās grāvji un ierakumi. Šāda situācija traucēja pilsētas attīstību, jo tai nebija iespēju paplašināt savu teritoriju.

Nocietinājumu vaļņu nojaukšanu pilsētā sāka 1857. gada novembrī, bet kopumā šie darbi ilga vairāk nekā 6 gadus. Lai darbs ritētu veiksmīgi, tika nodibināta speciāla Rīgas cietokšņa vaļņu norakšanas komisija, kurai bija uzticēts vadīt un koordinēt gan organizatoriskos, gan finanšu un tehniskos jautājumus.

Pirmos vaļņus noraka Smilšu vārtu rajonā. Nocietinājumu grāvju vietā 1858. gadā izveidoja pilsētas kanālu un uzcēla vairākus tiltus pār to.

1859. gadā gar Merķeļa ielu paplašināja 1812. gadā iekārtoto Vērmanes dārzu. Šajā pašā gadā izveidoja Bastejkalnu, saglabājot daļu no Smilšu bastiona un tam vēl papildus uzberot zemi. Ap Bastejkalnu iekārtoja apstādījumus, kuru projekta autors bija Lībekas dārzu arhitekts A. Vents (pēc 1880. gada šos apstādījumus pārveidoja Rīgas pilsētas dārzu direktora G. Kūfalta vadībā).

1860. gadā bijušo vaļņu teritorijā vispirms uzcēla pirmo dzīvojamo ēku – Aspazijas bulvārī 16, pēc tam uzsāka pilsētas teātra būvi. Pēc vaļņu nojaukšanas tika nobruģētas jaunās ielas, ierīkoti trotuāri un celiņi apstādījumos, iestādīti koki. 1861. gadā ierīkoja Rīziņa kanālu – kanalizācijas kolektoru Vecrīgā.

Bastejkalns un
Pulvertonis pēc
Rīgas vaļņu
nojaukšanas

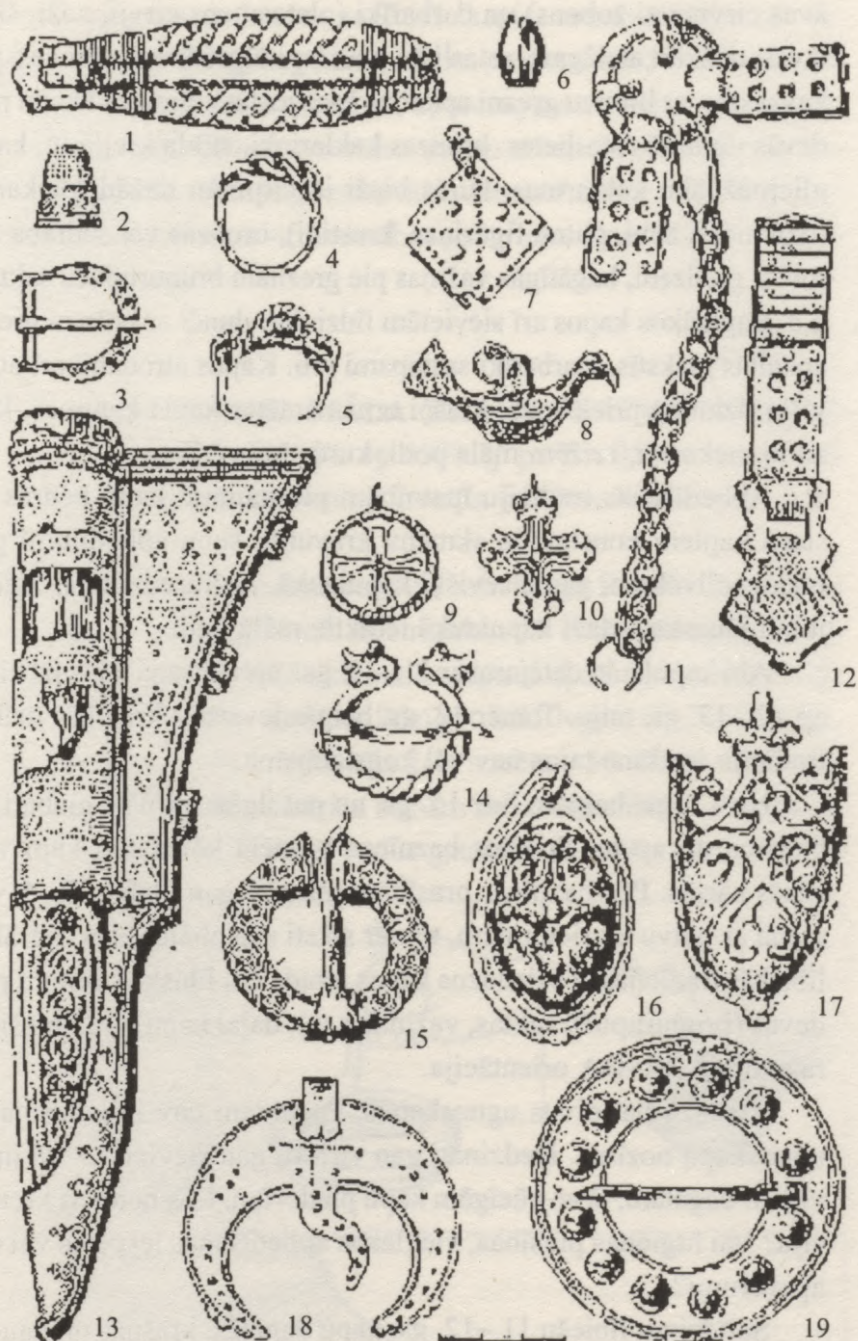

Pamazām ap Vecrīgu sāka veidoties bulvāru apbūves komplekss, kas kļuva par vienu no veiksmīgākajiem Eiropas 19. gadsimta beigu pilsētbūvnieciskajiem ansambļiem.

Pēc cietokšņa likvidēšanas Rīga strauji attīstījās, tādēļ radās jaunas organizācijas – 1858. gadā Rīgas Tehniskā biedrība, kura risināja ar pilsētas arhitektūru saistītus jautājumus, 1879. gadā – Rīgas Arhitektu biedrība, bet 1862. gadā tika nodibināta pirmā tehniskā augstskola Baltijā – Rīgas Politehnikums, kas pēc 1869. gada, kad atvēra arhitektūras nodaļu, kļuva arī par profesionālu arhitektu sagatavošanas centru.

KO VĒSTA LĪBIEŠU KAPULAUKI? Par lībiešu kultūru, par viņu tautas tradīcijām, arī pat par materiālo kultūru un sabiedrības diferenciāciju Ikšķiles lībiešu ciema vietā iegūtās ziņas lielā mērā papildina atradumi Zariņu un Rumuļu kapulaukos, kur kapi atklāti tikai zemē ieraktās bedrēs. Domājams, ka līdzenie kapi te ieviesušies no kaimiņu – baltu – ciltīm, jo, piemēram, Gaujas lībiešu novados raksturīgi uzkalninkapi. Mirušie galvenokārt apbedīti, tos nesadedzinot.

Ticot aizkapa dzīvei, mirušajiem kapā līdzi deva piedevas.
Vīriešu kapos raksturīgi ieroči (viens vai divi šķēpi, duncis, retāk

Daži Ikšķiles arheoloģisko izrakumu atradumi: 1 – kaula ķemmīte izrotātā atverē; 2 – bronzas uzpirkstenis; 3, 12 – bronzas jostu sprādzes; 4, 5 – zemas raudzes sudraba gredzeni; 6 – stikla krelle; 7–10, 18 – dažādi bronzas piekariņi; 11 – jostas sadalītājs no bronzas ar piestiprinājuma cilpām; 13 – dunča maksts ornamentēts bronzas apkalums; 14, 15 – bronzas pakavsaktas; 16 – bruņurupuču sakta; 17 – zobena maksts gala apkalums no bronzas; 19 – riņķa sakta

āvas cirvis vai zobens) un darbarīki (platasmens cirvji, naži, šķiltavas, dažkārt atslēgas), rotaslietu maz (spirālgredzeni, aproces, pakavsaktas, ar bronzū grezni apkaltas ādas jostas). Sieviešu kapu piedevās dominē rotaslietas: bronzas kaklariņķi, stikla kreļļu un kauri gliemežvāku kaklarotas, kurās bieži iestarpināti dažādi piekariņi (dzīvnieku zobi, putnu figūriņas, krustiņi), bronzas vai sudraba aproces, gredzeni, bagātīgas važiņas pie greznām bruņurupuču saktām u.c. Bagātākos kapos arī sievietēm līdzīgi doti dunči ar bronzū grezni apkaltās makstīs. Darbarīki sastopami reti. Kapos atrodami arī atsevišķi dzintara priekšmeti, krāšņi ornamentētas kaula ķemmes, lāču zobu piekariņi, reizēm māla podi, kuros bijis ēdiens.

Apbedīšanas tradīciju īpatnībām pieskaitāmi kapu bedrēs un starp kapiem konstatētie akmeņu krāvumi, suņu apbedījumi gan blakus cilvēkam, gan atsevišķi kapulaukā. Acīmredzot par ziedojumu jāuzskata daži kapulaukā ieraktie māla podi.

Abi kapulauki datējami ar 11.–12. gs., apbedīšana tajos izbeigta ap 12.–13. gs. miju. Tomēr 12. gs. beigās ieviestās kristīgās ticības tradīciju ietekme tajos nav vēl konstatējama.

No 12. gs. beigām līdz 15. gs. un pat ilgāk mirušie glabāti arī baznīcā un ap to. Ikšķiles baznīcas kapsētā konstatēti kapi vairākās kārtās. Pēc baznīcas prasībām mirušie gan glabāti R–A virzienā ar galvu uz rietumiem, tomēr sīkstī saglabājušās arī agrākās lībiskās tradīcijas. Tā daudzos kapos atrada īsti lībiska rakstura piedevas (bruņurupuču saktas, važiņas u.c.), daļai kapu bija lībiešiem raksturīgā ZR–DA orientācija.

Atsedza pat divus ugunskaļus. Pagaidām nav izskaidrojama ugunskaļu nozīme. Dedzināti gan vīrieši, gan sievietes – kā indivīdi ar bagātām, tā ar trūcīgām kapu piedevām. Kas noteicis kremāciju? Vai higiēnas prasības, vieglākas apbedīšanas iespējas vai citi apsvērumi?

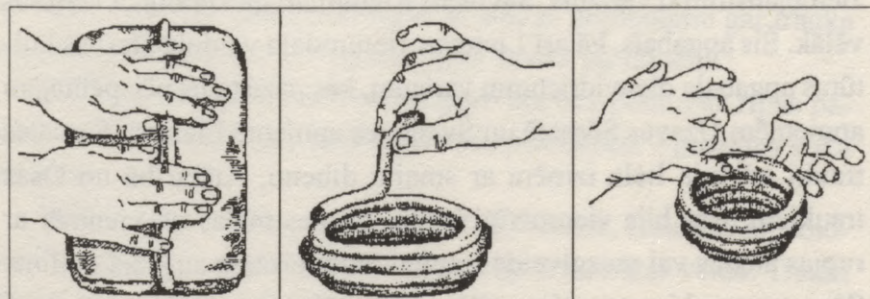
Salīdzinot lībiešu 11.–12. gs. kapu bagātās, krāšņās un daudzveidīgās piedevas ar vēlāko gadsimtu baznīcas kapu piedevām, spilgti redzams, ka tās kļūst arvien nabadzīgākas, turklāt arī vienkāršākas, apdarē paviršākas, bezgaumīgākas, rupjākas. Cēloņi var būt dažādi, taču neapšaubāmi galvenā nozīme bijusi tam, ka iebrucēji sagrāva vietējo iedzīvotāju materiālo labklājību, negatīvi ietekmēja garīgās un materiālās kultūras līmeni.

Pēc rakstura un daudzuma lībiešu kapi ir ar nabadzīgām (piem., dzelzs nazītis), vidēji bagātām (saktas, aproces, kāds darbarīks) un ļoti bagātām (saktas, kaklariņķi, aproces, pat sudraba) piedevām. Tas norāda sabiedrības mantisko un jau arī sociālo noslāņošanos.

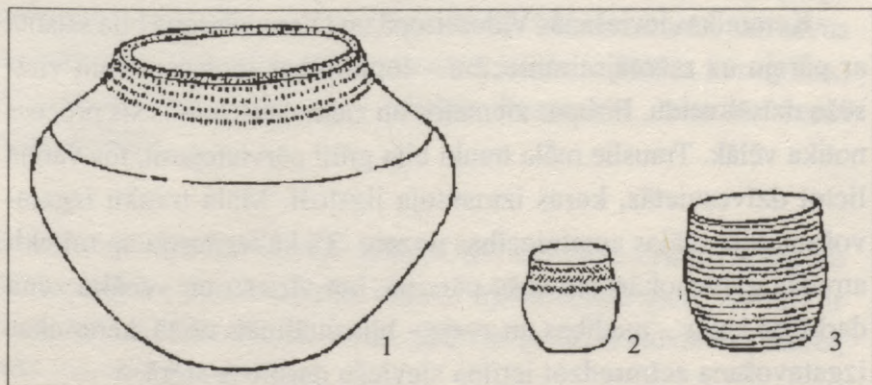
Stikla krelles, kauri gliemežvāki, damascīta tērauda zobeni u.c. liecina par attīstītiem tirdzniecības sakariem. Kapulaukos veidoti akmens krāvumi.

KĀDI BIJA PIRMIE MĀLA TRAUKI LATVIJĀ? Latvijā pirmie māla trauki parādījās ap 4500. g. pr. Kr. Šis notikums tiek uzskatīts par jauna laikmeta – neolīta jeb jaunākā akmens laikmeta sākumu.

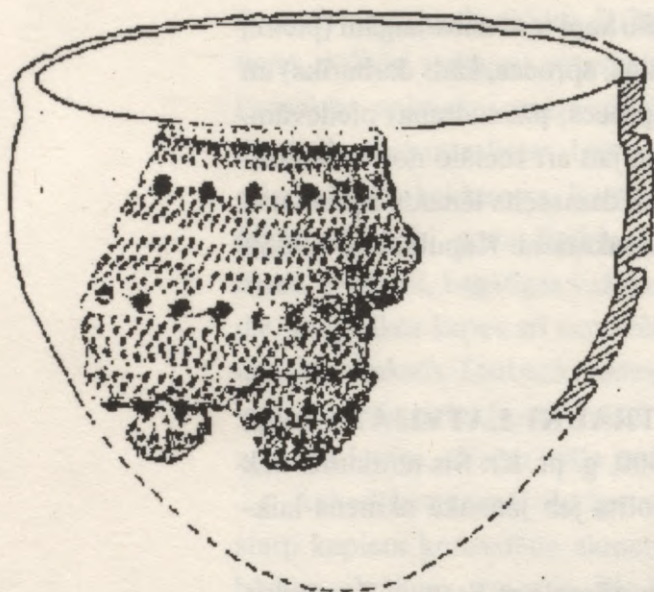
Senākos māla traukus ieguvis arheologs Francis Zagorskis Lazdukalna Osas apmetnē Austrumlatvijā Piestiņas upes labajā krastā. Līdz ar to šā veida keramika ieguva apzīmējumu Osas tipa keramika. Tāda paša vecuma līdzīgi trauki iegūti arī Zvidzes apmetnē Lubānas klānos. Podi bija liela izmēra – 30–40 cm diametrā, taisnām vai nedaudz izliektām sienām un smailu dibenu. Augšmala bija plāna, parasti nerotāta. Podus gatavoja no māla, kam piejauca

Akmens laikmeta māla trauku darināšanas process

Auklas keramikas atradumi Latvijā:
1 – amfora;
2 – māla trauks ar skujiņas ornamentu;
3 – māla trauks ar auklas nospieduma ornamentu

Ķemmes-bedrīšu
keramikā darināta
trauka fragments

Šīs keramikas paraugi iegūti mednieku un zvejnieku apmetnēs, kuras pēc tur iegūtajiem rīkiem bija līdzīgas Igaunijā Narvas upes krastā pētītajai apmetnei. Tāpēc šī kultūra tiek apzīmēta par Narvas kultūru. Narvas kultūra bija izplatīta plašā teritorijā Igaunijā, Latvijā, Lietuvā, Baltkrievijas ziemeļos un Krievijas ziemeļrietumu apgabalos. Austrumlatvijā bija izveidojies šīs kultūras vietējais – ziemeļaustrumu variants. Savukārt Rietumlatvijā keramika ieviesās vēlāk. Šis apgabals, kā arī Lietuvas rietumdaļa veidoja Narvas kultūras apgabala dienvidrietumu variantu, kas pazīstams pēc pētītajām apmetnēm Užavas Sārnatē un Šventojes apmetnē Lietuvā. Sārnates trauki arī bija liela izmēra ar smailu dibenu. Atšķirībā no Osas traukiem tiem bija vienmērīgi biezas taisnas malas un vienmēr ar rupjas auklas vai mezglveida iespaidumiem rotāta augšējā maliņa. Sārnates trauki gatavoti no zilā purva māla.

Keramikas ieviešanās Viduseiropā un Dienvideiropā bija saistīta ar pāreju uz ražotājsaimniecību – lopkopības ieviešanos un vietēšu dzīvesveidu. Eiropas ziemeļos un ziemeļaustrumos šis process notika vēlāk. Trauslie māla trauki bija grūti pārvietojami, tos varēja lietot dzīvesvietās, kuras izmantoja ilgstoši. Māla trauku izgatavošana bija mājas amatniecības nozare. Tā kā teritorija ap mitekli atradās galvenokārt sieviešu pārziņā, bet vīriešu un vecāko zēnu darbības lauks – medības un zveja – bija attālināts no tā, keramikas izgatavošana acīmredzot ietilpa sieviešu darbības sfērā.

organiskas vielas. Sākotnēji izgatavoja 3–4 cm platus lentveida gredzenus, kurus lika vienu virs otra, bet virsmu pēc tam izlīdzināja un arī nogludināja, lietojot kaula vai smalkgraudaina akmens gludināmo. Dažkārt podu no ārpuses un reizēm arī no iekšpuses nolīdzināja ar zaru slotiņu, veidojot švīkātu virsmu.

Trauki rotāti arī ar sīku ķemmveida zobiņu vai mazu dūrienveida bedrīšu ornamentu, kas parasti klāj trauka augšmalu.

Māla podu ienākšana cilvēku dzīvē bija nozīmīgs notikums. Cilvēks vairs neizmantoja tikai dabā sastopamus viendabīgus materiālus – koku, kaulu, ragu, akmeni. Lai izgatavotu trauku, vajadzēja sagatavot veidmasu – noteiktās proporcijās sajaukt mālu, smiltis, pievienot augu daļas, sasmalcinātus gliemežvākus, dažkārt arī putnu vai dzīvnieku mēslus. Pēc tam trauks bija jāapdedzina. Tas prasīja daudz plašākas zināšanas. Kā liecina pievārījums trauka iekšpusē, šādi podi lietoti ēdiena vārīšanai. To darīja, traukā iegremdējot karstus akmeņus. Iespēja vārīt un cept ēdienu būtiski pārmainīja cilvēka ēdienkarti. Iespējas sagatavot ēdienu kļuva plašākas. Uz turs pilnveidojās un ietekmēja arī cilvēka spēju izdzīvot.

Podu smailais dibens neatļāva tos novietot uz līdzenas virsmas, tādēļ tos vajadzēja ievietot lēzenās bedrītēs vai starp pavarda akmeņiem. Var rasties jautājums – kādēļ podiem tika piedota tik neracionāla forma? Acīmredzot māla trauka priekštecis ir ādas maiss, kuru vēlāk sāka apziest ar māliem. Otru trauku grupu veidoja lēzenas māla bļodiņas, kuras tika rotātas līdzīgi. Par māla bļodiņu pielietojumu izteiktas dažādas domas – pētnieki tās uzskata gan par gaismekļiem, kuros iepildīja roņa taukus, gan par cepamām pannām. Sevišķi daudz šādu bļodiņu atrasts Rietumlatvijā – Sārnavas apmetnē.

Māla trauki ar plakanu dibenu ieviesās līdz ar auklas keramiku ap 2300. g. pr. Kr. Šie trauki rotāti ar auklas iespaidumu gar trauka augšmalu. Domājams, ka aukla bijusi savīta no lūkiem.

Līdz pat 10. gs. māla traukus gatavoja bez podnieka ripas palīdzības. Sākotnēji radās podnieku ripas priekštecis – grozāms koka paliktnis.

Māla traukiem arheologi pievērš lielu nozīmi. Daudzas arheoloģiskās kultūras ir nosauktas pēc raksturīgā keramikas veida. Trauki parasti tika rotāti ļoti konservatīvi – acīmredzot katra etniskā grupa ievēroja savas tradīcijas. Latvijā pastāvēja šādas kultūras, kas savus nosaukumus ieguvušas pēc keramikas veida, – auklas keramikas, ķemmes-bedrīšu keramikas, švīkātās keramikas, tekstilās keramikas kultūra.

KAS BIJA VISSENĀKAIS IEROCIS? Garais mednieku šķēps jeb pīķis, parasti vienkārša koka nūja ar apdedzinātu galu, un vāle ir vissenākie medību ieroči. Vēlāk šķēpam parādās atdalāmas kaula, koka vai akmens smailes.

Visas šīs šķēpa formas pastāv līdzās cita citai un saglabājas ilgstoši. Arī Latvijā – Sārnates purva jaunākā akmens laikmeta neolīta apmetnē (L. Vankinas izrakumos) – iegūti vairāki no oša un kļavas koka izgatavoti līdz 2 m gari šķēpi. Šķēpa smaile ir lapveida un rūpīgi apstrādāta, bet no kāta nav atdalāma. Liekas, ka garais šķēps galvenokārt kalpojis kā duramais rīks. Mednieks ar to dzīvniekam uzbruka no neliela attāluma, ieliekot triecienā ne tikai abu roku, bet arī daļu sava ķermeņa spēka. Šķēpa kustības ātrums tomēr nebija sevišķi liels.

Efektīvāks ierocis ir akmens laikmetā plaši pazīstamais metamais šķēps, kas bija īsāks un vieglāks par garo pīķi. Metamais šķēps pirmo reizi deva iespēju ievainot medījumu no attāluma. To varēja lietot visdažādāko dzīvnieku medībās un zvejā. Tāpat kā garie šķēpi, arī metamie šķēpi ir divējādi – viengabala un salikti. Saliktos metamos šķēpus veido koka, kaula vai krama uzgaļi un koka kāts. Latvijā – Lubānas ezera un Ludzas ezeru krastos, pie Dvietes upes, pie Burtņieku ezera – atrasts daudz dažādu kaula smaiļu. Lielākās un masīvākās no tām, liekas, varēja lietot kā salikto metamo šķēpu sastāvdaļas.

Metamo šķēpu kaula uzgaļu formas ir daudzveidīgas. Te jāmin gari (15–20 cm), gludi kaula rīki, smaiļi ar vienu vai vairākām atkarpēm. Ir arī viscaur zoboti uzgaļi (t.s. Kundas tips) un slaidi šķēpu gali ar trīsstūrveida šķērsgriezumu un robotām vai gludām sānu šķautnēm. Daļa rīku skaisti ornamentēti. Tos klāj sīku iegriezumu,

Akmens laikmeta mednieks ar šķēpmeti

iespiedumu un tīklveida rotājums. Uzgaļiem sānos iegrieztas rievas krama atšķilu ielikšanai. Ar šādām krama atšķilām "uzlaboti" rīki vieglāk izurbās cauri zvēra biežajai ādai. Iepriekš aprakstītos kaula metamo šķēpu galus Latvijā lietoja vidējā akmens laikmetā – mezolītā. Vēlāk tos nomaina krama šķēpi, kas Latvijā atrasti nelielā skaitā. 5–10 cm garajiem, rūpīgi apstrādātajiem krama šķēpu galiem ir lapas un romba forma.

Daudzās zemēs plaši pielietoja arī t.s. šķēpmeti. Tas bija 40–60 cm gara raga vai koka rundziņa ar izcilni vai iedziļinājumu vienā galā. Šķēpmetis veidoja it kā cilvēka rokas pagarinājumu un pagarināja šķēpa lidojuma tālumu līdz 70–80 metriem. Latvijā šķēpmetis gan nav atrasts, bet, spriežot pēc daudzajiem šķēpu uzgaļiem, noteikti ticis lietots.

Nekustīgi koka kātā iestiprinātie kaula uzgaļi ar aso smaili un krama šķēpu gali bija labi medību un zvejas ieroči. To dažādās formas norāda uz medību un zvejas rīku stipru specializāciju. Ļoti grūti noteikt, kādu zvēru medībām domāts katrs no šiem šķēpu galiem. Tomēr liekas, ka spēcīgos kaula uzgaļus ar dažādajām atkarpēm varēja lietot lielāko zvēru – aļņu, briežu un tauru medībām. Ir pierādīts, ka ar zobainajiem uzgaļiem "situši" zivis (līdakas). Domā, ka arī slaidie šķēpi ar trīsstūrveida šķērsgriezumu kalpojuši šim pašam nolūkam.

Zvejas un medību rīku attīstība, to formu maiņa norisinājās pakāpeniski. Vidējā akmens laikmetā medībās un zvejā pārsvarā lietoja metamos šķēpus ar dažādiem kaula uzgaļiem. Neolītā tos nomaina krama šķēpi. Turpretī jaunākajā akmens laikmetā krama un kaula bultas norāda uz to, ka sāk dominēt tāds ierocis kā loks.

KAD NOTIKA SAULES KAUA? Trīsdesmit četrus gadus pēc Zobenbrāļu ordeņa dibināšanas, 1236. gadā, ordeni piemeklēja liktenīga sakāve, kas bija tā sagrāves cēlonis. Minētā gada septembrī Zobenbrāļu ordeņa mestrs Folkvins sapulcināja lielu karaspēku (2000 līdz 3000 vīru). To veidoja krustneši, ordeņa brāļi, kā arī 200 krievu karavīri no Pleskavas, pakļautie lībieši, latgaļi un igauņi, kuri bija spiesti piedalīties vācu karagājienos. Būdam šī karaspēka priekšgalā, mestrs iebruka Dienvidzemgalē un Lietuvā. Savākuši bagātu laupījumu, karavīri devās atceļā. Pēc grūtā pārgājiena viņi nakti pārlaida kādā Saules novada purva salā. No rīta atklājās, ka tos ielenkuši lietuvieši. Tā 1236. gada 22. septembrī sākās kauja, kas vēsturē pazīstama kā Saules kauja.

Gaidāmo cīņu vietu lietuvieši bija jau iepriekš iepazinuši. (Saules kaujas vieta nav zināma; kauja varētu būt notikusi Zemgalē Vecsaules apkaimē vai arī Lietuvā pie Šauļiem.) Zobenbrāļu atkāpšanās

ceļus varēja aizšķērsot nelielas karavīru grupas, bet nakts tumsā tās bez grūtībām spēja uzbrukt zobenbrāļu galvenajiem spēkiem. Zobenbrāļu ordeņa lielākais spēks – smagi bruņotā vācu kavalērija – bija bezspēcīga purvainajā apvidū, kur visas priekšrocības bija viegli bruņotajiem lietuviešiem. Zirgi klupa, lietuviešu ieroču ķerti, viņiem līdzī zemē vēlās dzelzīs kaltie bruņinieki. Ordeņa mestru Folkvinu kopā ar 48 bruņiniekiem ielenca un nogalināja. Tos karotājus, kam izdevās aizmukt no kaujas lauka, ceļā uz Rīgu sagaidīja zemgaļu zobeni.

Kāds Zobenbrāļu ordeņa hronists šo cīņu ir aprakstījis šādi: "To ieroči bij purvā vāji. Kā sievas viņus apkāva. Man žēl vēl daža varoņa, kas tur bez pretestības krita. Daudz izmisušo redzēja, kas mājup bēga, cik vien spēja." Mājās gan atgriezās tikai katrs desmitais no jau minētā 2000 līdz 3000 karavīru lielā karaspēka.

1237. gadā Zobenbrāļu ordeņa atliekas apvienojās ar Vācu ordeni. Vācu ordeņa vietējais nozarojums Baltijā turpmāk saucās par Livonijas ordeni. Pēc Saules kaujas lietuvieši bija novērsuši vācu uzbrukuma draudus savai zemei uz ilgāku laiku, bet kurši un zemgaļi, kas bija jau pakļauti vācu varai, uzsāka sacelšanos. Kurši uz sešiem gadiem atguva brīvību.

Saules kaujas netiešās sekas skāra arī Igauniju, jo pāvests uzdeva ordenim atdot dāņiem Rēveli (Tallinu), un Ziemeļigaunijā iestājās dāņu laiki.

KO ATSKAŅU HRONIKA VĒSTA PAR SAULES KAUJU?

Nav šaubu, ka viena no visnozīmīgākajām uzvarām cīņā pret vācu feodāļu iebrukumu 13. gs. Baltijā bija Saules kauja 1236. gada 22. septembrī.

Vecākā Livonijas Atskaņu hronika ir galvenais avots, kur varam smelties ziņas par šo kauju. Hronikas autoram, agresoru rīcības slavinātājam, nebija izdevīgi apdziedat iekarotāju smago sakāvi, tāpēc Saules kauja pieminēta it kā garāmejot. Vietējo tautu brīvības cīņas pret vācu – katoļu iekarotājiem attēlotas kā pagānu cīņas pret kristīgajiem.

... Karagājienu iezvana Rīgas Doma baznīcas zvans. Pieredzes bagātais karavadonis Zobenbrāļu ordeņa mestrs Folkvins, kas

ordeni vada jau divdesmit septiņus gadus, noorganizējis milzīgu karaspēku, kurā ietilpst ordeņa bruņinieki, vasaļi, spaidu kārtā mobilizētie lībieši, igauņi un latgaļi. Karaspēkā ir arī lieli jaunatbraukušo krustnešu pulki. Sirotāji dodas uz žemaišu zemi, lai slepkavojot un laupot, dedzinot un postot piespiestu viņus padoties un lai nākotnē varētu izveidot sauszemes tiltu no pakļautajām zemēm uz Vācu ordeņa iekarojumiem.

Pietiekami tālu ielauzušies žemaišu zemē, iebrucēji ceļ stipru nometni. No tās, sadalījušies vienībās, sirotāji dodas uzbrukumos uz apkārtējiem ciemiem un sētām.

Nu ņēmās graut un dedzināt
Aiz pulka pulks it līksmā garā.
(1902–1903)

Zinātnieku starpā nav vienprātības par kaujas vietu. Daži apgalvo, ka tā notikusi pie Vecsaules, netālu no Bauskas (tādos uzskatos ir arī dzejnieks V. Plūdons), bet vairāk laikam taisnība tiem, kuri domā, ka šis ievērojamais vēstures notikums saistās ar Šauļu novadu Lietuvā.

Žemaiši izstrādājuši gudru plānu naidnieka sakaušanai: viņi to ielenc purvainā apvidū, kur smagi bruņotajiem bruņiniekiem zirgos grūti cīnīties. Turklāt žemaišu priekšpulks labi izvēlētā vietā nogriezis laupītājiem atceļu. Iebrucēju vidū rodas satraukums:

Nu rets kāds rādīja vairs prieku,
Kas Rīgā bij uz cīņu jestr.
(1912–1913)

Mestrs saprot, ka pēdējās cerības glābties un atbrīvot ceļu ir spējīgi sakaut žemaišu priekšpulku, tādēļ uzmundrina uzbrukt:

Jau pietiks pirmos zemē plāt,
Tad netraucēti varam jāt
Un līksmi mājās atgriezties.
(1917–1919)

Smagi tērptie bruņinieki zirgos iestigtu muklājā. Nokāpuši no zirgiem, tie būtu neveikli, tādēļ atsakās cīnīties un cer no rīta at-
rast uz Rīgu kādu citu apkārtceļu:

Še negribam mēs cīnīties...
Ja mēs zirgus dīkā pametam,
Tad stāvot jākaujas būs mums.
(1920, 1922–1923)

Mestrs baidās, ka, pienākot galvenajiem žemaišu spēkiem, ordeņa brāļi nokļūs ielenkumā un tad būs "galvas nolikt" (1925), tāpēc aicina nekavējoties uzsākt cīņu, tomēr bruņinieki nav pierunājami.

Ir piecas dienas pēc pilna mēness. Viegli bruņotie žemaiši mēness gaismā pievelk savus galvenos spēkus un ielenc ienaidnieku.

Baltu tautu karavīri nereti izmanto nakti, tāpēc teiksmās Mēness bieži tēlots par karavīru aizgādni. Iespējams, ka žemaišu ziņneši laikus dod signālu zemgaļiem, ar kuriem tos saista jau agrāka sadraudzība. Nu arī zemgaļi ceļas cīņai. Kā žemaiši, tā zemgaļi cīņā dodas ar zobeniem, šķēpiem, kaujas cirvjiem, vālēm, lokiem un bultām, aizsardzībai rokā turot vairogu un galvā uzliekot bruņucepuri.

Hronikās nav minēts, kas vadīja kauju pret iebrucējiem. Agrāk domāja, ka Ringauds, kas bija vai nu vēlākā Lietuvas valdnieka Mindauga tēvs, vai Mindauga priekšgājējs. Ringaudu apdzejo arī V. Plūdonis poēmā "Kauja pie Saules" (Raksti. R., 1974, 1. sēj., 470.–478. lpp.). Tagad zinātnieki uzskata, ka šo kauju vadījis Mindauga māsasvīrs zemaišu valdnieks Vīkints, kura galvenā pils bija Tviremete (tag. Tveri Lietuvā). V. Plūdonis savā poēmā liek karavadonim uzrunāt cīnītājus:

Jūs, dūšīgie Lietavas drasoņi,
Jūs zināt, kā brāltautas vārgo,—
Lai mirstam tad labāk kā varoņi,
Nekā atdodam brīvību dārgo!

Jūsu laime tiem nerūp, nedz dvēseles,
Tik jūsu zemes un mantas tie meklē.
Un tas tiešām ir tiesa, ko saku jums es:
Visi, visi tie trencami peklē!

Kad no rīta iebrucēji grib meklēt mājupceļu, izrādās, ka tie nokļuvuši ielenkumā. Atliek lauzties uz priekšu vai arī doties mūklājā.

Gan bruņinieki, gan viņu zirgi ir bruņoti, bruņu svars kopā ar

karavīru – ap 150 kg. Zirgi ar smago nastu stieg muklājā. Bruņinieki, nokļuvuši kājniekos, ir mazkustīgi un cīnīties mazspējīgi. Vācu spēkos izceļas panika:

Tie citi izmisumā krita
Un mājup bēga, ko vien spēja.

(1936–1937)

Iespējams, ka arī vācu karapulkos spaidu kārtā iesaistītie latgaļi, lībieši un igauņi kaujas laikā atsakās paklausīt iebrucējiem.

Vieglāk bruņotie vācu karakalpi izmūk pa purvu, pārklūst pāri Mūsai, taču tur lielāko daļu šo laupītāju iznīcina zemgaļi.

Kaujā krīt pats ordeņa mestrs un četrdesmit astoņi ordeņa brāļi, abi ārzemju krustnešu pavēlnieki un daudz karakalpu un krustnešu. Pēc Novgorodas hronikas ziņām, mājās atgriezies tikai katrs desmitais karavīrs. Pētnieki lēš, ka abās pusēs bijis apmēram līdzīgs cīnītāju skaits – 1500–3000 vīru katrā pusē.

Saules kauja parādīja, ka, ejot kopīgā cīņā kaut tikai žemaišiem un zemgaļiem, labi organizējot uzbrukumu, pareizi izvēloties taktiku – piespiežot ienaidnieku cīnīties tam neizdevīgā vietā –, bija iespējams gūt uzvaru pār spēcīgo iebrucēju karaspēku.

Saules kauja.
Pēc V. Vimbas
gleznas
reprodukcijas

Līdzās minētajai Plūdoņa poēmai daiļdarbos Saules kauja atainota Vitauta Ļūdēna poēmā "Tērauda saule" (krāj. "Rudzu putenī"), Antana Vienoļa teikā "Kauja pie Saules" (krāj. "Leģendas un teikas"), Kārļa Fimbera romānā "Saules kauja". Tēlotājā mākslā kauju attēlojuši gleznotāji Voldemārs Vimba, Aleksandrs Krūka, grafīkis Jānis Plēpis nepabeigtajā grafikā "Saules kauja". Pie Šauļiem Saules kaujas piemiņai 1973. gadā uzcelts kokā darināts piemineklis.

KAS IR INDRIĶA HRONIKA? Īsi sakot – tas ir viens no nozīmīgākajiem Latvijas 13. gadsimta vēstures dokumentiem, rokasgrāmata tiem, kuri vēlas šī laika notikumus iepazīt no pirmavotiem.

12. gadsimta beigās sākās vācu agresija Baltijā. Līdz ar krustnešiem te ieradās katoļu misionāri, starp kuriem bija arī hronikas autors – Heinrihs jeb Indriķis. Domājams, ka viņa dzimtene bijusi Magdeburgas apkārtnē Vācijā, lai gan pastāv arī uzskats, ka Indriķis cēlies no latgaļiem, kā ķīlnieks aizvests uz Vāciju un tur izskolots. Indriķis kļuva par mācītāju Imerā, kur vēlāk (netālu no Valmieras) pastāvēja Rubenes draudze.

Indriķis uzmanīgi vēroja apkārtējos notikumus, uzklusēja viņam stāstīto, kā rezultātā tapa darbs, kurā aplūkoti notikumi, sākot ar pirmā bīskapa Meinarda ierašanos Ikšķilē ap 1180. gadu un beidzot ar 1227. gadu, kad jau bija iekarotas lībiešu zemes, daļa senās Latgales, Igaunija un sākta Zemgales pakļaušana. Līdz ar to hronika ir ne vien nozīmīga Latvijas, bet arī Igaunijas vēstures pētniecībai. Daudz ziņu tajā ir par lietuviešiem, krieviem, un, starp citu, slavenā viduslaiku pilsēta Visbija (Gotlandē) rakstos pirmo reizi pieminēta tieši Indriķa darbā.

Atzīmēsim tikai dažus notikumus, ko apraksta Indriķis: Ikšķiles pils un baznīcas celtniecību ap 1184. gadu, vācu pilsētas izbūvi Rīgā, Ako vadīto lībiešu sacelšanos 1206. gadā, kuršu uzbrukumu Rīgai 1210. gadā, Autīnes sacelšanos 1212. gadā, Kokneses, Sēlpils, Jeršikas, Mežotnes iekarošanu. Bez kauju aprakstiem Indriķis sniedzis arī vērtīgas ziņas par vietējo iedzīvotāju sabiedrību, paradumiem, t.s. pagānu reliģiju utt., kas ļauj daudz labāk izprast 13. gadsimta norises.

Par 13. gadsimta sākuma vēsturi vēsta arī citi tā laika dokumenti – līgumi, pāvestu, ordeņa mestru, bīskapu vēstules un

2
 tūzandam licet mendaciter polliceri. Ego murt asin
 damēris exsurgens. Quintra pō castā sicut apdicationis
 gur expēsis: sic eius ppetari cedit: ecclesie fundo ab eo pūm
 opato. pfecto demū castro baptizati recidiuano: nondū re
 nari fidem suscipe delectant. Idem tū meynardus: abicep
 to nō desinit. Et tū senugalli pagani vicini audita lapidū. *Sim. gal.*

Fol. 22^b, 22-24

Eadem hyeme scā ē ediptō solis: ymagnam
 hōrā diē: tūc aut albūis circūuīt īdheutū
 nia p vicos et plateas et ecclesias tūendo pegrī

Fol. 42^b, 45.

tūmūserūt Depdca fā mīdca dī. pūsculo 2 mīdca. pūmū

Fol. 90^b, 10-11.

tū captiuis et spolijs vniūis: de qūcū dūfione lau
 des vūo refentes. Esquū sūt qūqz sciores. de qūqz
 pūitūis vproniē tū qūūis suis: et accipiētes sacri
 baptisnatis mystiū tradiderūt se totāqz vyromā
 bte marie et hyouēnū ecclie. patēqz firimātes rediēt
 gaudentes ī vyromā. De expugnātōe mag ar se
 Post festū sūnūitatis vūicem gallos ī mēsgare.
 Quenūit sciores hyouēnū ecclie expeditōnē ī vī

rīkojumi u.c. avoti. Tomēr, ja nebūtu Indriķa hronikas, mēs galve-
 nokārt uzzinātu tikai par notikušajiem faktiem, bet nezinātu, kā tie
 risinājās, pie tam daudzi hronikā aprakstītie notikumi citos avotos
 nemaz nav minēti. Tā, piemēram, saglabājies līgums par Jersikas
 valdnieka Visvalža padošanos bīskapam Albertam pēc Jersikas ieka-
 rošanas 1209. gadā, taču Indriķis vēsta, ka Jersikai vāci uzbrukuši
 vēl divas reizes – 1214. un 1215. gadā. Tikai Indriķa hronika sagla-
 bājusi ziņas par pirmo miera un tirdzniecības līgumu starp Rīgu
 un Polocku 1210. gadā. Vienīgi Indriķa hronika stāsta par Trikātas
 valdnieka Tālivalža gaitām.

Jāatzīst, ka Indriķis notikumus atspoguļojis no stingrām katoļu
 baznīcas pozīcijām, līdz ar to labs viņam ir vienīgi tas, kas atbilst šīs
 baznīcas priekšrakstiem. Var tikai pieņemt, ka hronikā atspoguļoti

visi nozīmīgākie 13. gadsimta sākuma notikumi, tomēr liekas, ka Indriķis galvenokārt rakstījis par norisēm, kuru aculiecinieks viņš pats bijis vai par kurām viņam bijusi tuvāka informācija. Viņa redzesloku un informētību nevajadzētu pārspīlēt. Tomēr ziņas, ko piemin Indriķis, vēsturnieki uzskata par diezgan drošām, jo daudzas no tām apstiprina citi vēstures avoti.

Hronika sarakstīta latīņu valodā, bet tulkojumā lasāma arī latviski – pēdējo izdevumu ar zinātniskiem komentāriem 1993. gadā sagatavojuši Ā. Feldhūns un Ē. Mugurēvičs.

KĀPĒC NOTIKA KAUGURU NEMIERI? Laikā no 1799. gada līdz 1801. gadam Vidzemē valdīja neraža, kurai sekoja bads. Lai atvieglotu zemnieku stāvokli, valdība atcēla armijas uzturēšanai noteiktās labības un siena nodevas, tā saucamos staciņus. Visa statiņu vērtība tika pārrēķināta naudā un pieskaitīta galvasnaudas nodevai. Dzimtļaužu galvasnaudas nodevas valdībai iemaksāja muižnieki.

Neprecīza šī valdības rīkojuma paziņošana zemniekos izraisīja aizdomas, it kā muižnieki viņiem gribētu noslēpt ķeizara pavēli par vispārēju brīvību. Cēsu, Raunas, Burtnieku un Valmieras draudzēs zemnieki atteicās pildīt kļaušas. Par nemiernieku vadoņiem kļuva Mujānu muižas sulainis Gothards Johansons, kučieris Kārlis Bušs un Kokmuižas Vīteļu māju saimnieks Pēteris un viņa kalps Jānis. Viņu vidū Gothards Johansons bija vairāk izglītots nekā pārējie. Viņš bija lasījis Garlība Merķeļa darbus, kā arī interesējies par Lielo franču revolūciju. Šī cilvēka aicinājumam nepakļauties vācu muižniekiem un lūgt Krievijas cara palīdzību zemnieki piekrita un to atbalstīja.

1802. gada 7. oktobrī Vidzemes ģenerālgubernators nosūtīja uz Kaugurmuižu (tā atradās pavisam netālu no Valmieras) zemes tiesnesi un karaspēka vienību. Tiesnesis apcietināja 12 saimniekus, kuri pirmie bija atteikušies pildīt kļaušu darbus, un sodīja viņus ar miesassodu. Kaugurmuižas zemnieki un viņu vadoņi sanāca Bestes krogā (netālu no Kokmuižas) un nolēma apcietinātos atbrīvot.

9. oktobrī uz viņu aicinājumu pie Kaugurmuižas sapulcējās vairāk nekā 3000 zemnieku, kas bija bruņoti rungām, izkaptīm un medību bisēm. Zemnieki izteica savas prasības. Galvenie runātāji

bija Vīteļu saimnieks Pēteris un viņa kalps Jānis. Zemes tiesnesis barons Ungerns–Šternbergs novilcināja laiku ar solījumiem, ka ieradīsies pats ģenerālgubernators, kam viņi varēs izteikt savu neapmierinātību.

Taču 10. oktobrī zemniekus gaidīja vilšanās, jo ieradās armijas papildspēki ar lielgabaliem. Pēc diviem lielgabalu šāvieniem četri zemnieki uz vietas bija nonāvēti, bet no 17 ievainotajiem zemniekiem nomira seši. Kritušos zemniekus apraka cīņas vietā (šajā vietā, kas tagad atrodas Valmierā netālu no Cēsu ielas, viņiem uzcelts piemineklis), bet pārējos arestēja un sāka sodīt ar rīkstēm. Kučierim Bušam, sulainim Johansonam, Vīteļu Pēterim un Jānim sākumā piesprieda nāvessodu, ko vēlāk aizstāja ar nežēlīgu miesasodu. Pēc tā izpildīšanas viņus izsūtīja katorgā. Ar to nemieri bija apspiesti.

Kauguru nemieri guva ļoti plašu sabiedrisku ievērību un spieda Krievijas valdību pievērst uzmanību zemnieku stāvoklim Baltijas guberņās, veicinot Vidzemes zemnieku likumu izdošanu 1804. gadā.

Var piebilst, ka Vīteļu saimnieks Pēteris, uz manifesta pamata apžēlots, jau 1805. gadā atgriezās dzimtajās mājās – nu jau kā brīvs cilvēks – un kļuva par saimnieku. Turpretī abi viņa dēli palikuši dzimtcilvēki. Dodot uzvārdus, viņi nosaukti par Pētersoniem.

CIK VALSTU BIJA LIVONIJĀ? Par Livoniju sauca seno latviešu un igauņu zemes, kuras 13. gadsimtā iekaroja un pakļāva krustneši no Rietumeiropas. Kā radies šis nosaukums? To krustneši aizņēmās no tiem vācu tirgotājiem un misionāriem, kuri apmeklēja Rīgas līča piekrasti jau 11.–12. gadsimtā un sastapa tur lībiešu ciltis (*livones*), nosaucot viņu apdzīvotās zemes par Livoniju. Vēlāk šo nosaukumu attiecināja uz visām iekarotajām teritorijām. Livoniju sauc vēl arī par Svētās Marijas (*terra matris*) jeb, ka saka latvieši, – Māras zemi, jo, uzsākot krusta karu, krustneši to novēlēja Sv. Marijai.

Livonija savas pastāvēšanas vairāk nekā 350 gados nekad nav bijusi vienota neatkarīga valsts. Tā bija iekarotāju izveidota konfederācija, ko veidoja Rīgas virsbīskapija un vairākas bīskapijas, kā arī ordeņa valsts. Katrai no tām bija sava pārvalde, politiskie centri,

karaspēks un likumi. Tikai ap 1420. gadu varēja sanākt pirmais Livonijas landtāgs – Livonijas kārtu un valdnieku sapulce. Livonijai bija jārēķinās pat ar veselām trim virsvarām: Romas pāvesta, Vācu Romas ķeizarvalsts un Vācu ordeņa Prūsijā virskundzību. Katra no tām mēģināja ietekmēt notikumus Livonijā. Livonijas valstiņu veidošanās vēsture ir labākais apliecinājums tam.

Rīgas virsbīskapija. Rīgas virsbīskapa valsts sākums ir, kad Ikšķiles trešais bīskaps Alberts Bukshevdens (Bukshovdens) savu bīskapa sēdekli pārcēla uz jaundibināto Rīgu, kļūdams par Rīgas bīskapu. 1207. gadā viņš krustnešu iekarotās zemes nodeva Sv. Romas vācu impērijas ķeizaram, saņemot tās atpakaļ jau kā lēni. Līdz ar to bīskaps Alberts ieguva Vācijas firsta titulu un tiesības piedalīties vācu reihstāga sēdēs un skaitījās savas Bīskapijas augstākais laicīgais valdnieks. 1214. gadā Romas pāvests ar bulļu apstiprināja Rīgas bīskapijas neatkarību no Brēmenes bīskapijas, tomēr bīskapa Alberta sapnis par vienpersonisku varu Livonijā nepiepildījās. Pāvestam likās prātīgāk veidot vairākas valstiņas, jo ar tām varētu vieglāk manipulēt, bez tam bija jāņem vērā arī ordeņa prasība pēc zemes. Sākumā iekarotās zemes dalīja ar lozi, bet vēlāk ar līgumiem samainot novadus savā starpā. Cīņa par varu Livonijā saasinājās, un 1245. gadā Rīgas bīskaps Alberts II Suerbers panāca, ka Romas pāvests ieceļ viņu par Prūsijas un Livonijas virsbīskapu. Baznīcas varas ziņā virsbīskaps tagad bija spēcīgākais valdnieks ne tikai Livonijā. Viņam pakļāvās Tērbatas, Sāremā–Vīkas, Kurzemes bīskapijas Livonija un Kulmas, Vārmes un Sembas bīskapijas Prūsijā. Tomēr kā laicīgais valdnieks virsbīskaps varēja rīkoties tikai savā valstiņā. Līdz 1420. gadam virsbīskapa rezidence bija Rīgā, vēlāk Raunā. Uzturēt lielo bīskapa galmu cauru gadu Rauna nespēja, tādēļ noteiktā laikā tas pārmaiņus apmetās arī Limbažos un Koknesē.

Tērbatas bīskapija un Sāremā–Vīkas bīskapija. 1211. gadā izveidojās pirmā bīskapija igauņu zemēs – Leāles bīskapija. Turpi noties iekarojumiem Igaunijas un Sakalas novados, 1224. gadā daļu Leāles bīskapijas pievienoja Tērbatas jeb Tartu bīskapijai, kamēr otru daļu Sāremā un Rietumigaunijā nodibinātajai Sāremā–Vīkas bīskapijai. Pati Leāles bīskapija pilnīgi tika likvidēta tikai 1235. gadā.

Kurzemes bīskapija. Romas pāvesta legāts Livonijā Modenas bīskaps Vilhelms 1234. gadā izveidoja Kurzemes bīskapiju un iecēla

pirmo Kurzemes bīskapu. Tomēr Kurzemes bīskapijai nebija lemts kļūt par kaut cik nozīmīgu politisku veidojumu, jo Livonijas ordenis pieprasīja sev tiesības uz divām trešdaļām no Kursas un lībiešu zemēm Ziemeļkurzemē un arī dabūja tās. Kurzemes bīskapijas teritoriju ordeņa valsts sašķēla trijās daļās, un, kad ordenis panāca, ka par Kurzemes bīskapiem var tikt iecelti tikai Vācu ordeņa brāļi, ordeņa kontrolē nonāca arī Kurzemes bīskapijas politika. Bīskapa sēdeklis atradās Piltenē, bet domkapituls pulcējās Aizputē.

13. gadsimta pirmajā pusē pastāvēja arī Zemgales bīskapija un Sēlijas bīskapija. Tomēr tās bija īslaicīgi veidojumi. Abu bīskapiju teritorijas drīz ieguva Livonijas ordenis.

Iekarojot Ziemeļigauniju, dāņu krustneši izveidoja *Rēveles jeb Tallinas bīskapiju*. Atšķirībā no pārējām bīskapijām Tallinas bīskapam nebija laicīgās varas savā bīskapija, tikai dažas muižas uztura tiesai, un visu Livonijas pastāvēšanas laiku Tallinas bīskaps atradās Lundas arhibīskapa pakļautībā.

Livonijas ordeņa valsts. Līdzās bīskapijām Livonijā izveidojās arī bruņinieku ordeņa valsts. Sākumā tas bija Zobenbrāļu, vēlāk, pēc Saules kaujā 1236. gadā piedzīvotās sakāves, Livonijas ordenis kā Vācu ordeņa atzars. Formāli ordenis bija Rīgas bīskapa vasalis, jo bija dibināts, lai palīdzētu iekarot jaunas zemes. Tā to paredzēja pāvests Innocentijs III. Ordenim par labu kara kalpošanu vajadzēja saņemt trešo daļu no iekarotajām teritorijām, pēc apvienošanās ar Vācu ordeni pat divas trešdaļas. Tā Livonijas ordenis pakāpeniski veidojās par lielāko zemes īpašnieku Livonijā. 14. gadsimta vidū pēc lielās igauņu sacelšanās Dānijas karalis labprāt tika vaļā no nepaklausīgās zemes, pārdodot Ziemeļigauniju Vācu ordenim, kurš savukārt pārdeva to Livonijas ordeņbrāļiem. Ordeņa valsti pārvaldīja mestrs ar rezidenci Rīgas vai Cēsu pilī, bet ordenim piederošos lauku novadus pārvaldīja komturi un fogti.

Īpašā stāvoklī bija Rīga kā lielākā Livonijas pilsēta. Rīgas dēļ notika nemitīga sacensība starp bīskapiem un ordeni. Patiesībā tā bija cīņa par to, kas būs spēcīgākais zemes kungs Livonijā. Sākumā Rīgas senjors bija bīskaps Alberts, bet jau 1213. gadā viņš bija spiests vienu trešdaļu Rīgas atdot ordenim. 1221. gadā Alberts tiesības uz pilsētu nodeva Dānijas karalim, tā cerot Dāniju vairāk piesaistīt Livonijas iekarošanai, bet rīdzinieki padzina no Dānijas

atsūtīto soģi Gotšalku un atteicās pakļauties arī bīskapam un ordenim. Ar mainīgām sekmēm cīņa starp ordeni un bīskapiem par tiesībām izmantot daļu no pilsētas ienākumiem turpinājās līdz pat 1452. gadam, kad abi varenie zemes kungi vienojās, ka turpmāk Rīgai būs divi senjori. Bet nepagāja ne divi gadi, kad cīkstēšanās par varu sākās ar jaunu sparū.

Savstarpējos ķīviņos pagāja Livonijas pastāvēšanas laiks. Pat kopīgās briesmas nespēja saliedēt valstiņas kopīgai rīcībai. Livonijas kara laikā 1561. gadā ordeņa mestrs un virsbīskaps nodeva savas zemes Polijas – Lietuvas karalim Sigismundam II Augustam un Livonijas konfederācija beidza pastāvēt, kamēr karš starp Livonijas iekarotājiem turpinājās vēl līdz 1583. gadam.

KAD LIVONIJA TIKA PIE SAVĀM ROBEŽĀM? Parasti kartēs Livonija tiek zīmēta aptuveni tagadējās Latvijas un Igaunijas robežās. Ja Igaunijas daļā Livonijas robeža, salīdzinot ar mūsdienām, nav ievērojami mainījusies, tad daudz citādāk tas ir ar Latviju.

13. gadsimtā, vāciešiem iekarojot Baltijas zemes, viņu varā nonākušie apgabali visumā atbilda tā laika Baltijas tautu teritorijām. Tā kā kurši, zemgaļi un sēļi daļēji apdzīvoja arī mūsdienu Lietuvas ziemeļdaļu, tad arī šīs teritorijas nonāca vācu varā, pie tam formāli vāci ieguva arī Žemaitiju. Lai gan patiesībā ne visus šos apgabalus vāciem izdevās pārvaldīt vietējo iedzīvotāju pretestības dēļ, tie tomēr skaitījās Livonijas daļā, līdz ar to Livonijas robeža sniedzās pāri mūsdienu Latvijas robežai.

Pirmais nozīmīgākais zaudējums bija 1328. gadā, kad Livonijas ordenis un Prūsijā valdošais Vācu ordenis vienojās, ka Prūsijai tiks pievienotas dažas kuršu zemes. Saskaņā ar līgumu Livonijas ordenis atdeva Megavas zemi (ap tag. Palangu un Kretingu), Pilsātu (ap Klaipēdu), kā arī daļu no Cekļa un Duvzares (līdz Sventājai).

Liela daļa Cekļa zemes joprojām palika Livonijas ordeņa un Kurzemes bīskapijas pārvaldē, taču radās dažādi robežstrīdi, tādēļ 1392. gadā Livonijas un Vācu ordenis un Kurzemes bīskaps vienojās par jaunām robežām, saskaņā ar kurām Kurzemes bīskapijas dienvidu robeža tika nosprausta starp Sventāju un Ventu, ietiecoties 10–15 km platā joslā tagadējā Lietuvā.

Jau sen brieda jautājums par Livonijas un Lietuvas robežas noteikšanu. Kaut gan vairāki kādreizējie Kursas un Zemgales apgabali joprojām skaitījās Livonijas daļā, ordenis tos patiesībā nekontrolēja. 13. gadsimta cīņu dēļ tie daļēji bija palikuši neapdzīvoti, un tur ienāca žemaiši, lietuvieši. Pēc ilgām sarunām robežlīgums tika noslēgts 1422. gadā, bet reāla robežlīnijas precizēšana tika veikta 1426. gadā. Robeža nu gāja no Sventājas upes galējā ziemeļu līkuma līdz Dabikenes ietekai Ventā (uz DA no Mažeikiem) un tālāk līdz Raktei (Žagarei) un Sidrabei (pie Jonišķiem). Šo robežu, kuru vēlāk vairākkārt apstiprināja no jauna, iedēvēja par Vītauta robežu – Vītauts tajā laikā bija Lietuvas valdnieks.

Livonijas robežas
no 13. līdz
16. gadsimtam.
Karti sastādījis
M. Auns

1473. gadā tika precizēta robeža Sēlijā – no Bauskas uz austrumiem. Visumā Lietuvas un Livonijas robeža šajā joslā būtiski nemainījās, ja neskaita apvidu starp Mūsu un Nemunēli, ko ordenis vēlāk zaudēja.

Liekas, ka galīgi Lietuvas robežas ar Livoniju galvenos vilcienos tika nospraustas tikai 1529. gadā. Lietuva ieguva jaunus apvidus, vietumis senajā Kursā un Zemgalē pavirzot robežu uz ziemeļiem par 25 km, līdz ar to iepriekšējā Vītauta robeža zaudēja spēku. No šī laika Latvijas dienvidrobeža ieguva aptuveni tagadējās aprises.

Tiesa, arī pēc tam robežstrīdi turpinājās. Piemēram, 1540. gadā Kurzemes bīskaps joprojām uzskatīja, ka viņa īpašumi sniedzas Lietuvā – bijušajās Kursas zemēs, tomēr šīs pretenzijas netika ņemtas vērā, no jauna izskatot dažādus robežstrīdus. Var teikt, ka Livonijas un Lietuvas robeža, pārdzīvojot diezgan būtiskas izmaiņas, veidojās pakāpeniski visu Livonijas pastāvēšanas laiku.

Nozīmīgi robežgrozījumi bija arī austrumos, kur Livonijas ordenis un Rīgas arhibīskaps nespēja noturēt kādreizējo Abrenes zemi un robežjoslu uz ziemeļiem no tās. 15. gadsimta otrajā pusē krievi Abrenē uzcēla Višgorodokas pili, ko vācieši gan drīz ieņēma, taču slikto ceļu un apgādes trūkuma dēļ pili tūlīt pameta, un te tūlīt atgriezās krievu karaspēks. Turpmāk ne ordenis, ne arhibīskaps šīs teritorijas atgūt nemēģināja. Tās tika no jauna iekļautas Latvijā saskaņā ar 1920. gada līgumu starp Latviju un Padomju Krieviju, taču 1944. gadā Abrenē tika patvarīgi pievienota Krievijai.

KO ZINĀM PAR LIVONIJAS ORDEŅA KAROGIEM? Vācu ordeņa atzaru Livonijas ordeni nodibināja 1237. gadā. 13. gadsimtā bruņinieku skaits tajā svārstījās no 400–450 brāļiem, starp kuriem bija arī pāri palikušie Kristus cīnītāji no Saules kaujā sakautā Zobenbrāļu ordeņa.

Tā laika karapulki karogu ziņā izskatījās diezgan raibi un krāsaini, jo karogus izmantoja kā atsevišķu pulku pazīšanās zīmi kaujas gaitā, ar karogu deva zīmi cīņas uzsākšanai vai manevram. Ordeņa karogi pēc formas bija tuvu kvadrātam, apmēram 100x100 cm vai 120x100 cm lieli. Bieži karoga ārējo malu veidoja 2–3 t.s. mēles jeb vimpeļi.

Bet kā vispār var zināt, kādi karogi izskatījušies, jo no tik seniem laikiem karogi nav saglabājušies. Te jāpateicas senajiem hronistiem un zīmētājiem.

Ir zināms, ka 1410. gada 15. jūlijā Tannenbergas kaujā Prūsijā apvienotie poļu, krievu un lietuviešu pulki smagi sakāva Vācu ordeni. Sakāves pierādījums bija ienaidniekam atņemtie vairāk nekā 50 karogi, kurus pēc tam novietoja Krakovas Doma kapellā. Domkunga Jana Dlugoša uzdevumā mākslinieks Staņislavs Durinka tos visus pārzīmēja uz pergamenta un vēl papildināja ar aprakstiem.

Tur bijuši arī Livonijas ordeņa karogi. Uz balta pamata vienā pusē Sv. Marija, bet otrā – karotāju aizstāvis Sv. Maurīcijs ar šķēpa karogu kreisajā un Vācu ordeņa vairogu – baltu ar melnu krustu – labajā rokā. Tāds pats vairogs redzams arī karoga abās pusēs augšējās ārmalas stūrī. Senajās hronikās ordeņa karogs bieži nosaukts vienkārši par Svētās Marijas karogu. Vecākajā Livonijas Atskaņu hronikā tas ir pat saukts par "mūsu mīļās sievas" karogu.

Ordeņa karogs simbolizēja pašu ordeņa mestru, kā toreiz sauca priekšnieku.

Ordeņa pārvaldīšanā bija iesaistītas vairākas amatpersonas: Zemes maršals vai karaspēka pārvaldnieks, komturs – pils komandants vai pārvaldnieks, fogts – tāds kā tiesnesis, un katram no tiem bija savs karogs. Arī atsevišķiem bruņiniekiem bija savi karogi.

Pēc J. Dlugoša karogu grāmatas zīmējumiem redzam, ka, piemēram, Aizkraukles komtura karogs bijis melns trīsmēļu karogs ar divām baltām sešstūra zvaigznēm karoga platumā, bet Kokneses fogtam bijis balts trīsmēļu karogs ar melnu joslu (1:1:1).

Kā redzam, Livonijas ordeņa karogos pārsvarā dominēja melnā un baltā krāsa, bet kopumā 14. gs. karogi pārsvarā bija sarkani ar baltu. Tiem taču vajadzēja būt spilgtiem un kontrastainiem, lai būtu labāk pamanāmi.

Bruņinieki piespieda Kristus vārdā cīnīties arī pakļautos vietējos iedzīvotājus, kuri veidoja pulkus un bieži vien ar saviem karogiem. Tāds piederēja arī mums visiem labi zināmajiem Tālavas novada Cēsu 100 karavīriem, no kuriem līdz mūsdienām atnācis sarkanbaltsarkanais karogs.

Poļu vēsturnieks B. Paprockis raksta, ka Tannenbergas kaujā Vācu ordeņa sastāvā cīnījās Livonijas karaspēks, kurā bija sapulcināti pakļautie nevācieši – galvenokārt vidzemnieki ar 3 krāsu karogu – dzeltens, balts, sarkans (1:1:1). Sastopams vēl arī otrs karoga apraksts – zils, balts, sarkans (apmēram 1:2:1). Tā apraksts dots Leipciģā 1870. gadā izdotā grāmatā "Scriptores Rerum Prussicarum". IV.

Visi Livonijas ordeņa karogi nogrima vēsturē līdz ar paša ordeņa sakāvi 1560. gada 2. augustā Vidzemē pie Ērgemes.

KO SAUCA PAR LEĢIONĀRU DUMPI? Ģenerāļa Kureļa aizsargu kaujas grupā jau Skrīveru darbības periodā 1944. gada vasarā viena rota tika izdalīta kā sedzējvienība un izvietota Bebru pagastā (pie Kokneses). Atsevišķo rotu komandēja virsleitnants Roberts Rubenis. Atkāpjoties uz Kurzemi, šī rota veidoja Kureļa grupas arjergardu un tai pieslējās daudzi aizsargi, kas pēdējā brīdī izlēma pamest savas saimniecības. Arī Kurzemē rota izvietojās atsevišķi – Ilziķu mājās pie Usmas ezera, 17 km no štāba novietnes Anahites stikla fabrikas ēkā. Kad Kureļa štābs nolēma pieņemt grupā arī latviešu dezertierus (tas bija stingri aizliegts – tos vajadzēja nodot drošības vienības cilvēku medniekiem), virsleitnanta R. Rubena rīcībā Kureļa štābs sūtīja tos latviešus, kas bija atteikušies braukt uz Vāciju kopā ar savām kaujas vienībām, jo gribēja cīnīties Dzimtenē. Uzzadās dezertieri arī no 19. latviešu divīzijas, kas karoja Kurzemes frontē.

Tā īsā laikā atsevišķā rota kļuva par atsevišķu bataljonu, kas turklāt bija diezgan labi bruņots un strikti organizēts: tajā bija divas

grenadieru rotas, strēlnieku rota, ložmetēju rota, mīnmetēju vads un saimniecības komanda līdz ar vezumniekiem – pavisam kādi 650 cilvēki, no tiem vismaz trīs ceturtdaļas pieredzējuši latviešu leģionu cīnītāji. Tāpēc turpmākos notikumus dēvē arī par "leģionāru dumpi".

Kad vācieši pēc Kurzemes grupas virspavēlnieka rīkojuma 14. novembrī sāka kureliešus atbruņot, Usmas bataljonu tiem neizdevās pārsteigt nesagatavotu. Tas jau vairākas dienas atradās pastiprinātā kaujas gatavībā, jo bija ievērojis aizdomīgu vācu izlūkpatruļu rosīšanos. Kādai vācu apakšvienībai gan izdevās piezagties no ezera puses un nokļūt R. Rubeņa štāba tuvumā, taču apsardze ar mīnmetējnieku palīdzību to atsita. Ap pusdienas laiku pienāca ziņa arī par pārējo kureliešu likteni, tāpēc tika nolemts vakarā pozīcijas pie ezera atstāt, un bataljons uzsāka grūtu pārgājieni uz Abavas dižmežiem.

Ceļā tas vairākkārt sakāva lielākus vācu spēkus, īpaši sīva cīņa izraisījās 18. novembrī netālu no Rendas, kad tika nāvēgi ievainots arī bataljona komandieris. Viņa pēdējie vārdi bija: "Zēni, kamēr vācieši nav atjēgušies, ejiet tālāk uzbrukumā!"

Pavēle tika izpildīta, un straujā prettriecienā vāciešus ne vien padzina, bet atņēma tiem arī mīnmetējus un kādu ložmetēju. Bet virsleitnanta R. Rubeņa mirstīgās atliekas nogādāja pie Ilziķu mājām un tur apglabāja.

Vēlāk kādā kaļķu bedrē vietējie iedzīvotāji atrada 21 latviešu būvbataljona karotāja liķi. Vācieši ar viltu bija mēģinājuši latviešus iesaistīt soda akcijā, taču karavīri, pēdējā brīdī atklājuši, ka jācīnās ar tautas brāļiem, bija atteikušies uz tiem šaut. Par to vācieši viņus nogalināja.

Pēc 18. novembra kaujas iestājās divu nedēļu ilgs pārtraukums, jo arī vāciešiem bija nepieciešami papildspēki. Šajā laikā Usmas bataljons izvietojās Zlēku meža masīva viensētās. No bataljona pēc pašu vēlēšanās tika atlaisti daži desmiti cīnītāju, tomēr klāt pienāca papildinājums no vietējiem iedzīvotājiem. Vienībā atkal bija kādi 300–400 karotāji.

Bet vācieši pret viņiem raidīja veselu pulku un vairākus atsevišķus drošības dienesta (SD) bataljonus. Tie ielenca Zlēku masīvu, kurā bez rubeniešiem atradās arī "Sarkanās bultas" partizāni, tomēr ciešāki sakari starp abām vienībām neveidojās.

Vadīt soda ekspedīciju ieradās viens no SS un SD vadītāja F. Jekelna tuvākajiem palīgiem – bijušais Salaspils nāves nometnes komandants K. Krauze. Aplenkuma loku ap meža masīvu noslēdza 4. decembrī. Nākamajā dienā sākās kauja, kas bez pārtraukuma ilga līdz 9. decembrim. Likās, to izšķirs vācu 8. decembrī saņemtie papildspēki. Tomēr šajā brīdī aplencējiem no aizmugures triecienu deva "Sarkanās bultas" partizāni, kas bija pārcēlušies pār Abavu.

Nu uzbrukumā pārgāja arī Usmas bataljona vīri. Vācu soda vienības tika pilnīgi satriektas. Lai gan vācieši atskaitē uzrāda tikai 18 kritušos karavīrus, tomēr domājams, ka SS un SD vienību kopējie zaudējumi ir vairāki simti vīru. Krita arī pats Krauze, vēl kāds bataljona komandieris, vairāki rotu komandieri.

Tomēr arī no Rubeņa karotājiem maz kas bija palicis pāri. Kādi 80 no viņiem pievienojās "Sarkanajai bultai", bet pārējie izklīda. Kā rāda akadēmiķa V. Samsona pētījumi, rubenieši "Sarkanajā bultā" veidoja atsevišķu rotu, kas arī bija spiesta izklīst pēc kāda neveismīga frontes pāriešanas mēģinājuma 1945. gada janvāra beigās vai februāra sākumā.

Diemžēl stāstam ir traģisks nobeigums. Nevarēdami tikt galā ar apbruņotiem cīnītājiem, vācieši un latviešu policijas vienības par savām neveiksmēm zvēriski atriebās mierīgiem iedzīvotājiem. Zlēku apkārtnē nodedzināja 14 viensētas un nošāva vai dzīvus sadedzināja 161 civilpersonu, arī vecus cilvēkus un mazus bērnus. Tos viņi pierakstīja atskaitēs kā likvidētus partizānus. Savukārt īstie partizāni vairs nevarēja griezties pie zemniekiem pēc pabalsta. Nepārtrauktās rekvizīcijas bija arī pilnīgi iztukšojušas vietējo zemnieku pārtikas krājumus. Bet, ja badā dzīvoja iedzīvotāji, kāds liktenis gan varēja sagaidīt slepenos cīnītājus? Tas arī noteica rubeniešu pēdējās rotas neizdevušos frontes pāriešanas mēģinājumu, lai gan arī šeit vēl daudz neskaidrību – piemēram, kāpēc reizē ar viņiem it kā sūtīti vēl 30 atbrīvotie krievu karagūstekņi: varbūt viņi nezināja, kas tos savējo pusē sagaida?

KĀPĒC KURZEMĒ BIJA TIK NIKNAS KAUCAS? "Kurzemes cietoksnis" izveidojās 1944. gada rudenī. Pateicoties latviešu leģiona 19. divīzijas varonīgajām arjergarda kaujām pie Mores, vācu

virspavēlniecībai izdevās no Igaunijas un Ziemeļvidzemes bez lieliem zaudējumiem izvest 16. un 18. motorizētās kājnieku armijas, 3. tanku armiju un 1. gaisa floti.

Visi šie spēki – kopā ap 506 000 vīru, 650 tanku un 400 kaujas lidmašīnu – Kurzemē izrādījās atgriezti no pārējās Austrumu frontes, kad Padomju armija pie Palangas 1944. gada 10. oktobrī izlauzās līdz Baltijas jūrai. Noskaidrojās, ka pret "Kurzemes cietoksni" stāv četras padomju frontes – ap 900 000 karavīru, vairāk nekā 3000 tanku un triecienlielgabalu, 2643 lidmašīnas.

Loģiski ņemot, abu pušu uzdevumi šķiet maksimāli skaidri. No vācu puses tas ir: cik vien iespējams daudz karaspēka izvest uz Vāciju, lai pastiprinātu metropoles aizsardzību. To panākt varēja divējādi: vai nu organizējot pārrāvumu gar Baltijas jūru, vai arī evakuācijai maksimāli noslogojot jūras transportu. Arī no padomju puses pareizākā rīcība būtu maksimāli atslogot blokādi, koncentrējot visus spēkus galvenā trieciena virzienā.

Visā otrā pasaules kara gaitā ir daudz noslēpumu, bet šo mīklu vēsturnieki pilnībā nav varējuši atminēt līdz šim laikam: kāpēc abas puses nevadījās no veselā saprāta un kara vešanas pamatprincipiem, bet uzsāka niknas kaujas Kurzemes frontē? Latviešu leģiona 19. divīzija vien Kurzemē atvairīja 27 padomju uzbrukumus, 7 mēnešos zaudējot 3500 kritušo! Tikai janvārī abas puses nedaudz samazināja kaujās iesaistītā karaspēka skaitlisko sastāvu.

It īpaši nav saprotama Hitlera stūrgalvīgā turēšanās pie Kurzemes placdarma – te palika ieslēgta gandrīz ceturtā daļa no Vācijas divīziju kopskaita Austrumu frontē, kuras taču vajadzēja apgādāt ar munīciju, degvielu un silto apģērbu, vedot to visu pa nedrošo jūras ceļu, kurā saimniekoja krievu zemūdenes un aviācija. Vai tiešām viņš cerēja uz kādu mistisku brīnumu, pēc kura vācu armijas visās frontēs atkal pāries uzbrukumā, un tad arī Kurzemes divīzijas pēkšņi sasparosies un dosies uz Austrumiem? Vai arī viņš ticēja, ka līdz Vācijas bezierunu kapitulācijai lieta nenonāks un tad Kurzeme viņam noderēs kā vērtīga sīknauda, kaulējoties par izdevīgākiem pamiera noteikumiem? Bet varbūt viņš domāja par separātu mieru Rietumos, kurā varētu izvirzīt pretenzijas uz Baltijas valstu teritorijām, ja vien nebūs atstāta Kurzeme?

Līdzīgas bažas varēja iedvesmot arī pretējās puses uzbrukumus.

Protams, ka Vācija nevarētu izvirzīt nekādas prasības pēc teritorijām, kuras tai jau būtu atņēmis padomju karaspēks. Bet varbūt Staļinam mieru nedeļa doma, ka, Kurzemē saglabājoties vācu un latviešu karaspēkam, tur varētu izveidoties kāda autonoma pārvalde, kas pēc Vācijas kapitulācijas ar Sabiedroto atbalstu varētu pretendēt uz visas Latvijas valdības statusu?

Laikam vēl vairāk šāda iespējamā notikumu attīstība biedēja arī Hitleru. Tāpēc viņš ar tādu centību jau iedīgli apslāpēja visus latviešu patriotisko spēku mēģinājumus šajā virzienā. Tas izskaidro gan R. Oša pagaidu valdības neveiksmi, gan kureliešu traģēdiju. Un tas pilnīgi varētu izskaidrot grandiozos uzbrukumus "Kurzemes cietoksnim" un sīksto pretestību tiem. Tikai latviešu karavīrus abas puses muļķoja ar uzsaukumiem, ka viņi cīnoties par savas Tēvzemes atbrīvošanu.

KAD UZ AMERIKU SĀKA IZCEĻOT LATVIEŠI? Amerika – iespēju un bagātības apsolījuma zeme – allaž ir vilinājusi citu zemju – arī Latvijas iedzīvotājus. Par pirmo latviešu ieceļotāju gaitām ir saglabājušās tikai dažas skopas ziņas. Jau 1740. gadā šajā zemē kopā ar zviedru un somu imigrantiem ieradās daži latvieši no Vidzemes un apmetās Delavērā un Pensilvānijā. 17. gs. 80. gados Amerikā ieradās arī Kurzemes kolonisti no Tobago, kuriem dzīve šajā salā šķita pārāk grūta. 1849. gadā vairāki latviešu jūrnieki devās uz Kaliforniju, lai meklētu zeltu. Taču nav nekādu ziņu par viņu gaitām.

Regulāra latviešu emigrācija uz ASV aizsākās 19. gs. otrajā pusē. Amerikas ostās ieradās kuģi, uz kuriem brauca latviešu jūrnieki. Daudzi no viņiem šajā zemē palika uz visiem laikiem. Zināms, ka pilsoņu karā (1861–1865) ir piedalījies kāds latviešu jūrnieks Mārtiņš Bucinš.

Daudz vairāk informācijas par latviešu likteņiem ASV ir kopš 19. gs. 80. gadiem. 1888. gadā Bostonā ar kuģi "Esperaca" ieradās divi jaunekļi – Jēkabs Zībergs un Alberts Šturms. Viņu sapnis bija doties meklēt zeltu. Taču, izsīkstot naudas krājumiem, abi latvieši iestājās darbā pie dzelzceļu būves. Tas bija fiziski grūts darbs ar kapli un lāpstu par 1 dolāru un 50 centiem dienā.

Bostonā ieceļojošo latviešu pulciņš kļuva aizvien lielāks. Jauniebraucēji apmetās kādā nelielā viesnīciņā Salemas ielā, kur uzturējās arī poļu, lietuviešu, ebreju un krievu imigranti. Latvieši, tāpat kā citi ieceļotāji, ASV ieradās gan nelegāli, gan legāli. Uzņēmīgi jūrnieki ceļotgribētājus paslēpa ogļu bunkuros, veikli darboņi sarūpēja pasēs un citus dokumentus. Šāds ceļojums no Liepājas līdz Bostonai ildzis 20 dienas un izmaksāja 25 dolārus. Legāli no Liepājas vai Rīgas līdz Bostonai vai Ņujorkai 20. gs. sākumā varēja aizbraukt par 45 rubļiem. 20. gs. sākumā ASV jau bija apmetušies apmēram 5000 latviešu.

Sākumā ieceļotāji dzīvoja ļoti trūcīgi, bet draudzīgi. 1889. gadā viņi J. Zīberga vadībā nodibināja Bostonas Latviešu palīdzības biedrību. Tā organizēja latviešu dievkalpojumus, izrakstīja no dzimtenes laikrakstus un grāmatas. Arī citās pilsētās, kur bija apmetušies latvieši, tika dibinātas biedrības. 1892. gadā tāda izveidojās Filadelfijā, 1893. gadā – Ņujorkā, 1897. gadā – Čikāgā. Vienlaikus tika dibinātas arī latviešu draudzes, jo latvieši vēlējās noturēt dievkalpojumus dzimtajā valodā. Pirmā latviešu luterāņu draudze izveidojās 1891. gadā Bostonā, nedaudz vēlāk – 1893. gadā – Filadelfijā, 1896. gadā – Ņujorkā un 1897. gadā – Čikāgā. 20. gs. sākumā savas draudzes dibināja arī baptisti.

1896. gadā J. Zībergs Bostonā sāka izdot latviešu ieceļotājiem domātu laikrakstu "Amerikas Vēstnesis". Tas bija saturā vienkāršs izdevums, kas informēja lasītājus par ieceļotājus interesējošām tēmām, kā arī sniedza ziņas par svarīgākajiem Latvijas notikumiem. Laikraksta galvenais uzdevums bija palīdzēt ieceļotājiem iedzīvoties savā jaunajā mītnes zemē. "Amerikas Vēstnesis" iznāca apmēram divas reizes mēnesī 250–500 eksemplāru lielā tirāžā. J. Zībergs, lai atvieglotu latviešu ieceļotāju gaitu sākumu ASV, izdeva arī angļu valodas mācību grāmatu.

Lielākā daļa latviešu, kuri devās uz Ameriku, protams, vēlējās tikt pie turības un tad atgriezties dzimtenē. Tomēr šie sapņi parasti nepiepildījās. Par vienu no pirmajiem turīgākajiem latviešiem uzskatāms J. Zībergs, kurš strādāja par darbu vadītāju mēbeļu fabrikā un savā īpašumā bija ieguvis vairākus namus. Pie bagātības bija ticis O. Konrāds, kuram izdevās atrast zeltu Aļaskā. Panākumus guva arī konstruktors Augusts Krastiņš, kurš 1896. gadā uzbūvēja

pirmo automobili Amerikā. 1901. gadā viņš patentēja jaunu gazo-
līna veidu. A. Krastiņš konstruēja arī ledusskapjus, lauksaimniecības
mašīnas un elektroiekārtas.

Jau 19. gs. beigās ASV ieradās pirmie latviešu politiskie emi-
granti, īpaši strauji viņu skaits pieauga pēc 1905. gada revolūcijas.
Politisko emigrantu pieplūdums mainīja arī latviešu ieceļotāju sa-
biedrisko dzīvi un iezīmēja jaunu posmu latviešu ieceļošanas vēs-
turē Amerikas Savienotajās Valstīs.

KĀPĒC LATVIEŠU STRĒLNIEKI PALIKA KRIEVIJĀ? Var
strīdēties par to, cik lielā mērā 1917. gada vasarā latviešu strēlnieku
pulki bija pakļauti boļševiku aģitācijas iedarbībai, tomēr fakts paliek
fakts – pēc revolūcijas tie gandrīz pilnā sastāvā palika Krievijā un iz-
nesa uz saviem pleciem pilsoņu kara galveno cīņu smagumu.

Nav nekāda pamata apgalvojumiem, ka viņi atstāja Latviju
idejas vārdā, lai aizstāvētu padomju varu. Patiesībā iemesls bija
daudz prozaiskāks: krievu armijas fronteī sabrūkot, latviešu vie-
nības bija gandrīz vienīgās, kas atkāpās kaut cik organizētā kārtībā
un tā arī tika izspiestas ārpus savas Dzimtenes teritorijas.

Kas sagaidīja atpalikušos, to labi parādīja 7. Bauskas pulka 4.
rotas liktenis. Līdz vācu uzbrukuma sākumam 1918. gada 19. feb-
ruārī šī rota viena pati atradās Rūjienā, kur veica demobilizāciju –
atlaida mājās gados vecākos strēlniekus. Uzbrukumam sākoties,
rota steidzīgi savācās un devās uz Tērbatu. Pa ceļam to vācieši 24.

februāra rītā sagūstīja, atbruņoja
un strēlniekus nošāva. Dzīvi pa-
lika tikai četri.

Tāpēc turēties vajadzēja
visiem kopā. Tomēr jau 1917.
gada nogalē 6. Tukuma pulks
saņēma pavēli doties uz Petro-
gradu un nodibināt tur kārtību.
Drīz pēc tam arī 3. Kurzemes
pulks devās uz dienvidiem, kur
pie Donas uzstājās Kaļedins.
Pēc Rostovas ieņemšanas jau

K. Veidemanis.
Latviešu sarkanie
strēlnieki forsē
Dņepru pie
Kahovskas

1918. gada marta sākumā 3. pulku sasniedza demobilizācijas pavēle – saskaņā ar Brestas miera līguma noteikumiem Padomju Krievija likvidēja savu karaspēku.

Pulka strēlnieku komiteja tomēr nolēma demobilizēties tuvāk Latvijai, un šajā nolūkā pulks devās uz Voronežu. Gan pa ceļam, gan arī pašā Voronežā liela daļa strēlnieku tiešām demobilizējās. Tomēr drīz vien viņi atkal savācās un atjaunoja savu Kurzemes pulku, jo pārliecinājās, ka pa vienam Krievzemes plašumos tie lemti iznīcībai. Aprīļa sākumā pulku izsauca uz Maskavu.

Līdzīgā garā demobilizēja arī pārējos latviešu pulkus. Citu bijušās Krievijas armijas daļu kareivji atmeta visam ar roku un steidzās atgriezties mājās. Bet latviešiem mājās saimniekoja vācieši, kas ar bijušajiem karotājiem daudz neceremonējās. Izklīst pa Padomju Krieviju – tas nozīmēja katram uz savu roku meklēt pajumti, darbu un iztiku. Daudziem tas tāpat nozīmēja bojāeju.

Šajos kritiskajos apstākļos pulkvedis J. Vācietis pauda pārliecību, ka latviešu strēlnieki nedrīkst izklīst. Izklīstot zustu jēga sāktajai cīņai un cerībām piedalīties Latvijas nākotnes izšķiršanā. Bet ar ko saistīt savu turpmāko darbību? No Krievijas dažādo politisko spēku līderiem vienīgi V. Ļeņins izrādīja gatavību respektēt impērijas mazo tautu pašnoteikšanās tiesības. Un nepavisam jau tās ne taisījās ievērot daudzie ģenerāļi, kas 1918. un 1919. gadā vadīja cara patvaldības restaurācijas mēģinājumus bijušās "vienotās, nedalāmās" impērijas robežās.

No Padomju valdības puses latviešu strēlnieku izvēle – palikt Krievijā ar boļševikiem – tika uzņemta ar saprotamu izpratni. Pēc vācu karaspēka ofensīvas Brestas sarunu divu raundu starplaikā un poļu korpusa dumpja J. Dovbora–Musņicka vadībā (ko tāpat likvidēja ar latviešu strēlnieku 1. un 4. pulka palīdzību) bija jau skaidras divas lietas: 1) miers "bez aneksijām un kontribūcijām" ir nekas vairāk kā boļševiku propagandas lozungs un 2) vienīgais reālais spēks, kas vēl saglabājis kaujasspējas, ir latviešu strēlnieki.

Tāpēc arī Padomju Krievijas Karalietu tautas komisariāts 1918. gada 13. aprīlī izdeva pavēli no visiem latviešu strēlnieku pulkiem un vienībām izveidot Latviešu strēlnieku padomju divīziju, nododot tās rīcībā arī visu saglabājušos artilēriju un fronthes aviāciju. Par komandieri iecēla J. Vācieti.

Formāli divīzijas štatus aizpildīja ar brīvprātīgajiem. Tomēr atkritēju nebija daudz – latvieši cerēja uz Vācijas drīzu sakāvi un ar to saistīto atgriešanos mājās. Vai viņi domāja, ka tiem priekšā asiņains cīņu ceļš ar smagām kaujām praktiski visās pilsoņkara frontēs? Vai viņi paredzēja, ka ar tādām grūtībām kopā savāktos tautiešus dalīs un izmētās visās neaptverami plašās valsts malās? Lai pēc tam Krimas stepēs ar rafinētas nodevības palīdzību iznīcinātu! 1918. gada sākumā Krievijā nonāca apmēram 30 000 latviešu karotāju, mājup no tiem 1921. gada maijā atgriezās tikai daži simti.

Voldemārs Jākobsons

Strēlnieks no Dobeles

Tumsa grūst pār Perekopa valni,
kā jau daudzkārt – vējā smilgas zuz.
Vairs nav jāpārkāpj nevieni kalni
tiem, kas laužti dus.

Atdusas tur mīļu biedru vidū
latvju strēlnieks kāds no Dobeles.
Tālu gāja... brida... neizbrida...
Šaut'ni cits nu nes.

KAM PIEŠĶĪRA LĀČPLĒŠA KARA ORDENI? Katra valsts jebkuros laikos ir atradusi iespēju pateikties saviem varoņiem un izcilākajiem prātiem, pasniedzot tiem dažādus apbalvojumus. Arī Latvijas Republikā jau drīz vien pēc valsts nodibināšanās sāka veidoties stabila apbalvojumu sistēma apbalvošanai ar ordeņiem un godazīmēm.

Vecākais apbalvojums ir Lāčplēša Kara ordenis ar devīzi "Par Latviju". Lāčplēša Kara ordenis tika dibināts 1919. gada 11. novembrī – dienā, kad latviešu karavīri padzina no Rīgas bermontiešus. Likumu par šo ordeni pieņēma 1920. gada 18. septembrī pēc Latvijas teritorijas atbrīvošanas un Satversmes sapulces ievēlēšanas. Likumā ir noteikts, ka Lāčplēša Kara ordeni piešķir vienīgi par kara nopelniem un vienīgi tiem, kas izpildījuši pienākumu pret valsti, veicot izcilus varoņdarbus, vai nepārprotami sekmējuši valsts

drošību. Ordeni varēja piešķirt Latvijas armijas un bijušo latviešu strēlnieku pulku karavīriem. Ordeni varēja saņemt arī ārzemnieki, kas palīdzējuši izcīnīt brīvības cīņas vai citādi sekmējuši Latvijas valsts nodibināšanu un izveidošanu. Izstrādāja speciālus ordeņa statūtus ar 62 punktiem, kuros izteikti iespējamie varoņdarbi, par kuriem Lāčplēša Kara ordeni var piešķirt. Jautājumu par apbalvošanu izlēma Lāčplēša Kara ordeņa dome. Tā sastāvēja no valsts prezidenta, kas bija ordeņa domes priekšsēdētājs, septiņiem Saeimas ievēlētiem deputātiem un septiņiem Lāčplēša Kara ordeņa I šķiras kavalieriem.

Lāčplēša Kara ordeņa meta autors bija brīvības cīņu dalībnieks Jānis Aleksandrs Liberts. Lāčplēša Kara ordenis ir stilizēts ugunskrusts ar baltas emaljas pārklājumu un sarkanu un zeltītu aplokojumu. Krusta vidū medaljonā attēlots Lāčplēsis, zem tā sakrustoti zobeni. Ordenim ir trīs šķiras. Pirmā šķira ir balts emaljas krusts svītrainā muarē lentē, kuru lika pār plecu, bet lielu zvaigzni piesprauda krūšu kreisajā pusē. Otrās un trešās šķiras Lāčplēša Kara ordenis ir mazāks krusts šaurā lentē. Šo apbalvojumu pasniedza kopā ar mākslinieka Riharda Zariņa zīmēto diplomu, kurā bija īsi aprakstīts varoņdarbs, par ko ordenis piešķirts. Pirmās šķiras Lāčplēša Kara ordeni varēja saņemt tikai tad, ja bija piešķirti jau trešās un otrās šķiras apbalvojumi. Uz ārzemniekiem šis noteikums neattiecās.

Pirmos Lāčplēša Kara ordeņus pasniedza 1920. gada 11. novembrī, bet apbalvošanu ar otrās un pirmās šķiras ordeņiem izsludināja 1927. gadā.

Pirmās šķiras Lāčplēša Kara ordenis piešķirts tikai trim nacionālās armijas karavīriem – pirmajam Latvijas armijas virspavēlniekam pulkvedim Oskaram Kalpakam (pēc nāves), ģenerāļiem Jānim Balodim un Krišjānim Berķim, kā arī latviešu strēlnieku komandierim pulkvedim Fridriham Briedim (pēc nāves). No ārzemniekiem I šķiras Lāčplēša Kara ordeni ir saņēmuši Beļģijas karalis Alberts I, Itālijas karalis Viktors Emanuels III, Itālijas ministru prezidents Benito Musolīni un vēl piecas augstas pakāpes ārvalstu militārpersonas. Ar otrās šķiras ordeni apbalvoti 18 latvieši un 43 ārzemnieki, bet trešās šķiras ordenis piešķirts 2073 reizes.

Apbalvoto vidū ir arī trīs sievietes – 7. Siguldas kājnieku pulka

brīvprātīgā Valija Vesčuna-Jansone, 3. Kurzemes pulka kaprāle Līna Čanka-Freidenfelde, kā arī studente Elza Žiglēvica (apbalvota pēc nāves). Viņa darbojās Latviešu sieviešu palīdzības korpusā. Bermontiešu uzbrukuma laikā, nebaidoties no lodēm, meitene piegādāja karavīriem ierakumos pusdienas un 1919. gada 10. oktobrī tika smagi ievainota. 29. oktobrī viņa mira Rīgas pilsētas slimnīcā un tika apglabāta Lielajos kapos.

KURŠ BIJA GADOS VECĀKAIS LĀČPLĒŠA KARA ORDEŅA KAVALIERIS? Par cīņu vadību pret bermontiešiem 1919. gada 9. un 10. oktobrī ar III šķiras Lāčplēša Kara ordeni apbalvots pirmais Latvijas armijas virspavēlnieks ģenerālis Dāvids Sīmonsons.

Viņš dzimis 1859. gada 4. aprīlī Salacas pagasta lauksaimnieka ģimenē. Pēc Limbažu apriņķa skolas beigšanas 1880. gadā brīvprātīgi iestājies armijā. Tas deva tiesības pēc gada uzsākt mācības Rīgas junkurskolā, kuru topošais militārdarbinieks pabeidza 1883. gadā kā praporščiks (tā bija viszemākā virsnieku dienesta pakāpe Krievijas armijā).

Dienests kājnieku daļās mijās ar mācībām Ģenerālštāba akadēmijā (no 1891. līdz 1894. gadam) un papildinājās ar cīņām Krievijas imperiālistisko karu laukos. Tas nodrošināja gan ne pārāk strauju, toties sekmīgu militāro karjeru.

Karā pret Japānu 1904. gadā D. Sīmonsons, būdams jau apakšpulkvedis, komandēja bataljonu. Kādā kaujā smagi kontuzēts, pēc atveseļošanās norīkots štāba darbā. 1910. gadā viņam piešķirta pulkveža pakāpe, un no 1912. gada aprīļa D. Sīmonsons komandējis pulku. 1915. gada maijā viņam piešķīra ģenerālmajora pakāpi un nozīmēja par brigādes komandieri, bet 1916. gada decembrī uzticēja divīziju.

Drīz tomēr kaujās ar vāciešiem iegūtās kontūzijas no jauna lika sevi manīt, un 1917. gada oktobrī ģenerālis dienestu atstāja. Padzīvojis kādu laiku Vitebskā, tad Orlā, D. Sīmonsons 1919. gada janvārī atgriezās Rīgā. 6. jūnijā viņš iestājas Atsevišķajā latviešu brigādē, kuru komandēja pulkvedis J. Balodis, bet kas joprojām ietilpa Baltijas landesvērā. Tobrīd jau bija izveidota arī Ziemeļlatvijas brigāde

pulkveža J. Zemitāna vadībā, tomēr arī tā darbojās Igaunijas armijas sastāvā.

Latvijas Pagaidu valdības pamatuzdevums pēc atgriešanās Rīgā 1919. gada 8. jūlijā bija vienotas armijas izveidošana. Un sešdesmitgadīgā ģenerāļa D. Sīmonsona kandidatūra izrādījās vispiemērotākā Latvijas armijas virspavēlnieka postenim. Liela nozīme bija ne vien augstajai dienesta pakāpei, bet arī akadēmiskajai izglītībai, štāba darba pieredzei un kaujas rūdījumam. Tā ģenerālis 1919. gada 10. jūlijā tika iecelts par mūsu pirmo virspavēlnieku. Ir saglabājusies Latvijas armijas pavēle Nr. 1.

Pavēle Nr.1

Latvijas armijai – Rīgā 11. jūlijā 1919. gadā

Uz Pagaidu valdības pavēli no 10. VII 19. esmu iecelts par Latvijās armijas virspavēlnieku, pie kura dienesta pienākumu izpildīšanas, sākot no šīs dienas, esmu stājies.

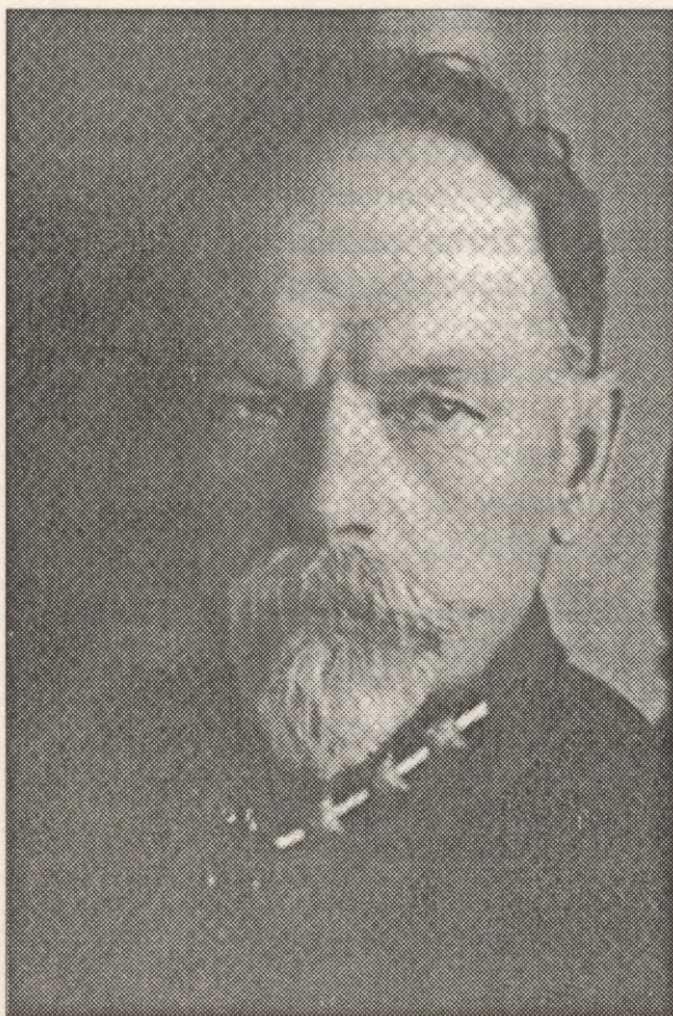
Pamats: Pagaidu valdības pavēle no 10. VII 19.

*Latvijas armijas virspavēlnieks
ģenerālis Simonsons*

Dažas dienas vēlāk ģenerālis D. Sīmonsons kļuva arī par apsardzības ministru.

Jaunais virspavēlnieks enerģiski sāka veidot Latvijas armijas pamatstruktūras. 15. jūlijā sāka darboties Virspavēlnieka štābs pulkveža E. Kalniņa vadībā (vēlāk ģenerālis). Brigādes pārveidoja par Vidzemes un Kurzemes divīzijām, uzsāka arī Latgales divīzijas formēšanu. Tika veidotas no vāciešiem (resp., igauņiem) neatkarīgas apgādes, tehniskās, mācību u.c. daļas un vienības, lai patstāvīgi risinātu mobilizācijas, apbruņojuma, uztura, remonta un bezgala daudzus citus ar kaujasspējīgas armijas uzturēšanu saistītus jautājumus. Piemēram, kad no Anglijas pienāca lielgabali bez tēmēkļiem, nācās uz vietas noorganizēt optisko ierīču ražošanu...

Latgales frontē pret lieliniekiem stāvoklis bija nostabilizējies, toties virspavēlnieka uzmanību aizvien vairāk saistīja virziens uz dienvidiem no Rīgas. Pēc galvaspilsētas atstāšanas tur Jelgavas apkārtnē bija izvietojušās vācu armijas daļas. Saskaņā ar Strazdumuižas

Dāvids Sīmonsons

tembrī apsardzības ministra pienākumus uzņēmās pats valdības galva K. Ulmanis. Par kaut kādu saprātīgu funkciju sadali nebija ne runas – tagad valdība uzņēmās arī operatīvās vadības uzdevumus.

Sekas nebija ilgi jāgaida. Nu katras divīzijas komandieris savus jautājumus risināja pie viena vai otra armijas "virsvadoņa", daudz nerūpējoties par vispārējo notikumu attīstību. Kad 3. oktobrī Kurzemes divīzijas komandieris J. Balodis ar apsardzības ministra ziņu deva pavēli par uzbrukumu Līvāniem, viņš virspavēlniekam par to ziņoja tikai tad, kad pilsēta jau bija ieņemta. Aktivitātes Latgales frontē brīdī, kad no dienvidiem jau bija skaidri jaušams Bermona uzbrukums, nekādi nesakrita ar virspavēlnieka plāniem, tāpēc viņš pats devās uz J. Baloža štābu, lai izskaidrotu patieso situāciju.

pamieru un Sabiedroto valstu garantijām vāciešiem nekavējoties vajadzēja atstāt Latviju, tomēr tie nebūt nesteidzās to darīt. Bet 21. septembrī ģenerālis R. fon der Golcs noslēdza līgumu ar jaunizveidotās Rietumkrievijas brīvprātīgo armijas komandieri "pulkvedi" Bermonu, saskaņā ar kuru vāciešiem vispār vairs nekur nebija jābrauc: ar vienu spalvas vilcienu tie visi bija kļuvuši par krievu brīvprātīgajiem!

D. Sīmonsons darīja visu iespējamo, lai pastiprinātu Rīgas aizsardzību no dienvidiem, turpretī Pagaidu valdība uzskatīja, ka galvenais ir ievērot Sabiedroto norādījumus, saskaņā ar kuriem tā varēja veltīt visus spēkus cīņai pret lieliniekiem. Virspavēlnieka konflikts ar valdību attīstījās tik tālu, ka 10. sep-

Uzbrukums Līvāniem bija gluži kā signāls Bermontam sākt uzbrukumu Rīgai. Divas dienas – 8. un 9. oktobrī – izdevās sekmīgi atvairīt nepārtrauktos "krievu brīvprātīgo" uzbrukumus. Bet 9. oktobra vakarā Dienvidu frontes pavēlnieks pulkvedis Zemitāns pēkšņi deva pavēli atkāpties pāri tiltiem, atstāt Rīgu un ieņemt pozīcijas pie ezeriem un Juglas tilta. Acīmredzot viņš rīkojās saziņā ar valdību, kas vienlaikus steigšus devās uz Cēsīm, paguvusi nosūtīt igauņiem telegrammu ar saucieniem pēc palīdzības.

Taču virspavēlniekam nekas nebija ziņots! Kad ģenerālis D. Sīmonsons ar savu štābu 9. oktobra vēlā vakarā ieradās Torņakalnā, lai iepazītos ar stāvokli, izrādījās, ka pozīcijas jau atstātas un ienaidniekam ceļš uz tiltiem ir brīvs. Par laimi, pretinieks pēc divu dienu nogurdinošām kaujām nebija riskējis nakts laikā ienākt pilsētā.

Pēc īsas apspriedes kādā mājā turpat tiltu galā virspavēlnieks izdarīja savus secinājumus un pieņēma lēmumu:

- tālāka Torņakalna aizstāvēšana nav iespējama;
- līdz ar to jāatstāj visa Pārdaugava;
- atkāpšanās jāsāk no labā flanga;
- pa tās laiku kreisajā flangā jānotur pieejas tiltiem;
- aizsardzību organizēt pa Daugavas labā krasta līniju;
- turpat koncentrēt visu artilēriju tiltu aizsardzībai;
- uz Juglas tilta organizēt bēgļu savākšanu.

Šo plānu nekavējoties un bez kādas panikas un steigas sāka arī realizēt. Kad 10. oktobra rītā Pārdaugavā pie tiltiem parādījās pirmās vācu bruņumašīnas, tās jau tika sagaidītas ar labi sagatavotu lielgabalu uguni. Ari kājnieki bija ieņēmuši norādītās pozīcijas Daugavas krastā.

Militārvēsturnieku P. Radziņa, M. Peniķa, A. Plensnera, K. Berķa u.c. darbos rodam augstu novērtējumu ģenerāļa D. Sīmonsona operativitātei un profesionalitātei, kā arī personiskajai drošsirdībai. Politiku vērtējums bija nedaudz atšķirīgs – domājams, ka tieši tādēļ Latvijas armijas pirmais virspavēlnieks 1919. gada 16. oktobrī atstāja amatu, lai gan kādā nesen iznākušā enciklopēdiskā izdevumā minēts, ka viņš to darījis veselības stāvokļa dēļ.

D. Sīmonsons vēl līdz 1925. gadam aktīvi darbojies Apsardzības ministrijas padomē, kur izstrādājis armijas reglamentus, nolikumus un instrukcijas. Miris 1933. gada 13. janvārī Rīgas Kara slimnīcā.

D. Sīmonsona atbilde P. Bermontam

Kad Bermontam kļuva skaidrs, ka viņa lieluzbrukums Rīgai galīgi izgāzies, viņš 1919. gada 10. oktobrī nosūtīja mūsu Pagaidu valdībai radiotelegrammu ar piedāvājumu noslēgt pamieru.

Uz to mūsu armijas virspavēlnieks ģenerālis Sīmonsons atbildējis šādi:

"Pulkvedim firstam Avalovam.

Atbildot uz jūsu 10. oktobra radiotelegrammu 1855 Nr. 2:

1) *Jūs esat noraidījuši Latvijas valdības piedāvājumu nosūtīt Jūsu karaspēku uz Narvu–Gdovu ģenerāļa Judeniča pakļautībā.*

2) *Jūs esat uzbrukuši Latvijas armijas aizsegam bez kāda pamata un, nerēķinoties ar starptautiskiem likumiem, tieši tanī brīdī, kad Latvijas armija sekmīgi uzbruka boļševikiem Daugavpils–Līvānu frontē.*

3) *Šī iemesla dēļ Krievijas Ziemeļrietumu armijas pavēlnieks ģenerālis Judeničs Jūs un Jūsu karaspēka vienību izslēdzis no Ziemeļrietumu armijas sastāva un Jūs 9. oktobri deklarējis par nodevēju.*

Uz Jūsu pamiera piedāvājumu ir tikai viena atbilde: turpināt aizstāvēšanās cīņu pret Jums un Jūsu noziedzīgo karaspēku. Aizstāvēšanos, kuru izsaukusi tāda karaspēka atrašanās mūsu zemē. Civilizētā pasaule sapratīs, ka no mūsu puses vestā sīvā cīņa ir kultūras un cilvēcības labā pret ārkārtēji zemisko. Pasaules taisnīgais spriedums neizpaliks. Pret šo spriedumu un mūsu drošsirdīgo armiju būs bezspēcīgas laupītāju bandas un salīgtie slepkavas.

Ģenerālis Sīmonsons"

KĀ TAPA LATVIJAS KARA FLOTE? Latvijas kara flotes dibināšanas diena oficiāli bija 1921. gada 12. jūnijs, kad tajā ieskaitīja bijušo vācu mīnu traleri "M68", kas pēc remonta stājās ierindā 1922. gada 20. novembrī kā flagkuģis "Virsaitis".

Bet, tā kā svētku nekad nav par daudz, 1939. gada 10. augustā kā Latvijas kara flotes 20. gadadienu svin 1919. gada 10. augustu – dienu, kad pie Armijas štāba izveidoja Jūras nodaļu.

Tomēr gan no viena, gan otra datuma līdz īstai kara flotei vēl

bija ejams tāls ceļš. No 1921. gada maija ar flotes izveidošanu sāka nodarboties Galvenā štāba sevišķu uzdevumu virsnieks jūras lietās kapteinis fon Keizerlings. Viņa vadībā tika izstrādāta krasta aizsardzības koncepcija un tam nepieciešamo spēku skaitliskais sastāvs un organizatoriskā uzbūve.

Pēc Keizerlinga aprēķiniem iznāca, ka nepieciešams iegādāties 4 torpēdkuģus iznīcinātājus, 4 zemūdenes, 1 sargkuģi, 2 aizžogotājtralerus, 12 hidroplānus un 1500 mīnas Rīgas līča šaurumu aizžogotšanai. Pavīdēja arī doma par kreisera būvi mazo kuģu aizsardzībai.

Saeima jau 1923. gada oktobrī enerģiski ķērās pie šo plānu izskatīšanas un... noraidīšanas. Galu galā nākamā gada martā tika piešķirts finansējums tikai 2 zemūdeņu un 2 aizžogotājtraleru iegādei. Vēlāk tika atbalstīta arī hidroplānu iegāde jūras aviācijas vajadzībām, bet mīnas ieteica saražot pašiem. Liepājas kara ostas mehāniskajās darbnīcās šī programmas daļa arī tika sekmīgi realizēta.

Kuģus varēja pasūtīt Anglijā vai Francijā. Tomēr sadarbība ar angļiem bija sarežģīta: par piegādāto tehniku tie prasīja augstas cenas, turklāt īpaši negarantējot kvalitāti. Tāpēc gan abus tralerus, gan zemūdenes tika nolemts pasūtīt Francijā, kas turklāt apsolīja apmācīt arī 4 virsniekus un 2 inženierus.

Kamēr būvēja karakuģus un gādāja munīciju, jūras kapteinis A. Keizerlings, tagad jau eskadras komandieris, rosīgi gatavoja bāzes topošajai kara flotei. Liepājas kara ostā izbūvēja zemūdeņu elīnus, dokus, noliktavas, torpēdu darbnīcas un šaušanas standus, akumulatoru staciju, balasta cisternu kompresoru telpas. Liepājas ezerā iekārtoja hidroplānu baseinus un palīgkuģu piestātnes.

Beidzot 1926. gada oktobrī no Francijas ieradās abi pasūtītie aizžogotājtraleri "Viesturs" un "Imanta", bet 1927. gada pavasarī – arī zemūdenes "Ronis" un "Spīdola". Latvijas kara flote nu bija pilnā sastāvā. Oficiāli to dēvēja par Krastu aizsardzības eskadru, un tās komandieris joprojām bija grāfs A. Keizerlings, kuram 1927. gada 18. novembrī piešķīra admirāļa pakāpi.

Flotes 5 galveno kaujas vienību koptilpums bija 2100 t, personāls – 650 cilvēku (no tiem 450 pastāvīgi), apbruņojumā – 8 lielgabali, 12 torpēdaparāti, 16 ložmetēji un 90 mīnas. Eskadrā ietilpa arī zemūdeņu bāzes kuģis un vairākas ātrlaivas, kā arī Jūras aviācijas divīzijs un Jūras novērošanas dienests.

Admirālis enerģiski kala flotes paplašināšanas plānus. Tomēr tuvojošās saimnieciskās depresijas apstākļos tie nebija reāli. Arī sabiedrības sajūsma par jauno floti jau bija noplakusi, tās vietā sāka dominēt armijas štāba militārpersonu viedoklis, ka flote "savu jau dabūjusi". Debates ap A. Keizerlinga pieprasījumiem izvērsās asas parlamentārās krīzes apstākļos. "Nepaklausīgo admirāli" 1931. gada 19. septembrī valsts prezidenta prombūtnes laikā atcēla, viņa vietā ieceļot komandkapteini Teodoru Spādi, kuram nepiešķīra pat nākamo – jūras kapteiņa dienesta pakāpi. Bez šaubām, tas bija "mājiens ar sētas mietu", lai "noliktu floti pie vietas".

Lai gan T. Spādes flotes celtniecības koncepcija atšķīrās no A. Keizerlinga koncepcijas tā sauktās "moskītu flotes" virzienā (flote no daudziem nelieliem kuteriem), viņam neko no tās neizdevās īstenot. Jo vairāk tāpēc, ka pie varas 1934. gada 15. maijā nākušais diktators K. Ulmanis uzskatīja, ka naudu labāk tērēt tautas labklājībai, bet valsts aizsardzība jānodrošina ar starptautiskām garantijām sarunu ceļā.

Latvijas kara flote pārstāja būt par vērā ņemamu militāro spēku, kad tai vajadzēja pamest savas bāzes Liepājā un Ventspilī pēc "savstarpējās palīdzības pakta" noslēgšanas ar PSRS 1939. gada 5. oktobrī.

KĀ RADĀS LATVIJAS ARMIJA? Jo drīz pēc neatkarīgās Latvijas valsts proklamēšanas 1918. gada 18. novembrī nācās atmet ilūzijas, ka Padomju Krievija varbūt patiesi respektēs pašas pasludinātās mazo tautu tiesības, ka vācu okupācijas armijas paliekas spēs vismaz uz laiku aizturēt iebrūkošās Sarkanās armijas vienības, ka sakautā Vācija uz visiem laikiem beidzot atteiksies no saviem tīkojumiem Baltijā, ka uzvarētajlielvalstis izrādīs skaidru politisku gribu un, iespējams, pat tiešu militāru atbalstu jauno valstu brīvības centieniem.

Kļuva skaidrs, ka mūsu brīvība tomēr ir vajadzīga tikai mums pašiem un mums pašiem tā ar ieročiem rokās būs arī jāaizstāv. Šim nolūkam nepieciešami savi regulāri bruņotie spēki, bet to veidošanai un uzturēšanai – īpaša aizsardzības ministrija. Tās vadībā tad arī sākās neatlaidīgs un pašai izlēdzīgs Latvijas armijas jaunveides

darbs, ko nācās veikt vissarežģītākajos apstākļos. Vienlaikus bija jāveido valsts iekārta, jārada pārvaldes aparāts, jāorganizē bruņotās vienības un tās nekavējoties jāraida cīņā. Turklāt Pagaidu valdības rīcībā nebija ne laika, ne telpas. Sakarā ar kapitulāciju demoralizētās vācu 8. armijas apakšvienības uzbrūkošās Sarkanās armijas priekšā strauji atkāpās, atdodamas Latvijas pilsētas citu pēc citas. Tās tieši pārgāja "no vienām rokām otrās", pie tam vācu karotāji parasti atdāvināja iebrucējiem visu, ko nespēja vai negribēja stiept līdzī, — ieročus, munīciju, uzkabi, medikamentus un lazaretas ar visiem ievainotajiem.

Abas okupācijas varas centās nepieļaut jaunās valsts valdībai veikt kādus pasākumus, bet par visu vairāk — izvest iedzīvotāju mobilizāciju. Sarkanās armijas ieņemtajās pilsētās un apriņķos par to, protams, nevarēja būt ne runas, bet arī vācu okupētajos apriņķos tā tika vairākkārt aizliegta, mobilizācijas punkti sagrauti, to vadītāji — apcietināti. Tajā pašā laikā šajos apriņķos netraucēti izvērsa darbību lielinieku aģitatori, sludinādami, ka Pagaidu valdība ar savu 7. decembra līgumu par kopīgas zemessardzes izveidošanu esot pārdevušies vāciešiem. Radās iespaids, ka arī vācu pusei tīkami Sarkanās jeb t.s. "Padomju Latvijas" armijas panākumi, kas ļāva pārliecināt Sabiedrotās valstis (Baltijas reģionā sevišķi aktīvas bija Lielbritānija un Francija) par vācu spēku neaizstājamību cīņā pret briesmām no austrumiem.

Tikai tad, kad Sarkanā armija jau tuvojās Rītpērūcijas robežām (uz 1919. gada 22. janvāri tā bija ieņēmusi gandrīz visu Latviju, izņemot Liepājas un Aizputes apriņķus), Vācijas valdība beidzot atpazās un raidīja cīņā pret to savu 6. rezerves korpusu. Par tā komandieri 14. februārī iecēla ģenerāli Rīdigeru fon der Golcu, kurš jau agrāk (1. februārī) bija nozīmēts vācu militārās pārvaldes gubernatora amatā (tāpat viņam bija pakļautas arī vācu 8. armijas paliekas jeb Dzelzsdivīzija majora Bišofa vadībā). Stājoties amatā, ģenerālis Golcs tūlīt paziņoja, ka uzņemoties virsvadību pār visu vācu karaspēku Kurzemē, tāpat arī pār Landesvēru, kuru kopš 4. februāra komandēja vācu majors Alfrēds Flečers.

Formāli lauzt 7. decembra līgumu ar Latvijas valdību Golcs vēl neuzdrošinājās, lai gan tūlīt pacentās aizliegt mobilizācijas, kā arī atrasties Liepājā vairāk par 300 latviešu karavīriem, turklāt patronas

tiem drīkstēja izsniegt tikai ceļā uz fronti 15 km attālumā no pilsētas.

Gandrīz jābrīnās, ka šādos apstākļos Latvijas Pagaidu valdībai tomēr izdevās izveidot kaujasspējīgas vienības un apvienot tās militārā spēkā, kas kopā ar Landesvēra u.c. vācu vienībām atbrīvoja visu Kurzemi (no Ventas līdz Lielupei), ieņēma Rīgu, kopā ar igauņiem atguva Ziemeļlatviju un pie Cēsīm izjauca vācu pavēlniecības nodomus okupēt Vidzemi, pilnīgi patstāvīgi satrieca Bermona karagājienu, kas gan ārēji šķita avantūra, bet patiesībā bija kārtējais vācu iekarotāju mēģinājums atgūt zaudētās pozīcijas Baltijā, un beigu beigās vēl kopā ar igauņiem, poļiem, lietuviešiem un vācu zemessargiem padzina bolševikus no Latgales.

KURA BIJA PIRMĀ LATVIEŠU KARAVĪRU VIENĪBA PIRMĀ PASAULES KARA LAIKĀ? Kaut gan cietusi sakāvi 1914. gada rudenī pie Tannenbergas un Mazuru ezeriem, krievu armijas virspavēlniecība 1915. gada sākumā atkal uzsāka plašu un šķietami daudzsološu uzbrukumu Rītprūsijā. Veiksmes gadījumā cik te vairs tālu būtu līdz Berlīnei!

Diemžēl atšķirībā no iepriekšējā gada kampaņas šoreiz arī vācu ģenerālštābs plānoja gūt izšķirošus panākumus Austrumu frontē, lai vismaz Krieviju piespiestu izstāties no kara. Sastapies ar spēcīgu pretestību, krievu pasākums izgāzās, un 1915. gada februārī divas vācu armijas Augustovas mežos ielenca un pilnīgi iznīcināja krievu 20. korpusu.

Šajā korpusā cīnījās daudz latviešu karotāju, kas bija mobilizēti jau kara pirmajos mēnešos. Tāpēc to dažreiz dēvē arī par "latviešu korpusu", lai gan pārspīlēti ir apgalvojumi, ka mūsu tautiešu tajā bijis vairāk par pusi (no 90 000 vīriem). Arī latviešu virsnieki šeit pildīja tikai jaunāko un vidējo komandieru pienākumus: piemēram, kapteinis Jānis Balodis komandēja rotu, štābkapteinis Mārtiņš Hartmanis dienēja divīzijas štābā (abi vēlāk ģenerāļi), kapteinis Jorgis Zemitāns bija pulka virsnieks (vēlāk pulkvedis). Rītprūsijā viņi krita vācu gūstā un tikai pēc Vācijas kapitulācijas atgriezās Dzimtenē, kur varēja apliecināt savu karavadoņa talantu.

Bet vēl vairāk bija komandieru, kuri līdz ar citiem apmēram

15 000 latviešu karavīru uz mūžīgiem laikiem palika guļam Mazuru purvos un ezeros vai Augustovas smilšainajos pakalnos un neko vairs nevarēja ne apliecināt, ne sasniegt, un tāpēc viņu vārdi atrodamī vienīgi skopos frontes ziņojumos līdzās daudzu citu latviešu uzvārdiem, kuri tāpat bija zaudējuši dzīvību dažādos frontes iecirkņos.

Zaudējuši dzīvību... Par ko? Tieši šis jautājums aizvien vairāk satrauca latviešu gaišākos prātus – studentus, inteligenci, daudzus virsniekus. Tömēr visvairāk mulsināja latviešu zaudējumu šausminošie apmēri. Radās pārliecība, ka latviešu nacionālās vienības, ja tās komandētu pašu latviešu virsnieki, ciestu mazākus zaudējumus un gūtu arī labākus panākumus.

Pa to laiku vācu uzbrukums turpinājās – nu jau risinājās cīņas par Klaipēdu, aiz tās vāciešiem vai ar roku sniedzama likās Liepāja, tad Jelgava, Kauņa un Daugavpils – un cik tad tur vairs tālu pati Krievzemes galvaspilsēta Petrograda? Feldmaršals P. fon Hindenburgs vienkārši bija pārsteigts, ka pretiniekam tik svarīgā frontes sektorā tikpat kā nebija karaspēka, – citādi viņš noteikti būtu šajā virzienā sūtījis daudz lielākus spēkus, nevis tikai 3 kājnieku un 3 jātnieku divīzijas.

Izbrīnīti bija arī krievu armijas štābos, kad sarēķināja, ka pa visu Lietuvas un Latvijas pilsētu garnizoniem kopā sanāk labi ja 25 000 kājnieku, ap 1000 jātnieku, 154 lielgabali un 32 ložmetēji, neskaitot Daugavgrīvas cietoksnī stacionāri uzstādītos. Turklāt lielākā cīnītāju daļa bija koncentrēta tajā pašā Daugavgrīvas cietoksnī – pēc štatiem 10 000 vīru, bez tam vēl dažas flotes vienības, piekrastes komandas un 13 darba rotas no Rīgas, Kurzemes un Zemgales latviešu zemessargiem.

Šīs zemessargu rotas arī bija tās, kuras atcerējās, kad no Viļņas kara apgabala pienāca izmisīgs sauciens pēc palīdzības – lai atsūtot vismaz kaut kādus spēkus Klaipēdas evakuācijas piesegšanai. Izvēloties jaunākos un spēcīgākos vīrus, no 13 darba rotām 1915. gada 18. martā tika izveidotas 8 kaujas rotas, apvienotas 2 bataljonos, un jau otrā dienā nosūtītas uz Liepāju ģenerāļa Potapova rīcībā.

Abi šie bataljoni – Daugavgrīvas cietokšņa zemessargu rotu Pirmais un Otrais apvienotais bataljons – tad arī ir pirmās latviešu bruņotās vienības, kas izveidotas Krievijas armijas sastāvā Pirmā

pasaules kara laikā. Katrā bataljonā bija ap 1200 vīru, pie tam gandrīz tikai latvieši (98%), tāpat komandējošais sastāvs pārsvarā bija no latviešu virsniekiem (60–70%). Piedalīti bija arī šķūtnieki, bet to skaits nav zināms. Pirmo bataljonu komandēja kapteinis Ķezis, Otro – štābkapteinis Krūmiņš.

Pirmais bataljons kādu nedēļu aizkavējās Liepājā, bet Otro nekavējoties ar šķūtniekiem pārveda uz Palangu un no turienes caur Pluņģi uz Endriejavas miestu. Naktī no 6. uz 7. aprīli divi vācu jātņieku eskadroni apgāja bataljonu no flangiem, bet vācu artilērija sāka šaut uz to ar tiešu frontālu uguni. Atkāpjoties pāri ezeram, bataljons zaudēja komandieri, vairākus virsniekus, gandrīz trešo daļu karavīru un visu transportu.

Pa to laiku arī Pirmais bataljons bija nosūtīts uz Pluņģi, kur, Otrajam bataljonam atkāpjoties, abi bataljoni savienojās. Atkāpšanās ar vairākām sīvām atvairis kaujām – pie Salantas, Skodas un Mažeikiem – turpinājās līdz pat Svētes upei pie Jelgavas, kur bataljoniem 2. un 3. maijā beidzot izdevās noturēt pozīcijas un atsist vācu kavalērijas triecienus. Vāciešiem nācās atvilkt un pārgrupēt spēkus, un 8. maijā tie ieņēma Liepāju (pietrūka latviešu zemesargu?).

Nākamās aizsardzības pozīcijas abiem bataljoniem ierādīja aiz Ventas, tomēr drīz tie uz īsu laiku atgriezās Daugavgrīvas cietoksnī, no kurienes tos atkal meta kaujās pie Kalnciema. Galu galā abos bataljonos kopā bija palicis ne vairāk kā 400 vīru. Tā kā šajā laikā jau pilnā sparā noritēja latviešu strēlnieku bataljonu formēšana, 1915. gada 11. novembrī Daugavgrīvas apvienotos bataljonus pārveidoja: Pirmo – par 5. Zemgales, Otro – par 6. Tukuma latviešu strēlnieku bataljonu.

Kā lai novērtē šo divu latviešu bataljonu darbību?

Tīri militārā ziņā vāciešu uzbrukuma apturēšanai bija nenovērtējami liela nozīme. Tiesa, ienaidnieka kavalērijas trieciens bija pārāk sasteigts, pavasara šķīdoņa dēļ bija atpalikusi artilērija – bet vai maz iedomājams, kādas sekas būtu tūlītējai Jelgavas krišanai? Turpretī nu vāciešiem nācās rūpīgi pārkārtot spēkus, pievilkt rezerves, uzstādīt tālšāvējlīdzekļus, līdz beidzot 1. augustā tiem pilnā sētā tomēr izdevās ieņemt.

Tāču krievu armija bija ieguvusi trīs mēnešus laika, lai ierīkotu

aizsardzības pozīcijas ap Rīgu un gar Daugavu, labojot gada sā-
kumā pieļautās kļūdas un daudz maz nostiprinoties "Baltijas cie-
toksnī". 18. augustā tika izveidota arī jauna Ziemeļu fronte. Vācu
armijai ceļā uz Petrogradu bija radīts nepārvarams šķērslis.

Latviešu karavīri bija pierādījuši gan savas kaujasspējas un sīk-
stumu aizsardzībā, gan arī disciplinētību un uzticamību. Jelgavas
aizstāvēšana – tas bija arguments, lai virspavēlniekam un tā štābam
pierādītu, ka latviešu militārās vienības spēj paaugstināt cara armijas
kara potenciālu, vismaz cīnoties savas tēvzemes robežās. Ar šo argu-
mentu izdevās panākt ne vien latviešu bataljonu izveidošanu, bet
arī to, ka tos zem latviešu karogiem cīņās veda pašu latviešu virs-
nieki, kas deva komandas latviešu valodā.

Toties ģenerālis Potapovs tika pie zelta zobena, ko viņam pa-
sniedza latviešu bataljonu Organizācijas komitejas īpaša delegācija.

No Marisa Vētras grāmatas "Rīga toreiz..."

*Bez zābakiem, bez formas tērpiem, ar kara jostu ap skolnieka
ģērbu un patronu somām ap novalkātu ketaveju radās armija, kurai
bija daudz vairāk sajūsmas nekā ieroču. Jūsma uzvarēja labi apbru-
ņotos jaunās valsts zemes tīkotājus un visus Andrievus Niedras.*

No Aleksandra Grīna romāna "Dvēseļu putenis"

*Tad sākās vācu vajāšanas gājiens – un Cēsis sagaidīja mūs ar
jasmīnziediem, meitenes lika zēniem galvās rudzupuķu vainagus.*

*Pašā pilsētā mums nebija lemtas naktsmājas, un bataljons ap-
metās mācītāja muižā.*

*Tur sākot sevi labi apskatīt, mēs tikai tagad manījām, ka esam
skrandās. Un kukaiņi bij apsēduši visus, jo toreiz, aizejot ar kauju
projām, katram palika tik tas kreklis, kas viņā kaujas dienā bija
mugurā.*

*Mēs atlaižamies sēdus un zvilus muižas pagalmā un sākam pētīt
veļas vīles.*

*"Kas nu šitās par kukaiņiem! Tikai tas vārdiņš, vairāk gan nekā,"
no viņa pagalmgala atskan Konrāda balss. "Vot, Nāves salā – tur
nu gan bij pavisam cita kalibra zvēriņi! Jānudian, ticat vai ne, puikas,
man pašam reiz aiznesa kreklū."*

"Ej nu, nemelo!" iesmīnas virsseržants.

"Kad es jums saku! Biju aizskrējis Daugavā peldēties. Izkāpju krastā, skatos: kur tā' mans kreklis? Krekla nav. Prasu, ek šē, Vanagam: Artūr, vai neesi manījis? Kā tā' nu nemanīju, šis atsaka, manīju gan: nupat aizrāpās pa malas radzēm projām, aizpīkstēja vien. Lob tikai pakaļ, citādi vēl iečāpos friču grāvjos!"

"Kaprāļa kungs, kā tad jūsu kreklis varēja pīkstēt?" nedroši šaubās pasīka balss.

"Nu, kā tu nesaproti?!" Konrāds noskaišas. "Nudie', tavs papiņš velti tik izķēza naudu, tevi, tādu pavieglu, skolodams! Tā' ne jau pats kreklis pīkstēja vai rāpās projām, bet viņā savairojušies kukaiņi," dundadznieks paskaidro, un lielākie zēni sprauslādami tirina kājas.

KĀDA BIJA LATVIJAS ARMIJA? Latvijas bruņoto spēku vadīšanai, apgādei un sagatavošanai jau 1918. gada 22. novembrī izveidoja Tautas apsardzības ministriju, ko 1922. gadā pārdēvēja par Kara ministriju. Tas tiešā pakļautībā bija vairākas pārvaldes, kas pārzināja armijas apgādi, apbruņojumu, finansēšanu, sanitāro un tiesisko stāvokli un citus jautājumus, kā arī autonomi uzņēmumi – Arsenāls, Armijas spiestuve, Armijas ekonomiskais veikals, Galvenās intendantūras darbnīcas un citi.

Atbrīvošanās cīņu laikā karaspēku no 1919. gada 10. jūlija vadīja Latvijas armijas virspavēlnieks ģenerālis Dāvids Sīmonsons, bet no 1919. gada 16. oktobra – pulkvedis Jānis Balodis. Pēc cīņu izbeigšanās šo posteni likvidēja, un karaspēks tika pakļauts karaspēka inspektoram, kas vienlaikus pildīja arī Galvenā štāba priekšnieka pienākumus. Tikai 1924. gada 23. februārī beidzot nodibināja armijas komandiera amatu, pakļaujot tam arī Galveno štābu, lai gan tikai 1929. gadā to pievienoja Armijas komandiera štābam. Pirmais Latvijas armijas komandieris bija ģenerālis Pēteris Radziņš.

Salīdzinot ar armijas vadības institūcijām, daudz mazāk mainījās atbrīvošanās cīņu laikā izveidojusies karaspēka vienību struktūra. Latvijas armijā miera laikā bija četras kājnieku divīzijas: 1. Kurzemes, 2. Vidzemes, 3. Latgales un 4. Zemgales divīzija (kara gadījumā bija paredzēts veidot vēl trīs divīzijas).

Katrā kājnieku divīzijā bija divīzijas štābs, trīs kājnieku pulki, viens lauka artilērijas pulks, viens izlūku divīzijs, sakaru un sapieru rotas. Katrā divīzijā miera apstākļos bija ap 3000 vīru, bet dažbrīd arī mazāk. Izlūku divīziju 30. gadu beigās vēl nebija pilnīgi saformēti: tajos bija paredzēts viens jātnieku eskadrons, viena ritenbraucēju rota un viens tanku vads. Katra artilērijas pulka apbruņojumā bija 24 smagie ieroči, to skaitā 16 lauku lielgabali un 8 haubices. Nelielas baterijas bija arī kājnieku pulkos.

Tomēr galvenais uguns spēks bija sakopots Tehniskajā divīzijā. Tās sastāvā bija Autotanku pulks ar 27 tankiem (būtībā tanketēm), 6 bruņautomobiļiem un vairākām autotransporta vienībām, sapieru pulks, kas miera laikā nodarbojās ar tiltu būvniecību, Sakaru bataljons, Bruņuvilcienu pulks ar 4 bruņuvilcieniem, Smagās artilērijas pulks, kurā bija dažādu sistēmu smagie lielgabali un zenītlieļgabali, kurus 1939. gada rudenī ieskaitīja jaundibinātajā Zenīrtartilērijas pulkā, Krasta artilērijas pulks, kurš bija izvietots Daugavgrīvas cietoksnī un kura apbruņojumā bija 20 novecojuši dažādu sistēmu lielgabali, kā arī Atsevišķais artilērijas divīzijs, kas kalpoja kā mācību bāze.

Tehniskajā divīzijā arī skaitījās Aviācijas pulks, kas sastāvēja no 3 iznīcinātāju eskadriļām, 4 sauszemes un 1 jūras izlūku eskadriļas. Kaujasspējīgi bija tikai 29 novecojušas konstrukcijas iznīcinātāji. Latviešu konstruktora K. Irbīša konstruētos iznīcinātājus ieviest ražošanā nepaspēja.

Latvijas kara flote sastāvēja no 5 kaujas vienībām. Latvijas karakuģu tonnāža un apbruņojums bija niecīgi, pretiniekam nāktos nopietni rēķināties vienīgi ar abām zemūdenēm, kas varētu sagādāt dažu labu nepatīkamu pārsteigumu. Tāpēc flotes galvenais uzdevums būtu jūras izlūkošana un mīnu izlikšana iespējamā jūras desanta izsēdināšanas vietās.

Latvijas Aizsargu organizācija, kas kara gadījumā varēja pildīt aizmugures dienestu un veikt atsevišķus kaujas uzdevumus, miera laikā bija pakļauta sabiedrisko lietu ministram, bet Robežsargu brigāde – iekšlietu ministram. Tikai 1940. gada 15. maijā stājās spēkā jaunais Valsts aizsardzības likums, kas paredzēja visu militāro spēku konsolidāciju. Diemžēl tas bija jau daudz par vēlu.

Latvijas bruņotie spēki bija skaitā nelieli, to apbruņojums bija

nepilnīgs un novecojis. Taču lielākā daļa karavīru bija savas Tēvzemes un tautas mīlestības apgaroti, pietiekami apgādāti ar pārtiku un ietērpu, kā arī apmācīti modernā kara taktiskajās un tehniskajās gudrībās.

KĀ J. VĀCIETIS RADĪJA SARKANO ARMIJU? Bieži vien latviešu strēlnieku pulkvedi Jukumu Vācieti dēvē par pirmo Padomju Krievijas bruņoto spēku virspavēlnieku. Formāli ņemot, pirmais virspavēlnieks tomēr bija N. Kriļenko (1883–1938), kura kompetencē bija pavēļu noformēšana un izsūtīšana par cariskās Krievijas armijas demokratizēšanu, militāro formējumu demobilizēšanu un karadarbības pārtraukšanu (pēc izglītības viņš bija jurists).

J. Vācietis bija pirmais virspavēlnieks, kura rokās bija reāls karaspēks. Un šis karaspēks bija viņa paša radīts. Sāka tas, protams, ar latviešu strēlniekiem, kuru acīs viņš bija ne vien augstākā militārā autoritāte, bet arī "savs puika", kas zināja visas viņu vajadzības, vienmēr bija gatavs grūtā brīdī nākt palīgā un bez vajadzības nedzina savus kareivjus bezjēdzīgos uzbrukumos.

Kā Revolucionārā lauka štāba operatīvās daļas vadītājs (šis štābs bija radīts Virspavēlnieka Galvenās mītnes vietā) J. Vācietis jau 1917. gada 30. decembrī no N. Kriļenko "izplēsa" pavēli par latviešu korpusa formēšanu. Tomēr Iskolastreļs (Latviešu strēlnieku izpildkomiteja) vilcinājās ar atbildīgu lēmumu pieņemšanu. Nebija iespējams vienoties ne par komandējošo sastāvu, ne par attieksmi pret demobilizāciju, pat ne par korpusa formēšanas vietu. Pats J. Vācietis bija aizņemts ar poļu korpusa nomierināšanu, pēc tam sākās vācu uzbrukums, bet tad tika izsludināta vispārēja demobilizācija. Pēc Brestā 1918. gada 3. martā parakstītā Vācijas un Krievijas miera līguma noteikumiem likvidēja arī augstākā virspavēlnieka posteni, revolucionāro lauka štābu, fronšu un armiju štābus.

25. martā Maskavas kara apgabala pavēlnieks pavēlēja izformēt arī latviešu strēlnieku pulkus. Kamēr Iskolastreļs nesteidzīgi lēma par likvidācijas procedūru, J. Vācietis attīstīja drudžainu organizatorisku darbību un 13. aprīlī tomēr panāca, ka tika izdota Padomju Krievijas Karalietu tautas komisariāta pavēle par pirmās regulārās Sarkanās armijas vienības – Latviešu strēlnieku divīzijas – dibināšanu. Lai

nepārkāptu minētā miera līguma noteikumus, pieteikšanās tajā bija brīvprātīga.

Jau pirmajās dienās divīzijā pieteicās vairāk nekā 6000 bijušo strēlnieku, un šis skaits turpināja augt. V. Bērziņš, atsaucoties uz padomju vēsturnieka B. Tomaņa aprēķiniem, norāda, ka 1918. gada beigās Latviešu divīzijā bijuši aptuveni 9000 kājnieku un 2000 jātnieku, bet kopā pavisam ap 24 000 strēlnieku, ieskaitot izlūkus, muzikantus, sanitārus, intendantus un citus aizmugures dienestos nodarbinātos. Apbruņojumā bijis vairāk nekā 400 ložmetēju, apmēram 80 lielgabalu un 20 lidmašīnu.

Tas, protams, bija jau ievērojams spēks, turklāt disciplinēts un paklausīgs pavēlei. Ar tā palīdzību, piemēram, tika likvidēts kreiso eseru dumpis Maskavā, Jaroslavļā un citās Pievolgas pilsētās. Tomēr, kad 1918. gada vasarā sadumpojās čehoslovāku korpuss, kļuva skaidrs, ka nepieciešams liels regulārais karaspēks, ar kuru varētu stāties pretī apvienotajiem pretpadomju spēkiem.

Kad J. Vācietis kā jaunieceltais Austrumu frontes pavēlnieks ieradās Kazaņā, viņa acīm pavērās dīvaina aina. Pilsētā saimniekoja bandas, bet brīvprātīgi saformētās Sarkanās armijas daļas un apakšvienības sastāvēja no tādiem elementiem, "kuriem miera laikā

Sarkanās armijas
virspavēlnieks
Jukums Vācietis
armijas štābā
1918. gadā
(no kreisās)

baidījās dot smagu nūju rokās, tagad [tie] varēja dabūt ieročus, drēbes, visu uzturu un nekā nedarīt" (pēc J. Vācieša).

Kā gan ar šādu karaspēku lai karo? Sākumā J. Vācietis mēģināja salīgt pa labam, bet tad sarkanarmieši izvirzīja savas pretpriekšības, parasti lūdzot izsniegt jaunu ietērp, algu 2 mēnešus uz priekšu un pāris spaiņu spirta; vienīgi "Sociālistiskais matrožu bataljons" lūdza apmaksāt arī savus rēķinus par ielasmeitu pakalpojumiem. Kāda pēc tam tur vairs runa par iešanu uz pozīcijām...

Un tomēr no šī materiāla, taisnību sakot, pūļa, J. Vācietis īsā laikā izveidoja ne vien regulāras vienības, bet pat veselas piecas armijas, kas paklausīgi gāja uzbrukumā un atsita ne vien čehoslovāku, bet vēlāk arī Kolčaka uzbrukumu. Kādā veidā tas tika panākts? Nu, Vācietis jau bija meistars uz visādiem stīkiem un niķiem! Vēl toreiz, kad viņam pakļautās vienības devās uzbrukumā Valkā izvietotajam krievu 12. armijas štābam, lielas bažas radīja štāba bruņautomobiļu divīzions (tas notika 1917. gada rudenī). J. Vācietis izdomāja pavisam vienkāršu kaujas paņēmieni, kas tomēr nav atrodams nevienos priekšrakstos, ne reglamentos: viņš pavēlēja kaujas mašīnas vienkārši... nozagt.

Arī tagad viņš neapstājās šķietami nepārvaramo grūtību priekšā. Vispirms viņš par komandieriem nozīmēja cilvēkus, kuriem absolūti uzticējās, to skaitā arī diezgan daudzus latviešus. (Piemēram, par 3. armijas komandieri nozīmēja R. Bērziņu, 5. armijas – P. Slaveni; bija arī citi, vēlāk pazīstami uzvārdi – 1. armiju komandēja M. Tuhačevskis.)

Tālāk – jaunais komandieris norīkojuma vietā neieradās viens, bet ar J. Vācieša gādību viņu pavadīja neliela, bet labi apbruņota vienība, uz kuru varēja paļauties un ievest kārtību savā jaunajā norīkojuma vietā. Šie pavadoņi bieži vien bija latvieši, taču gadījās arī ungāri, igauņi, slovāki un citu tautību pārstāvji.

Galvenais J. Vācieša izgudrojums tomēr bija... aizsprostojuma nodaļas. Tās bija vienības, kas izvietojās pozīciju vai uzbrūkošo vienību aizmugurē un "katru kara pavēles neizpildīšanu vai bēgšanu no kaujas atmaksāja ar ložmetēju uguni" (pēc J. Vācieša "Latviešu strēlnieku vēsturiskā nozīme").

Līdzīgas metodes Virspavēlnieks nedaudz vēlāk lietoja arī Dienvidu frontes radīšanai. Pats J. Vācietis par to raksta: "Ārstēšana

tika iesākta no 9. armijas. Dziedēšanai tika izvēlēta Latviešu strēlnieku divīzijas 3. brigāde... Frontes komandierim Slavenam tika dota direktīva: 9. armijā, balstoties uz šo brigādi, no labākajiem elementiem saformēt vienu krietnu divīziju, kurai vajadzēja palikt par 9. armijas veselības avotu." Tiesa, autors turpat tālāk piezīmē, ka "neskatoties uz savu grūto misiju, latviešu strēlniekiem ne reizes nebija jālieto ieroči pret neapzinīgiem sarkanarmiešiem; katru reizi bija pietiekoši apziņas, ka blakus kaujā iet dūšīgie latviešu strēlnieki."

Tā vai citādi, aizsprostojuma nodaļas ne vien nodrošināja Sarkanās armijas uzvaras Krievijas pilsoņu karā, bet tika ar panākumiem izmantotas arī Padomju armijā t.s. Lielā tēvijas kara laikā, sevišķi grūtajos 1941. līdz 1943. gada kauju apstākļos.

KAS BIJA PIRMAIS LATVIJAS MINISTRU PREZIDENTS?

1918. gada 17. novembris. Pulkstenis ir 8 vakarā. Rīgā, Kr. Barona ielā 3, Rīgas Latviešu amatnieku biedrības kases telpās 35 Latvijas septiņu politisko partiju delegāti, kā arī Latgales Zemes padomes pārstāvis Staņislavs Kambala konstituējas kā Latvijas Tautas padome – priekšparlaments, pieņem savu politisko platformu un ievēl Tautas padomes priekšsēdētāju. Šo augsto amatu uztic advokātam Jānim Čakstem. Par priekšsēdētāja pirmo biedru ievēl sociāldemokrātu Marģeru Skujenieku, par otro biedru – radikāldemokrātu Gustavu Zemgalu.

Par Ministru prezidenta kandidātu Zemnieku savienība uzstāda Kārli Ulmani, kuru arī vienbalsīgi ievēl. Tālākās pārrunās, kā teikts sanāksmes protokolā, "tiek izteikta vēlēšanās, lai ministru prezidents pēc iespējas drīzākā laikā sastādītu ministru kabinetu un jo drīz izraudzītu nepieciešamākiem, nekavējot pārņemamiem resoriem priekšstāvjus".

1918. gada 18. novembris. Svinīgajā neatkarīgās Latvijas proklamēšanas aktā 2. pilsētas (tag. Nacionālajā) teātrī Ulmanis teic valdības programmas runu, cita starpā sacīdams: "Pagaidu valdības uzdevums būs Latvijas valsts izbūve un nostiprināšana uz ārieni un iekšieni. Valsts jānostiprina uz ārieni, lai tā stāvētu spēcīga un apvienota, labās attiecībās ar tāliem un tuviem kaimiņiem. Iekšējā pārvaldīšanas darbā stāv daudz uzdevumi priekšā; bez kavēšanās

jāizved zemē demokrātiskas reformas. Visus uzdevumus tagad neattēlošu sīkumos, minēšu tikai svarīgākos un neatliekamos. Mūsu priekšā atrodas grūti atrisināmais pārtikas jautājums; viņa nokārtošanai valdība izlietos visus spēkus un līdzekļus, un var cerēt, ka izdosies šo darbu veikt, ja visi pilsoņi uz laukiem, tāpat kā pilsetās, nāks valdībai talkā. Otrais uzdevums – nokārtot agrāro jautājumu. Vispārīgi valdības sociālās reformas un sociālā likumdošana būs plašas un dziļas, lai nodrošinātu darba ļaužu tiesības un stāvokli." Savu uzstāšanos Ministru prezidents beidz ar vārdiem: "Visi pilsoņi bez tautības izšķirības aicināti palīdzēt, jo visu tautību tiesības būs Latvijā nodrošinātas. Tā būs demokrātiska taisnības valsts, kurā nedrīkst būt vietas ne apspiešanai, ne netaisnībai."

1918. gada 19. novembris. Ulmanis ziņo Tautas padomes sēdē par kabineta sastāvu. Neesot vēl bijis iespējams sadabūt attiecīgās personas visām ministrijām. Liek priekšā apstiprināt par ministriem un viņu biedriem: ārlietu – Zigfrīdu Meierovicu, iekšlietu – Dr. Miķeli Valteru, par viņa biedriem – Rūdolfu Bēnusu un Alfrēdu Birznieku, finanšu – Kārli Puriņu, pārtikas un zemkopības – Kārli Ulmani, par viņa biedriem – Jāni Blumbergu, Ernestu Bauera un Augustu Kalniņu, tautas apgaismošanas – Dr. Kārli Kasparsonu, darba – Teodoru Hermanovski. Pagaidām paliek vakantas satiksmes, tieslietu, apsardzības, tirdzniecības un rūpniecības ministru vietas, kā arī valsts kontroliera postenis. Visi ministru kandidāti tiek apstiprināti.

1918. gada beigās un 1919. gada sākumā zemkopības ministra portfelis tika uzticēts Jānim Goldmanim, apgādības – Jānim Blumbergam, apsardzības – Jānim Zālītim, tieslietu – Pēterim Juraševskim, tirdzniecības un rūpniecības – Spricim Paeglim, satiksmes un darba – Teodoram Hermanovskim.

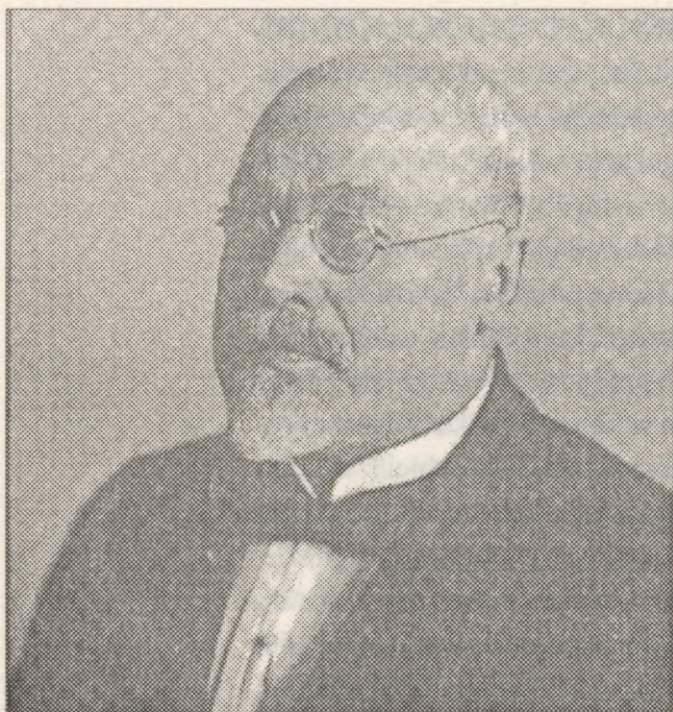
Otro Pagaidu valdību Ulmanis sastādīja 1919. gada 13. jūlijā, trešo – 1919. gada 8. decembrī un ceturto – 1920. gada 12. jūnijā. Pēc tam Ministru kabinetu vadīja tādi pazīstami politiķi kā Zigfrīds Meierovics, Jānis Pauļuks, Voldemārs Zāmuēls un Hugo Celmiņš. 1925. gada 22. decembrī Ulmanis sastādīja desmito Latvijas valdību. Arī 15. valdību (1931), 18. un 19. (abas 1934). Tādējādi K. Ulmanis bija Latvijas Ministru prezidents rekordists, jo astoņas reizes saņēma savās rokās valdības grožus.

KAS PASLUDINĀJA SUVERĒNU LATVIJU PAR NODIBINĀTU? 1918. gada 18. novembris. Puspiecos pēcpusdienā Nacionālajā teātri Tautas padomes priekšsēdētāja biedrs zvērināts advokāts Gustavs Zemgals pasludina neatkarīgas demokrātiskas Latvijas nodibināšanos. Viņš uzsauc: "Mūsu vienīgā vēlēšanās – lai Latvijai saules mūžs! Lai dzīvo demokrātiskā Latvija!" Nākamajā dienā ar viņa un Ministru prezidenta Kārļa Ulmaņa parakstu "Jaunākās Ziņas" publicē uzsaukumu "Latvijas pilsoņiem", kurā Tautas padome atzīst sevi par "vienīgo augstākās varas nesēju" Latvijā, kā arī paziņo par izpildu varas nodošanu Pagaidu valdībai. Tā sākās Džūkstes pagasta amatnieka dēla (1871) valstsvīra darbs. Par sabiedrisku darbinieku un politiķi Zemgals bija kļuvis jau daudz agrāk. Tūdaļ pēc Maskavas universitātes Juridiskās fakultātes absolvēšanas atgriezies Rīgā, viņš iesaistījās latviešu amatnieku un strādnieku Jonatāna biedrības darbā, 1901. gadā kļūstot par tās priekšnieku. 32 (!) gadus Zemgals bija Latvijas amatnieku krājaizdevu sabiedrības vadītājs.

Lai gan jaunajam juristam maizes darbs bija advokatūra, viņam tuva bija arī žurnālistika. Zemgals pats nebija liels rakstītājs, bet prasmīgs redaktors un izdevējs gan. Ar viņa vārdu ir saistīti vispirms tādi demokrātiski izdevumi kā laikraksts "Jaunā Dienas Lapa" (1905–1918) un žurnāls "Domas" (1912–1915).

Rīdzinieki, īpaši vidējie slāņi, labi pazina enerģisko un izdarīgo tiesībnieku un preses vīru. Tālab pēc 1917. gada Februāra revolūcijas Zemgalam droši uzticēja atbildīgos Rīgas pilsētas galvas pienākumus. 1919. gads bija vissmagākais pārbaudījumu laiks jaunajai Latvijas Republikai. Pietiekami sacīt, ka pusgadu latvju tautas valsts pastāvēja vienīgi Liepājā un tās tuvākajā apkaimē. Zemgals bija šīs zemes aizstāvju un veidotāju priekšpulkā. Uz viņa pleciem gulās visa Tautas padomes darba organizēšana, jo padomes priekšsēdētājs Jānis Čakste ilgstoši atradās Miera konferencē Parīzē. Zemgals līdz ar vairākiem domubiedriem pat nokļuva vācu apcietinājumā, bet tas nemazināja viņa ticību Republikai.

Atbildība par valsts likteņiem ar katru gadu pieauga. Pieauga arī tautas uzticība. Ne velti no 1921. līdz 1923. gadam nākamajam valsts prezidentam vajadzēja ieņemt atbildīgo aizsardzības ministra amatu Zigfrīda Meierovica kabinetā. Klāt vēl nāca 1. Saeimas (1922–1925) deputāta pienākumi. Bet pa vidu necilais, taču tāpat visiem

Gustavs Zemgals.
Fotogrāfs
M. Lapiņš

vajadzīgais notāra darbs, kamēr pienāk izšķirošais 1927. gads, kad 14. martā aizsaulē aizgāja pirmais Latvijas Valsts prezidents Čakste. 8. aprīlī ar 73 balsīm pret 23 par viņa pēcteci izvēlēja Gustavu Zemgaļu.

Viņam, kas bija proklamējis Latvijas brīvvalsti 18. novembrī, laimējās atrasties Republikas pirmās desmitgades svinību degpunktā. 1928. gada 18. novembrī Zemgals atkal runāja Nacionālajā teātrī, cita starpā sacīdams: "Šis lielais notikums ievadīja jaunu laikmetu Latvijas vēsturē. Šai faktā izpaudās mūsu tautas

dziļākie, gadsimtenus lolotie centieni. Valsts izsludināšana radīja uzdevumus, kas pacēlās pāri visiem citiem uzdevumiem."

Zemgals bija valstsvīrs, kas politiskajās attiecībās nepieļāva nevajadzīgus asumus, bija tolerants pret citādiem uzskatiem un noteikts galējību pretinieks. Grūtos apstākļos audzis, viņš bija ļoti vienkāršs un neatzina nekādas atšķirības. Panākt sabiedrības visu slāņu iesaistīšanu valsts demokrātiskajos institūtos Zemgals uzskatīja par vienu no svarīgākajiem valsts augstākā vadītāja uzdevumiem. Viņš allaž rūpējās par Latvijas starptautiskā prestiža veidošanu.

Valsts prezidenta amata pilnvaras beidzās 1930. gada aprīlī. Otrreiz kandidēt Zemgals kategoriski atteicās. Personīgā vara un gods viņu absolūti neinteresēja. Viņš bija kalpojis savai valstij un tautai pienākuma pēc.

Ar aiziešanu no prezidenta posteņa Zemgaļa politiskā darbība tomēr neizbeidzās – no 1931. gada vajadzēja pildīt pēdējās – 4. Saeimas deputāta uzdevumus.

Gustavs Zemgals viņsaulē aizgāja vēl brīvajā Latvijā – 1939. gada 6. janvārī. Runājot profesora Edgara Andersona (ASV) vārdiem, "visu savu mūžu Zemgals, tāpat kā Čakste, palika pārliecināts demokrāts".

KAS NOTIKA RĪGĀ 1919. GADA OKTOBRĪ UN NOVEMBRĪ? Izdevumā "Daugavas Sargi" 1923.gadā Ādolfs Erss rakstīja par "bermontiādes" laika Rīgas dzīvi: "Rīga karo... Granātas krīt korēs, miermīlīgais pilsonis kļūst tramīgs un pabāž galvu pārādes durvīs: kas tur ir? Politikis, to nedzirdējis, ar portfeli aizsteidzas uz sēdi. Reportieris raksta par gāzu bumbām, par spekulantiem un prūšu granātu veltīgajiem upuriem. Bērni uzlasa granātu šķembas. Dzejnieks pie Vērmaņdārza apstājas, sastapis pazīstamu gleznotāju ar šauteni plecā."

Rīga dzīvoja piefrontes dzīvi. Abas pretimstāvošās puses apmainījās ar lielgabalu zalvēm. Pilsētas centra parkos izvietotie Latvijas armijas smagie lielgabali apšaudīja Pārdaugavu. Pēterbaznīcas tornī bija novietojies artilērijas uguns koriģētāju postenis, kuru bermontieši neveiksmīgi mēģināja sašaut no pretējā krasta lielajiem namiem. Bieži bermontieši šāva pa Rīgas pils Svētā Gara torni, kurā visu kauju laiku plīvoja sarkanbaltsarkanais karogs. Pēc Bermonta karaspēka padzīšanas no Rīgas karogā saskaitīja 86 ložu caurumus. Pārdaugavas pusē Bermonta vācu daļu artilēristi savus tālšāvējus lielgabalus bija novietojuši Arkādijas parkā un Dzegužkalnā, uguni koriģēja no augstākajiem Pārdaugavas punktiem – M. Lutera baznīcas Torņakalnā un Mārtiņa baznīcas torņiem.

Latvijas armijas virspavēlniecība sāka gatavot prettriecienu ieņaidniekam Daugavgrīvas un Bolderājas rajonā. Nodrošinājās arī ar Sabiedroto valstu (Lielbritānijas un Francijas) karakuģu atbalstu. Sabiedroto flote 15.oktobra rītā sāka intensīvu Daugavgrīvas, Bolderājas un Bermonta armijas aizmugures rajonu apšaudi. Pārejot uzbrukumā, Latvijas armijas Latgales divīzija atguva Daugavgrīvu un Bolderāju, saņemot vairāk nekā 300 gūstekņus, ieguva kā trofejas lielgabalus, ložmetējus, daudz patronu, lādiņu, kā arī radiostaciju, zirgus, ratus u.c.

Lai atvieglotu šo desantoperāciju, naktī no 14. uz 15. oktobri 8. Daugavpils kājnieku pulka divas izlases rotas izdarīja demonstrācijas uzbrukumu pāri Daugavas tiltiem. Uzbrukuma uzdevums bija radīt iespaidu, ka aiz šīm divām rotām sekos plašāks latviešu vienību uzbrukums. Latviešu karavīri pārgāja tiltus un iebruka vācu ierakumos, taču, pārspēka mākti, bija spiesti atkāpties. Daudzi latviešu karavīri nokļuva vācu gūstā. Pēc bermontiešu padzīšanas uz

Daugavas ledus Pārdaugavas pusē atrada sakropļotu 8. Daugavpils kājnieku pulka leitnantu Kārli Fihtenbergu (1886–1919), kurš bija nokļuvis gūstā 15. oktobra rītausmā.

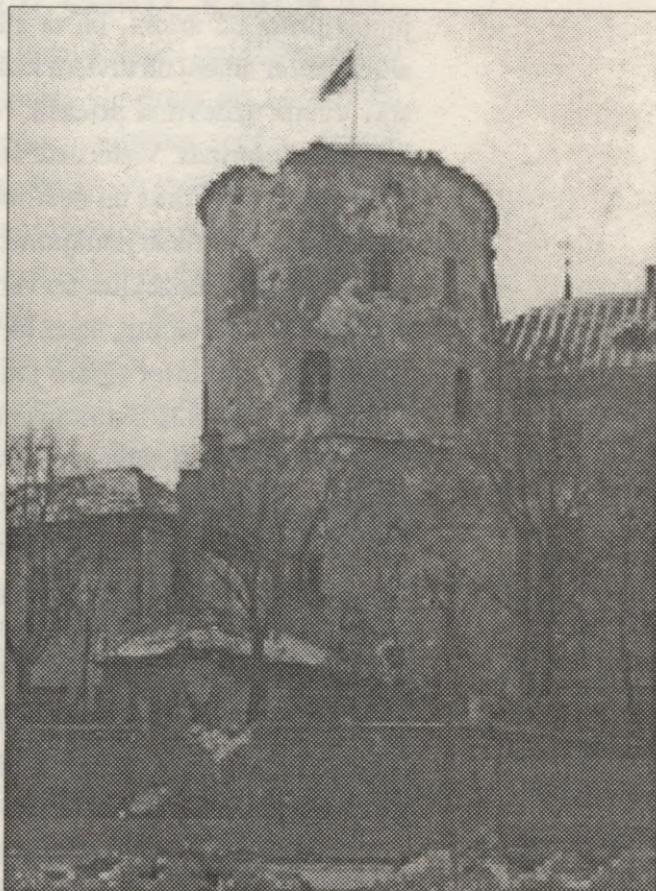
16. oktobrī par Latvijas armijas virspavēlnieku veciškā ģenerāļa Dāvida Sīmonsona (1859–1933) vietā iecēla pulkvedi Jāni Balodi (1881–1965), bet mēneša beigās par Virspavēlnieka štāba priekšnieku – pulkvedi P. Radziņu. Viņu kopdarbība izrādījās ļoti veiksmīga visā turpmākajā Atbrīvošanas cīņu periodā. J. Balodim nepiemita izcilas stratēģiskas dotības, toties viņš šajā brīdī bija gatavs uzņemties atbildību, bija aukstasinīgs, spēja vienmēr saglabāt ārēju mieru, neiekarsa attiecībās ar padotajiem. Šajā ziņā viņu varēja apskaust pat militārās slavenības. Savukārt P. Radziņam bija teicama štāba darbinieka dotības un pieredze, lielas darbaspējas un apņēmība uzticētos pienākumus veikt pēc labākās sirdsapziņas. Pieauga arī armija – kārtējā mobilizācija un brīvprātīgo pieteikšanās oktobrī armijas personālsastāvu palielināja par 8000 vīru, bet vispār šajā laikā armijā bija ap 50 000 cilvēku.

Izšķirošie notikumi risinājās novembrī. 3. novembrī no Boldeņrājas sākās Latvijas armijas uzbrukums, kas noslēdzās 11. novembrī ar pilnīgu Pārdaugavas atbrīvošanu. Tie rīdzinieki, kuri tajā rītā piegāja pie Daugavmalas ierakumiem, jutās pārsteigti. Jau mēnesi duņošais kaujas troksnis bija noklusis un Daugavmalas ierakumos karavīru nebija – tie bija devušies uz Pārdaugavu. Armijas virspavēlniecība ziņoja: "Mūsu uzvarošā armija, pilnīgi satriecot ienaidnieka sīvo pretestību Torņakalna rajonā un izvirzoties līdz Rīgas–Jelgavas šosejai, ieņemdamā namu pēc nama, iztīrīja no pretiniekiem Pārdaugavas priekšpilsētas. Ieguvumu skaits vēl nav noskaidrots. Mēs turpinām spiest ienaidnieku un ieņemt tālākos punktus visā mūsu līnijā." Par godu uzvarai sāka zvanīt palikušie Rīgas baznīcu torņu zvani. Vēl Pirmā pasaules kara laikā saskaņā ar cariskās Krievijas valdības pavēli no visu Rīgas baznīcu torņiem noņēma lielos un vidējos zvanus, atstājot tikai mazos torņu pulksteņu zvanus un Pēterbaznīcas lielo torņa zvanu, kas nepieciešamības gadījumā vēstītu rīdziniekiem par ugunsgrēkiem.

A. Indriksons savās atmiņās stāsta par pirmajiem iespaidiem Pārdaugavā: "*Raņķa dambja kreisā pusē atradies paprāvs augļu dārzs ar atklātu skatu uz Daugavu, dārza mājiņas bēniņu logā atradies*

vācu ložmetējs, pamestas bija ložmetēju lentes un daudz čaulīšu. Ielās gulēja vairāki kritušie latviešu karavīri, ienaidnieka liķus neredzēja... Arkādijas dārzā no kalniņa labi redzama Vecpilsēta; tur bija atradušies liелgabali, kas šāvuši līdz pēdējam mirklim."

Rīga bija atbrīvota, bermontieši atkāpās uz Jelgavu. Ministru prezidents K. Ulmanis 12. novembrī savā runā Tautas padomes sēdē teica: "Mūsu pusē bija pārliecība un ticība pašiem uz saviem spēkiem, Tēvzemes mīlestību, cenšanos ziedot visu!" Pēc Atbrīvošanas cīņu beigām pieņēma likumu par Lāčplēša Kara ordeni – augstāko militāro apbalvojumu Latvijā. 1919. gada 11. novembris tika uzskatīts par ordeņa simbolisko dibināšanas datumu. 11. novembri – latviešu karavīru, Latvijas brīvības izcīnītāju piemiņas dienu – līdz 1940. gada padomju okupācijai atzīmēja kā Lāčplēša dienu. Šajā dienā notika svinīgie dievkalpojumi, karaspēka parādes. Lāčplēša dienu no jauna sāka atzīmēt padomju okupācijas beigās – 1988. gada 11. novembrī, kad Rīgas pils Sv. Gara tornī uzvilka sarkanbaltsarkano karogu un skanēja "Dievs, svētī Latviju!".

Bermontiešu
sašautais
Rīgas pils
Sv. Gara tornis
(1919)

MINISTRU PREZIDENTA K. ULMAŅA RUNA LATVIJAS VALSTS PROKLAMĒŠANAS AKTĀ 1918. GADA 18. NOVEMBRĪ. Apzinoties šā soļa svarīgumu un nozīmi, kad Latvijas Tautas Padome mani ieceļ par Latvijas izpildošās varas vadītāju, es ņemu sev drošību tai vienprātībā, kura izteicas šai aicinājumā; tāpēc neturēju par iespējamu atteikties. Pagaidu Valdības uzdevums būs Latvijas valsts izbūve un nostiprināšana uz ārieni un iekšieni. Valsts

jānostiprina uz ārieni, lai tā stāvētu spēcīga un apvienota, labās attiecībās ar tāliem un tuviem kaimiņiem. Iekšējā pārvaldīšanas darbā stāv daudz uzdevumi priekšā; bez kavēšanās jāizved zemē demokrātiskas reformas. Visus uzdevumus tagad neattēlošu sīkumos; minēšu tikai svarīgākos un neatliekamos. Mūsu priekšā atrodas grūti atrisināmais pārtikas jautājums; viņa nokārtošanai valdība izlietos visus spēkus un līdzekļus, un var cerēt, ka izdosies šo darbu veikt, ja visi pilsoņi uz laukiem, tāpat kā pilsētās, nāks valdībai talkā. Otrais uzdevums – nokārtot agrāro jautājumu. Vispārīgi valdības sociālās reformas un sociālā likumdošana būs plašas un dziļas, lai nodrošinātu darba ļaužu tiesības un stāvokli. Valdība arī apzinās savu pienākumu gādāt par to, lai visi gūstekņi varētu atgriezties mājās un ātri atrastu darbu un maizi. Neatliekami jāspēr stingri soļi, lai nolīdzinātu visus asumus un grūtības, kuras savienotas ar šo ārkārtējo pārejas laikmetu. Bez minētiem jautājumiem valdībai stāv citi uzdevumi priekšā, kas savienoti ar Latvijas valsts izbūvi un nostiprināšanu. Lai veiktu šo darbu, vajadzīga visas tautas jo plaša un sirsnīga pretimnākšana, kā arī viņas ticība, ka patiesi tagad ejam pretī savu ilgu un vēlēšanu piepildīšanai. Grūtums lai neatbaida.

Darbs nebūs viegls, bet mani stiprina apziņa par Latvijas tautas spēku, izturību un ciešu apņemšanos novest iesākto lietu līdz galam. Šai brīdī atcerēsimies, ka ilgiem gadiem daudzi mūsu tautas locekļi lolojuši šo mūsu cerību, jau agrāk klusībā vai atklāti strādājuši priekš viņas un nesuši domu par brīvo Latviju savās sirdīs. Ar pateicību mums jāpiemin tie, kas centušies turēt tautas garu možu šai virzienā un nesuši brīvai Latvijai vislielāko upuri – savu dzīvību. Ja strādās ciešā kopībā, tad nav šaubu, ka rosīgs darbs aizvedīs pie mērķa. Izdosies dziedēt brūces, ko karš sitis. Tagad, kad esam brīvi un vairs negaidām no augšas vai ārienes pabalstu un palīdzību, paši veidosim savu dzīvi. Uzplauks atkal lauksaimniecība, mūsu rūpniecība un tirdzniecība, atjaunosies dzīvība visā mūsu dzimtenē vēl spilgtāk kā agrāk un pārspēs visu, kas līdz šim mums bijis. Pie šī darba varēs ņemt daļību visi Latvijas pilsoņi un varēs baudīt labumus, kas saistīti ar mūsu neatkarību. Visi pilsoņi, bez tautības izšķirības, aicināti palīdzēt, jo visu tautību tiesības būs Latvijā nodrošinātas. Tā būs demokrātiska taisnības valsts, kurā nedrīkst būt vietas ne apspiešanai, ne netaisnībai.

CIK VALDĪBU SASTĀDĪJA UN VADĪJA KĀRLIS ULMANIS. Sastādīt valdību nav joka lieta. Kā paši redzējām, mūsu dienās Mārim Grīnblatam un Ziedonim Čeveram tas neizdevās. Bet, ja izdodas, tad vēl jāprot, kā saka, noturēties seglos. Ne visi premjeri to prot. Tāpēc – un ne tikai tāpēc – demokrātiskās valstīs valdības bieži mainās, kas gan ir saprotami, bet kopējai lietai parasti par labu vis nenāk. Kārlim Ulmanim šajā ziņā veicās labāk. Viņš, būdams turīgo aprindu partijas – Latviešu zemnieku savienības – līderis, uzstādīja sava veida rekordu Latvijas brīvvalsts pastāvēšanas 22 gados, sastādot un ilgāku vai īsāku laiku vadot astoņas (!) valdības. Valsts prezidenta un parlamenta daudzkārtējā uzticēšanās Ulmanim liecināja, ka viņiem bija darīšana ar visnotaļ nopietnu un sabiedrībā populāru politiķi. Lūk, šo astoņu Ministru kabinētu īsa hronoloģija.

1918. gada 19. novembris. Latvijas priekšparlaments – Tautas padome – apstiprina Ulmaņa ieteikto pirmās Pagaidu valdības sastāvu. Piemērotu cilvēku trūkuma dēļ premjers tajā pagaidām ieņem arī pārtikas un zemkopības ministra amatu.

1919. gada 14. jūlijs. Ulmaņa vadībā darbu uzsāk otrā Pagaidu valdība.

1919. gada 9. decembris. Tautas padome apstiprina trešo Pagaidu valdību. Ulmanis nesaņem nevienu pretbalsi.

1920. gada 12. jūnijs. Satversmes sapulcē votumu iegūst ceturtais Latvijas valdība (ne vairs Pagaidu!) ar Ulmani galvgalī. 1921. gada 15. jūnijā to nomaina piektais Ministru kabinets, kuru vada Zigfrīds Meierovics.

1925. gada 22./23. decembris. 2. Saeimas naktssēdē par Ulmaņa valdību (Latvijas desmito) balso, izsaucot deputātus pēc vārdiem. Par balso 48 tautas vietnieki, pret – 43 un atturas – divi. Tamliedzīgi nelieli vairākumi ir arī dažām citām parlamentārā laika valdībām. Tāpēc šā Ulmaņa kabineta mūžs ir īss – tikai 4 mēneši un 19 dienas.

1931. gada 27. marts. Ulmanis sastāda piecpadsmīto Latvijas valdību. Palikdama pie varas 8 mēnešus un 8 dienas, tā sagaida 4. Saeimas vēlēšanas un ar to saistītu jauna Ministru kabineta izveidošanu, kuru sākumā vada Mārgers Skujenieks, pēc tam Ādolfs Bļodnieks.

1934. gada 17. marts. Pie darba stājas Ulmaņa vadītā pēdējā – astoņpadsmitā – parlamentārā laika Latvijas valdība. Sakarā ar 15. maija antidemokrātisko puču, kuru organizēja premjers kopā ar saviem domubiedriem, tai lemts būt pie varas tikai vienu mēnesi un 28 dienas.

1934. gada 18. maijs. Ulmanis vienpersonīgi sastāda autoritāru valdību, kura darbojas līdz padomju okupācijai 1940. gada jūnijā.

KAS BIJA ČETRU SAEIMU PRIEKŠSĒDĒTĀJS? Atbildēsim uzreiz – tas bija Dr. Pauls Kalniņš (1892–1945). Viņa – Zemgales lauksaimnieka dēla – skolas gaitas sākās Jelgavas ģimnāzijā. Medīķa diploms tika saņemts Tērbatas universitātē.

Latvijā toreiz nebija cienījamāku profesiju kā ārsts, mācītājs vai skolotājs. Bet jaunajam censonim no Vilces Mazpečuļiem ar to bija par maz.

Palikdams uzticīgs Hipokrata zvērestam, viņš vienlaikus ienira politikas viļņos – tā bija gan piedalīšanās Jaunās strāvas kustībā, gan raksti demokrātiski sociālistiskajā avīzē "Dienas Lapa", bet – pats galvenais – Kurzemes latviešu sociāldemokrātu grupas izveidošana. Šī grupa, kuras organizēšanā piedalījās arī Kalniņa dzīvesbiedre Klāra, pēc profesijas zobārste, bija viena no Latviešu sociāldemokrātiskās strādnieku partijas (LSDSP) – pirmās Latvijas politiskās partijas – pamatlicējām. Šai organizācijai un tās idejām Kalniņš

P. Kalniņš,
A. Kviesis,
M. Skujenieks
1931. gadā.
Fotogrāfs
V. Rīdzenieks

palika uzticīgs līdz pēdējam elpas vilcienam. Viņu nevarēja salauzt ne Rīgas un Jelgavas cietumi, ne divas emigrācijas 1903. un 1906. gadā, ne krievu un latviešu lielinieki, ar kuriem Kalniņam nebija pa ceļam. Latviešu mazinieku līdera domubiedri bija tolaik slavenie vācu sociāldemokrātijas vadoņi Augusts Bēbelis un Kārlis Kautskis. Kalniņš iepazinās ar Rietumeiropas demokrātiju un parlamentāro valstu politisko dzīvi. Šī pieredze lieti noderēja, stājoties pie neatkarīgās Latvijas veidošanas.

Kalniņš stāvēja kūmās pie latviešu tautas brīvvalsts dzimšanas. Viņš bija viens no priekšparlamenta – Tautas padomes – organizētājiem 1918. gada rudenī un savas partijas vārdā runāja svinīgajā Latvijas proklamēšanas aktā 18. novembrī, cita starpā sacīdams: "Arī mēs, Latvijas Sociāldemokrātiskās Strādnieku partijas pārstāvji, atzīstam par nepieciešamu šobrīd veicināt brīvās Latvijas izveidošanos par patstāvīgu valsti."

1920. gada 1. maijā sanāca demokrātiski ievēlētā Latvijas Satversmes sapulce. Kalniņš tajā ne tikai pārstāvēja savus vēlētājus, bet, būdams LSDSP centrālās komitejas vadītājs, bija arī sociāldemokrātu frakcijas priekšsēdētājs. Viņam kā Satversmes sagatavošanas komisijas loceklim bija krietni nopelni valsts galvenā likuma izstrādāšanā. Nebūdams tiesībnieks, Kalniņš tomēr labāk par daudziem profesionāliem juristiem pazina Rietumu veco un jauno demokrātisko valstu analogus aktus, un viņa padoms viena vai otra panta formulējumā arvien bija vietā.

1925. gadā sanāca 2. Saeima. Tās priekšsēdētājs sākumā bija Fridrihs Vesmanis, bet drīz vien viņu iecēla par Latvijas sūtni Londonā. Pēc sociāldemokrātu ierosinājuma par parlamenta priekšsēdētāju ievēlēja Paulu Kalniņu. Par viņu balsoja ne tikai LSDSP deputāti, bet arī ne viens vien pilsoņu un zemnieku pārstāvis, jo pieredzējušā politiķa autoritāte Jēkabielas reprezentablajā namā bija pietiekami liela.

Daži tautas vietnieki tomēr sākumā skatījās uz jauno priekšsēdētāju ar zināmu neuzticību. Vispirms jau tālab, ka Kalniņam bija kreisās partijas mandāts un, otrkārt, savās runās viņš bija bijis ļoti atklāts, reizēm pat skarbs un neiecietīgs. Taču drīz vien deputāti varēja pārliecināties, ka sēžu vadītājs ir absolūti objektīvs.

Bet dosim vārdu Kalniņa laikabiedriem. Demokrātiskā centra

deputāts J. Breikšs, kas ilgāku laiku strādāja par Augstā nama sekretāru, vēlāk rakstīja: "Vadīt Saeimas sēdes, kad politiskās kaislības dažkārt sita augstu vilni, ir ļoti grūts un atbildīgs uzdevums. Šo grūto priekšsēža uzdevumu Dr. P. Kalniņš veica priekšzīmīgi. Pat politiskie pretinieki atzina, ka šim amatam viņš bija kā radīts."

Līdzīgās domās bija Saeimas priekšsēdētāja biedrs bīskaps J. Rancāns, kas, protams, nemaz nesimpatizēja sociāldemokrātiem: "Dr. P. Kalniņš bija īsts likumības un demokrātiskās iekārtas sargs. Viņš augsti vērtēja tautas brīvību, demokrātiskās tiesības un pienākumus un vienmēr centās stiprināt likumdevējas Saeimas cieņu un autoritāti: sēžu vadībā ievēroja stingru kārtību, ievērojot sīki kārtības ruļļa noteikumus. [...] Dr. P. Kalniņš visos apstākļos bija un palika uzticīgs Latvijas Satversmei."

Tālab nav nekāds brīnums, ka deputāti dāvāja savu uzticību Kalniņam arī 2. (1925–1928), 3. (1928–1931) un 4. Saeimā (1931–1934). Politika auglīgo darbu pārtrauca Ulmaņa antikonstitucionālais 1934. gada 15. maija pučs, kad tā organizatori nekautrējās apcietināt pat Saeimas vadītāju un organizēt tiesas procesa farsu. Tomēr sodīt Kalniņu neiedrošinājās pat kara tiesa.

Pauls Kalniņš aizgāja viņšaulē trimdā Austrijā 1945. gada 26. augustā. Latviešu tautas lielais demokrāts savu darbu bija padarījis

PĒDĒJAIS KĀRĻA ULMAŅA BRAUCIENS PA RĪGU. Bija 1940. gada 17. jūnijs, kad pulksten 13.30 padomju tanki iebrauca Rīgā. Situācija valstī bija ļoti saspriegta.

Tās pašas dienas pēcpusdienā ap 16.00, kā ziņoja laikraksts "Rīts", "*Valsts prezidents Kārlis Ulmanis devās braucienā pa galvaspilsētas ielām. Prezidentu pavadīja adjutants pulkvedis Lūkins un sekretārs J. Rudums. Izbraucot no Pils, Prezidents vispirms devās uz 11. novembra bulvāri un, pabraucot gar pontona tiltu, cauri Iekšrīgai nonāca stacijas laukumā. Lēnā gaitā vaļējā mašīnā braucot, Prezidents vēroja kustību galvaspilsētas ielās. Tālākais brauciena virziens bija pa Marijas ielu un tad pa Brīvības ielu un bulvāriem atpakaļ uz Pili. Prezidenta brauciena laikā ļaudis sveicināja viņu un daudzkārt atskanēja saucieni: "Lai dzīvo Prezidents!"*"

Pēc šī brauciena sekoja Latvijas Prezidenta slavenā, dramatiskā

uzruna tautai radiofonā 17. jūnija vakarā, kas tika publicēta arī laikraksta "Jaunākās Ziņas" 18. jūnija numura pirmajā lappusē. Par leģendu kļuvuši Kārļa Ulmaņa vārdi: *"Mana sirds ir ar jums, un es jūtu, ka arī jūsu sirdis pukst man pretī draudzīgā atbalsi. Tā iesim uz priekšu un veiksīm savu darbu.*

Es palikšu savā vietā, jūs palieciē savās."

Prezidenta 17. jūnija brauciens pa Rīgu izrādījās pēdējais plašākais pilsētas apciemojums. Pavisam drīz pienāca 22. jūlija diena, kad Kārlis Ulmanis caur padomju sūtniecības mašīnas logu vēl pēdējoreiz nolūkojās Rīgas ainavās. Par šo braucienu – atvadu brīdi – saglabājušās pretrunīgas liecības, taču tās visas atspoguļo tās dienas traģiskās noskaņas.

Pēdējā Rīgas pils komandanta pulkvežleitnanta Oskara Neimaņa atmiņās stāstīts, ka Kārlis Ulmanis bija iecerējis doties uz Rietumiem, taču, pēc paša prezidenta vārdiem: *"Biju nodomājis doties uz vakariem, bet manu vēlēšanos šodien noraidīja. Man piedāvāja citu maršrutu, kas man nepatika, un es izvēlējos trešo – tam piekrita, un tā es aizbraucu tagad uz austrumiem."* (Citēts pēc E. Dunsdorfa grāmatas "Kārļa Ulmaņa dzīve". – R., "Zinātne", 1992, 403. lpp.)

Ko savām acīm skatījis prezidents, braucot uz staciju padomju sūtniecības automobiļos, kādas domas mitušas viņa galvā, tas ir palicis noslēpums. Skaidrs ir viens – tas bija smags ceļš svešumā un uz neatgriešanās.

Valsts prezidents
Kārlis Ulmanis
uzrunā tautu
1940. gada
15. maijā.
"Atpūta", Nr. 811

1940. GADA LATVIJAS LIKTĒDIENAS. KO PAR TĀM ZINĀM? 14. jūnijs – vācu armija ieiet Parīzē;

– PSRS valdība iesniedz notu Lietuvas valdībai,

pieprasot jaunas valdības izveidošanu un padomju karpaspēka papildu daļu ieviešanu.

14./15. jūnijs – naktī robežincidents uz Latvijas un PSRS robežas Abrenes rajonā. Tiek nodedzināta Latvijas robežsargu mītne. Nogalināto un ievainoto starpā ir arī vairākas sievietes un 14 gadus vecs zēns. Vairākus desmitus cilvēku aizved uz Krieviju.

15. jūnijs – Sarkanās Armijas daļas ieiet Lietuvā;
– Latvijas armijā izsludināts trauksmes stāvoklis.

15./16./jūnijs – Lietuvas prezidents A. Smetona aizbēg no Lietuvas uz Vāciju.

16. jūnijs – PSRS valdība iesniedz notu Igaunijas valdībai;
– Daugavpilī notiek Latgales dziesmusvētki. Latvijas prezidents K. Ulmanis no Rīgas uzrunā dziesmusvētku dalībniekus;
– plkst. 15 (pēc Latvijas laika) Latvijas sūtnim Padomju Savienībā F. Kociņam iesniegta PSRS valdības ultimātīvā nota ar prasību izveidot jaunu Padomju Savienībai draudzīgu valdību un atļaut Sarkanās Armijas papildu daļām ieiet Latvijas teritorijā;
– plkst. 19–22 Latvijas valdības sēde (piedalās 6 ministri) nolemj pieņemt PSRS ultimātīvās notas noteikumus. Latvijas valdība atkāpjas;
– vakarā notiek policijas augstāko vadītāju apspriede iekšlietu ministra K. Veidnieka vadībā.

16./17. jūnijs – naktī Sarkanās Armijas Baltkrievijas kara apgabala pavēlnieks tanku ģenerālpulkvedis D. Pavlovs un Latvijas armijas štāba priekšnieka vietnieks O. Ūdentiņš paraksta vienošanos par Sarkanās Armijas papildu daļu ienākšanu Latvijā un to dislokāciju. Latvijas armijas pavēlniecība informē armijas daļas par noslēgto vienošanos.

17. jūnijs – agri no rīta Sarkanās Armijas daļas no austrumiem un dienvidiem (no Lietuvas puses) pāriet Latvijas robežu;
– Ludzas apriņķa Kārsavas pagastā komunisti sāk atbruņot aizsargus un mežsargus;
– Latvijas armijas vadības pavēle armijai: visiem palikt

savās vietās un pildīt savu pienākumu, ievērot vislielāko atturību attiecībā ar padomju karavīriem;

17. jūnijā padomju tanki ienāk Rīgā

- plkst. 10–12.50 Ulmaņa valdības sēde, valdība (pilnā sastāvā) atkāpjas, K. Ulmanim kā prezidentam paliekot savā amatā;
- plkst. 12 Latvijas radio paziņo par Sarkanās Armijas daļu ienākšanu Latvijā. Sākas Latvijas okupācija;
- plkst. 13 Sarkanās Armijas daļas no Pārdaugavas ienāk Rīgā. Stacijas laukumā notiek sadursmes starp policiju un strādniekiem (ievainoti 29 strādnieki (no tiem divi nāvīgi) un 16 policisti). Armijas daļas un ugunsdzēsēji izklīdzina demonstrantus;
- Lietuvā nodibinās valdība ar J. Paļecku priekšgalā;
- plkst. 22.15 Latvijas prezidents K. Ulmanis uzrunā iedzīvotājus pa radio no Rīgas pils, aicinādams visus palikt savās vietās;
- Latvijas iekšlietu ministrs K. Veidnieks izsludina aplenkuma stāvokli Rīgā ar 18. jūniju;
- aizsargu organizācijā izsludināts trauksmes stāvoklis.

18. jūnijs – plkst. 12.15–15 notiek Ulmaņa valdības sēde, kurā

- apstieprina protokolu par padomju karaspēka izvietojumu Latvijā un nodibina pie armijas komandiera Sakaru štābu ar ģenerāli M. Hartmani priekšgalā;
- Latvijas iekšlietu ministrs K. Veidnieks izsludina aplenkuma stāvokli visā Latvijā ar 19. jūniju;
 - vakarā ar Maskavas vilcienu Rīgā ierodas PSRS Tautas Komisāru Padomes priekšsēdētāja vietnieks A. Višinskis, kuru tanī pašā dienā pieņem K. Ulmanis.
19. jūnijs – Tallinā ierodas VK(b)P CK Politbiroja loceklis A. Ždanovs;
- K. Ulmanis pieņem A. Višinski;
 - A. Višinskis liek priekšā K. Ulmanim jaunās valdības sastāvu.
20. jūnijs – Latvijas radio paziņo, ka Latvijā nodibinājusies jauna valdība ar A. Kirhenšteinu priekšgalā;
- pēcpusdienā jaunās valdības ministrus pieņem K. Ulmanis;
 - plkst. 12.20–14.45 notiek K. Ulmaņa valdības pēdējā sēde;
 - vakarā Rīgā jaunā sabiedrisko lietu ministra P. Blaau dzīvoklī notiek jaunās valdības pirmā neoficiālā sēde. Izstrādā valdības deklarācijas projektu. Iekšlietu ministrs V. Lācis dod rīkojumu aizsargu priekšniekam un Rīgas prefektam netraucēt 21. jūnijā paredzēto demonstrāciju.
21. jūnijs – plkst. 10.15–10.25 notiek A. Kirhenšteina valdības ("Tautas valdības") pirmā oficiālā sēde. K. Ulmanis noliek ministru prezidenta pilnvaras, nododot tās A. Kirhenšteinam;
- plkst. 10.45–11.40 notiek Jaunās valdības sēde, kas pieņem amnestijas likumu un valdības deklarāciju;
 - plkst. 15 no Rīgas Centrālcietuma un Rīgas Terminālcietuma atbrīvo politieslodzītos. Atbrīvo politieslodzītos arī Daugavpilī un Jelgavā;
 - notiek LKP CK sēde, kurā ievēl LKP CK sekretariātu.
22. jūnijs – vairākās vietās Latvijā sākas aizsargu atbrūošana;
- Jaunā valdība atjauno Latvijas pavalstniecību B. Kalniņam.

23. jūnijs – valdība pieņem likumu par aizsargu organizācijas atbrūošanu.
24. jūnijs – iekšlietu ministrs izdod rīkojumu par policijas palīgdienesta organizēšanu Latvijā.
26. jūnijs – valdība pieņem likumu par strādnieku komitejām.
27. jūnijs – izdod likumu par kameru likvidāciju.
29. jūnijs – valdība nolemj anulēt 1923. un 1934. gada līgumus ar Igauniju.
1. jūlijs – anulē 1934. gada 12. septembra līgumu par Baltijas Antanti.
2. jūlijs – LKP CK Sekretariāts pieņem lēmumu par Saeimas vēlēšanu organizēšanu.
3. jūlijs – LSSZP CK nolemj izbeigt savas partijas darbību.
4. jūlijs – valdība pieņem likumu par Saeimas vēlēšanām;
 - pieņemts likums par politiskajiem vadītājiem armijā;
 - pieņemts likums par Latvijas Darba centrāles likvidāciju.
5. jūlijs – publicēts K. Ulmaņa parakstīts likums par Saeimas vēlēšanām.
6. jūlijs – notiek LKP Rīgas organizācijas biedru pirmā legālā sapulce;
 - publicēta Latvijas Darba tautas bloka programma.
8. jūlijs – valdība pieņem likumu par aizsargu organizācijas likvidāciju; K. Ulmanis likumu apstiprina 10. jūlijā.
11. jūlijs – PSRS aizsardzības tautas komisārs S. Timošenko paraksta pavēli par Baltijas kara apgabala organizēšanu.
- 14./15. jūlijs – Saeimas "vēlēšanas" Latvijā. Pieļauts tikai viens kandidātu saraksts.
21. jūlijs – plkst. 12 K. Ulmanis noliek valsts prezidenta pilnvaras, nodod tās A. Kirhenšteinam;
 - plkst. 12 sāk darbu Latvijas "Tautas Saeimas" I sesija, kas pieņem Deklarāciju par Latvijas iestāšanos PSRS.
22. jūlijs – deportē Kārli Ulmani;
 - Latvijas "Tautas Saeima" pieņem Deklarācijas par zemes, lielo tirdzniecības un rūpniecības uzņēmumu nacionālizāciju.
23. jūlijs – Latvijas "Tautas Saeima" ievēlē pilnvaroto delegāciju braucienam uz Maskavu un jaunās Latvijas PSR Konstitūcijas izstrādāšanas komisiju;

- ASV valsts departaments sniedz paziņojumu, ka neatzīst politiskās pārmaiņas Baltijas valstīs.
- 24. jūlijs – iekšlietu ministra rīkojums par policijas pārdēvēšanu par tautas miliciju.
- 25. jūlijs – Latvijas PSR valdība izdod likumu par lauku un lielo un vidējo rūpniecības uzņēmumu nacionalizāciju.
- 26. jūlijs – A. Višinskis aizbrauc no Rīgas uz Maskavu.
- 29. jūlijs – LPSR valdība pieņem likumu par zemi; tas ievada padomju agrārreformu Latvijā.
- 30 jūlijs – Latvijas PSR "Tautas Saeimas" delegācija izbrauc uz Maskavu.
- 5. augusts – PSRS Augstākās Padomes 1. sasaukuma 7. sesijā Latvijas PSR tiek iekļauta PSRS sastāvā.
- 24/26. augusts – Latvijas PSR "Tautas Saeimas" 2. sesija. Latvijas PSR "Tautas Saeima" pasludina sevi par Latvijas PSR Augstāko Padomi. Tiek pieņemta Latvijas PSR Konstitūcija un nodibināta jauna valdība – Latvijas PSR Tautas Komisāru padome.

KO ROTĀJA ROLANDA STATUJA? Viduslaikos daudzās Ziemeļvācijas pilsētās bija sastopama Rolanda koka vai akmens skulptūra. Daļa pētnieku to saistīja ar franku karaļa Kārļa Lielā bruņinieku Rolandu, kas simbolizējis viduslaiku pilsētas tiesas varu, tās neatkarību un brīvību, kā arī tirgus drošību. Bez šī tiesas jeb likuma varas nesēja Rolanda skulptūra tikusi izmantota arī kā kustīgs mērķis turnīros.

Jautājums, kā iedzīvotājus apgādāt ar tīru dzeramo ūdeni, Rīgā aizvien bijis aktuāls. Sevišķi tas saasinājās pēc holeras epidēmijas 1894. gadā. Lai iegūtu labāku dzeramo ūdeni par to, kuru līdz 1904. gadam rīdzinieki saņēma pa pilsētas ūdensvadu tieši no Daugavas, pilsētas valde 1894. gadā pieņēma lēmumu papildus ierīkot 30–40 jaunas artēziskās akas. 1895. gada 23. augustā pabeidza artēziskās akas ierīkošanu arī Rātslaukumā. Jaunā aka pašā Rātslaukuma centrā rosināja apkārtējo namu īpašniekus ziedot līdzekļus tās izdaiļošanai. Rīgas Vēstures un senatnes pētītāju biedrība vērsās pie Rīgas pilsētas rātes ar priekšlikumu izrotāt artēzisko aku ar Rolanda statuju.

Biedrība arī lūgusi arhitektu un mākslas vēsturnieku V. Neimani (1849–1919) un tēlnieku A. Folcu (1851–1926) izgatavot statujas skici un aprēķināt izdevumu tāmi. Tika aprēķināts, ka statuja ar astoņas pēdas un sešas collas (2,59 m) augstu figūru un desmit pēdas un četras collas (3,15 m) augstu cokolu* izmaksās 2800 rubļu.

1895. gada 10.oktobrī biedrība ziņoja rātei, ka "ziedojumu vākšana vainagojusies ar summu 2000 rubļu", un lūdza piemaksāt trūkstošos 600 rubļus. Tika atsūtīta jauna skice ar izmainītu cokolu, kas samazināja izdevumu kopējo summu par 200 rubļiem. Rātei nebija iebildumu, un 1896. gadā pēc V. Neimaņa meta tēlnieks A. Folcs izgatavoja Rolanda statuju un augšējo postamenta daļu no pelēka, smalkgraudaina Silēzijas smilšakmens, bet apakšējo cokola daļu – no tumša Somijas granīta. 1897. gadā 6,3 metrus augsto statuju uzstādīja Rīgas Rātslaukumā, Rīgas ģeometriskajā centrā. Labajā rokā

* Cokols – celtnes redzamā arhitektoniski izceltā pamatne

Rolanda statuja
Rātslaukumā.
Pastkarte

Rolands turēja paceltu zobenu, bet ar kreiso balstījās uz vairogu ar Rīgas pilsētas ģērboni. Četrskaldņu pamatnes stūros bija ievietotas četras kolonnas (arī no Somijas granīta). Būtu jāpiemin, ka Rīgā jau 1413. gadā tikusi labota Rolanda skulptūra, kas izmaksājis 6,5 vērdenus (fertonem), bet 1473. gada pilsētas izdevumu sarakstā minēts, ka kokgriezējam J. Snitkeram par 4 markām bija uzdots izveidot jaunu statuju. Tas varētu liecināt par to, ka Rolanda skulptūra tiešām tikusi izmantota par mērķi sacensībās, ka tās mūžs nav bijis ilgs, ka pēc daudziem trāpījumiem ar šķēpu skulptūra bieži bija jāatjauno. Spriežot pēc minētajiem gadskaitļiem, Rīgā šādi turnīri notikuši jau vismaz 15.gadsimta sākumā.

1941. gada 29.–31. jūnijā, vācu karaspēkam ieņemot Rīgu un apšaudot Rīgas centru, tika ievērojami izpostīta Rīgas centra vēsturiskā apbūve, nedaudz cieta arī Rolanda skulptūra. Pēckara gados, kad tika novāktas Melngalvju nama drupas, no Rātslaukuma "noņēma" arī Rolanda skulptūru, ko vēlāk novietoja Rīgas pilsēt būvniecības un arhitektūras propagandas centrā – Sv. Pētera baznīcā. 1970. gadā Rolanda skulptūras daļēju restaurāciju veica igauņu tēlniece M. Ehe-laide. 1985. gadā pēc Rīgas pilsētas vēstures un kultūras pieminekļu aizsardzības inspekcijas pasūtījuma Latvijas PSR Kultūras ministrijas Kultūras pieminekļu restaurēšanas un projektēšanas kantora arhitekta I. Baltraga izstrādāja Rolanda statujas postamenta projektu. Pašreiz Rolanda skulptūras oriģināls atrodas Rīgas Sv. Pētera baznīcā, bet atjaunotajā Rātslaukumā uzstādīta skulptūras kopija.

KĀ RADUSIES LEGENDA PAR ROLANDU? Dziesma par Rolandu ir senākais franču eposs, kas datēts ar aptuveni 1080.–1100. gadu. Basku kalnieši stāsta, ka vētrainās naktīs Pireneju kalnos varot sadzirdēt rēgainu raga atbalsi. Rags skanējis pirms daudziem gadiem, kad franku varonis Rolands Spānijā gulējis uz miršanu.

Cik zināms no senām leģendām, no visiem franku imperatora Kārļa Lielā (747–814) paladīniem jeb bruņiniekiem (skaitā 12) pazīstamākais bijis Rolands. Dziesmā par Rolandu viņš stādīts priekšā kā imperatora Kārļa Lielā māsas Bertas un Aglantas hercoga Milo (Milo) dēls.

772. gadā karalis Kārlis Lielais uzsāka vairāk nekā 30 gadu ilgu karu pret sakšiem. Par savu pulku karavadoni viņš iecēla savu uzticīgo bruņinieku Rolandu. Pakļautajās zemēs Rolands būvēja skolas, baznīcas, izdeva stingrus un taisnīgus likumus, kas, protams, atbilda iekarotāju interesēm. Faktiski viņa darbība atgādināja bīskapa Alberta darbību Latvijā.

Poēma vēstīja, ka franku karalis Kārlis Lielais (*Charlemagne*) cīnījies ar saraceņiem Spānijā, kad trauksmaina ziņa no mājām likusi viņam atgriezties. Kārlis Lielais atstājis Rolandu un mazu vienību, lai aizsargātu savas armijas aizmuguri. Nelielajam Rolanda vadītajam franku armijas arjergardam 778. gada 15. augustā nodevīgi uzbruka ienaidnieks. Pēc Kārļa Lielā hronista Einharda ziņām franku

arjergardu no pārējā karaspēka atšķēlušī basku marodēri (tā viņi tika dēvēti). Rolands ar savu teiksmaino zobenu Durandālu (*Durandal*) cīnījies sava nelielā karaspēka pirmajās rindās. Līdzās Rolandam cīnījušies viņa uzticamie draugi Olivers un Turpīns. Taču šī pārcilvēciskā varonība nespēja paglābt tos no ienaidnieka ordām. Beigu beigās Rolanda cīņu biedrs Olivers skubinājis viņu ar savu ragu saukt palīgā Kārli Lielo. Ragu Rolandam bija devis pats Kārlis Lielais. Dzirdot raga skaņas, putni nokrituši no kokiem, zeme trīcējusi, skursteņi gāzušies no māju jumtiem un cilvēki klieguši no sāpēm ausīs. Rolands drīkstēja ragu pūst tikai sliktākajā gadījumā. Arī citi bruņinieki skubinājuši varoni, taču Rolands neklausījies viņos. Franku bruņinieki krita cits pēc cita. Drīz vairs tikai nedaudzi palika dzīvajos. Tad Rolands ķērās pie raga. Kārlis Lielais atgriezās, bet bija jau par vēlu. Rolands un viņa nelielā vienība bija izkauta, cīnītāji gulēja miruši.

Kaujā pret baskiem 778. gadā krita arī Rolands. Kārlis Lielais iekarotajās zemēs ar likumu pavēlēja turēt svētu Rolanda piemiņu. Laika gaitā Rolanda piemiņa neizzuda. 12. gadsimtā tika sacerēta "Dziesma par Rolandu", bet 14. gadsimtā Ziemeļvācijas pilsētās parādījās viņa statujas, kas it kā simbolizēja taisnību un brīvību. Rolands tika uzskatīts par taisnīga soda spriedēju, apsūdzēto aizstāvi un tiesas lēmumu taisnīgu izpildītāju. Tādēļ Rolanda statuja parasti tika novietota tirgus laukumā, pretī rātsnamam, ģildei.

KAS BIJA MELNGALVJI? Melngalvji bija neprecētu ārzemju tirgotāju organizācijas vairākās Baltijas viduslaiku pilsētās. sevišķi spēcīga un bagāta Melngalvju organizācija bija Rīgā. Tā izveidojās no 13. gadsimta beigās pastāvējušās Svētā Jura brālības.

Melngalvju darbība saistīta ar Jauno namu, kuru 1334. gadā ģildes uzcēla laikā, kad Livonijas ordenis bija atņēmis abus ģilžu namus. Kad saimnieki tos atguva, Jaunajā namā pakāpeniski nostiprinājās "viesu", t. i., iebraucēju tirgoņu un viņu zeļļu sabiedrība, kas 1416. gadā izveidojās par Melngalvju brālību. Jauno namu par Melngalvju namu sāka saukt pēc 1687. gada, kad Lielā ģilde atdalījās (līdz tam arī tā lietoja Jauno namu) un melngalvji kļuva par ēkas vienīgajiem saimniekiem.

Melngalvju brālībā iestājās jauni, neprecēti ārzemju tirgotāji, kas dzīvoja Rīgā, bet nebija kļuvuši par namniekiem. Tie tirgotāji, kas apprecējās un ieguva namnieku tiesības, parasti no brālības izstājās un turpmāk pulcējās Lielās gildes namā. Būdami starpnieki rietumzemju tirdzniecībā ar Krievijas pilsētām, melngalvji kļuva arī par uzticamiem Rīgas aizstāvjiem, par bruņniecības gara un paražu nesējiem.

Kā jau visām viduslaiku organizācijām, arī melngalvjiem bija savi svētie jeb aizstāvji. Par tādiem bija kļuvuši Svētais Juris – bruņinieku un karavīru patrons, un vēlāk arī Svētais Maurīcijs. Viņa simbols – melnā mora galva kļuva arī par melngalvju simbolu. Tā attēlota viņu ģerbonī, un pastāv uzskats, ka devusi nosaukumu arī organizācijai. Nosaukums varētu būt radies arī no galvassegām turnīros (bruņinieku sacensībās). 15. gadsimtā un arī vēlāk turnīru bruņucpures krāsoja zaļā krāsā, bet tās izskatījās melnas. Melngalvji godināja arī Jaunavu Mariju, kuru uzskatīja par jūras braucēju sargātāju, un Svēto Ģertrūdi, kuru Rīgā uzskatīja par svešinieku mitekļu cēlāju.

Melngalvju organizācijas statūti saglabājušies no 1416. gada. Tie vēstī, ka organizāciju vada eltermanis (vadītājs) ar piesēdētājiem, kases virspārzinis ar palīgiem un divi vikārija priekšnieki. Visus, kas ieņēma šos amatus vai bija tos ieņēmuši, sauca par vecākajiem. Amatpersonu vēlēšanas notika ziemā pirms Vastlāvjiem – ap Ziemassvētkiem un Jauno gadu.

Līdz 16. gadsimta otrajai pusei melngalvji bija galvenie Rīgas sabiedriskās dzīves vadītāji. Viņi aktīvi iesaistījās pilsētas politiskajās cīņās, kas sevišķi asi izpaudās reformācijas laikā Rīgā (1524. gadā). Melngalvji piedalījās baznīcu grautiņos un izpostīja savus altārus Pētera un Jēkaba baznīcās. Katrīnas baznīcā melngalvji piedalījās franciskāņu mūku padzīšanā. Rīgas pils komturs aizsūtīja viņiem pātagu, ar kuru šos mūkus pārmācīt. Pēc reformācijas melngalvji Rīgas baznīcās iekārtoja savas organizācijas solus.

Kopš 17. gadsimta katram jaunuzņemtajam melngalvim bija jādzēja ziedot organizācijai kādu vērtslietu ar iegravētu ģerboni, vārdu un gadskaitli. Turīgie biedri savam namam un savām baznīcām dāvināja sudraba pokālus, servīzes, svečturus un citus sudraba priekšmetus. Tos pasūtīja labākajiem Rīgas zeltkaļiem, daži izgata-voti Vācijā – Lībekā un Augsburgā.

20. gadsimta sākumā Melngalvju namā bija izveidojusies lielākā sudrablietu kolekcija Baltijā. Tajā bija 3400 lietas. Pirmā pasaules kara laikā tas tika izvestas uz Sanktpēterburgu. 1925. gadā no 22 izvestajām kastēm Latvija atguva tikai 21 priekšmetu. Mūsu dienās Latvijas muzejos atrodas vairs tikai desmit priekšmeti. Savukārt desmit 16. un 17. gadsimta pazīstamākie darbi un vēl daži mākslinieciski mazāk ievērojami šīs kolekcijas priekšmeti kā melngalvju deponējums glabājas Vācijā – Brēmenē ("*Roselius-Haus*") un Hesenes zemes muzejā Darmštatē.

Melngalvju organizācija pastāvēja kā neprecēto vācu tirgotāju klubs līdz 1939. gadam.

FOTOAPARĀTS MINOX – VIENS NO IZCILĀKAJIEM LATVIEŠU IZGUDROJUMIEM. Valsts elektrotehniskā fabrika (VEF) jau no savas pastāvēšanas sākuma ir bijusi slavena ar tajā ražoto produkciju. Fabrika savu produkcijas sortimentu 20. gadsimta 30. gados palielināja ar tajā ražoto fotoaparātu Minox – vienu no izcilākajiem latviešu izgudrojumiem.

1938. gadā 8. aprīlī Rīgas pilsētas avīzē parādījās raksts "Sensācija fotorūpniecībā!!!". Tā tiešām bija viena no lielākajām sensācijām 30. gados, ko izraisīja VEF konstruktoru radītais un rūpnīcā ražotais mini fotoaparāts Minox.

Tas bija jauns fotoaparāts, kura izgudrotājs bija Valters Capa. Kameronas izmēri bija 17×27×80 milimetri, svars tikai 125 grami. Dizainu mazajai fotokamerai izveidoja dizainers Ādolfs Irbīte, kas jau no 1934. gada strādāja VEF un līdz pat 1960. gadam bija rūpnīcā ražoto radioaparātu dizaina autors. Fotoaparāts Minox bija ievērtis sabīdāmā nerūsējošā tērauda čaulā, un to nevajadzēja speciāli uzlikt, kas arī bija viens no svarīgākajiem jauninājumiem. Atbīdot čaulu, automātiski uzvilkās slēdzis un pārvietojās fotofilma.

Pie fotoaparāta izveides VEF strādāja jau no 1934. gada. Konstruējot fotoaparātu, VEF darbinieki vispirms bija domājuši par tā lielumu. Fotoaparātam bija jābūt mazam, bet tā lietošanai ērtai un vienkāršai. Jaunais aparāts, ieskaitot pat objektīva lēcas, bija vienkāršs ražojums. No ārzemēm iveda tikai metālu nepieciešamajām detaļām.

Jaunais fotoaparāts ieguva lielu popularitāti arī ārzemēs, jo tas bija ne vien ļoti mazs, bet arī atbilda labāko fotoaparātu prasībām un bija apgādāts ar visiem nepieciešamajiem piederumiem, kā, piemēram, dienasgaismas kasetēm, statīvu, attīstīšanas trauku, palielināšanas aparātu un VEF ražoto augstas kvalitātes fotopapīru. Stāsta, ka tieši fotoaparāta parocīguma un tehniski labās kvalitātes dēļ to 30.–40. gados izmantojuši spiegi visā pasaulē.

Pirmā VEF fotokamera tika Valsts Prezidentam. Kārlis Ulmanis 1938. gada oktobra pēdējā nedēļā vizītē pieņēma Valsts elektrotehniskās fabrikas direktoru A. Vītolu, kurš prezidentam pasniedza pirmo fabrikas ražoto fotokameru Minox.

Reklamējot jauno fotoaparātu, vienmēr tika akcentēts tā lielums, ko salīdzināja ar parasto sērkokociņu kārbu, noteikti piebilstot, ka fotoaparātu ērti var ielikt vestes kabatā. Fotoaparāta cena bija ap 200 latu.

Neskatoties uz nelielajiem izmēriem, Minox gaismasspēja bija ļoti liela. Priekšmetus bija iespējams fotografēt no 20 cm attāluma. 9×11 mm formāta negatīva attēlus varēja palielināt jebkurā vēlamā lielumā. Ar kameru varēja izdarīt pat līdz 50 uzņēmumu.

1993. gadā veicot remontdarbus kādā no VEF ražotnes bijušajām telpām, uzlaužot grīdu, zem vecā betona seguma tika atrastas vairākas koka un metāla kastes ar komplektējošajām detaļām, kas bija domātas fotoaparāta Minox izgatavošanai. Šīs kastes, iespējams, bija noslēpuši fabrikas darbinieki, lai paglābtu tās no evakuācijas uz Vāciju 1944. gadā.

Lai gan 30. gadu beigās Minox bija pasaulē slavenākais VEF ražojums, to ražoja visai īsu laiku – tikai četrus gadus – no 1938.–1942. gadam.

KAS IR SENĀKĀ RĪGAS CELTNE? Bijusī Sv. Jura baznīca – tā reizēm dēvējam tagadējo Dekoratīvi lietišķās mākslas muzeju. Ēkas baltais, robustais mūris, kas vietām vēl saglabājies, neraugoties uz gadsimtu ritējumā notikušajiem ugunsgrēkiem, grautiņiem, pārbūvēm, restaurācijām, ir viena no senākajām Rīgas astoņos gadu simtos mērāmās vēstures akmens liecībām.

Sv. Jura baznīcas vēsture aizsākās 1199. gadā ar pāvesta Inokentija III pasludināto Krusta karu pret Baltijas pagāniem. Bīskaps

Alberts 1201. gadā svinīgā ceremonijā liek Rīgas pamatakmeni. Turpmāk Rīdziņas upes lejtece, tās platākajā vietā, kuru var izmantot arī kā lielisku ostu, sāka būvēties jaunā, vāciskā Rīga, kur dominē divas pils – bīskapam un Zobenbrāļu ordenim. Zobenbrāļu ordeņa pili vēsturiskajos avotos dažkārt dēvē par Svētā Jura pili, pils pagalmu – par Jura sētu (*Jurgenshof*). Krusta karotāji ir ne tikai nežēlīgi, bet arī reliģiozi, un tādēļ viņu mājvieta nav iedomājama bez lūgšanu telpas jeb pils kapelas. Tā, spriežot pēc vēsturiskiem avotiem, pastāvējusi jau kopš 1208. gada, atradusies pils dienvidu korpusā un saukta par Sv. Jura jeb Uriānakapelu. Izvēloties šādu nosaukumu, krustneši reizē parāda godu un izlūdzas labvēlību no bruņinieku patrona – Svētā Jura.

Livonijas bruņinieku pirmā citadele ir raksturīga romānikas stila konventa tipa celtnē ar četriem korpusiem, kas ieskauj pagalmu un padara to līdzīgu cietoksnim. Celtniecības materiālu liellaivās veda no Salaspils pa Daugavu, tad pa Rīdziņas upi līdz pils būves vietai. Tās bija Daugavas dolomīta radzes. Tādēļ pils drīz iegūst nosaukumu – balto akmeņu pils (*Wittenstein*). Viens celtnes korpus piekļaujas Rīgas nocietinājumu sienai. Pēc senajiem Rīgas plāniem var secināt, ka šajā aizsardzības sienas posmā atradās arī pils torņi. Ne-raugoties uz dolomīta gaišajām sienām, balto akmeņu pils ārēji ir drūma un tās draudīgajās telpās saimnieko ordeņa mestrs, pils pārzinis – komturs un zobenbrāļi bruņinieki. Tajā ir visas nepieciešamās telpas vienlaikus bruņinieku skarbajai un izpriecu pilnajai dzīvei.

1297. gadā Rīga jau bija tiem laikiem ievērojams tirdzniecības un amatniecības centrs un pilsētnieki arvien aktīvāk vēlējās iesaistīties pilsētas saimnieciskajā dzīvē. Kopš 1226. gada dokumentos atrodamas ziņas par Rīgas rātskungi, kuri aizstāv pilsētas turīgāko slāņu intereses. Rīgas rātskungi vēlējās būt neatkarīgi gan no bīskapa, gan ordeņa laicīgās varas. Nemitīgi ķildojoties, ikviens no trijotnes vēlējās pakļaut sev Rīgas pilsētu. Visvairāk rīdzinieku ekonomiskās intereses traucēja Zobenbrāļu ordenis. Konflikts atrisinājās 1297. gadā, kad rīdzinieki, lai aizsargātu savus namus no plūdiem, Rīdziņas upē gribēja uzbūvēt dambi. Ordeņa brāļi palaikam kaut ko no uzceltā izputināja, un ordeņa mestrs Bruno necentās atrisināt samilzušās problēmas kompromisa veidā. Saniknotie rīdzinieki tā paša gada rudenī pili ieņēma un sagrava, bet ordeņa

Jura baznīca.
Skārņu iela.
Fotogrāfs
R. Johansons. 1937

brāļus un pils komturu nogalināja. Ordeņa pili neatjaunoja, saglabājās vienīgi konventa zāle un pils kapela.

Lai gan vēstures avotos ziņas par kapelas pārbūvi ir pretrunīgas, tomēr skaidrs, ka tikai pēc pils sagrāves tās dienvidrietumu korpusu sāka izmantot kā baznīcu pilsētniekiem. XX gadsimta 80. gadu arheoloģiskie pētījumi palīdzēja daļēji rekonstruēt Sv. Jura baznīcas veidolu. Tās centrālajā daļā atradās divjomu telpa, kuru pārsedza krusta velves. Baznīcu apgaismoja seši pusaploces arkas logi. Altārdaļai pieklāvās apsida. Jāpiebilst, ka kulta ēkas dalījums divos jomos ir netradicionāls, galvenokārt tādēļ, ka tas ir neērts reliģiskajiem rituāliem. Tātad sākotnēji šī telpa izmantota citām vajadzībām.

Ordeņa brāļi Jura sētā vairs neatgriezās un 1302. (vai 1303.) gadā par tūkstoš dālderiem Vitenšteina pili pārdeva. Pilsētas namnieki sakārtoja vienīgo Jura sētā nesagrauto celtni – baznīcu. 1330. gadā ordenis atjaunoja savas tiesības uz nopostīto pili, tomēr arī tad lekšrīgā bruņinieki vairs neatgriezās. Mestra Eberharda Monheima valdīšanas laikā ordenis sev uzcēla jaunu Rīgas pili. Jaunuzceltās pils vietā atradās Sv. Gara hospitālis, kurš savukārt pārvietojās uz Jura sētu, kuru turpmāk pilsētnieki dēvēja par Konventa sētu, bet bijušo ordeņa baznīcu nosauca par Sv. Gara baznīcu. XVI gadsimta 20. gadu reformācijas grautiņos cieta gan Franciskāņu klosteris, gan Pēterbaznīca, gan Sv. Gara (Jura) baznīca.

XVII gadsimtā Konventa sēta beidza pastāvēt, likvidējās klosteris. Ar Rīgas rātes atļauju atbrīvotajās ēkās tirgotāji ierīkoja noliktavas, jo tuvumā atradās osta un tirgus. Nu jau bijušajā Sv. Jura

baznīcā iekārtojās kaņepāju, linu un masta priēžu tirgoņi, kuri telpas piemēroja praktiskām preču novietošanas vajadzībām. Aizmūrēja baznīcas vidusdaļas logus un platās durvis, iebūvēja četrus starpstāvus no masīvām masta priēžu sijām. Senlaičīgās koka daļas, tikai nedaudz restaurētas, lieliski grezno tagadējā muzeja interjeru.

KAS IR LIELĀKĀ KOKA CELTNE LATVIJĀ? Rīga Latgales priekšpilsētā starp Centrālo dzelzceļa staciju un Daugavu paceļas 37 metrus augsts tornis, kas vainago Jēzus baznīcu – lielāko koka celtni Latvijā. Mūsdienās skatāmā ēka ir jau pēc kārtas ceturrtā Jēzus baznīca.

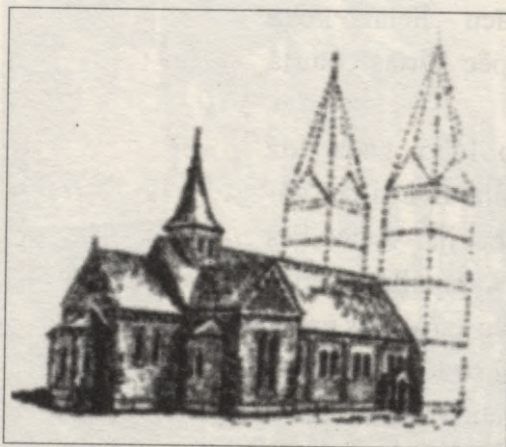
Pirmā Jēzus baznīca tika uzcelta laikā no 1635. gada līdz 1638. gadam. Ēku būvēja no akmeņiem, kas bija atvesti no Vācijas pilsētas Lībekas. Jau 1656. gada augustā Krievijas–Zviedrijas kara laikā Krievijas cara Alekseja Mihailoviča karapulki aplenca Rīgu. Taču ieņemt pilsētu neizdevās. Aizejot krievu karaspēks nodezināja un saspridzināja ārpus pilsētas mūriem esošo Jēzus baznīcu.

Tikai 1688. gada decembrī tika iesvētīta jaunā – otrā Jēzus baznīca. To bija cēlis pilsētas būvmeistars Ruperts Bindenšū – tas pats, kas atjaunoja nodegušo Pētera baznīcas torni un Jāņa baznīcu. Šo Jēzus baznīcas koka ēku atkal nodedzināja krievu karaspēks 1710. gadā, cara Pētera I vadībā ieņemot Rīgu.

Trešo Jēzus baznīcu iesvētīja 1733. gadā. Tā bija neliela koka ēka. 1812. gadā, kad Rīgai tuvojās Napoleona karaspēks, ģenerālgubernators Esens lika nodedzināt visas Rīgas priekšpilsētas. Liesmās gāja bojā arī trešā Jēzus baznīca.

Tagadējo Jēzus baznīcu sāka celt 1818. gadā un pabeidza 1822. gadā. Baznīcas celtniecību vadīja būvmeistars Johans Daniels Gotfrīds pēc toreizējā guberņas arhitekta Kristiāna Fridriha Breitreica projekta. Vieta baznīcas celšanai īpaši tika izraudzīta Elijas un Jēzusbaznīcas ielas krustojumā, kur šim nolūkam izveidoja astoņstūrainu laukumu. Arī astoņstūrainā baznīca labi iekļāvās laukumā. Līdz pat 19. gadsimta beigām Jēzus baznīca ievērojami izcēlās starp apkārtējām divstāvu koka mājām. Turpretī tagad tā ir piecstāvu mūra māju aplenkta un augstumā nevar sacensties arī ar netālo Zinātņu akadēmijas augstceltni.

KĀ BŪVĒJA DOMA BAZNĪCU? Doma baznīcas celtniecības uzsākšanas gads nav zināms. Taču ir zināms, ka 1211. gada 24. jūlijā bīskaps Alberts iesvētīja ārpus toreizējās Rīgas mūriem vietu Doma katedrāles un tai pievienotā kompleksa celšanai. Šo datumu tad arī var uzskatīt par Doma baznīcas būves sākuma gadu. Šai baznīcai vajadzēja kļūt par galveno baznīcu Livonijā (tagadējās Latvijas un Igaunijas teritorijā), kur atrastos bīskapa (vēlāk arī arhibīskapa) sēdeklis un padome – tā sauktais Domkapituls. Tāpēc

Rīgas dombaznīca
bīskapa Alberta
laikā
(ap. 1226. g.)

Doma baznīca Rīgā
(tērauda grebums,
pēc J. Zigmunda
zīmējuma, iespiedis
A. Vegers, izdevis
V. F. Hekers)
19. gs. beigās

šai baznīcai bija jābūt īpaši lielai un greznai. Kā vairums lielāko tālaika baznīcu, arī Domam plāna pamatā bija populārs kristiešu simbols – krusts, dotajā gadījumā latīņu krusts. Kā jau tas toreiz bija pieņemts, baznīca ar altāri vai krusta augšējo, īsāko staru orientēta uz austrumiem. Sākumā tā bija būvēta kā halles vai zāles tipa baznīca, kur draudzei paredzētā telpa bija veidota kā viena liela zāle. Lai balstītu zāles jumta pārsegumu, kurš tik lielai telpai bija īpaši plats, tā bija sadalīta trīs vienāda augstuma jomos (jeb navās).

Celtniecības sākumā 13. gadsimta pdsmitajos gados izmantoja no Salaspils akmeņlauztuvēm piegādātos kalstus kalķakmens kubveida blukus jeb tā saucamos kvadrus. Var pieļaut, ka Doma baznīcas būvniecības sākumposmā to cēla diezgan lēni, jo kvadru ieguve un piegāde bija darbietilpīgs process un prasīja daudz laika un pūļu.

Tomēr drīz vien rīdzinieki būvniecībā sāka izmantot ķieģeļus, kas ievērojami atviegloja un paātrināja arī Doma baznīcas būvdarbus. Jau 1215. gadā Doma ansamblis bija tiktāl gatavs, ka pēc lielā pilsētas ugunsgrēka, kurā nodega iepriekšējā (vecā) Doma baznīca, Domkapituls (jeb Marijas konvents) pārgāja uz jaunajam telpām šajā ansamblī.

1226. gadā jaunās katedrāles kori jau varēja noturēt baznīcas koncilu. Ap 13. gadsimta vidu, acīmredzot 50. gados, baznīca bija visumā pabeigta. Toreiz gan tā visai attāli atgādināja tagadējo Doma baznīcu.

14. gadsimtā piebūvēja rietumu šķērsjomu, uz kura, spriežot pēc sienu biezuma (ap 3 metriem), bija paredzēti divi torņi.

15. gadsimta pārbūves baznīcas plānojumu diezgan kardināli pārveidoja. Pirmkārt, tika paplašināti sānjomi. Malējās sienas atvirzīja uz āru, tādējādi tika apslēpti kontrforsī jeb sienu un jumta sānbalsti, kuri palika baznīcas iekšpusē. Līdz ar to baznīca kļuva plašāka un arī tumšāka, tāpēc, otrkārt, tika paaugstināts vidusjoms un līdz ar to logus izbūvēja uz augšu izvirzītajās vidusjoma sienās. Līdz ar to bija atrisināta baznīcas apgaismošanas problēma ar dabisko apgaismojumu centrālajā daļā. Tādējādi no halles tipa celtnes Doma baznīca pārtapa par baziliku. Treškārt, domājams, ka ap šo laiku parādījās arī slaidais gotiskais tornis.

Turpmākās pārbūves Doma būvķermeni vairs būtiski neietekmēja. 1547. gada ugunsgrēkā nodega vecais tornis, un 1595. gadā

to atjaunoja. Tas bija šajā laikā augstākais Rīgas baznīcu tornis un sasniedza 140 m.

Bet 1776. gadā to atkal nomainīja pret tagadējo zemāko.

Viena no nozīmīgākajām pārmaiņām, kas iespaidoja Doma ārējo izskatu un iekārtojumu, bija slavenā Rīgas arhitekta Felsko 1864. gadā veiktā pārbūve. Viņš izbūvēja jauno rietumu portālu un jaunu ieeju, kuras agrāk nebija. Līdz ar to izmainījās baznīcas iekšējā kārtība. Tā ieguva loģiskāku un arī modernāku risinājumu.

Un visbeidzot – 1888.–1891. gada plašās pārbūves. Tad tika restaurēta kapitulzāle, atjaunota krusta eja ar tonsoriju, nelielu piebūvīti akai. Krusta ejai un bijušajām Doma klostera telpām klāt piebūvēja vēl papildu telpas Doma muzejam – tagadējam Rīgas Vēstures un kuģniecības muzejam.

CIK ILGI CĒLA RUNDĀLES PILI? Rundāles pils, kas atrodas mierīgajā Zemgales līdzenumā netālu no Bauskas, ir viena no ievērojamākajām vietām Latvijā. 1735. gada rudenī Krievijā dzīvojošais itāļu arhitekts Bartolomeo Frančesko Rastrelli pirmo reizi no Pēterburgas ieradās klusajā Kurzemes hercogistes nostūrī, lai ķertos pie pils būvdarbiem.

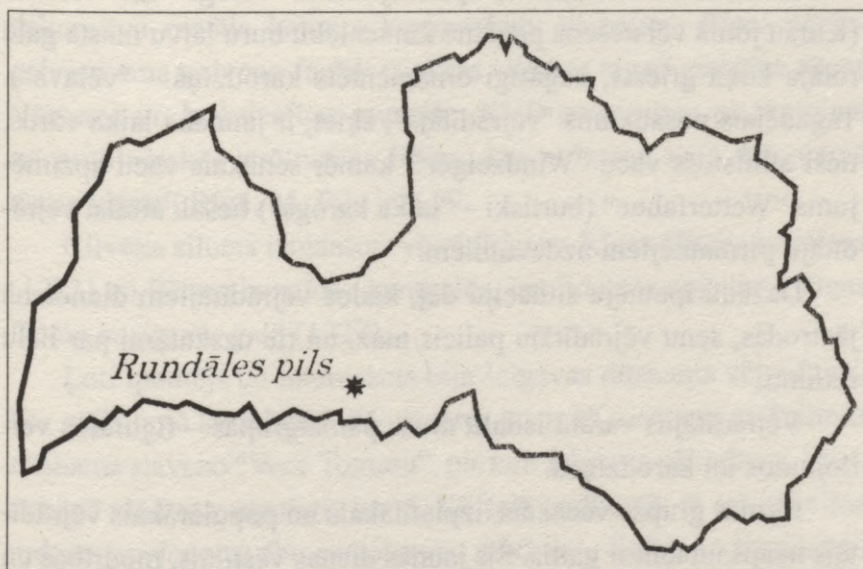
Šādu pavēli bija devis Krievijas ķeizarienes Annas Joanovnas jeb Ivanovnas favorīts (vienkāršiem vārdiem sakot – mīlulis) Ernsts Johans Bīrons. Viņš cerēja, ka pēc hercoga Ferdinanda nāves ieņems vietu Kurzemes hercogistes tronī. Kas gan tas būtu par valdnieku bez savas pils! Tāpēc Bīrons jau laicīgi nopirka Rundāles muižu un tur uzsāka vasaras pils būvi. Ar Rastrelli enerģiju un organizatora talantu (ne velti 1738. gadā viņš kļuva par Krievijas galma virsarhitektu) jau 1736. gada 24. maijā varēja ieguldīt pils pamatakmeni un uzsākt būvdarbus. Bija izstrādāts arī pils būvprojekts, sagatavots būvlaukums un no Krievijas ieradušies vairāk nekā tūkstoš strādnieku. Sekmīgai darbu norisei uzbūvēja divpadsmit ķieģeļu ceļus, barakas un noliktavas. Būvmateriālus ieguva, arī nojaucot veco Rundāles pili. Celtniecība norisinājās ļoti strauji, un jau pēc gada – 1737. gada jūnijā – ēku sāka apjūmt ar skārda plāksnēm. Darbu izpildes ātrumu nodrošināja strādnieki, amatnieki un mākslinieki, ko masveidā sūtīja no Krievijas. Arī iekštelpu apdari galvenokārt veica Pēterburgas meistari.

Ernsta Johana Bīrona sapnis kļūt par Kurzemes hercogu piepildījās 1737. gadā. Gadu vēlāk Rundāles pils arhitekts Rastrelli uzsāka jaunas pils celtniecību hercogistes galvaspilsētā Jelgavā. Tā kā Jelgavas pils būve izvirzījās pirmajā vietā, tad tas nedaudz aizkavēja vasaras rezidences pabeigšanu. Bet 1740. gadā, kad Rundāles pils izbūve jau tuvojās nobeigumam, ķeizarienes Annas Joanovnas nāve pārtrauca Bīrona karjeru. Bijušais ķeizarienes favorīts uz neilgu laiku tika ieslodzīts Šliselburgas cietoksnī, bet pēc tam izsūtīts trimdā, kur pavadīja divdesmit divus gadus. Šajā laikā gan Rundāles, gan Jelgavas pils būvdarbi tika pārtraukti.

Tikai 1763. gadā, pēc Bīrona atgriešanās no trimdas, Rastrelli atkal ieradās Rundālē, lai atsāktu darbus pilī un tās apkārtnē. No jaunca vārtu torni un uzcēla tagadējos vārtus ar lauvu figūrām, izbūvēja arī staļļus. Pilnīgi no jauna vajadzēja veikt iekštelpu dekoratīvo apdari. Tikai 1768. gada pirmajā pusē Rundāles pils sāka kalpot kā hercoga galma pastāvīgā vasaras rezidence. Te arī rodama atbilde uz virsrakstā uzdoto jautājumu. No pils celtniecības uzsākšanas bija pagājuši 32 gadi!

1795. gadā, pēc Kurzemes hercogistes pievienošanas Krievijai, ķeizariene Katrīna II Rundāles īpašumus uzdāvināja savam favorītam grāfam Zubovam. No Zuboviem pils pārgāja grāfu Suvalovu rokās, kuriem tā piederēja līdz 1920. gadam.

Rūpīgu saimnieku pils ieguva 1972. gadā, kad tika izveidots

Rundāles pils muzejs. Tā vadībā uzsāka pils ansambļa kompleksu restaurāciju, jo pils bija cietusi visos karos, kuri plosījušies Latvijas teritorijā, un pārdzīvojusi ierēdņu nesaimnieciskumu un nežēlību.

Pēc restaurācijas apmeklētājiem apskatei tiek atvērta zāle pēc zāles. Tajās atklājas izcilā itāļu arhitekta Rastrelli talants. Patīkamus pārsteigumus sagādā dekoratīvās tēlniecības meistaru un gleznotāju darbi, izstādes un koncerti, ko rīko pilī.

KAS BIJA LAIKA KAROGS? Vēju virziena noteikšanai visos laikos bijusi liela nozīme, jo sevišķi senāk. Uzskatāms un drošs vēju noteicējs bija īpaša ierīce – vējrādītājs. Jādomā, ka vējrādītāju pirmsākumi meklējami ļoti tālā senatnē un ka jau tad tiem piemītusi arī tīri simboliska nozīme. Laika gaitā sākotnējie simboli dekoratīvi pilnveidojās, tika radītas bagātas, daudzveidīgas formas, vējrādītājs sāka kalpot arī par savdabīgu ēkas "vizītkarti": uz tā parādījās īpašnieka iniciāļi un gada skaitlis – ēkas celšanas vai vējrādītāja uzstādīšanas datums. Lai kādas bija izstrādājuma formas – plakanas vai pilnplastiskas –, vējrādītājs visos gadījumos tika iecērēts kā pilns vai ažūrs siluets uz gaišā debess fona, vara, skārda vai dzelzs kaluma, nereti zeltīts.

Par pašiem senākajiem vējrādītājiem Latvijas teritorija ziņu trūkst. Vecākais zināmais to apzīmējums ir "vēlogs" vai "vēloks" (Kuršu jomā vēl nesenā pagātnē kursenieku buru laivu masta galu rotāja kokā griezts, bagātīgi ornamentēts karodziņš – "vēlava"). Tagadējais nosaukums "vējrādītājs", šķiet, ir jaunāka laika vārds, tieši atbilstošs vācu "Windzeiger", kamēr senākais vācu apzīmējums "Wetterfahne" (burtiski – "laika karogs") tiešāk atbilst vējrādītāju pirmatnējiem uzdevumiem.

Dažādu īpatnēju situāciju dēļ, kādos vējrādītājiem diendienā jāatrodas, senu vējrādītāju palicis maz, un tie uzskatāmi par lielu retumu.

Vējrādītājus varam iedalīt divās pamatgrupās – figurālos veidos un karodziņos.

Pirmās grupas vecākais, izplatītākais un populārākais vējrādītājs neapšaubāmi ir gailis. Šis jaunās dienas vēstītājs, modrības un

vitalitātes simbols (jau kopš IX–X gs.) galvenokārt (ar ļoti retiem izņēmumiem) lietots baznīcu torņu smaīļu vainagošanai.

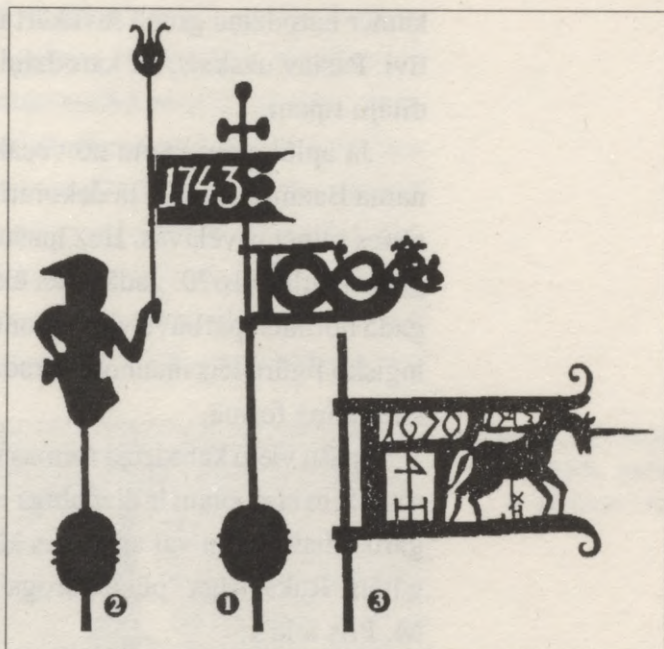
Sastopami gan pilnplastiski, piemēram, Rīgas Pētera baznīcai (1690. un 1970. g.), Biķernieku baznīcai (1766), Jāņa baznīcai (1767), Doma baznīcai (1775) u.c., gan arī plakani izstrādājumi, piemēram, Rīgas Jēkaba baznīcai (1756), Valmieras Sīmaņa baznīcai (1739), Turaidas baznīcai (1750) u.c.

Gaiļi sevišķi bieži rotā Vidzemes, nedaudz retāk – Kurzemes torņu smailes. Tie ieņem īpašu vietu pārējo vējrādītāju vidū ar to, ka vienmēr iegriežas ar priekšgalu pret vēju, t.i., rāda, no kurienes pūš vējš, turpretim, piemēram, karodziņveida vējrādītājs – uz kuriem.

Liela dažādība vērojama pārējos figurālajos veidojumos, kuros sastopam gan teiksmainu, gan reālu personāžu. Kā vienu no mūsu relatīvi vecākajiem šī veida vējrādītājiem varam minēt pilnplastisko jātņieka figūru – sv. Juris uz zirga cīņā ar pūķi (1622), kas kopā ar dekoratīvu metāla kalumu kompozīciju vainagoja Rīgas Melngalvju nama galveno fasādi (figūras atliekas tagad glabājas Rīgas Vēstures un kuģniecības muzejā). XVII gadsimtam pieskaitāma arī mitoloģiskās strēlnieces figūra, kas redzama senā dzīvojamā nama vējrādī Rīgā, M. Pils ielā 19.

Cilvēka siluets izmantots vējrādītājiem Rīgas Jēkaba baznīcas (1723) un Pētera baznīcas jumtgalēs, bet lidojošs eņģelis – Rīgas Doma austrumu galā (1727).

Ļoti īpatnējs un interesants bija Jelgavas rātsnama vējrādītājs, kas gājis bojā kara laikā. Pēc ieceres tas it kā sasauca ar Tallinas rātsnama slaveno "Veco Tomasu", pie tam Jelgavas vējrādītājs, šķiet, nekādā ziņā nav atpalicis no tā. Kā šajā gadījumā, tā arī vēl citos redzam apvienotus abu pamatgrupu motīvus – figūru un karodziņu,

Vējrādītāji:
1 – Jāņa baznīcas;
2 – Jelgavas
rātsnama;
3 – Kuldīgā,
Baznīcas ielas 7

kamēr karodziņu grupā savukārt izmantoti simboliski figurālie motīvi. Pastāv uzskats, ka karodziņi pieskaitāmi vissenākajam vējrādītāju tipam.

Ja aplūkojam vienu no vecākajiem Kuldīgas vējrādītājiem uz nama Baznīcas ielā 7, tā dekoratīvā piesātinātība neviļus liek atcerēties minētās vēlavas. Bez īpašuma zīmēm vējrādītājā redzam arī gadaskaitļus (1670. gadā celta ēka, t.i., uzstādīts vējrādītājs, 1743. gadā notikusi pārbūve vai remonts) un XVIII gs. populārāko mitoloģisko figūru teiksmaino vienradzi – laimes nesēju, kas viss ietverts karodziņa formā.

Īpašu vietu karodziņa formas vējrādītāju vidū ieņem t.s. pūķa karogi. Šim simbolam ir divdabīga nozīme: pūķis kā briesmonis ļauno garu atbaidīšanai vai arī pūķis kā pārticības nesējs un mantas sargātājs. Raksturīgs "pūķa karoga" risinājums ir vējrādītājam Rīgā, M. Pils ielā 1.

Daudzu vējrādītāju kāta jeb stieņa sastāvdaļa ir lode. Domājams, ka sākotnēji tā uzstādīta galvenokārt torņu smailēs, bet vēlāk guvusi plašāku pielietojumu. Lodes forma pārveidojusies no saplacinātas (t.s. pogas) gotikas laikmetā līdz precīzai lodei un dažādā mērā izstieptam ovālam vēlākos gadsimtos. Lode parasti kalpojusi arī praktiskam nolūkam: tajā ievietoti datējoši dokumenti – vēstījums nākamām paaudzēm.

KURA IR RĪGAS JŪGENDSTILA BAZNĪCA? Ap 1905. gadu Rīgas jūgendstilā parādījās pirmās ēkas, kas aizsāka virkni savdabīgu nacionālā romantisma celtņu būvniecību. Tie bija arhitektu centieni iemiesot būvmākslā nacionālās identitātes ideju, pievērsties tautas mantojuma radošai apguvei, izmantojot vietējos materiālus un vienlaikus nodrošinot arī ēkas teicamu funkcionalitāti.

Izteikta nacionālā romantisma celtne – V. Bokslafa (1858–1945) un E. Frīzendorfa (1881–1945) 1909. gadā celtā Krusta baznīca. Pēc autoru sākotnējās ieceres tās plānojums bija paredzēts simetrisks, ar gotisku elementu izmantojumu, ar baroka torni, kas simboliski sasauktos ar Vecrīgas lielo baznīcu torņiem. Iecerēto projektu tomēr daudzkārt izmainīja, rezultātā baznīca ieguva asimetrisku izbūvi un piramidālu torni. Ēkas apdarē izmantoja dažādus skaldītos

dabiskos akmeņus, kuru krāsu toņi un tekstūras bija svarīgi kompozīcijas elementi. Izveidoja efektīgu celtnes cokolu. Visā baznīcas uzbūvē ievēroja savdabīgu tautas ornamentikā balstītu ritmiku, vienlaikus respektējot jūgendstilam raksturīgo vertikālisma principu.

Krusta baznīcu ar 800 sēdvietām uzcēla pie Aleksandra vārtiem pēc Rīgas pilsētas 1897. gada ierosinājuma, jo sakarā ar fabriku būvniecību Pēterburgas priekšpilsētā ievērojami bija pieaudzis iedzīvotāju skaits. Ēkas celtniecībai savāca ziedojumus. Kopējās izmaksas sasniedza 70 000 rubļu. Baznīcu iesvētīja 1910. gadā, sākotnēji tā

Krusta baznīca Rīgā
2001. gadā.
I. Auderes foto

bija Biķeru draudzes filiāle, bet kā patstāvīga – Rīgas Krusta draudze – darbojās no 1934. gada. Baznīca stipri cieta kara laikā 1941. gadā, daudzkārt to izdemolēja padomju varas gados. Pašreiz baznīca atjaunota, draudze darbojas. Apkārt baznīcai no jauna izveidots jauks parks ar ēkai pieskaņotiem soliņiem un iežogojumu, aicinot uzkavēties, domājot par mūžīgo un laicīgo.

KAS IZGREZNOJA AR PALMĀM KINOTEĀTRI "RĪGA"?

Arhitektoniski pats lepnākais mūsu galvaspilsētas kinoteātris nu jau gandrīz 75 gadus atrodas Elizabetes ielā 61, šobrīd nosaukumā tam ir Rīgas vārds. Pēc kinoteātra atklāšanas svinībām 1924. gada rudenī un vēl ilgu gadu vēlāk tas saucās "Splendid Palace". Jā, kinomākslas cienītāji patiešām bija saņēmuši spoži mirdzošu ("splendid") un neparasti izrotātu pilij līdzīgu namu ("palace"). Žurnāla "Nedēļa" 1924. gada 26. septembra numurā atzīmēts, ka šī "atpūtas un omulības stūrīša" būve izmaksājusi 40 miljonus rubļu (tolaik vēl latos nerēķināja) un pirmo apmeklētāju balsis izskan jūsmā par rokoko noskaņu, čipendela stila krēsliem, gobelēnveida gleznojumiem griestos un uz sienām...

Par spīti karam un daudzu kultūrvērtību postītājiem šis skaistums saglabāts līdz mūsdienām. Vēl nupat, 1998. gada pavasarī, kļuva redzams, ka kinoteātra direktorei Terēzijai Rubenei izdevies sadabūt

Kinoteātris
"Splendid Palace".
Pastkarte.
30. gadi

labus telpu restauratorus – viņiem bija pa spēkam atjaunot zem agrāko remontētāju pavirši uzklātajām krāsu kārtām paslēptos pirmreizējos gleznojumus.

Īpašu uzmanību pelna skulpturālie veidojumi gan pie kinoteātra ieejas, gan skatītāju zālē.

Palmas abpus skatuves (un arī abus tik mīlīgos amorīņus) darinājis tēlnieks Rihards Maurs, un šī talantīgā tēlnieka piemiņa jātur cieņā – ilgus gadus pēc Otrā pasaules kara viņa vārdu Latvijā tikpat kā nepieminēja, par trimdiniekiem jau vajadzēja klusēt...

Rihards Maurs dzimis 1888. gada 12. janvārī Rīgā galdniekmeistara ģimenē, gadsimta sākumā strādājis vācu tēlnieka Augusta Folca darbnīcā, tad aizbraucis zināšanās papildināties uz Vāciju un praktizējies Berlīnē, Hallē un Minhenē. Pēc atgriešanās Rīgā viņš piedalījās Latviešu mākslas veicināšanas biedrības 2. un 4. izstādē, Pirmā pasaules kara gados bēgļu gaitās Ukrainā un Ziemeļkaukāzā darināja kapu pieminekļus un portretus, kādu laiku bija arī iesaukts karadienestā Kaukāza frontē. Kopš 1918. gada, būdams atkal Rīgā, 1919. gadā kopā ar Jāni Jaunsudrabiņu un dažiem citiem nodibināja Neatkarīgo mākslinieku vienību (NMV). Kad 1922. gadā arhitektam E. Laubem uztic ugunsgrēkā cietušā Saeimas nama atjaunošanu, Maurs tika uzaicināts izveidot ozolkoka griezumus un bronzas rotājumus iekštelpām, kā arī darināt Lāčplēša skulptūru. To ievietoja nišā, kur agrāk atradās ordeņmestra Pletenberga tēls.

Kinoteātra "Splendid Palace" neparasti straujā būve sākās 1923. gadā un tika pabeigta 1924. gadā pēc arhitekta F. Skujiņa projekta. Līdz ar Mauru te skaistuma radīšanā piedalījās arī tēlnieks (tobrīd vēl Mākslas akadēmijas students!) J. Legzdiņš un gleznotājs H. Grīnbergs (kopā ar šo gleznotāju Maurs pēc pāris gadiem dodas uz Tallinu izrotāt tur jauno kinoteātri, kam pat nosaukums līdzīgs – "Gloria Palace" – "slavas pils").

Rīdzinieku un Rīgas viesu priecēšanai pilsētā izstādītas Maura skulptūras "Mātesmeita", "Bārenīte" un "Sumpurnis" Strēlnieku dārzā (Kronvalda parkā), "Naktssargs" un "Zilonītis" pie nama Ausekļa ielā 3, "Ūdenszirgs" (varens fantāzijas lidojums!) Jāņa Asara ielas 15. nama pagalmā.

Divdesmitajos gados tapušajam aktiera Gustava Žibalta bronzas

portretam Maurs trīsdesmitajos gados pievieno Raiņa portretu vara kalumā, Krišjāņa Barona un Reiņa Kaudzītes portretus kokgriezumā, četrdesmitajos gados darina Viļa Plūdoņa un Rūdolfa Blaumaņa portretus, bet pēc Otrā pasaules kara jau svešumā – trimdas mītnē Bostonā, ASV – Džordža Vašingtona un Ābrama Linkolna portretus, daudz strādā arī akvareļglezniecībā.

Nekroloģā (tēlnieks miris 1966. gada 6. martā) avīze "Laiks" raksta par kādu nerealizētu Maura sapni – pie Daugavas ietekas jūrā uzcelt monumentālu Lāčplēša tēlu, kas kā tautas varonības simbols sveiktu katru jūras braucēju ceļā uz Rīgu, līdzīgi kā Brīvības statuja sveic iebraucējus Ņujorkā.

KURAI LATVIEŠU AKTRISEI IR VISILGĀKĀ KINOKARJERA? Lilitai Bērziņai bija tikai sešpadsmit gadu, kad tā pirmoreiz stājās kinouzņemšanas kameras priekšā filmas "Psihe" tapšanas laikā. Un gandrīz astoņdesmit, kad viņas atveidotā galvenā loma – veca latviešu zemnieksieva Mirtastante – ar brīnišķīgu, siltu gaismu apspīdēja režisora Jāņa Streiča filmu "Limuzīns Jāņu nakts krāsā".

Apmēram vienā laikā ar Lilitu Bērziņu mēmā kino darbos savu talantu ir apliecinājušas vēl vairākas citas latviešu aktrises: Ludmila Špīlberga, Jūlija Skaidrīte, Berta Rūmniece, Paula Baltābola, Biruta Skujeniece, Lilijs Ērika. Diemžēl nevienai no viņām nebija lemta tik gara teātra un kino biogrāfija kā Lilitai Bērziņai, kura blakus Ēvaldam Valteram vēl 1981. gadā tik spoži pārstāvēja mūsu aktieru veco gvardi, bet vidējā vecuma aktieri (Olga Dreģe, Baiba Indriksone, Uldis Dumpis) un gluži jaunie un zaļie (Diāna Zande, Gundars Āboliņš) ar filmu "Limuzīns Jāņu nakts krāsā" guva lielisku iespēju piedalīties šajos aktierpaaudžu sasaukšanās svētkos – vienā no latviešu kinomākslas visaugstākajām virsotnēm.

Taču atgriezīsimies pie filmas "Psihe". Pirmizrāde esot notikusi Rīgas kinoteātri "Moulin Rouge" 1922. gada 20. februārī. Tagad vēlreiz noskatīties šo filmu mums nav iespējams, jo kopija laika ritumā pagaisuši (bet ja nu atrodas un izrādās, ka filmlente nav sadrupuši gabalu gabalos, jo dzīvē taču brīnumi notiek), taču šī kinodarba līdzveidotāji ir dalījušies atmiņās. Lūk, pašas Lilitas Bērziņas stāstījums.

"Mani un Eduarda Smiļģa ceļi krustojās jau pirms tam, kad es sāku strādāt Dailes teātri. Daži tirgoņi deva naudu privātai studijai, kura uzsākās ražot pirmās latviešu kinofilmas. Mana skolas biedrene Benita Ozoliņa, ar kuru mēs klasē sēdējām vienā solā, pierunāja mani iestāties šajā studijā. Vajadzēja ārkārtīgi daudz spēka, lai pārvarētu kautrību. (Ak, šie tālie, dīvainie laiki! Mūsdienu meitenēm, kuru domāšanu vada un virza žurnālos "Mana" un "Laba" ik nedēļu atrodamie padomi par it visu savu vēlmju iespējami drīzāku apmierināšanu, nu gan nebūtu tik kautrīgas. – Publikācijas autora piezīme.) Tomēr aizgāju, un mani pieņēma. Un, lūk, šeit es pirmo reizi ieraudzīju Eduardu Smiļģi, lielo aktieri, un man bija jāklūst par viņa partneri filmā "Psihe".

Smiļģis tēloja kādu pianistu. Ar savām milzīgajām rokām viņš spēlēja klavieres, metot garos matus uz taustiņiem. Aktieris Volde-mārs Švarcs spēlēja jaunu skulptoru. Starp mums trijiem vajadzēja norisināties dziļai psiholoģiskai drāmai, bet – skatītāji valstījās no smiekliem. Liels, atzīts, bet filmā nepieredzējis aktieris un jauniņa partnere, skatuves un kino mākslā vēl galīgi neiesvaidīta meitene...

Filmas beigās nāca happy ēnā ar skūpstu. Jaunām meitenēm, kad viņām kāds patīk, bieži vien ir kauns šīs jūtas izrādīt. Tad, ar saviem iekšējiem pārdzīvojumiem cīnoties, viņas kļūst asas, noraidošas, nicīgas. Tā arī es šajā pirmajā saskaršanās reizē Smiļģi uztvēru galvenokārt jocīgo. Mēs ar draudzeni smējāmies par viņa cilindru un fraku: cilindrs bija maziņš un nepiestāvēja Smiļģa kuplajiem,

Lilita Bērziņa
Mirtastantes lomā
filmā "Limuzīns
Jāņu nakts krāsā"

garajiem matiem. Tāpēc arī skūpstis filmas beigās iznāca tāds nereāls, pa lielu gabalu."

Filma "Psihe" tapusi Pjotra Čardiņina režijā. Kaut arī Čardiņins (īstajā uzvārdā Krasavčikovs) pēc tautības nebija latvietis, viss šīs kinodrāmas personāžs ir caurcaurēm latvisks: Smilģa atveidotais pianists saucas Akmentiņš, Lilitas Bērziņas varone ir Ilga, bet viņas divas māsas – Mirdza un Dzidra. Čardiņins veidojis šādu "kais-

lību drāmu": meitene pozē tēlniekam, kuram ir draugs pianists, abi iemīlas meitenē, sākas greizsirdība, tēlnieks grābj meiteni ar varu, meiča bēg, lec no balkona un iekrīt tieši pianista rokās. Seko Lilitas Bērziņas atmiņās saglabātais "nereālais" skūpstis un kino-skatītāju prieks, ka meiča nu var apprecēties ar savu glābēju... Uz "kaislību drāmām" Čardiņins bijis liels meistars. Gadsimta sākumā Krievijā ļoti populāras bijušas viņa melodrāmas "Pie kamīna", "Aizmirsti kamīnu, tajā ogles ir apdzisušas", "Klusējiet, manas skumjas" un citas. Tajās filmētas tālaika krievu kinozvaigznes Vera Holodnaja un Vera Koralli (lūk, kādā virknējumā iekļaujas Lilitas Bērziņas kinodebija!) līdzās "liktenīgajiem, dēmoniski neatvairāmajiem" varoņlomu tēlotajiem Ivanam Mozžuhinam, Vitoldam Polonskim, Osipam Ruņičam (un arī te koši melnmataināis, staltais Smilģis atbilst visām žanra prasībām).

Ne tikai kases gabalus par mīlas kaislībām uzņēmis Čardiņins, viņš ir arī ekranizējis N. Gogoļa, L. Tolstoja, M. Ļermontova darbus. Pēc revolūcijas devies emigrācijā – tas tad arī ir viņa Latvijas filmu laiks. Vēlāk atgriezies dzimtenē, strādājis Ukrainā.

Arī nākamais Lilitas Bērziņas kinosolis filmā "Vilkiem mests laupījums" ir sperts Pjotra Čardiņina vadībā. Interesanti, ka savas pirmās kinolomas tapšanu aktrise spējusi atcerēties un komentēt itin detalizēti, bet par "Vilkiem mesto laupījumu" runā īsi un strupī: "Nekāda mākslinieciska rezultāta gan tajā nebija." Laikam jau

Lilita Bērziņa ne īpaši vēlējusies atgādināt, ka piedalījies īsta "lubu romāna" ekranizācijā: filmas pamata ir Kārļa Jēkabsona vairāk nekā "sirdi plosošā" stilistikā sacerētais romāns "Heinrihs Rautenfelds".

Toties trešā kinoloma jau zelta burtiem rakstāma: tā ir Laimdota 1930. gada lielfilmā "Lāčplēsis" Aleksandra Rusteiķa režijā. Pareizāk – vienā filmā divas lomas, jo risināti divi sižeti: par Lāčplēša cīņām senā pagātnē un par Latvijas valsts brīvības cīņām 1918.–1919. gadā, un Lilita Bērziņa šajā jaunāko laiku vēstījumā ir latviešu meitenes Mirdzas lomā.

Nevar teikt, ka aktrises talants būtu ticis pienācīgi izmantots, kad pēc Otrā pasaules kara filmu ražošana jaunajā Rīgas kinostudijā aizvien paplašinājās. Nelielās epizodiskās lomiņas filmās "Salna pavasari" un "Nauris", vēlāk "Mērnieku laikos" ir gluži kā apvainojums, ja zinām, ka Lilita Bērziņa teātrī taču bijusi Ekebijas majoriene, Spīdola, Žanna d'Arka, Marija Stjuarte! "Ilgus gadus mani uzskatīja par nepiemērotu filmai," teikusi pati aktrise.

Par laimi, Jānis Streičs (gan tikai 1975. gadā) filmā "Mans draugs – nenopietns cilvēks" ļāva aktrisei nospīdēt Andersona kundzes lomā. Recenzenti gaviļēja. Tūlīt pēc tam Oļģerts Dunkers uzaicināja aktrisi filmā "Vīrietis labākajos gados" psiholoģiski smalkajai Vildes-Muižnieces lomai. Tās veidošanu sarežģīja scenārija autora Zigmunda Skujiņa nepārprotami izvēlētais un labi saskatāmais prototips – tautā iemīļotā latviešu operdziedone Milda Brehmane-Štengele. Nācās izlemt, kādā mērā allaž paturēt prātā slaveno primadonnu un ciktāl lomu veidot pašai no savām izjūtām. Arī šī loma izpelnījās ļoti atzinīgus vērtējumus presē. Un nu Rīgas kinostudijā visi attapās, ka Lilitas Bērziņas talants ar skubu jāliek lietā. Sākās lomu piedāvājumi cits pēc cita. Jau nākamajā gadā pēc nule pieminētās režisora Oļģerta Dunkera filmas pirmizrādes aktrise redzama atkal jaunā kinolomā – viņa ir Džūlijas māte Jāņa Streiča filmā "Teātris". Seko 1979. gads jau ar veselām trim jaunām kinolomām, no tām visspilgtākā ir Paulīne režisores Vijas Ramānes kinokomēdijā "Tās dullās Paulīnes dēļ". Ik pa brīdim televīzija dod iespēju mums šo komēdiju izbaudīt no jauna. Tā nenoveco.

Par "Limuzīnu" savukārt runāts un rakstīts bezgala daudz, filma to godam pelnījusi un Lilita Bērziņa arīdzan. Režisors ir izaucies

ar lielu patosu: "Lilita! Viņas klātbūtne apgaroja, iedvesmoja, iedrošināja."

Mūža pavasarī un mūža vēlīnā rudenī Lilita Bērziņa deva daudz laba latviešu kinomākslai. Varbūt, vasaras saules spozmē stāvēdama, viņa kinorežisorus biedēja tieši ar savu spožumu?

KO ZINĀM PAR LIEPĀJAS OPERU? Operas izrādes Liepājā tika uzvestas jau pagājušajā gadsimtā Liepājas Vācu teātrī. Malvīne Vīgnere 1898. gadā te dziedājusi Verdi operā "Trubadūrs", Flotova operā "Marta", piedalījusies ar teātra trupu viesizrādēs Tērbatā, Viborgā, Helsinkos. 1907. gadā Liepājā nodibinājās profesionāls Liepājas latviešu teātris, kurā, sākot ar 1912./13. gada sezonu, regulāri uzsāka izrādīt arī muzikālus skatuves darbus, galvenokārt gan operetes: J. Strausa "Sikspārni", "Čigānu baronu", R. Planketa "Korneviļas zvanus". Diriģents bija B. Kuņķis.

Pēc Pirmā pasaules kara, kad teātris darbojās ar pārtraukumiem, 1920. gadā Liepājas dramatiskā biedrība ar E. Ekšteinu priekšgalā sāka organizēt Liepājas operu, vāca tai nepieciešamo trupu. Liepājas operu atklāja 1922. gada 22. septembrī ar Guno operas "Pausts" izrādi. Operas mākslinieciskais vadītājs un diriģents līdz 1925. gadam bija A. Pārups. Par operas pirmo izrādi un tās sagatavošanu Mariss Vētra savās atmiņās stāsta:

"Desmit dienas pirms Operas atklāšanas un "Pausta" pirmizrādes mēs uzsākām skatuves spēles mēģinājumus. Divi dienas vēlāk tie bija jāpārtrauc. Mūsu režisors Bekera kungs atzinās, ka nezinot, ko darīt. Laime, ka trīs dienas pirms izrādes Liepājā atradās I. Rīss. Trīs nakts viss garais Guno "Pausts" bija skatuviski izveidots Liepājas Operas atklāšanas svinībām. Grietiņa – Natālija Ūlande, Magdalēna – Helēna Cinka, citās lomās Alberts Verners, Gustavs Neimanis u.c."

Izrāde tika uzņemta ar milzu sajūsmu. Arī turpmākie iestudējumi – Verdi "Traviata" un "Rigoletto", Čaikovska "Jevgeņijs Oņegins", Bizē "Karmena" – vienmēr bija izpārdoti. Mariss Vētra atceras pilsētnieku sirsnību un atsaucību: "Kad ar Natiņu mēs soļojām pāri ielām, bērni pārtrauca rotaļas un skrēja mūs skatīties: "Nāc, nāc drīzāk – re, kur Pausts ar Grietiņu iet!""

Orķestra sastāvā sākumā bija 26 mūziķi, korī 50 dziedātāju. Kormeistars tolaik bija R. Vanags. Diriģentu A. Pārupu pēc 1925. gada nomainīja B. Ķunķis. Operas izrādes notika pilsētas teātra namā, kurā darbojas arī dramatiskais teātris. Izrādes uzstājās arī viesi gan no Rīgas (M. Brehmane-Štengele, Ā. Kaktiņš), gan ārzemnieki (L. Sobinovs, G. Pirogovs, K. Petrausks). Sākumā Liepājas opera saņēma lielu pilsētas, valdības un Kultūras fonda atbalstu, kas vēlāk diemžēl saruka, un teātra eksistence 20. gadu beigās pat tika nopietni apdraudēta. Teātris mēģināja glābt situāciju ar operešu iestudējumiem ("Čigānu barons", "Silva", "Skaistā Galateja"), bet tas noveda pie konflikta ar dramatisko teātri. Radās smieklīga situācija, kad divi teātri, kas darbojās vienās un tajās pašās telpās, iestudēja katrs par sevi pat vienu un to pašu opereti (P. Ābrahama "Viktorija un viņas huzārs").

Grūtības operas teātra darbā radīja ne tikai materiālie apstākļi, bet arī Nacionālās operas konkurence. Tomēr Liepājas opera izveidojās par lielisku jauno talantu kalvi. Pirmos soļus uz skatuves te spēruši N. Ūlande-Šulce, Z. Gotharde-Bergkinde, A. Kortāns. A. Priednieks-Kavara, A. Verners, L. Blūmentāle. Te atbildīgas partijas dziedājuši M. Vētra, H. Cinka-Berzinska, G. Neimanis, A. Spenners. Taču arvien biežāk Liepājas operai bija jāpiedzīvo, ka spējīgākos māksliniekus pārvilināja Nacionālā opera Rīgā. 1926./27. gada sezonas sākumā uz Rīgu pārgāja gandrīz puse kora (15 dziedātāji). Maiņas notika arī orķestrī, kur savā laikā spēlēja

Skats no
F. Raimonda
operetes
"Zilā maska"

Mākslinieku trupa
pirms operas
slēgšanas
1950. gadā

tādi vēlāk izcili republikas mākslinieki kā čellists E. Berzinskis, vijolnieks J. Baltgailis, bazūnists K. Izarts.

1929./30. gada sezonā operā darbojās 10 solisti, 18 orķestranti, 35 koristi un 10 baleta dejotāji. Repertuārā gan vēl arvien liela loma bija operetēm, kas izraisīja arī kritiku. 1933./34. gadā par operas galveno diriģentu kļuva Oto Kāris, kam bija liela nozīme pilsētas mūzikas dzīves rosināšanā. Taču materiālās grūtības nemazinājās. 1934. gada decembrī opera bija spiesta apvienoties ar dramatisko teātri, un no 1935. gada 1. janvāra teātra nosaukums bija Liepājas pilsētas Operas un drāmas teātris.

Operas trupā iesaistījās jauni daudzsološi spēki: E. Kukaine, V. Krampe, A. Viļumanis. Tika iestudētas vairākas spožas izrādes (Dargomižska "Nāra", Verdi "Rigoletto"). Operas 15 gadu jubilejas sezonā spilgts bija J. Kalniņa operas "Ugunī" iestudējums. Par teātra galveno diriģentu 1938. gadā sāka strādāt pieredzējušais vīnietis V. Hans, kurš, tāpat kā L. Blehs Nacionālajā operā, bija ieradies Latvijā, lai paglābtos no hitleriskās Vācijas. Liepājas teātris bija vienīgais Latvijā, kura repertuārā ietilpa visi skatuves mākslas žanri: opera, operete, balets, drāma, dziesmu spēle. Trupu sastāvs nebija stingri norobežots, tādējādi dziedoņi piedalījās dramatiskajās izrādēs, bet aktieri – operešu uzvedumos.

Operas trupas darbs un iestudējumi neapsīka arī Otrā pasaules kara laikā. Pēc kara 1945. gada maijā opera darbu atsāka ar koncertiem. Par galveno diriģentu kļuva K. Bunka. Rudenī sezonu atklāja ar Bizē "Karmenu". Solistu kodolu veidoja A. Skara, M. Fišers,

E. Kukaine, A. Zvagule, E. Majors, E. Zveja. Tomēr daudzi mākslinieki, saņēmuši piedāvājumu strādāt Rīgā, kur muzikālās trupas bija izirušas, aizbrauca un neatgriezās. 1950. gadā opera darbību pārtrauca.

Vēlreiz operu atjaunoja 1957. gadā – teātri nosauca par Liepājas muzikāli dramatisko teātri. Muzikālā trupa K. Bunkas vadībā nostrādāja līdz 1962. gadam, uzvedot gan operas, gan operetes. Tomēr darbs veicās ar lielām grūtībām, un operas trupu vēlreiz likvidēja. Drāmas teātrī vēl šad tad notika operešu un dziesmu spēļu uzvedumi, tomēr neregulāri. Tikai 90. gados, Liepājā ierodoties enerģiskajam diriģentam L. Resnim, pilsētas mūzikas dzīve sarosījusies. Lielā interese, kas izraisījās par K. M. Vēbera operas "Burvju strēlnieks" uzvedumu, liek cerēt, ka varbūt tomēr kaut kad nākotnē Liepājā atkal atgriezīsies operas tradīcijas.

KĀ VEIDOJĀS BALETS LATVIJĀ? 1918. gadā Latvijā sāka atgriezties Pirmā pasaules kara bēgļi. No Pēterburgas mājup pārbrauca arī komponists Jāzeps Vītols, kas tur bija studējis Konservatorijā un ilgus gadus arī strādājis. Viņš kopā ar advokātu J. Frīdenbergu sāka apzināt un pulcināt kopā dziedātājus un mūziķus – tika dibināta Latvju opera, un tai bija vajadzīgi arī dejotāji. Par baletmeistaru angažēja no Maskavas atgriezušos deviņpadsmitgadīgo Volde-māru Komisāru. Trupā pieņēma septiņas dejotājas un bez Komisāra vēl divus puisi.

Pirmā izrāde notika 1918. gada 15. oktobrī Pilsētas 2. teātrī (tagad Nacionālajā teātrī) – un tā bija R. Vāgnera opera "Klīstošais holandietis".

1919. gadā Opera sāka darboties bijušajā Rīgas pilsētas Vācu teātrī un drīz vien sāka saukties par Latvijas Nacionālo operu. Balets vēl vairākus gadus dejoja tikai operu izrādēs. V. Komisārs devās uz Angliju, lai papildinātu savas zināšanas, un tur sastapa bijušo Pēterburgas Marijas baleta režisoru Nikolaju Sergejevu, kuru pierunāja doties strādāt uz Rīgu. Sergejevs atbrauca 1922. gada sākumā un tūlīt pat atvēra savu privāto baleta studiju, kurā mācīties sanāca ļoti daudz dejtgrībētāju. Kopā ar studijas audzēkņiem un Operas baleta māksliniekiem viņš iestudēja P.L. Herteļa baletu "Veltīgā

Aleksandra
Fjodorova

Anatols Vilzaks.
1932.–1933. gada
sezona

uzmanība". Pirmizrāde notika 1922. gada 1. decembrī. Tas bija Latvijā pirmais pašu spēkiem uzvestais balets, tāpēc šo dienu uzskata par mūsu baleta dzimšanas dienu, un 2000. gadā baletam aprit 78 gadi. Protams, baletā galvenās lomas dejoja viesbaletmākslinieki, Pēterburgas Marijas teātra solisti Jeļena Ļukoma un Boriss Šavrovs, bet komiskajā Līzas mātes Marcelīnas lomā uzstājās pats N. Sergejevs.

No 1925. līdz 1932. gadam LNO baletu vadīja Pēterburgas Marijas teātra bijusī primabalerīna Aleksandra Fjodorova, izcilā 20. gadsimta baleta reformatora, horeogrāfa Mihaila Fokina brāļasieva. A. Fjodorova vadīja savu privāto baletskolu, strādāja ar baleta trupu, iestudēja izrādes un pati dejoja visas galvenās lomas. Teātra repertuārā ienāca visas liela stila klasiskās izrādes: P. Čaikovska "Gulbju ezers" (1926), L. Deliba "Kopēlija" (1926), A. Glazunova "Raimonda" (1926), P. Čaikovska "Riekstkodis" (1928) un "Apburtā princese" (1929), Č. Punji "Burvju zirdziņš" (1930), L. Deliba "Silvija" (1931), L. Minkusa "Dons Kihots" (1931), A. Š. Adāna "Žizele" (1932), kā arī M. Fokina iestudējumi – "Šopeniāna" (1925, 1929), I. Stravinska "Ugunspuķis", M. Gļinkas "Aragonas hota", N. Čerepņina "Armidas paviljons" (1930), R. Šūmana "Karnevāls" (1931).

1929. gada sākumā Rīgu apmeklēja pats M. Fokins, kas dažas nedēļas strādāja ar LNO baletu, iestudējams "Šopeniānu" un Polovciešu dejas no A. Borodina operas "Kņazs Igors".

1932. gada 2. septembrī darbu uzsāka Latvijas Nacionālās operas baletskola (mūsdienās tā saucas Rīgas horeogrāfijas vidusskola), un tajā katru pavasari joprojām tiek gaidīti jauni audzēkņi no visiem Latvijas novadiem, lai pēc mācību gadiem papildinātu Nacionālās Operas baleta trupu.

1932.–1933. gada sezonā Rīgā strādā bijušais S. Djagiļeva Krievu baleta trupas dejotājs Anatols Vilzaks. Viņš šurp atved izrādes, kurās pats dejojis Eiropā, – tās ir dažas M. Fokina horeogrāfijas – kā P. Čaikovska "Erots", I. Stravinska "Petruška" un baletmeistara Leonīda Mjasina iestudējumus – "Pulcinellu" (Dž. Pergolezi mūzika I. Stravinska aranžējumā), S. Prokofjeva "Rēbusu". Pie krāšņiem klasiskajiem baletiem pieradusī Rīgas publika šos tolaik modernos iestudējumus uzņem vēsi un pat neieinteresēti.

Šajā sezonā LNO izrādi iestudē arī baletmeistars no Padomju Savienības – maskavietis Vasilis Tihomirovs, un tas ir R. Gliēra balets "Sarkanā magone".

Nākamajā sezonā (1933–1934) šeit darbojas jau cits izrāžu iestudētājs – Mečislavs Pianovskis. 1931. gadā Hāgā mirst izcila balerīna – pasauleslavenā Anna Pavlova. Nu uz Rīgu atceļo viņas bijušās trupas dekorācijas, kostūmi, rekvizīti, gaismu iekārtas un, protams, repertuārs, pārsvarā baletmeistara Ivana Hļustina horeogrāfijas, ko mūsu trupai iestudē M. Pianovskis. Tie ir baleti "Amarilla" (A. Glazunova, R. Drigo mūzika), N. Čerepnina "Mūmijas romāns", R. Drigo "Floras atmošanās" u.c. Arī šie uzvedumi neapmierina ne Rīgas skatītājus, ne baleta kritiķus, arī Rīgas baletā iezīmējas krīze. Vienīgā izrāde, kas visiem kaut cik patīk, ir paša M. Pianovska, pēc izcelsmes poļa, iestudējums – K. Kurpinska "Poļu kāzas".

1934. gadā par LNO baleta vadītāju tiek apstiprināts baleta premjers Osvalds Lēmanis, kas šajā postenī paliek līdz 1944. gada rudenim. Par baletmeistariem vēl kļūst arī Helēna Tangijeva-Birzniece un Eižens Leščevskis, kurš sevi jau ir pierādījis ar deju iestudējumiem tolaik tik populārajās operetēs.

Teātrī jau ir ļoti laba trupa – daudzi dejotāji sevi pierādījuši kā prīmas un premjeri. Te jāmin Melānija Lence, Natālija Cveiberga, Mirdza Kalniņa, Sira Jirgens, Helēna Tangijeva-Birzniece, kurām pievienojās pavisam jaunās Edīte Feifere, Mirdza Griķe, Tatjana Vestene u.c. Kungu pusē ir Harijs Plūcis, Rūdolfs Saule, pats Osvalds

Lēmanis, arī Pauls Fībigis, par daudzsološiem tiek uzskatīti Arvīds Ozoliņš un Jānis Grauds.

O. Lēmanis ir ne tikai izcils dejotājs, bet arī neparasti talantīgs baletmeistars. Sāk viņš ar klasiku, iestudēdams savā redakcijā P. Čaikovska "Gulbju ezeru" (1934), tad rada pirmo latviešu nacionālo oriģinālbaletu – J. Mediņa "Mīlas uzvaru". Tā librets pieder V. Komisāram, kurš šo baletu bija iecerējis uzvest pats, taču, saslimis ar tuberkulozi, aizgāja Aizsaulē 32 gadus jauns. Pirmizrāde notika 1935. gada 9. maijā. H. Tangijeva-Birzniece pirmo reizi Rīgā iestudēja A.Š. Adāna "Korsāru" (1935), Lēmanis – savu versiju L. Minkusa "Donam Kihotam" (1936), tad viencēlienus – J. Sibēliusa "Skaramušu", M. Ravela "Bolero" un Dž. Rosīni "Brīnumlilles" (1936). Vēl tapa J. Vītoliņa oriģinālbalets "Ilga" (1937), J. Kalniņa "Lakstīgala un Roze" un "Rudens" (1938), bet 1939. gadā grandiozs Č. Punji un R. Drigo baleta "Esmeralda" uzvedums.

Nākamais bija Latvijai liktenīgais gads – okupācija. LNO gatavojās vērienīgajai latviešu kultūras un mākslas dekādei Maskavā, taču Otrais pasaules karš sasniedza arī Latviju... Lēmanis vēl paspēja uzvest skaistu viencēlienu "Skumjš vakars" ar F. Šopena mūziku. Vācu okupācijas gados viņš neko jaunu vairs neiestudēja. Vienīgais kara laika jaunuzvedums bija A. Kalniņa balets "Staburags" (1943), taču tā horeogrāfs bija E. Leščevskis.

1944. gada rudenī lielākā daļa LNO baleta trupas devās bēgļu gaitās uz Vāciju, vēlāk uz dažādām mītnes zemēm ASV, Kanādā, Austrālijā, Anglijā, Dānijā... Bija beidzies pirmais lielais posms Latvijas baleta vēsturē, atstājot savas tautas atmiņā leģendas par Nacionālās operas pirmajām baleta zvaigznēm.

AR KO LATVIEŠU TEĀTRA VĒSTURĒ IR NOZĪMĪGI DIKĻI? Kaut arī latviešu teātra vēsture oficiāli skaitāma ar "Žūpu Bērtuļa" izrādi 1868. gadā Rīgā, tomēr ir ziņas, ka izrādes pirms tam notikušas arī citur. Par īstu sensāciju kļuva 1965. gadā publicētais izcilā grāmatnieka Alekseja Apīņa pētījums, kas precizēja aptuvenās ziņas par Dikļu muižas šķūnī latviski spēlēto Šillera "Laupītāju" izrādi. Tā notikusi 1818. gadā, tātad tieši piecdesmit gadus pirms "Žūpu Bērtuļa" iestudējuma. Šillera drāmu tulkojis un,

pašam Kārli Moru līdzspēlējot, uzvedis 17 gadus vecs jauneklis, muižas kalpotājs Jānis Peitāns, kurš ar Dikļu dzimtkunga labvēlību bija ieguvis labu izglītību. Tēlotāji bija muižas ļaudis, un "Laupītāju" varoņu vārdi viņiem dažkārt kļuva par uzvārdiem.

Brīvības alku un protesta pilnā Šillera jaunības luga ar apakšvirsrakstu "In tiranos" (pret tirāniem) bija tuva Jānim Peitānam, un viņš kopā ar draugu – Franča Mora tēlotāju – aizbēga no muižas. Dikļu dzimtkungs fon Tīzenhauzens ielika sludinājumu vācu avīzē, par bēgļu noķeršanu solot lielu naudu. Taču "brāļus" Morus notvert neizdevās. Sludinājumā lasāms arī Jāņa Peitāna raksturojums – "slaiki noaudzis, tumšmatains, ļoti labi izskatās, ar skaistu sejas krāsu, zilām acīm, pavisam bez bārdas, runā ļoti labi un pareizi vāciski, bēgot bija apgērbis pelēkas vadmalas virssvārkus..."

Tālākās dzīves gaitas Jāni Peitānu atved uz Daugavgrīvu, kur viņš ir turīgs, sabiedriski rošīgs un cienījams cilvēks, Bolderājas muižas pārvaldnieks, Vecmīlgrāvja Baltās baznīcas draudzes priekšnieks.

Latvijas Kultūras fonda aktīvisti Vecmīlgrāvja kapos atraduši arī Jāņa Peitāna kapa krustu, uz kura vācu valodā rakstītas ziņas: "Johans Georgs Peitāns 17. janv. 1801.–5. aug. 1859.". Piecdesmit astoņus gadus garš šī apdāvinātā censoņa mūžs, kuru var uzskatīt par ievērojamu personību latviešu teātra mākslā un kultūrā.

SKRODERDIENAS SILMAČOS UN – DRUVIENA? Kāds sakars Blaumaņa populārajai lugai ar Druvienu Gulbenes pusē? Droši vien nāks atmiņā nesenā pagātne, kad ap Jāņu laiku Druvienā notika slavenās Nacionālā teātra brīvdabas izrādes, pulcinot skatītāju tūkstošus vairākus gadus.

Taču vēsturiskā saikne ir daudz dziļāka, kālab šīs izrādes notika tieši tur un ne Blaumaņa dzimtajā pusē Ērgļos vai citā vietā. Lieta tāda, ka druvēnietim Jānim Porukam 19. un 20. gadsimta mijā bija radusies iecere uzrakstīt stāstu ar nosaukumu "Skroderdienas Silmačos", un viņš to arī sācis darīt. Mājas vārds "Silmači" tajā pusē ir ļoti sens un pieminēts arī Poruka stāstā "Kukažiņa".

Taču, kā atzīstas rakstnieks, viņam ar stāstu nav veicies, un iecerēto sižetu viņš kādreiz pavēstījis Rūdolfam Blaumanim. Tam

Skats no izrādes
"Skroderdienas
Silmačos"
1986. gadā

turpretim darbs sekmējies raiti, un dzīvespriecīgā luga tapusi dažās nedēļās. Tajā nu ienākuši arī Ērgļu apkaimē novēroti tipi un sadzīves notikumi. Sākumā nosaukums ir "Nomaldījušās sirdis", bet vēlāk Blaumanis paturējis Jāņa Poruka stāstam paredzēto nosaukumu "Skroderdienas Silmačos". Jāpiebilst gan, ka aizgūtais sižets abu rakstnieku attiecībās radīja vēsumu, kas ar laiku nevis izzuda, bet palielinājās, kā raksta Rūdolfs Egle, tas pat pārgāja paklusā naidā.

1902. gadā Rīgas Latviešu teātrī notika lugas pirmizrāde, un kritika to nolīdzināja līdz ar zemi, kaut gan lomās bija labākie tā laika aktieri – D. Akmentiņa, B. Rūmniece, A. Mierlauks, J. Skaidrīte, T. Valdšmits u.c. Taču luga jeb "sadzīves skati ar dziedāšanu" jau drīz pēc apnicinātās pirmizrādes tika spēlēta visur Latvijā ar lieliem panākumiem.

1986. gadā Druvienā pie kādreizējās Silmaču pirtiņas atrašanās vietas ar 400 entuziastu atbalstu un palīdzību uzbūvēja brīvdabas estrādi, atklāja šīs lugas piemiņas muzeju, un ikgadējā pulcēšanās uz Druvienas "Skroderdienām" kļuva par tautu vienojošu notikumu trešās Atmodas laikā.

No J. Asara recenzijas par lugas "Skroderdienas Silmačos" pirmizrādi. Autors tagad izšāva visu savu pulveri! Ārēji efekti sadzīti tik skaļi, ka ausis jau aizkrīt un top nejutīgas pret tiem; personām uzliktas karikatūras krāsas tik biezas, ka acis apžilbst; visi tautas joki un joku meldijas izšķiestas: gan "trīs dakteri, trīs slakteri", gan "cik bēdīgi tie vecāki", gan visas Jāņu dziesmas. [...] ar žīdiem un Trīnēm viņš ir sasniedzis savus vieglos panākumus. [...] latviešu drāmas nākotnei uz Blaumani maz vairs ko cerēt!

"Dienas lapa".1902

KO ZINĀM PAR LATVIJAS AGRĪNO GLEZNIECĪBU? Latvijas tēlotājas mākslas sākotne, tās attīstības ceļi ir problēma, par kuru var būt visai atšķirīgi ieskatī. Lai gan izpētāmais materiāls tieši pēdējā laikā tiek pastiprināti apzināts, iegūtās ziņas pagaidām vēl nav sakārtotas un apstrādātas, lai varētu izdarīt nopietnus, zinātniskus secinājumus. Tas ir mūsu mākslas zinātnieku uzdevums priekšdienām. Protams, līdztekus diskutējamiem jautājumiem dažāda laba patiesība jau ir atklājusies. Lai gan mums tuvos kaimiņos Krievijas un Lietuvas mākslā nozīmīgu vietu ieņem īpatnās bildītes – tā sauktās lubiņas, Latvijā šādu darinājumu atrasts ārkārtīgi maz.

Nav izredžu, ka turpmāk panākumi varētu būt labāki. Skaidrs, ka pretēji mūsu kaimiņiem, it īpaši lietuviešiem, līdz šim esam bijuši gaužām izšķērdīgi un nevērīgi seno, primitīvo mākslas darinājumu, gleznu, skulptūru, iedzīves priekšmetu – jo sevišķi mēbeļu glabātāji. Šis mantojums mums vairs nebūt nav bagātīgs. Nedrīkstam aizmirst, ka tas nav atjaunojams, bet esošais ir ne vien latviešu, bet gan visu Baltijas valstu tautu kopēja vērtība.

Var likties – kāda sevišķa mākslas vērtība saskatāma klēts tumsā vai bēniņaugšā gadsimtu

Pūra lādes motīvs

glabātas pūra lādes rotājumos, kas izcils ir ceļojoša krāsotāja apgleznotajā vecmāmiņas skapī? Un tomēr – tieši šie mūsu priekšteču ikdienas dzīves piederumi bieži jo bieži paver tādas lappuses Latvijas mākslas pagātnē, bez kurām gandrīz nav iespējams atklāt tautas daiļrades veidošanās gaitu. Nevajadzētu aizmirst, ka patiešs skaistums ne vienmēr meklējams ārēji iespaidīgos mākslas darbos. Vai latviešu tautasdziesmas nav vienkāršas? Bet cik daudz tajās ir izjūtu, cik dziļu pasaules izpratni tās sniedz!

Latvijas vēsturiskie apstākļi lielā mērā noteica tautas radošās domas izpausmi. Pat pavirši iepazīstot šos apstākļus, ikvienam kļūst skaidrs, ka apspiestajam, beztiesīgajam zemniekam bija visai niecīgas iespējas atraisīt savu mākslas talantu. Tuvākā apkārtnē – māja ar savu iekārtu, nedaudzās sabiedriskās vietas – pirmām kārtām baznīca – bija tas ietvars, kuru pārkāpt spēja retais. Šie retie, līdz pat šodienai īsti neatklātie pusanonīmie mākslinieki, kuri 17. un 18. gadsimtā kalpoja vai nu Kurzemes hercogistes valdniekiem, vai devās meklēt laimi citās zemēs, savai dzimtenei ir daļēji vai pat pilnīgi zuduši. Toties tautas pamatmasas mākslinieciskajām tieksmēm vajadzēja vai nu tikt pilnīgi noslāpētām, vai arī izpausties peticīgākā vidē.

Pūra lāde

Daudzie gleznojumi uz pūra lādēm, skapjiem, retāk arī uz citiem

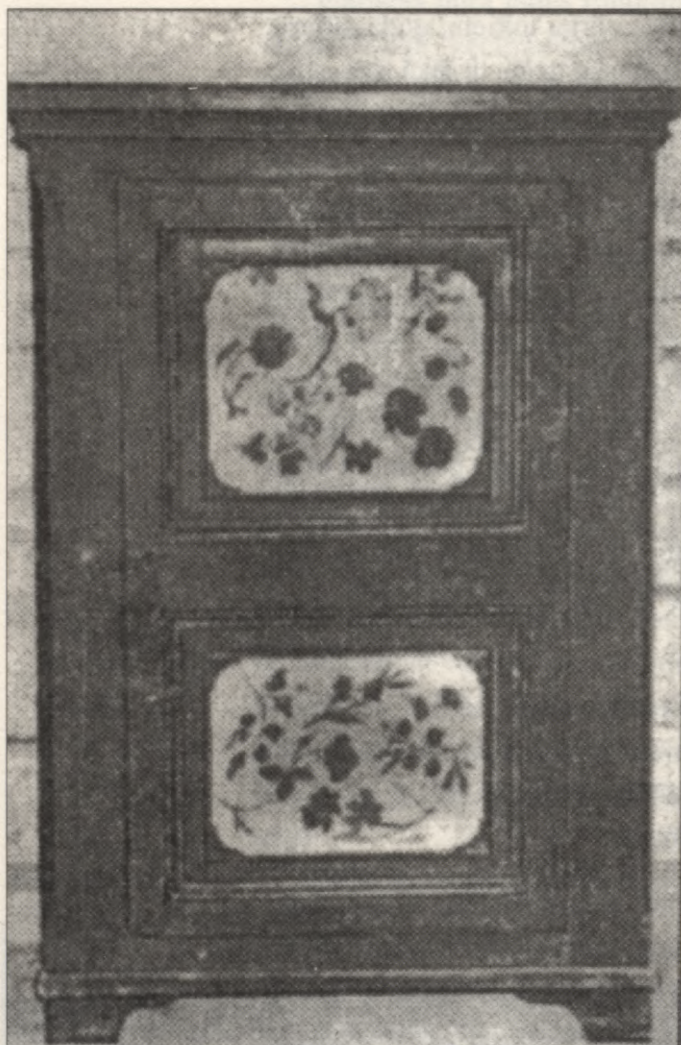
priekšmetiem, piemēram, uz šūpuļiem, zirgu lokiem, goda ratiem, kamanām, – tā ir latviešu tautas glezniecisko dziņu tiešākā izpausme. Tiesa, ne viens vien mūsu etnogrāfijas pētnieks aizrādījis, ka gleznojumus dažkārt veikuši apkārtceļojoši svešzemnieki. Tomēr, Latvijā sastopamos apgleznojumus salīdzinot, tautas iedzīves priekšmetu dekorējumā jūtamas kopējas primitīvās jeb naivās mākslas iezīmes. Ja arī gleznojuma autors nebija vietējais, tad šim apkārtklaiņotājam vajadzēja pakļauties esošajam pieprasījumam, kuru noteica pasūtītājs. Interesanti piebilst, ka tā paša laika posma priekšmetu apgleznojumi Lietuvā, t. i., tuvos jo tuvos kaimiņos, ir pavisam citādāki.

Un tā no lādes uz lādi, no skapja uz skapi ceļo pasakaini puķu pušķi, stārķi, pūces, dzērves, gaiļi un vistas, arī fazāni, brieži, lauvas, jātņieki, suni, pat jūras vāravas un citas grūti nosakāmas būtnes. Visizplatītākie ir dažādu ziedu gleznojumi. Tie ir apdziedāti arī tautas dziesmās:

Zied rozītes, zied magones
Uz māsiņas pūra vāka;
Kad pacēla pūra vāku,
Tad ziedēja villainītes.

Par svešzemju meistariem ir kāds tautas nostāsts – anekdote. Mālderis ar palīgiem uzgleznojis kungu braucam kariatē pa nelielu tiltu pāri upei. Gleznokums kungu – pasūtītāju – pārsteidzis. Kas to esot taisījis, viņš prasījis māldera palīgiem. Vāczemes zellis, tie atbildējuši un norādījuši uz savu meistaru. Kungs sācis sarunu vāciski. Meistars nesapratis. Kas tu par vācieti, ja vāciski neproti? Tad mālderis atteicis – es jau esmu Vāczemes latvietis!

Latviešu zemniekos paklausību audzināja baznīca. Kurzemes hercogistes pastāvēšanas laikā tagadējā Kurzemē un Zemgalē baznīcas cēla straujos tempos. Ne vienmēr varēja sameklēt profesionālus baznīcu telpu dekorētājus. Daudzreiz mākslinieka pienākumus nācās pildīt vietējā kunga talantīgākajiem zemniekiem vai arī tādiem latviešu māksliniekiem, kuri bija mācījušies no svešzemju meistariem. Par to liecina nedaudzie uzraksti uz dekorējumiem un dažas lakoniskas norādes senos dokumentos. Tomēr visnepārprotamākais pierādījums ir primitīvie gleznojumi un veidojumi daudzos arhitektūras un mākslas pieminekļos, kas, par laimi, saglabājušies līdz mūsdienām.

Skapis

Nevienā Latvijas mākslas pieminekļi nav atrodami tik bagātīgi ziedu gleznojumi kā Zlēku baznīcā uz solu galiem. Puķu pušķi, kas gleznoti ar sirsniņu vienkāršību un apbrīnojamu lakonismu, liekas, tikko izkāpuši no pūra lādēm un skapjiem.

Unikāli ir mazās Gaiķu baznīcas solu durvju pildīņu apgleznojumi. Pārdesmit savdabīgu glezniņu pēc pasūtītāja pieprasījuma, protams, veltītas Bībeles tematikai. Toties aiz seno leģendu plānā plīvura saskatāma cita aina – Kurzemes zemnieku ikdienas dzīve, viss tiešajā apkārtņē novērotais – vista, kas no vanaga uzbrukuma glābj cālēnu saimi, rožu krūms, labības lauks, koku dēstīšana, vienradzis, kas ir līdzīgs visparastākajam zirgam. Pat, jādomā, iecerētais Bābeles tornis vairāk

atgādina muižas parkā noskatītu latviešu zemniekam pasvešu obelisku, nevis mītisko Bībeles celtni. Gaiķu baznīcas apgleznojumi, kurus varētu datēt ar 17. gadsimtu, ir vecākās šobrīd zināmās vietējā meistara – zemnieku mākslinieka darinātās ainavu kompozīcijas Latvijas mākslā.

16. gadsimta nobeigumā celtā Nurmuižas baznīcas (tagad arhitektūras un mākslas piemineklis) lukta dekorēta ar veselu galeriju Bībeles tēlu neparastos tērpos. Smagnējais gleznojuma veids un zināmā mērā arī krāszieds mudina anonīmo autoru meklēt starp vietējiem. Kostīmu un kompozīcijas ritms vedina pieņemt, ka māksliniekam nav bijuši sveši baroka mākslas paraugi.

Ja Nurmuižas gleznotājs aizrāvās ar bruņotu jūdu attēlošanu,

tad, piemēram, 18. gadsimta sākumā būvētās Usmas baznīcas (tagad atrodas Brīvdabas muzeja) izdaiļotajā fantāzija kavējusies miermīlīgāka vidē. Šis, domājams, latviešu gleznotājs acīmredzot labi pazinis sava laika mūziku un mūzikas instrumentus. Baznīcas griestus lielā platībā klāj respektabla apjoma eņģeļu orķestris, kas spēlē pilnā sparā. Var vienīgi minēt, kā pat mūsdienās neparastā "dāmu" orķestra gleznojumu izprata baznīcas parastais apmeklētājs – vietējais zemnieks.

Šajā rakstā minēti tikai nedaudzi piemēri no mūsu glezniecības vēstures, taču pat tie atklāj tautas garīgā spēka spilgtumu un savdabību. Naīvie, nereti profesionāli neveiklie primitīvās glezniecības paraugi – gan tie, kas joprojām saglabājušies zemnieku mājās paaudžu mantojumā, gan tie, kas vēl atrodami mūsu arhitektūras, mākslas un kultūras pieminekļos, – joprojām valdzina ar sirsnīgo uztveres tiešumu un neviltoto radīšanas prieku. Šie gleznojumi ir ne vien raksturīgi tautas vēstures un sava laika mākslas izpratnes liecinieki, bet tie nenoliedzami veido latviešu profesionālās glezniecības pamatus.

KĀ TAPA TILBERGA GLEZNOTIE RAIŅA PORTRITI.

Raiņa portretus darinājuši vairāki mākslinieki, taču Jānis Roberts Tilbergs ir viens no nedaudzajiem, kuriem dzejnieks ir pozējis pēc atgriešanās no Šveices trimdas.

Tilbergam Rainis pozēja 1924. gadā. Sākumā viņš mākslinieku apmeklēja darbnīcā, bet vēlāk – Mākslas akadēmijā, kur tika sagatavots daudz skiču un uzmetumu. Akadēmijas seansos profesoram Tilbergam sāka pievienoties arī tēlniecības students J. Lazdiņš, palūdzis Raiņa atļauju veidot viņa skulpturālu attēlu.

Rainis dienasgrāmatā 1924. gada 19. maijā raksta, ka Tilbergs veido lielu audeklu, tā ir "portreja ar ainavu" un ka mākslinieks grib braukt uz Daugavpili "un Daugavu likt gleznā. Skice rāda ļoti bēdīgu un vecu ģīmi." Tātad var spriest, ka Rainis par skicējumu sajūsmināts vis nebūs bijis. 23. maijā Rainis raksta: "Pie Tilberga ir Lazdiņš, viens no vienas, otrs no otras puses mani noņem." Bet pēc pāris dienām, 26. maijā, dzejnieks raksta, ka Tilbergs ir "labākais portretists ne vien pie mums". Un ka "Lazdiņam mana galva ļoti

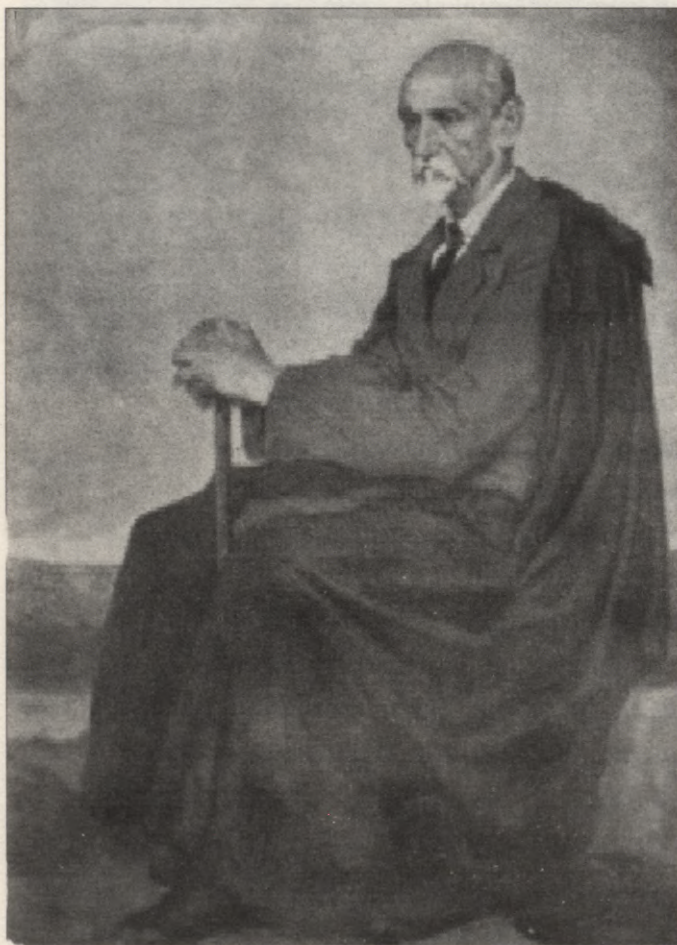
laba: enerģisks, stiprs, gudrs iespaids". Turpretī Tilbergam – "sērīgs, bet arī labs".

Tilbergs Raini gleznā atveidojis uz Daugavas fona. Rainis sēž, uz spieķa atbalstījies. Uz pleciem – tumšs apmetnis. Tilbergs savās atmiņās par Raini (1956. g.; pārlūkotas un papildinātas 1964. g.) rakstīja: "Smieklīgi šķiet iespīlēt Raini kaut kādā parastā tērpā, tas likās nepiemērots un neko neizteicošs. Un tamdēļ jau pirmajā seansā, kad Rainis apsēdās manā priekšā, radās ideja ietērt viņu tumšā apmetnī. Ieteicu šādu tērpu izgatavot pie Mākslas akadēmijas drēbnieka. Vajadzīgā poza radās pati no sevis – to radīja pats Rainis apsēžoties."

Raiņa gājieni "uz Tilbergi" acīmredzot beigušies 1924. gada decembrī, jo dienasgrāmatā par to izbeidzas ieraksti. Taču mākslinieks pie portreta strādāja vēl ilgāku laiku, līdz 1925. gada rudenim, daudz domādams, kā attēlot Raiņa gara pasauli. Tilbergs atceras:

J. R. Tilbergs.

Jāņa Raiņa portrets

"Seansu laikā daudz sarunājāmies, bet neskārām politiskus jautājumus, jo, par tiem runājot, Rainis it kā satumsa. (..) Tādēļ mūsu sarunas skāra vispār mākslas un citus jautājumus – problēmas, kuras Raini saviļņoja. Pārsteidzošu iespaidu atstāja Raiņa atjautība spriedumos un asā domu gaita. (..) Viņš (..) viss it kā sprēgāja. Manā darbā tas bija ļoti svarīgi, jo pēc modeļa nostādīšanas un kompozīcijas uzmetuma sākas gleznotāja īsti lielais darbs – modeļa garīgā veidola atklāšana portretā."

Tilbergs acīmredzot gribējis Raiņa portretu pabeigt līdz dzejnieka 60 gadu jubilejai un to arī izdara. Glezna pirmo reizi tiek izstādīta Neatkarīgo

mākslinieku vienības rudens izstādē 1925. gada oktobrī–novembrī. Kārlis Zemdega par šo portretu saka: "Pie liela un dziļa vērīga ģimētnēm ar mākslas vēsturisku nozīmi pieskaitāma prof. Tilberga Raiņa ģimētnē. No visas gleznas dveš monumentāla vienkāršība tiklab kolorīta, kā kompozīcijas ziņā(..) melns apmetnis(..) dod gleznai smagu ieskaņu. Kailie Daugavas krasti elpo vientulību, ko vēl pasvītro milzīgais, sārtpelēkais mākonis, kas aizņem gleznas lielo pusi, un uz tā projicējas Raiņa augums." Tā mākslinieks attēlojis Raiņa aiziešanu gara vientulībā.

Bet Raiņa māsa Dora vēstulē brālim raksta: ".. cik tuvs un mīļš Tu izskaties reti skaistajā Tilberga mākslas darbā – mūžīgs ceļotājs, kalnā kāpējs, kas noguris kādu brītiņu atpūšas, lai staigātu tālāk."

J.R. Tilbergs pēc 1924. gada skicēm veidojis vēl četrus Raiņa portretus. 1927. gadā Tilbergs darināja gleznu kā dāvanu Rainim: "*Rainis tajā tēlots gandrīz pretskatā, baltā uzvalkā, ar tumši sarkanu kaklasaiti (..) Acis – gaiši zilas, dziļu izteiksmi. Gleznas fonā – jūra.*"

Rainis dāvāto portretu novietoja dzīvoklī goda vietā, Aspazija to vēlāk turēja savā darbastabā Dubultos. Pēdējo portretu pēc tām pašām skicēm J. R. Tilbergs uzgleznoja 1949. gadā, nosaukdams to par kopiju.

Raiņa portretu vēsturi savulaik pētījusi I. Celma.

KĀ CĪNĪJĀS PRET RAIŅA PIRMO DZEJOĻU KRĀJUMU

"TĀLAS NOSKAŅAS ZILĀ VAKARĀ"? Raiņa dzejoļu krājums "Tālas noskaņas zilā vakarā" (1903), ko pazīstam kaut vai no visu paaudžu skolas mācību programmām, pēc literatūrzinātnieka J. A. Jansona pētījumiem, ir ar sarežģītu priekšvēsturi un vēl sarežģītāku likteni pēc pirmizdevuma. Raiņa dzeju, apkopotu krājumā, mūsu gadsimta sākumā vēlējās izdot gan vēlāk soda ekspedīcijas noslepkavotais Cēsu grāmatizdevējs Jānis Ozols, gan Ludis Neimanis, gan laikraksta "Pēterburgas Avīzes" izdevējs Oskars Rāviņš, gan Rīgas Latviešu biedrības Derīgu grāmatu nodaļa. Cenzūras atļauju par "Tālo noskaņu zilā vakarā" izdošanu saņem 1903. gada 10. martā, un jau 16. jūnijā, īsi pirms Raiņa atgriešanās no Slobodskas trimdas, krājumu izdod Annas Brigaderes brālis Jānis Brigaders.

Ja nu izdevējiem bija izdevies veikli apmānīt cenzūru, nepārprotami sabiedriskus dzejoļus ieskaitot dabas lirikas vai reliģisku dzejoļu statusā, tad cara valdībai uzticīgie latvieši tomēr nebija apmulsināmi. "Rīgas Avīžu" redaktors, absolūti proimpēriski noskaņotais Fricis Veinbergs tūlīt pēc krājuma izdošanas grib publicēt savā laikrakstā asi iznīcinošu rakstu par grāmatas revolucionārajām tendencēm. Cenzūra to aizliedz, lai nesaceltu vēl lielāku interesi par Raiņa pirmo krājumu. Tad F. Veinbergs sūdzas Galvenajai preses pārvaldei un papildina savu denunciāciju ar Vidzemes ģenerālgubernatora protesta rakstu. Beidzot attopas arī Galvenā preses pārvalde, nosodījumu saņem grāmatas cenzors Mārtiņš Remikis, kurš, iespējams, ir tomēr apzinājies, ka gluži tik nevainīgi Raiņa dzejoļi tomēr nav, kā viņš tos ir raksturojis savā ziņojumā, apzīmējot par dabas un reliģiskiem dzejoļiem. 1903. gada 12. decembrī krājums jaunai publikācijai tiek aizliegts, norādot, ka cenzūrai uzmanīgi jāseko, lai tas netiktu iespiests ar kādu citu virsrakstu.

Taču tas viss ir gaužām novēlots mēģinājums samazināt Raiņa dzejas milzīgo ietekmi uz tā laika cilvēku sabiedrisko noskaņojumu. Gan V. Plūdonis, gan J. Akuraters, gan E. Virza uzsvēruši, ka 1905. gada revolūcijas dienās "Tālās noskaņas..." bija ne tikai jaunatnes, bet arī latviešu sabiedrības lielākās daļas optimisma un nākotnes ticības rokasgrāmata, faktiski – garīgā Bībele, kā to savā rakstā par "Tālajām noskaņām..." minējis V. Plūdonis. Rainis ar šo grāmatu bija jaunā laikmeta lielais iezvanītājs un tā praviētis.

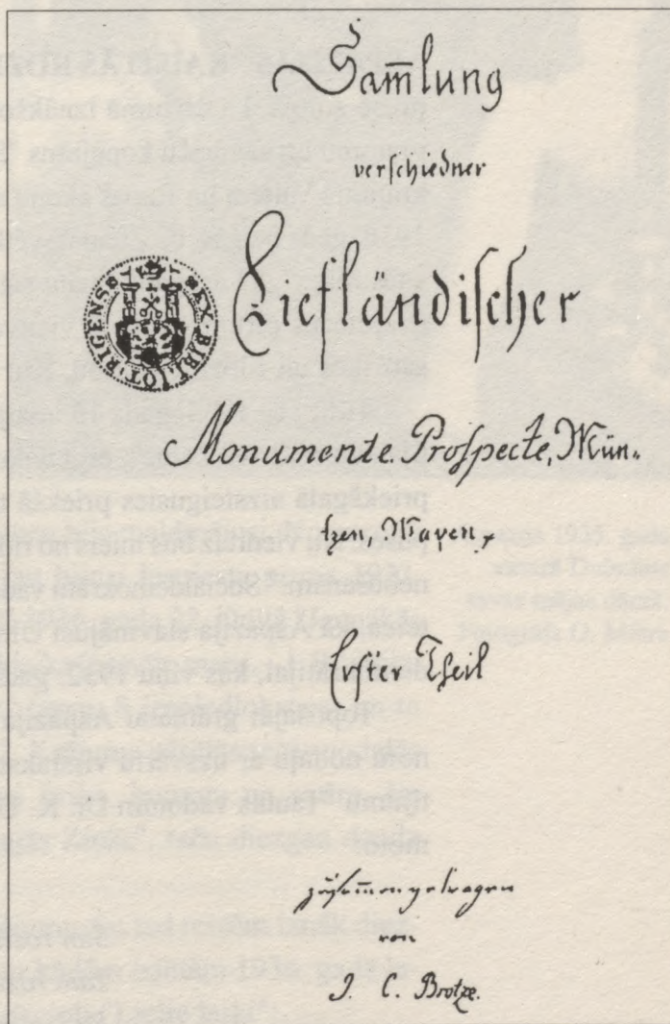
Tikai 1909. gadā, t.i, pēc sešiem gadiem, izdevās iegūt atļauju krājuma atkārtotam metienam, bet 1914. gadā, kad krājumu izdeva trešoreiz, jau Anša Gulbja "Universālās bibliotēkas" sērijā, tad tas jau bija kļuvis par latviešu dzejas klasiku.

KO RĪGAI ATSTĀJIS J. K. BROCE? Gerlicā dzimušais Rīgas liceja skolotājs Johans Kristofs Broce (1742–1823) pieskaitāms vēlīnā humānisma "erudītu" skolai, kas par galveno dzīves uzdevumu uzskatīja vēstures avotu vākšanu, apstrādāšanu, salīdzināšanu un izdošanu, cenšoties iegūt objektīvu vēstures attēlojumu. Kā apzinīgs minētās skolas pārstāvis Broce vācis un zīmējis visdažādākos vēstures materiālus. Vispopulārākie ir viņa zīmējumi,

kas papildināti ar rakstiskiem paskaidrojumiem – vairāk nekā 4600 objektu uz 4800 lappusēm. To galvenā vērtība ir tā, ka tie radušies laikā, kad vēl nebija izgudrots fotoaparāts, tādējādi esot par daudzu bojā gājušu avotu vienīgo fiksāciju. Zīmējumu lielākā daļa saistāma ar Rīgas pilsētu un tās apkārtni – ainavas, ēkas un to plāni, Rīgas ielās vēroto cilvēku atveidi. Atsevišķu grupu veido citu Latvijas pilsētu un lauku, kā arī Igaunijas ģeogrāfisko vietu zīmējumi. Nozīmīgu zīmējumu daļu veido Rīgas un tās atsevišķu daļu plāni no 1656. līdz 1812. gadam. Broces savāktais un zīmētais materiāls ļauj izsekot Rīgas silueta attīstībai no 16. gadsimta vidus līdz 18. gadsimta beigām. Viņa krājumā atrodami gan vissenākie mums zināmie Rīgas skati, gan vēlākie publicējumi – citu autoru un paša oriģinālzīmējumi un kopijas.

Skolotāja interešu loks ir bijis ļoti plašs – atsevišķs manuskripts veltīts Rīgas u.c. arhibīskapu, bīskapu, domkapitulu, prāvestu, dekānu, klosteru abatu, ordeņa mestru, komturu, pilsētu, dižciltīgo zīmogiem, kas nozīmēti no dažādu arhīvu dokumentiem un papildināti ar oriģināliem rakstu paraugiem un rakstu abreviatūru atšifrējumiem. Bagātu informāciju sniedz Broces sadzīves ainu, darbarīku, transportlīdzekļu, monētu, pilsdrupu, muižu, baznīcu, pieminekļu un to uzrakstu, dzimtu vāpņu u.c. zīmējumi, kuriem pievienoti apraksti, ģeoneoloģiskās u.c. ziņas. Bez ievēribas nav atstātas arī Rīgas manufaktūras, Rīgas ūdensapgāde, tilti un osta. Pēc Broces zīmējumiem iespējams iepazīt Rīgas tuvumā bijušās 18. un

J. K. Broces
krājuma
"Dažādi Vidzemes
pieminekļi,
skati, monētas,
ģerboņi u.c."
1. sējuma titullapa

19. gadsimta mijas izpriecu un vasaras izbraukumu vietas, krogus, traktierus un muižas – Berbekus, Doli, Ikšķili, Inčukalnu, Jumpravu, Olaini, Piņkus, Ropažus u.c.

Rīgas pilsētai Broce nodevis sējumus, kuros sakopotas Rīgas annāles, vietējo dzimtu ģealoģija, retu, vēl neiespiestu dokumentu noraksti un ziņas, sīki iespieddarbi – cenrāži, plakāti, apsveikumu runas, dzejoļi, zvērestu formulāri, instrukcijas, arī Broces paša apcerējumi par Rīgas vēstures notikumiem (materiāli hronoloģiski aptver laika posmu no 13. gadsimta līdz 19. gadsimtam). Pavisam publicēti 150 Broces darbi un raksti, no tiem 18 pēc viņa nāves.

J.K. Broces atstātā mantojuma unikumi ir nozīmīga daļa vēstures un kultūras izpētei.

ASPAZIJAS "KAISĪTĀS ROZES" – KAM? 1935. gada sākumā prese ziņoja, ka drīzumā iznāksot jauna Aspazijas grāmata – epiogrammu un sentenču kopojums "Sīkās rozītes". Bet drīzumums ieilga, krājums Valtera un Rapas akciju sabiedrības apgādā parādījās tikai 1936. gada beigās, uz Ziemassvētkiem, un ar citu virsrakstu – "Kaisītās rozes", kā arī papildinātu saturu. Acīmredzot likās apšaubāmi dzejnieces pirmo grāmatu vienvadonības laikmetā izdot tikai kā satīriķes un filozofes darbu. Kur tad apliecinotais laikmetīgums?

Tūlīt pēc 1934. gada 15. maija apvērsuma Aspazija, kā atstāstīja avīze "Brīvā Zeme", esot teikusi: "Valdība ar enerģisko Ulmani priekšgalā aizsteigusies priekšā tam, kas varēja notikt no kreisās puses. Nu vienreiz būs miers no rīdīšanas, andelēm un visādām citām nebūšanām." Sociāldemokrātu vadonis Fēlikss Cielēns atmiņās vēlāk teica, ka Aspazija slavinājusi Ulmani tāpēc, lai "atriebtos" sociāldemokrātijai, kas viņu 1932. gadā izslēdza no savas partijas.

Topošajai grāmatai Aspazija izveidoja īpašu, sākumā neplānotu nodaļu ar uzsvētu virsrakstu – "Ģēnija aicinājums" un velījumu "Tautas vadonim Dr. K. Ulmanim". Visu krājumu ievadīja moto:

*Šim rozīte,
Tam rozīte,
Vadonim pilnu klēpi.*

Īstenībā šajā grāmatā ir tikai viens tiešs "ziedu klēpis" – dzejolis "Vadonim Dr. K. Ulmanim", kas pirmoreiz iespiests "Jaunākajās Ziņās" 1936. gada 25. jūlijā. Zīmīgi, ka žurnālam "Daugava" bija iedots šī dzejoļa variants – 1937. gada 1. numurā (janvārī) ievietots "Tautas vadonim" (bez Ulmaņa vārda pieminēšanas). Dzejolī "Latvija – Victoria regia" pieminēts "vadonis ar stipru garu", un vēl ir "15. maija vienības svētkiem". Bet pārējie divpadsmit šīs nodaļas dzejoļi uzminēto ģēniju nemaz neattiecas, te ir arī "Senču sapņi", "Lieldienu zvani", "Darba simfonija", dažs labs sacerēts jau pirms Ulmaņa varas sākšanās ("Aptverošs gars" pat 1925. gadā).

Autore, titullapā norādīdama, ka grāmatā ievietoti dzejoļi, kas sarakstīti no 1933. gada

līdz 1936. gadam, lasītājus krietni vien bija maldinājusi. No pusotra simta dzejoļu vismaz trešā daļa jau bijusi iespiesta pirms 1933. gada, viens pat 1909. gadā. Bet vēl 1936. gada 22. jūnijā "Jaunākās Ziņas" vēstīja, ka Aspazija "pēdējā laika (pasvītr. mans. – I. B.) liriku sakopojusi grāmatā "Viršu vaiņags" (apm. 8 iespiedloksnes) un to uz rudenī izdos "Valters un Rapa"". Krājuma pārējās sešās nodaļās apvienota filozofiskā dzeja, mīlas lirika, humors un satīra, šie darbi visvairāk publicēti "Jaunākajās Ziņās", taču diezgan daudz grāmatā arī pirmiespiedumu.

Pie dzejoļiem nav nekādu datējumu, un tad reizēm iznāk diezgan savādi. Piemēram, var jautāt, ar kādām izjūtām 1936. gadā lasītājs uztvēra 1929. gadā rakstīto dzejoli "Lielie laiki":

Aspazija 1935. gada vasarā Dubultos savas mājas dārzā. Fotogrāfs O. Mētra

*Tie lielie laiki izbeigti,
Un dzisuši lielie guni,
Dus mierā senie centieni
Kā baroti klēpja suņi.*

Pie "sīkajām natrītēm" pieder no Kultūras Balss Satīriskā kalendāra un Dr. Orientācija Satīriskā kalendāra ņemtie dzejoļi, kuri šaustīja negatīvas parādības pirms 1934. gada 15. maija un kuri tika netieši pārcelti uz jaunajiem apstākļiem. Dzejnieces asprātības dzēla tukšu salmu kūlējus, "gudros", pakalpīgos, "cēlos" un citus tamlīdzīgus tipus.

Ir vēl viens īpašs "Kaisīto rožu" adresāts. Tā ir strādniecība sociāldemokrātiskajā izpratnē. Jā, Aspazija iedrošinājās grāmatā iekļaut dzejoļus no avīzes "Sociāldemokrāts", žurnāla "Domas", Gadagrāmatas darba tautai 1924. gadam, Strādnieku gadagrāmatas 1933. gadam ("Vētrainas dienas", "Strādnieki" u.c.).

*Ak, cik tumšs vēl zemes kakts,
Skat, cik dziļa vēl ir nakts,
tāpēc
Atver nākamības tāli,
Kuru sasniegs jaunā cilts.*

("Jaunais gads")

Recenzenti strādniecisko, arī satīrisko Aspazijas krājumā noklusēja, cildināja ievadnodaļu vai atkal sprieda šādi: "Un tomēr, šo grāmatu lasot, liekas, ka Aspazija jauno dzīvi vēro itin kā no augšas, no attāluma, no citas Zvaigznes. Šis vairs nav Aspazijas laiks" (A. B., t.i., Arturs Baumanis, žurnāla "Aizsargs" 1937. gada 3. numurā).

"Sarkano puķu" (1897) radītāja savā desmitajā grāmatā apvienoja pretējus uzskatus – demokrātisko (sociāldemokrātisko) un autoritāro. Pacildināja vienvadību, taču galvenokārt – tautu, kas rozes nopelnījusi visvairāk.

Komunistiskā cenzūra "Kaisītās rozes", protams, aizliedza, lika tās turēt bibliotēku speciālajos fondos un "dienesta vajadzībām" rakstīja: "Dzejas sarakstītas nacionālistiskā garā. Cildināts K. Ulmanis, Latvijas himna un 1934. g. 15. V fašistiskais apvērsums."

Ir viena liecība, ka Aspazija vēlāk – 1938. gada augustā – pie

savas draudzenes F. Cielēna mātes kapa esot teikusi protesta vārdus pret Ulmani, taču vairāki fakti liecina par viņu savstarpējo cieņu.

KO SAVAI TAUTAI DEVIS KRIŠJĀNIS VALDEMĀRS?

Krišjānis Valdemārs dzimis 1825. gada 2. decembrī Ārlavas pagasta Vecjunkuros. 1840. gadā beidzis Lubezeres skolu. Tālāka izglītošanās līdzekļu trūkuma dēļ uz laiku jāatliek. Četrus gadus viņš strādā Sasmakā par mājskolotāju (Sasmaku 1926. gadā pārdēvē par Valdemārpili), pēc tam par skrīvera palīgu Rundālē, tad par skrīveri Lielbērstelē un no 1847. gada – Ēdolē. Ēdolē sākās Valdemāra sabiedriskā darbība – te viņš organizē latviešu pirmo publisko bibliotēku, pirmo laicīgo kori un pirmo lauku inteliģences pulciņu ar "izsmelošu" nosaukumu – Baltijas jūras izsmelšanas biedrība, kuras statūtos paskaidrots, ka tas darāms ar nolūku apūdeņot Sahāras tuksnesi. Patiesie biedrības mērķi gan bija izsmelt latviešu zemnieku tumsības jūru, radīt tautiešos kopības sajūtu, sniegt arī dažu labu praktisku padomu. Ēdoles baronam tomēr šī rosišanās šķiet aizdomīga, un viņš iesaka Valdemāram atstāt Ēdoli.

Valdemāram ir jau 24 gadi – būtu pats pēdējais laiks papildināt izglītību, tomēr Jelgavas ģimnāzijā viņu neuzņem. Tad K. Valdemārs griežas ar lūgumu pēc atbalsta pie Baltijas ģenerālgubernatora A. Suvorova. Nav zināms, kas šajā vēstulē augsto amatpersonu tā aizkustina, bet Valdemārs saņem ne vien ieteikumu Liepājas augstākajai apriņķa skolai, bet pat 120 rubļu stipendiju. Vēl vairāk – pēc apriņķa skolas sekmīgas beigšanas 1854. gadā viņš dabū arī protekciju iekļūšanai Tērbatas universitātē.

Tērbatā, kur Valdemārs no 1854. līdz 1858. gadam studēja tautsaimniecību, viņš satikās ar līdzīgi domājošiem latviešu studentiem K. Baronu, J. Alunānu un citiem. Ap K. Valdemāru drīz vien izveidojās domubiedru pulciņš – tā sauktie jaunlatvieši, kuri daudz sprieda par latviešu tautas izdzīvošanas un uzplaukuma iespējām. Tāpat viņi izmantoja katru iespēju publicēties, lai darītu zināmas savas idejas plašākām aprindām. Kad K. Valdemāram bija nobriedusi doma par jūras tirdzniecības iespējamo lomu Baltijas tautu nākotnē, viņš par šo tēmu sarakstīja un 1857. gadā izdeva grāmatu "Par latviešu un igauņu piesaistīšanu jūrniecībai" (vācu valodā).

Pēc universitātes beigšanas Valdemārs izvērs aktīvu publicista darbību Pēterpilī: viņš nemitīgi raksta par jūrskolām, tirdzniecības floti, Baltijas piekrastes priekšrocībām. Šāda darbība piesaista Krievijas valdošo aprindu ievērību – viņam uzdod izpētīt Baltijas jūru un citu jūru Krievijas piekrastes. Ar Finanšu ministrijas atbalstu seko arī vairāki ārzemju komandējumi. Tagad K. Valdemāra autoritāti atzīst pat cara brālis Konstantīns, kura pārziņā nodotas jūrlietas.

Nav ne mazāko šaubu, ka 1861. gada zemes reformai sekojošā jūrniecības reforma ir lielā mērā K. Valdemāra iedvesmota, īsumā tās pamatdomu varētu izteikt tā: dienesta stāvokli uz kuģa nosaka zināšanas, nevis dižciltība (līdz 1867. gadam par kapteiņiem un stūrmaņiem varēja būt tikai muižnieku dēli). Pēc šīs reformas arī latvieši sāka apgūt jūras profesijas un saņemt speciālistu diplomus, kas pavēra tiem ceļu uz atbilstošiem amatiem patvaldības administratīvajā un ekonomiskajā sistēmā.

K. Valdemāram bija nodrošināta spīdoša ierēdņa karjera, uzlabojās arī materiālais stāvoklis. Bet viņš tomēr izlēma citādi: turpināt rūpēties par savas tautas garīgo un materiālo labklājību.

Vispirms viņš dabūja atļauju izdot un arī cenzēt pats savu laikrakstu "Pēterburgas Avīzes". Tas krasi atšķīrās no citiem Baltijā iznākošiem latviešu laikrakstiem ar nacionālo un demokrātisko ievirzi. Diemžēl to pamanīja arī Baltijas reakcionārā muižniecība, un tai drīz vien izdevās panākt, ka avīzi cenzē Rīgā.

Riskants eksperiments bija arī "vienkāršo ļaužu" jūrskolas atvēršana 1864. gadā Ainažos: apstākļos, kad vēl nebūt nebija skaidra gaidāmā jūras izglītības likuma būtība un noteikumi, visas pūles varēja izrādīties veltas. Iznāca tomēr otrādi – eksperiments sevi attaisnoja un līdz ar to pierādīja jaunā likuma dzīvotspēju.

Visasāko reakciju izsauca Valdemāra nodoms Novgorodas guberņā iepirkt zemi un pārdot to tālāk latviešu zemniekiem. Nav arī nekāds brīnums – ja šis projekts īstenotos, Baltijas muižnieki paliktu bez lētā klaušu darbaspēka. Šo pasākumu varas iestādēm izdevās izjaukt, cenzējot "Pēterburgas Avīzēs" visus paziņojumus par zemes iegūšanas noteikumiem. Daži zemnieki tomēr jau bija devušies ceļā, ko iztulkoja kā lielu patvaļību un nekārtību celšanu. Vācu baroni centās apsūdzēt Valdemāru par musināšanu uz dumpi, un tikai ar visaugstāko protekciju izdevās izvairīties no tiesu darbiem.

tautsaimniecību, tautas izglītību un kultūru, it sevišķi atmaskodams vācu "kultūras nesēju" ideoloģiju. Ar viņa atbalstu savu darbību izvērsa latviešu folkloras vācēji K. Barons un F. Brīvzemnieks.

Krišjānis Valdemārs miris Maskavā 1891. gada 7. decembrī, apglabāts Lielajos kapos Rīgā. Kādā atmiņu rokrakstā, kas glabājas Valsts bibliotēkas reto grāmatu un rokrakstu fondos, lasāms: "Pēc Valdemāra laikabiedru atzinuma un uz Brīvzemnieka ieteikumu komiteja nosprieda, ka K. Valdemāra kapam nav liekams it nekāds iežogojums, jo, dzīvs būdams, viņš bijis visiem pieietams."

Vai Valdemārs ir arī mūsu paaudzei pieietams? Nav uzrakstīts Krišjāņa Valdemāra dzīvesstāsts, tāds, kādu to būtu varējis uzrakstīt Latvijas studentu padomes grāmatnīcas vadītājs trīsdesmitajos gados privātdocents E. Ķiploks, kurš kopā ar vairākiem līdzstrādniekiem bija cerējis izdot Krišjāņa Valdemāra kopotus rakstus 8 sējumos. Iznākt paguva tikai 2 sējumi 1936. un 1937. gadā. Daudzi savāktie materiāli – paša K. Valdemāra rokraksti, vēstules, laikabiedru atmiņas – Otrā pasaules kara laikā gājuši bojā.

Tomēr 1997. gadā Latvijas Valsts vēstures arhīvs ir izdevis apjomīgu grāmatu: "Krišjānis Valdemārs. Lietišķā un privātā sarakste". Pirmais sēj.: "Krišjāņa Valdemāra vēstules", kas atspoguļo izcilā latvieša daudzpusīgo sabiedriski politisko, tautsaimniecisko un publicistisko darbību. Otru grāmatu šajā pašā laikā lasītājiem nodevuši K. Lūsis un G. Sīmanis, kuri sastādījuši rakstu krājumu "Krišjānis Valdemārs un "Pēterburgas Avīzes" (1862–1865)". Tā blakus sen gadu izdevumiem latviešu lasītājs var tuvāk iepazīties gan ar Krišjāņa Valdemāra darbību, gan cilvēcisko būtību. Kā 1935. gadā izdotajā "Latviešu literatūras vēsturē" par Krišjāni Valdemāru teikts, viņš esot kādreiz tikai sūrojies: "Ai, cik jauki būtu, ja man divu roku vietā būtu četras, sešas vai pat astoņas rokas un diena būtu 96 stundas gara! Tad varētu ātrāki izvest visus tūkstošus plānus."

KUR 1945. GADĀ IZSKANĒJA KANTĀTE "DIEVS, TAVA ZEME DEG!"? Kā Andreja Eglīša pazīstamās dzejas, tā Lūcijas Garūtas kantātes "Dievs, Tava zeme deg!" likteņi īpaši cieši saistījušies tieši ar Kurzemi, kaut arī kantātes pirmatskaņojums notika Rīgā. 1943. gada pavasarī Kuldīgas evaņģēliski luteriskā

draudze ar tās prāvestu Oskaru Sakārni priekšgalā bija nodomājusi izsludināt literāru un pēc tam arī muzikālu sacensību par tēmu "Latvju lūgšana Dievam". Konkursa organizēšanā iesaistījās arī literatūrvēsturnieks Jānis Rudzītis. Izveidoja žūrijas komisiju, kuras priekšsēdētājs bija O.Sakārnis, no Baznīcas virsvaldes piedalījās prof. Kārlis Kundziņš, bet par mūzikas konsultantu tika uzaicināts prof. Jēkabs Graubiņš. Kā savās atmiņās stāsta J. Rudzītis, saskaņa visiem esot bijusi laba. Sacensībai bija iesūtīti 47 teksti, no kuriem ātri esot atlasīti mazvērtīgākie un sākušās debates par saturīgākajiem. J. Rudzītis atceras: "Par visiem pārāki man šķita viena autora divi darbi ar kopīgu sacensības moto: "Dievs, Tava zeme deg!" Par šiem tekstiem ieinteresējās arī prof. Graubiņš, un beidzot visa žūrijas komisija vienojās, ka tiem piešķirama pirmā godalga, ja nemaldos – 1000 markas." J. Rudzītis atceras, ka bijuši vēl divi labi, bet tradicionālāki teksti. Atplēšot aploksnes, izrādījies, ka autori ir Andrejs Eglītis, Ludis Bērziņš un Kārlis Jēkabsons.

Andrejs Eglītis ar vienu devīzi bija iesūtījis divus tekstus. Komisija nolēma ieteikt autoram abus apvienot un izveidot trešo, kam arī Eglītis piekrita. Bija nodomāts A. Eglīša dzeju iespiest "Latvju Mēnešrakstā", bet tādā gadījumā, kā jau okupācijas apstākļos, bija nepieciešama cenzūras atļauja. To dabūt nenācās viegli, un daži panti bija jāmaina, īpaši cenzors Nāters iebilda, tikko tekstā parādījās epitets "melns", kas asociējas ar Melno bruņinieku, tāpat viņš protestēja pret lūgšanu: "Mūžīgu brīvību elpot grib Latvijas dēli". Tomēr beidzot tekstu atļāva publicēt, un tas tika piesūtīts vairākiem komponistiem.

Izlasījusi A. Eglīša saviļņojošo tekstu, tūlīt atsaucās Lūcija Garūta. Darbs tapa neticami īsā laikā. Sākotnējā doma, ka to varētu dziedāt baznīcu kori, tomēr nerealizējās. Kantātes mūzikas valoda bija par sarežģītu. Darbu iestudēja Reitera koris, un 1944. gada 15. martā notika kantātes pirmatskaņojums Rīgā Vecajā Ģertrūdes baznīcā diriģenta Teodora Reitera vadībā un ar pašu komponisti pie ērģelēm. Solisti bija Mariss Vētra un Ādolfs Kaktiņš. Tika izdarīts arī kantātes skaņu ieraksts, ko vēl atkārtoja Rīgas radio.

Rīgai tuvojās fronte, un daudzi latviešu inteliģences pārstāvji devās bēgļu gaitās, vispirms jau uz Kurzemi, cerot, ka varbūt nebūs jāatstāj dzimtene pavisam. Kurzemes cietoksnī Lūcija Garūta savāca

nelielu kori un izveidoja atvieglinātu kantātes redakciju, lai varētu arī tādos apstākļos ar pašu autori pie ērģelēm kantāti atskaņot. Tas notika Kuldīgas Trīsvienības baznīcā 1945. gada sākumā. Vēstulē muzikologa Longina Apkalna mātei Lūcija Garūta 1945. gada martā rakstīja: "Bez daudziem koncertiem Zlēkās man ir bijuši ļoti skaisti koncerti Kuldīgā. [...] Bija liels muzikāli literārs vakars ar 1500 klausītājiem, kur Andrejs Eglītis lasīja savas dzejas. Tālis Matīss un Herta Štrause dziedāja dziesmas ar A. Eglīša tekstiem. Es spēlēju savus darbus. Tad vēl bija ļoti jauks koncerts publikas pilnajā Kuldīgas baznīcā, kur Kuldīgā atskaņojām otru reizi manas kantātes fragmentus. Kora partiju izveidoju dziedāšanai solistiem [...]."

Lielaļā Piektdienā esam paredzējuši atskaņot kantāti Talsos. Arvīds Prēdelis noorganizējis tur kori un rūpīgi strādā pie iestudēšanas. Vēl arvien ticam, ka paliksim uz savas zemītes. Kaut mūsu ticība atrastu savu piepildījumu..."

Garūtas kantātes skaņu ierakstu no pirmatskaņojuma Rīgā izmantoja arī Liepājas radio raidītājs Kurzemes cietokšņa laikā. Raidījumus vadīja līdz pat pašam pēdējam brīdim A. Eglītis. Garūtas kantātes skaņu ieraksta lenti bēgļi paņēma līdzī trimdā. Tur pēc šī mūsdienu tehnikas prasībām stipri neatbilstošā materiāla tomēr izgatavoja skaņuplati, kas saglabājusi gan kantātes pirmatskaņojuma dokumentāciju, gan arī sasprindzināto emocionālo atmosfēru, kas valdīja pārpildītajā Ģertrūdes baznīcā, skatot tautas lūgšanai Dievam latvju tautai tik traģiski grūtos apstākļos.

KURŠ IR PIRMAIS LATVIEŠU FANTASTISKAIS ROMĀNS? Parasti uz šo jautājumu atbild: "Viļa Lāča "Ceļojums uz Kalnu pilsētu", ko publicēja žurnāls "Atpūta" 1933. un 1934. gadā" (pādomju laikā autors to pārveidoja par "Ceļojumu uz Norieta pilsētu").

Nav tiesa. Pirmais ir Skuju Frīda (Gotfrīda Mīlberga) darbs "Siderabota saule lec...", kas iespiests žurnālā "Aizsargs" 1923. gadā no jūlija līdz decembrim (tātad desmit gadus agrāk). Par šo nevērību nav īpaši jābrīnās. Pirmkārt, Ingrīdas Kiršentāles monogrāfijā "Latviešu romāns. Žanra tapšana un attīstība līdz 1940. gadam" ("Zinātne", 1979) paveids "fantastiskais" vispār nav pieminēts, lai gan

būtu nosaucami vēl Ansis Gulbis, Amanda Kloto, Linards Laicens, Miķelis Paulockis. Otrkārt, minētais Skuju Frīda romāns padomju laikā bija aizliegts (cenzūras motivācija: "Fantastisks romāns, kurā autors vēršas pret padomju iekārtu"). No apgrozības bija izņemtas pavisam divpadsmit Skuju Frīda grāmatas, un viņa biogrāfija netika aprakstīta.

Kas tad bija šis "nevēlamais" cilvēks?

G. Mīlbergs dzimis 1887. gada 12. janvārī Alūksnes pagastā sīkgruntnieka ģimenē. Strādāja par skolotāju un žurnālistu. Deviņus gadus viņš bija Saeimas deputāts, īsu laiku (1933–1934) iekšlietu ministrs. G. Mīlbergs piedalījās aizsargu organizācijas dibināšanā. Pēc K. Ulmaņa nākšanas pie varas viņš strādāja tikai par korektoru izdevniecībā, bija arī bezdarbnieks. Kad Latvija zaudēja brīvību, tā bija jāzaudē arī G. Mīlbergam – 1941. gada 14. jūnijā viņu deportēja un 1942. gada 17. maijā nošāva.

Romānu "Sidrabota saule lec..." izdeva Latvijas Aizsardzības biedrība (1924), atkārtoti to laidusi klajā izdevējfirma "Signe" (1993).

Grāmata sākas tā: *"2107. gadā Maskavija pieteica Latvijai karu. Neviens to nebija sagaidījis. Pat Latvijas atbildīgie valstsvīri un politiķi – ne. Tagadējos apstākļos karš taču visiem bija izlicies pilnīgi neiespējama lieta."* Pēdējais karš Eiropā taču bija noticis pirms simt gadiem, t.i., 2007. gadā, kad cīnījās vācieši un franči, un dažas sīkas sadursmes bija Balkānos. Ļeņina nodibinātais komunisms sabrucis jau sen. Līdz ar to Krievijas impērija 2107. gadā ir sabrukusi, kaimiņzemes atdalījušās, un valsti pārvalda Kirills I, kuram tēvs novēlējis: Baltijas valstīm *"atkal jātop atdotām lielajai svētajai Krievijas valstij"*.

Latvija nokļūst smagā situācijā. Igauni un lietuvieši nenāk palīgā, apbruņojums ir niecīgs, jo apsardzības resora budžets pēc miera līgas priekšlikuma Saeimā *"bija nostrīpots līdz pašam galējam minimumam"*. Maskavija ātri ieņēma Latgali.

Leitnants Strauts naktī ar savu eskadriju (54 lidmašīnas) dodas gaisa kaujā aizstāvēt Rīgu. Brīvības laukumā milzīgs ventilators ar gaisa viļņiem traucē ielidot pilsētā ienaidnieka lidmašīnām. Tad virs pilsētas izveido mākslīgus miglas mākoņus. Seko šāviņu lietus, un galvaspilsēta uzvar.

Okupētajos apgabalos trako šausmīgs terors: šauj un pakar. Visās

Skuju Frīdis

iestādēs ievieš krievu valodu. *"Latviešu tauta tomēr bij jau kļuvusi tik apzinīga, ka no devēji viņas vidū vairs neradās."* Izvēršas partizānu kustība.

Pārdrošie latviešu lidotāji reiz pat bombardē Maskavas Kremli. Tad Kirills sūta uz Latviju apakšzemes tankus, bet tos pie Ikšķiles sakauj. Pielieto arī speciālus starus, kas izkausē metālus.

Skuju Frīdis sīki apraksta daudzas izfantazētas kara epizodes dažādās Latvijas vietās, atklāj latviešu patriotisma pārspēku, risina arī mīlas stāstu.

Romāna otrā daļā Maskavija uzbrūk Latvijai no otras puses – no jūras – Ventspilij un Liepājai. Tad mums palīdz arī Lietuva (Igaunija – jau agrāk). Rodas arvien jauni tehniski izgudrojumi, piemēram, gāzes likvidē ar pretgāzēm, ienaidnieku humāni paralizē (padara uz laiku nejūtīgu), ar īpašu ēterisku vielu.

Romāns beidzas ar Kirilla impērijas sagrāvi, ar mierlīgumu, pēc kura Maskavijai jāatzīst citu tautu un valstu patstāvība. Tādējādi Skuju Frīda darbs ir allaž aktuāls – kā savas tautas pašapziņas apliecinātājs, kā citu tautu cienīšanas sekmētājs. Šo romānu var nosaukt par pirmo utopisko romānu mūsu literatūrā.

CIK LATVIEŠIEM PERSONVĀRDU? Lai saskaitītu personvārdus, vispirms jāvienojas par to, kas ir viens personvārds. Atbilde nav nemaz tik pašsaprotama un viegli atrodama. Lūk, Zigmars un

Zigmārs, Asnate un Asnāte, Eriks un Ēriks, Artūrs un Arturs... Vai katru no šiem pāriem veido divi atsevišķi vārdi? Bet varbūt tie uzskatāmi par viena vārda diviem variantiem? Un tādi vārdu pāri kā Kristīne un Kristina, Poļina un Polina, Pauline un Pavline, Žans un Žanis! Divi personvārdi vai viens un tas pats?

Gan no īpašvārdu zinātniskās izpētes teorijas viedokļa, gan arī juridiskā skatījumā katru no šiem pāriem veido divi patstāvīgi un atšķirīgi personvārdi (kaut arī, protams, tuvu radniecīgi cilmes ziņā), jo starpība par vienu burtu tiek uzskatīta par pilnīgi pietiekamu, lai divus dažādus personvārdus nošķirtu vienu no otra. Latviešu valodā arī īsā un garā vienas kvalitātes patskaņa burti (piem., a un ā) uzskatāmi par diviem dažādiem burtiem, un līdz ar to arī patskaņa īsums un garums ir pietiekama pazīme personvārdu atšķiršanai. Tātad, vārdus skaitot, katrs šāds kaut mazliet atšķirīgs rakstījums jāuzskaita atsevišķi, un līdz ar to varam arī teikt, ka šajā lappusē jau pieminēti 14 personvārdi.

Apjomīgākais latviešu personvārdu apkopojums, kā zināms, ir Klāva Siliņa "Latviešu personvārdu vārdnīca" (Rīga, 1990). Tajā sniegtas ziņas par apmēram 8000 vārdiem. Tiesa, šīs grāmatas autors nav stingri norobežojis līdzīgos vārdus, palaikam vairāki vārdi apvienoti vienā vārdnīcas šķirklī (piem., Liena un Liene, Manfrīds, Manfreds un Manfrēds). Savukārt daži citi vārdi acīmredzot patiesībā ir bijuši iesaukas, bet dažkārt varbūt jau uzvārdi (runa te pirmām kārtām ir par vārdiem, kas izrakstīti no 16. gs. un senākiem dokumentiem, piem., Cabulis, Čakste, Jatils, Jaunelis, Jaunutis, Kantrams, Klibe, Sermulis, Sesigals u.c.). Tomēr galvenais iemesls, kāpēc šī vārdnīca nevar dot noteiktu atbildi par latviešu personvārdu skaitu, protams, ir tas, ka šī izdevuma autors nemaz nepretendē uz pilnīgu materiāla aptvērumu. K. Siliņš izskatījis 332 028 vārdošanas gadījumus (no kuriem tikai 44 456 attiecas uz laikposmu pirms 1863. gada), bet tikai pašreiz vien – 1999. gadā – dzīvojošo latviešu kopskaits ir vairāk nekā četras reizes lielāks par minēto skaitli. Līdz ar to ir acīm redzams, ka daudzi 13.–20. gs. lietotie latviešu personvārdi varēja palikt K. Siliņa nepamanīti. Varbūt to reālais kopskaits bija divreiz lielāks par K. Siliņa apkopotajiem astoņiem tūkstošiem, varbūt trīsreiz lielāks – te nu jāapmierinās ar hipotēzēm, jo pilnībā apzināt pagājušo gadsimtu personvārdu kopumu vairs nekādi nav iespējams.

LATVIJAS PSR ZINĀTŅU AKADEMIJA
ANDREJA UPIŠA
VALODAS UN LITERĀTŪRAS INSTITŪTS

KLĀVS SILIŅŠ
LATVIEŠU
PERSONVĀRDU
VĀRDNĪCA

RIGA • ZINĀTNE • 1990

Klāva Siliņa
grāmatas "Latviešu
personvārdu
vārdnīca"
titullapa

Precīzāku ainu varam iegūt, apsekojot tikai viena gada jaundzimušo personvārdus. Un tā – 1998. gadā latviešu ģimenēs dzimušie zēni ir kļuvuši par 500 vārdu īpašniekiem (no šiem vārdiem 200 izmantoti pa vienai reizei). Savukārt meiteņu vecāku izvēle kā parasti aptvērusi daudz plašāku vārdu loku – 1998. gadā dzimušajām meitenēm ir reģistrēti 620 personvārdi, no tiem 270 – pa vienai reizei. Kopā tātad tikai viena gada jaundzimušie latvieši "izlietojuši" 1120 personvārdus.

KĀDS BIJIS RAKSTS LATVIJAS TERITORIJĀ PIRMS 13. GADSIMTA? Interese par to, kad Latvijas teritorijā uzsākta rakstu zīmju lietošana, radusies jau sen. 16.–17. gs. autoru darbos atrodam

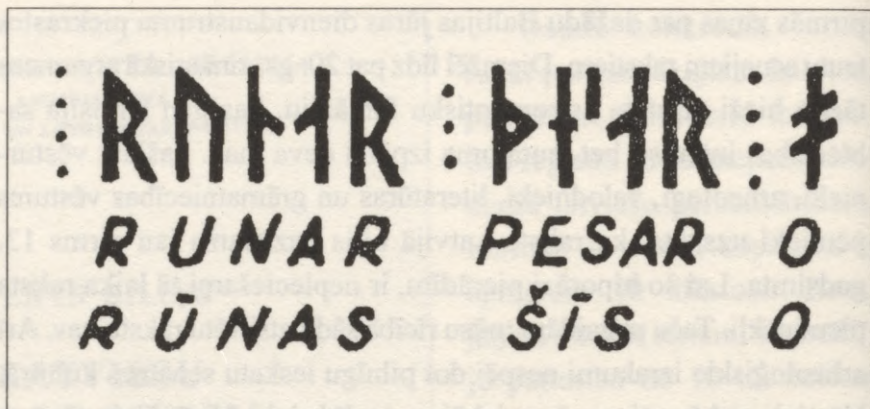
Daudz konkrētāk varam runāt par jaunākajiem laikiem, piemēram, par šobrīd iedzīvotāju reģistrā atrodamajiem mūsdienu latviešu personvārdiem. Formāli šo vārdu kopskaits ir apmēram 10 tūkstoši. Tiesa, jāņem vērā šī atruna "formāli", jo patiesībā no 10 tūkstošiem jāatskaita kļūdainie ieraksti (kas radušies gan pasu galdos, gan datoros). Pēc aptuvena vērtējuma, kļūdaino ierakstu skaits varētu būt vismaz ap tūkstoti, varbūt arī nedaudz vairāk. Tātad reālais mūsdienu latviešu personvārdu kopskaits ir 8–9 tūkstoši. Šķiet gandrīz neticami daudz, taču vairāk nekā puse no tiem reģistrēti tikai vienu vai divas reizes. Savukārt tādu mūsdienu latviešu vārdu, kas reģistrēti vismaz trīs reizes, ir apmēram 3,5–4 tūkstoši.

pirmās ziņas par dažādu Baltijas jūras dienvidaustrumu piekrastes tautu senajiem rakstiem. Diemžēl līdz pat 20. gs. zinātniskā argumentācija bieži aizstāta ar romantisku fantāziju, kas gan izraisīja sabiedrības interesi, bet jautājuma izpētei deva maz. Pašlaik vēsturnieki, arheologi, valodnieki, literatūras un grāmatniecības vēstures pētnieki uzskata, ka raksts Latvijā bijis pazīstams jau pirms 13. gadsimta. Lai šo hipotēzi pierādītu, ir nepieciešami tā laika raksta pieminekļi. Taču pagaidām mūsu rīcībā šādu atšifrētu rakstu nav. Arī arheoloģiskie izrakumi nespēj dot pilnīgu ieskatu senatnes kultūrā. Ne visi priekšmeti zemē saglabājas vienlīdz labi. Visātrāk iznīkst no organiskām vielām gatavotie. (Tieši tos senatnē bija visvieglāk apstrādāt.)

Senās Latvijas iedzīvotājiem bija cieši sakari ar kaimiņu tautām, kuras jau no 9. gs. pazina attīstītu burtu rakstību – Skandināvijā rūnas, Rietumeiropā latīņu rakstu, senajā Krievzemē slāvu rakstu – kirilicu. Uz vairākiem Latvijā atrastiem priekšmetiem ir sastopami šādi lineārā raksta paraugi, visbiežāk – uz monētām (romiešu monētas ar latīņu burtiem Baltijā iekļūdušas jau 2.–4. gs.). Atsevišķi latīņu burti sastopami arī uz Latvijā atrastajiem 10.–12. gs. zobenu asmeņiem, kurus gatavoja Piereinas zemēs. Jādomā gan, ka šos rakstus vietējie iedzīvotāji nesaprata un uzskatīja par maģiskām zīmēm vai ornamentu.

Skandināvu rūnu raksti ārpus Skandināvijas izplatīti relatīvi nedaudz. Bijušās Padomju Savienības teritorijā tādi bija zināmi tikai seši. Visi tie ir zviedru vai dāņu valodā. Latvijā pazīstami divi runu rakstu pieminekļi. 1937. gada izrakumos Daugmales pilskalnā atrasta apaļa priekšmeta – zižļa vai kaujas vāles uzgaļa – puse. Tā pagatavota no balta kaļķakmens (garums – 4,6 cm, diametrs – 8 cm). Priekšmeta sānu plakne rotāta ar lentes vijuma ornamentu, bet apakšpusē visapkārt 1 cm platā joslā iegrebtas rūnas. Uz atrastā priekšmeta saglabājušās 11 rūnas, kas lasāmas "runar: pesar: O", tulkojumā – "rūnas šīs O". Tā ir parastā rūnu rakstu sākuma formula. Pēc profesora I. Lindkvista domām, O varētu būt pirmais kāda īpašvārda burts un pilns teksts, piemēram, tulkojumā varētu skanēt: "Rūnas šīs O(lafs iegrieza)."

Otrs Latvijā pazīstamais t.s. rūnu raksts ir iecirtums akmenī, kas 1869. gadā atrasts netālu no Jēru muižas pie Rūjienas. Atradums toreiz izraisīja lielu vietējo vēstures pētnieku interesi. Par to tika

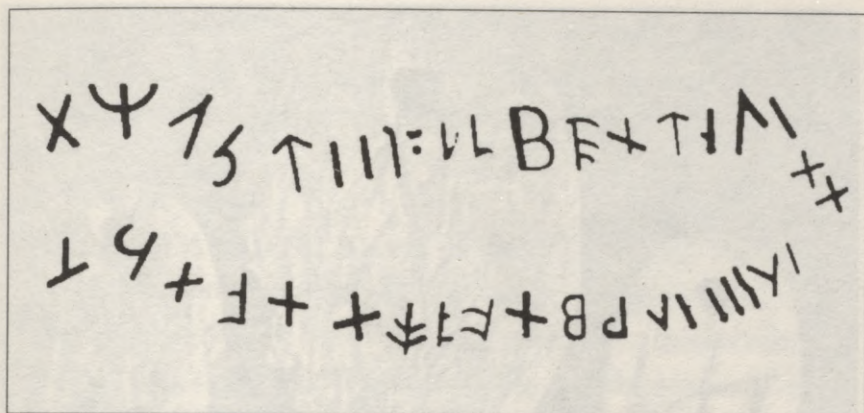

iespiesti pat seši raksti Tērbatā izdotajā Igaunijas Zinātņu biedrības rakstu krājumā. Tikai pēc septiņiem gadiem (1876. g.) noskaidrojās, ka šis akmens ir viltojums, ko licis izgatavot vietējais barons pēc kāda skandināvu rūnakmens parauga. Akmens saglabājies vēl šobaltdien Valmieras rajona Jeru ciemā netālu no Stīļu mājām Jeru–Naukšēnu ceļa malā. Nezinātājiem tas vēl joprojām šķiet sens neatšifrēts rakstu piemineklis.

12. gs. Jersikas un Kokneses valstiņas bija Polockas kņazu vasaļi. Indriķa Livonijas hronika vēstī, ka Jersikā bijušas pat vairākas pareizticīgo baznīcas. Tātad reliģiskā kulta vajadzībām šeit noteikti lietoja arī ar roku rakstītās baznīcas grāmatas. Tomēr, ņemot Koknesi, ne Jersikā, ne arī pārējā Latvijas teritorijā priekšmeti ar slāvu rakstu zīmēm nav atrasti. Koknesē 1962. gada izrakumos iegūts kāds svina zīmogs (to izdevusi Polockas kņaze Sofija 12. gs.). Zīmoga vienā pusē attēlota Sv. Sofija visā augumā ar mocekļa krustu uz krūtīm, otrā – Sv. Georgs ar šķēpu labajā un vairogu kreisajā rokā. Blakus attēliem ar slāvu burtiem rakstīti šo svēto vārdi. Tātad Koknesē 12. gs. bijuši ļaudis, kas mācējuši senkrievu valodu.

Uz jautājumu, vai Latvijas teritorijā pirms 13. gs. pastāvējis kāds vietējais burtu raksts, atbildēt pagaidām ir grūti. Vairums seno rakstu pētnieku šādu varbūtību izslēdz. Gribētos tomēr pievērst uzmanību diviem rakstu pieminekļiem, kuru nozīme šobrīd nav vēl izprasta.

Brīvdabas muzejā galvenā ceļa malā atrodas 150 x 115 x 80 cm liels laukakmens ar divās rindās iekaltu savādu rakstu. Neapšaubāmi, ka šis raksts ir cilvēku roku darbs, taču atšifrēt un hronoloģiski datēt to līdz šim vēl neviens nav mēģinājis. Skaidrs ir vienīgi tas, ka minētās zīmes atšķiras no skandināvu rūnu raksta.

Prāvais akmens uz muzeju atvests 1937. gada ziemā no Ludzas rajona Rundēnu ciema. Tas atrasts nejauši, pazeminot purvainā Audēju (jeb Auderu) ezera līmeni par apmēram 1,5 m. Akmens ilgu laiku atradies zem ūdens.

Asotes pilskalna (Jēkabpils rajonā) izrakumos 1949.–1954. g. atrasts lielāks skaits no māla un dolomīta radzes pagatavotu vērpjamo vārpstiņu skriemeļu. Daļu no tiem rotā ģeometrisks ornaments. Vienai nelielai ripīnai, kas datējama ar 12. gs., virsmā iegravētas svītras un krustiņi, kas neatgādina rotājumu. Liekas, šīm zīmēm nav tikai ornamentāla nozīme. Varam pieņemt, ka to nolūks ir izteikt kādu domu. Tās nevar uzskatīt arī par īpašuma zīmēm, jo tad zīmju būtu daudz mazāk (senajā Krievzemē uz vērpjamo vārpstiņu skriemeļiem samērā bieži iegrebtas gan īpašuma zīmes, gan arī uzraksti, kas apliecina priekšmetu piederību).

Ja arī par burtu rakstību Latvijas teritorijā pirms 12. gs. pagaidām mūsu rīcībā nav drošu pierādījumu, tomēr ikdienas dzīvē, kā liecina arheoloģiskie atradumi, plaši bija izplatītas dažādas citas zīmes – primitīvā logogrāfiskā raksta elementi. Tās attēloja īpašuma piederību, parādu saistības, apzīmēja amatnieku produkciju, norādīja skaitļus.

Visā Latvijas teritorijā atrodami ar vēlo dzelzs laikmetu datējami māla trauki, kuru pamatnēs iespiestas t.s. podnieku zīmes – svītras, krusti, apli vai dažādu ģeometrisku figūru kombinācijas. Tās apzīmējušas vai nu amatnieku darbnīcu, kas ražojusi tirgum, vai arī saimi, kura pasūtījusi traukus.

Rīgā izrakumos 12. un 13. gs. slāņos itin bieži atrod no priežu mizas izgrieztus pludiņus ar iegrebtām sētas īpašnieku mājas zīmēm.

Rīgas izrakumos
atrastie tīklu
pludiņi ar
iegrieztām īpašuma
zīmēm

Šī tradīcija – apzīmēt dažādus priekšmetus ar īpašuma zīmēm – latviešu tautas etnogrāfiskajā materiālā – dažādos darbarīkos, traukos, bišu kokos un kapu zīmēs – saglabājusies līdz pat 19. gs. beigām.

Īpatnēji raksta pieminekļi ir Rīgas izrakumos atrastie 12.–13. gs. birku koki. (Birkas ir apaļi vai šķautņaini skaitāmie koki, kuros ar robiņiem iegrieza parāda lielumu.) Birkas gareniski pāršķēla, lai katrā šķīlas daļā varētu redzēt iegrieztās zīmes pusi. Vienu paturēja parāda devējs, otru parādnieks. Parādu nolīdzinot, abas puses salika kopā, lai pārliccinātos, ka zīmes nav viltotas.

Jau izsenis gan amatniecībā, gan tirdzniecībā ar skaitļu operācijām nācās saskarties ik dienu. Arheologu atradumi sniedz zināmu priekšstatu arī par to, kā senatnē apzīmēti skaitļi.

Vēlā dzelzs laikmeta tirgotāju kapos bieži atrod mirušajam līdzīgi dotus svāriņus ar atsvaru komplektu. Ikviens no tiem apzīmēts ar atšķirīgu iesistu punktu skaitu no 1 līdz 5 un vairāk. Interessants piemērs skaitļu apzīmēšanai amatniecībā atklāts Rīgas izrakumos 1976. gadā. 12.–13. gs. mijā celtas gulbūves cirtnis sagatavots jau mežā. Tur baļķi sanumurēti, pēc tam izjaukti, ciematā pēc iecirstajām zīmēm atkal salikti sienās. Namdaris katru sienas baļķi apzīmējis ar noteiktu svītriņu skaitu. Pirmajam apakšējam baļķim ir viena svītriņa, nākamajam 2 utt.

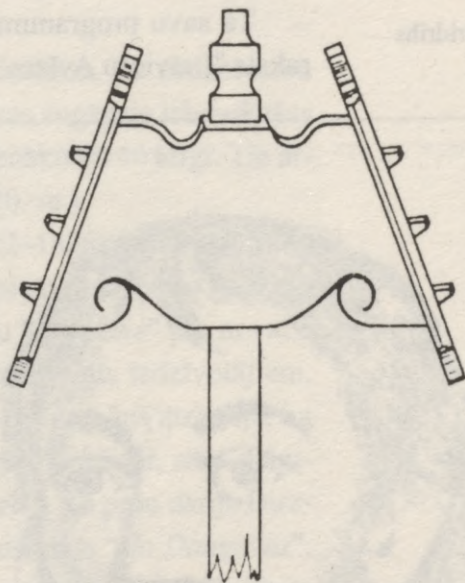
Šāds skaitļu pieraksts bija ērts, skaitot līdz 10. Pagaidām mūsu rīcībā nav datu, kā apzīmēti par 10 lielāki skaitļi.

Visas minētās logogrammu zīmes – pirmatnēja raksta elementi – lietotas tikai noteiktos gadījumos, un, liekas, tās pazinusi viena

saimē vai arī tuvākās kaimiņu apmetnes. Citos rajonos šādiem nolūkiem lietotas savas, citādi veidotas, bet noteikti līdzīgas zīmes. Šādi raksta elementi tolaik vēl nebija kopīgi visā Latvijas teritorijā.

KĀDAS IR LATVIEŠU KAPU ZĪMES? Ievērojamu darbinieku vai savu tuvinieku piemiņas godināšanai un mūžīgās atdusas vietas iezīmēšanai liekam pie kapa zīmi vai pieminekli. Atņestās mācības nāca ar savām zīmēm. Mūsu iepriekšējās paaudzes veidoja mūsu tautas mūža, dvēseles un dziļuma izjūtai un izpratnei atbilstošas zīmes. Šādas – parasti trīsstūrveida kapu zīmes līdz šim visvairāk

bija saglabājušās Kurzemes jūrmalas zvejnieku ciemos, sākot no jūrmalas līdz Kuršu kāpām. Kuršu kāpu Nidas kapsētā, kurā vairs neapbedī, iekārtota etnogrāfiskā kapsēta. Tajā izvietotas atjaunotas kursenieku (Kuršu kāpās un tuvumā esošajā cietzemē dzīvojušo latviešu) īpatnējas daudzveidīgas kapu zīmes (arī ar Veļu mātes zīmes – krupja attēliem). Latviskās kapu zīmes veidoja no koka ar iegravētām ziņām par aizgājēju. Zīmei nereti apsēja prievīti. Mūsu gadu simtenī senlaiku īpatnējās kapu

Latviska kapu zīme

zīmes atkal atdzimst. Dažkārt stilizētas šāda apveida zīmes izgatavo no akmens. Tādas uzstādīja arī pie dažiem latviešu strēlnieku kapiem Meža un Pleskodāles kapos.

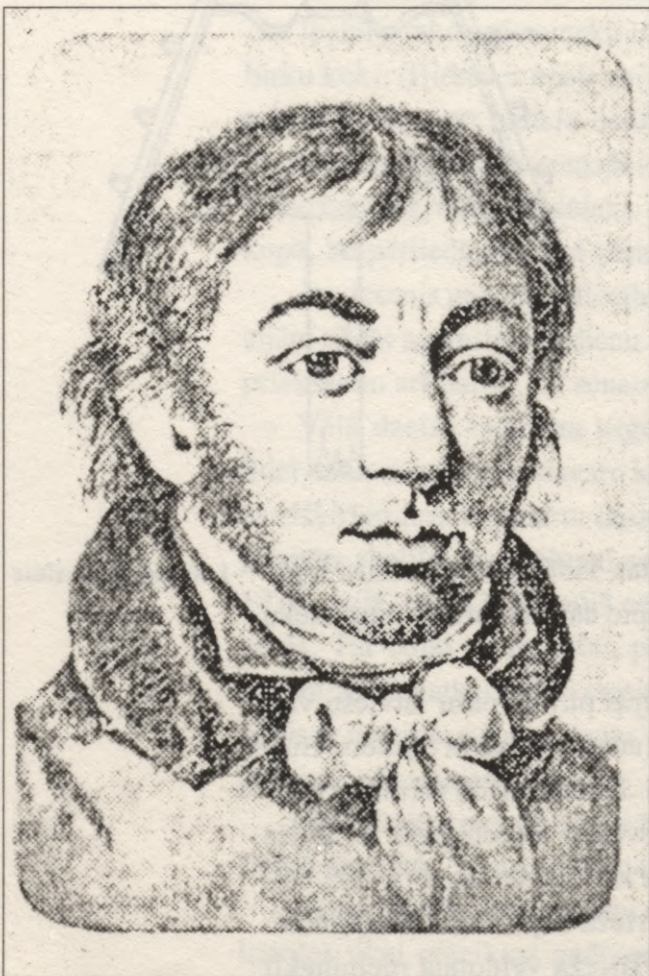
20. gadu simteņa sākumā parādījās pirmie pašu latviešu veidotie granīta skulpturālie pieminekļi (autori: Gustavs Šķilters, Burhārdss Dzenis, Teodors Zaļkalns u.c.). Dažkārt šādā pieminekļī ietverts arī senlaicīgās kapu zīmes apveids: iepretī paša K. Zāles kapam veidojumā "Divi brāļi" Brāļu kapos, Arvīda Brastiņa veidotos pieminekļos E. Veinbergam I Meža kapos un J. Saukumam Mazsalacā. Veļu māte attēlota Jāņa Brieža veidotajā pieminekļī

J. Lautenbaham—Jūsmiņam I Meža kapos. Kārļa Jansona veidotā Zemes māte sagaida pie ieejas Cēsu Meža kapos.

Daudz kapa zīmju attēlu ievietoti Riharda Zariņa sakārtoto Latvju rakstu 3. sējuma sākumā.

KO RAKSTĪJA PIRMAIS LAIKRAKSTS LATVIEŠU VALODĀ? *"Mēs gribam Latviešu zināšanas vairot, dažas ziņas no klātenes atvezdami, dažu labu padomu dodami, dažas gudrības izpauzdami, ir brīžam pasmiedamies, ko labu mācīt un tā, cik spēdami, piepalīdzēdami pie arāju ļaužu prāta cilāšanas (..). Latviešu tautu un Latviešu valodu no sirds mīļojam."*

Kārlis Fridrihs
Watsons

Tā savu programmu formulēja sabiedriski politiskais nedēļraksts "Latviešu Avīzes", kuru pirmais numurs iznāca garīdznieka

Kārļa Fridriha Watsona (1777–1826) redakcijā Jelgavā 1822. gada 5. (18.) janvārī. Šie vārdi jau skanēja labi, taču laikrakstu nodibināja un ilgus gadus vadīja vācu mācītāji un muižnieki. Nodibināja, lai latviešu zemnieku turēšanai paklausībā un pazemībā izmantotu arī iespiestu vārdu. Tālab "Latviešu Avīzēm" bija pusfeodāls un klerikāls raksturs. Vai tad ir vērts atcerēties šo izdevumu un tā pirmo vadītāju? Ir gan, jo "Latviešu Avīzes" bija pirmais latviešu valodā iznākušais laikraksts. Arī tā mūžs – 93 gadi – ir pats **garākais** visā Latvijas preses vēsturē. Un arī tā saturam bija savs racionāls kodols.

Katrs sākums ir grūts. Turklāt Lestenes draudzes ganam Watsonam laikraksta izdošana nebija maizes darbs, bet gan, kā tagad

saka, sava veida vaļasprieks blakus galvenajam – sprediķiem un dievgaldam, kāzām un bērēm. Taču jaunais redaktors saprata, ka preses pirmais un galvenais uzdevums ir *informēt* lasītāju. Tālab laikraksta titullapā parasti tika publicētas pavēles un rīkojumi, kas jāzina zemniekiem. Nodaļās "*Iekš Vāczemes avīzēm lasa*" un "*Krievu avīzēs*" varēja uzzināt, ka Magdeburgas apkārtnē zibens iespēris baznīcas tornī, mūri sagāzušies un nosītuši deviņus cilvēkus (1822, 13. nr.). Pie "englanderu zemes" plosījusies liela vētra, kas sadzinusi daudz kuģu sēklī. Daži nogrimuši (1823, 49. nr.).

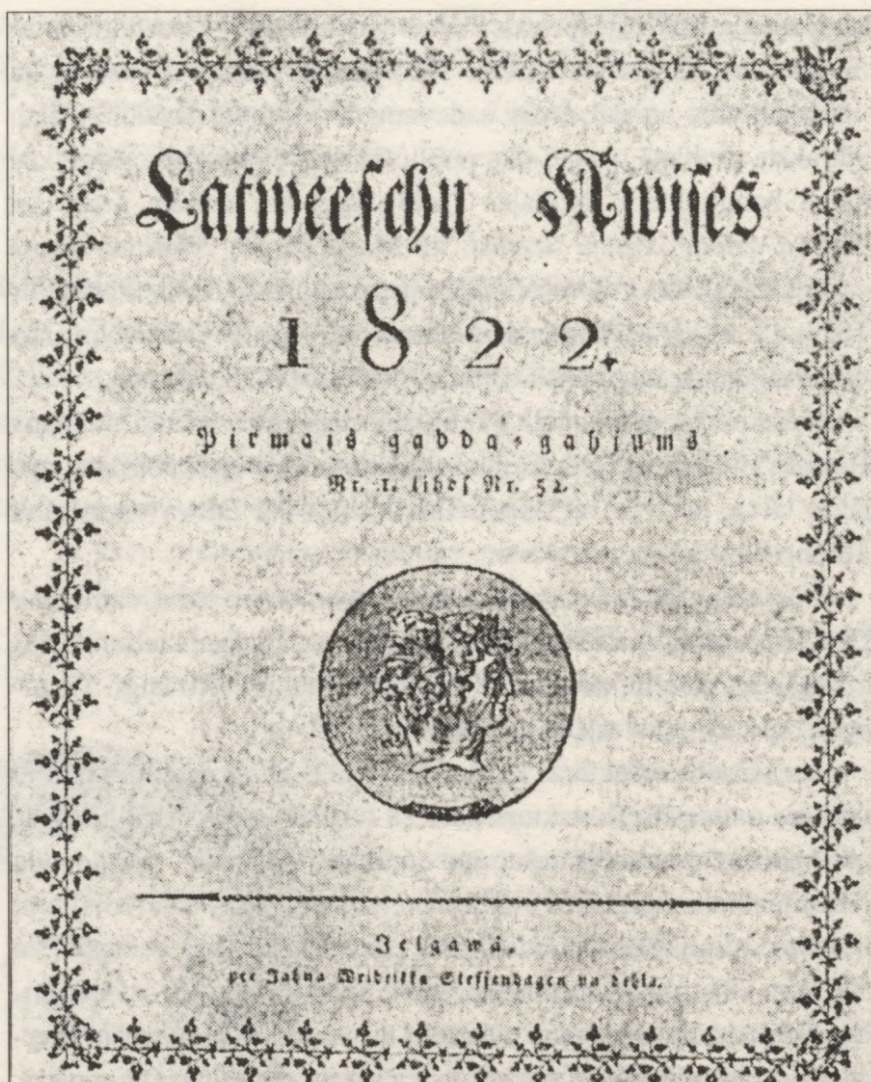
Nereti tika ņemta talkā reliģiskā didaktika. Ventā augšpus Rumbas plūdu laikā septiņiem cilvēkiem pāri upei ceļoties, apgāžas laiva, bet visi izglābjas. Tas liecinot par Dieva visspēcību (1822, 17. nr.).

Bija arī nozīmīgākas informācijas, piemēram, par tirdzniecību Rīgā 1823. gada aprīlī. Strūgas no Daugavas augšgala iebraukušas ar kaņepēm un eļļu, no jūras puses Rīgā ienākuši 140 kuģi. Tie atveduši galvenokārt siļķes un sāli (1823, 20. nr.).

Jau Vatsona redaktūras laikā avīzē (1822–1826) parādījās pirmie plašākie materiāli. Redaktors pats 28 turpinājumos četru gadagājumu garumā publicēja apjomīgu aprakstu "*Kurzeme*" par novada teritorijas lielumu, zemes auglību un izmantojumu, iedzīvotājiem, pilsētām, administratīvo iedalījumu, pārvaldi utt. Viņš atzīmēja, ka cilvēkam vispirms jāiepazīstas ar savu tuvāko apkārtni, savu dzimteni. Šo uzdevumu Vatsona materiāls arī veica. To pašu darīja Birzgales–Lindes mācītāja Konrāda Šulca rakstu cikls "*No Daugavas*", kur blakus nenozīmīgiem pačalojumiem atrodami arī mākslinieciskā apraksta iedīgļi – tēlojumi, piemēram, par plostu vadīšanu Daugavā: kā sasien plostus, kā gatavo airus, kā krauj malku uz plostā un kā sākas brauciens pāri krācēm uz Rīgu (1823, 18. nr.).

Lai sekmētu jaunu skolu atvēršanu latviešu zemniekiem, "*Latviešu Avīzes*" vispirms publicē informāciju par tām, kas jau darbojas. Piemēram, cildinoši vārdi veltīti Drustu skolai Vidzemē. Tās namu cēlušī kungi, un tā darbojas kopš 1809. gada. Bērni, kas skolu beiguši, māca savus jaunākos brāļus un māsas (1882, 9. nr.). Ziņas par šo skolu pamudināja uz rakstīšanu arī kurzemniekus. Zaļās muižas skolu uzcēlušī paši zemnieki, paši arī uzturot. Skolotājs mācot arī krievu un vācu valodu.

"Latviešu Avīžu"
pirmā gada gājuma
titullapa

Kādam augstam baznīcas ierēdnim Vidzemes ģenerālsuperintendentam Kārlim Zontāgam adresētā vēstulē Vatsons raksta, ka laikraksta "Latviešu Avīzes" uzdevums ir *"darīt latvietim viņa tautu par nāciju, viņa skaisto valodu mīļu un dārgu, kā arī apkarot ģermānomāniju, jo, kas neciena savu tautību un valodu, ir pats nīcīnāms"*.

Laikraksta pastorāli didaktiskā līnija bija ieturēta ar racionālistiem raksturīgo labvēlīgo noskaņojumu pret zemniekiem un optimistisko ticību progresa uzvarai. Pat lauku korespondencēs Vatsons pamāca lasītājus: *"Mēs negribam mūsu mīļo tēvzemi par Vāczemi taisīt, mēs gribam latvieši iekš tautas un valodas palikt."* Viņš izsmej vecākus, kas grib *"savus bērnus par pusvāciešiem pataisīt"*

un saka: "*Jekām nāktos, ka šai zemē vācieši latviešu valodu runātu, nekā latviešiem būs vācu valodu uzņemt.*"

K. F. Vatsons piedalījās Kurzemes zemnieku likumu tulkošanā latviešu valodā un sastādīja latviešu lasāmgrāmatu (1816).

Pēc Vatsona nāves "Latviešu Avīzes" kļuva daudz bālākas, bet redaktora jaunlatviešu nīdēja mācītāja Rūdolfa Šulca laikā (1849–1866) izvērtās pēc būtības par vācu garīdzniecības izdevumu, kas apkaroja tieši tos mērķus, kurus tam bija nospraudis tās dibinātājs. Stāvoklis nedaudz mainījās tikai 19. gs. 70.–80. gados, kad "Latviešu Avīzes" sāka rediģēt arī latvieši. "Latviešu avīzes" sāka vairāk publicēt daiļliteratūras sacerējumus un rakstus par latviešu valodas un tulkošanas jautājumiem, piemēram, "Par latviešu rakstītājiem" (1851, 23. nr.) u.c., kuros teikts, ka nedrīkst tulkot burtiski, bet jāievēro latviešu valodas īpatnības, kā arī vērsās pret latviešu valodas izkropļotājiem.

Informatīva rakstura materiālu skaits avīzē palielinājās ar 1901. gadu, kad laikraksts sāka iznākt divas trīs reizes nedēļā, bet sevišķi ar 1913. gadu, kad tas kļuva par dienas izdevumu. Bet tad jau klāt bija arī Pirmais pasaules karš, un 1915. gadā vecākā latviešu valodā iznākošā laikraksta mūžs bija beidzies.

KĀDU LAIKRAKSTU IZDEVA UN REDIĢĒJA JĀNIS ČAKSTE? To, ka Jelgavas advokāts Jānis Čakste (1889–1927) bija neatkarīgās Latvijas pirmais Valsts prezidents (1922–1927), mūsdienās, šķiet, zina katrs, kam kaut cik interesē mūsu tautas vēsture. Bet laikam retam būs zināms (varbūt izņemot jelgavniekus), ka viņš līdztekus maizes darbam advokatūrā no 1888. līdz 1914. gadam bija Jelgavā iznākušā nedēļraksta "Tēvija" izdevējs, bet līdz 1906. gadam arī redaktors (pirmos divus gadus avīzes mājvieta atradās Rīgā).

Programmas rakstā "No redakcijas", kas bija ievietots 1884. gada 15. augustā iznākušajā "Tēvijas" pirmajā numurā, varēja lasīt: "*"Tēvija" strādās latviešu tautas druvā tautai par labu; tas centīsies kalpot latviešu tautas interesēm sadzīves un prāta attīstības ziņā (..). "Tēvija" sniegs arī derīgus ziniskus rakstus iz vēstures, pedagoģijas, dabas mācībām, lauksaimniecības un medicīnas.*"

2–14 lappušu biezais laikraksts deva savai auditorijai samērā plašu informāciju par ikdienas notikumiem Jelgavā, Kurzemē, Vidzemē un krievu guberņās – arī par sensacionāliem atgadījumiem. Tajā varēja atrast tiesu un tirgus ziņas, atbildes autoriem un sludinājumus. "Tēvija" publicēja nelielus A. Čehova, V. Veresajeva, V. Koroļenko, I. Vazova un citu rakstnieku darbus. Vairākos numuros bija lasāms latviešu teātra tēva Ādolfā Alunāna (1848–1912) humoristisks stāstījums "Vai siens vai salmi (Notikums iz manas teātra dzīves)".

Jānis Čakste

"Tēvija", cik bija tās spēkos un Čakstes sapratnē, iestājās par latviešu zemnieku tiesībām un cīnījās pret muižnieku privilēģijām. Avīze daudz rakstīja arī par lauksaimniecības vispārējiem jautājumiem. Čakstes uzmanības lokā parasti bija juridiskas problēmas.

"Tēvija" pamazām ieguva ne tikai kurzemnieku un vidzemnieku atzinību, bet arī autoritāti visā latviešu avīžniecībā. Ne jau gadījuma pēc Čakstem un viņa kolēģim laikraksta "Latvietis" redaktoram Mārtiņam Ukstiņam 1905. gada sākumā vajadzēja doties uz Pēterburgu, lai aizstāvētu latviešu žurnālistikas intereses preses likuma pārstrādāšanas padomē.

Lai gan 1906. gada sākumā Čaksti ievēlēja par 1. Valsts domes deputātu, darbu savā avīzē viņš nepameta, turklāt, tāpat kā visu laiku, turpināja aizstāvēt latviešu zemniecības intereses. Šajā sakarā tikai par divām viņa publikācijām. 1906. gada 25. maijā "Tēvija" ievietoja atklātu vēstuli, kuru Čakste, atrodoties Pēterburgā, bija saņēmis no Grobiņas barona Jūlija

fon Ropa. Augstdzimušais monarhists konstitucionālists, kā viņš sevi dēvēja, apvainoja Čaksti par "musinošām" runām Domē un nosauca viņu par "neģēlīgu, prastu demagogu", tirādi beidzot ar vārdiem "*dziļi nicinādams*". Čakste savā korektajā atbildē, kas bija publicēta tajā pašā avīzes numurā, atzīmēja, ka Rops acīmredzot domājis viņa runas sakarā ar gaidāmajām agrārreformām Baltijā, kurās orators aizstāvējis domu, ka šo guberņu zemnieku apgādāšanai ar zemi ir vajadzīgs ekspropriēt arī privāto muižu zemi un mācītāju muižas līdz ar visiem saimniekiem. Tāpēc nav jābrīnās, ka barons uzskata to par musināšanu. "*Mēs meklējam taisnību un tiesību*," rakstīja Čakste. Taču Rops to negrib saprast.

"Tēvijas" 1906. gada 6. jūnija numurā publicētajā rakstā "Izskaidrojumi" Čakste vēlreiz atgriezās pie šī jautājuma. Viņš norādīja, ka visi latviešu domnieki agrārjautājumā galvenos vilcienos ir vienisprātis – kroņa, baznīcas un arī privātmuižu zeme, cik būs vajadzīgs, jāpiešķir bezzemniekiem, turklāt nevis uz renti, bet par dzimtu. "*Tikai caur pamatīgām reformām*," uzsvēra publikācijas autors, "*ir iespējams nodibināt kārtību un mieru un nevis caur soda ekspedīcijām, kā to domā zināmās aprindās*."

Tā kā Čakste 1906. gada vasarā bija parakstījis pret cara patvaldību vērstu Domes kreisā spārna tā dēvēto Viborgas manifestu, par ko tika piespriests trīs gadi cietuma, par "Tēvijas" redaktoru viņš vairs nevarēja palikt. Taču uzticīgs presei – gan kā cienītājs, gan kā autors – viņš palika visu mūžu.

KĀ VEIDOJUŠIES RĪGAS IELU NOSAUKUMI? Rīgas ielām ir daudz dažādu nosaukumu. Laika gaitā tie ir mainījušies. Sākotnēji ielām nosaukumi doti patvaļīgi – ielas iedzīvotāji paši deva ielām nosaukumus un drīz tos sāka lietot visi. Oficiāli ielām nosaukumus sāka dot tikai 19. gadsimta beigās.

Pirmie Rīgas ielu nosaukumi pilsētas vecākajā daļā – tagad Vecrīgā – tika doti latīņu valodā. Vēlāk ielas tika dēvētas lejasvācu un pēc tam vācu valodā. 19. gadsimta beigās, kad notika oficiāla ielu nosaukumu došana, lietoja krievu valodu. Latviskošana sākās tikai 20. gadsimta sākumā, kad bieži pat bez oficiāla dokumenta ielu nosaukumi tika brīvi pārtulkoti latviešu valodā. Tikai 20. gados, kad nodibinājās Latvijas Republika, notika oficiāla ielu nosaukumu

latviskošana. Piemēram, Smilšu iela latīņu valodā 1317. gada dokumentos minēta kā "Platea arene", tulkojumā – Smilšu iela. Nosaukums veidojies pēc kādreiz blakus esošajiem smilšu kalniem. 1342. gada dokumentos lejasvācu valodā iela tiek saukta par "Sanstrate", vācu valodā – "Sandstrasse". 19. gadsimta beigās ielai ir gan vāciskais, gan krieviskais – "Песочная улица" – nosaukums, bet no 20. gadsimta sākuma – Smilšu iela.

Ielu nosaukumu veidošanos ietekmēja ielas virziens, īpatnības, atrašanās vieta pie dažādiem nozīmīgiem objektiem. Tā, piemēram, Jēkaba ielas nosaukums (pirmo reizi minēts 1397. gadā) norāda, ka iela ved uz Jēkaba baznīcu un atrodas pie tās, uzsverot nozīmīga objekta – baznīcas (celta ap 1225. gadu) atrašanos. Dažreiz ielas nosaukums veidojies, atzīmējot ielas īpatnības. Piemēram, Kaļķu iela 1407. gadā latīniski saukta par "Platea arene", ko latviski varētu tulkot kā "kalnu akmeņu, šķelto akmeņu vai akmens šķembu iela". Ielu nosaukumi Vecrīgā saglabājuši arī informāciju par rīdziņnieku nodarbošanos. Viduslaikos viena amata meistari mēdza dzīvot uz vienas ielas. Rozena iela līdz 17. gadsimtam saucās par Kalēju ielu, jo tajā savulaik atradās kalēju darbnīcas. 17. gadsimtā kalēji ugunsdrošības dēļ tika pārcelti uz tikko uzbērtu vaļņu starpjoslu pie tagadējās Kalēju ielas, līdz ar ko šī teritorija ieguva Kalēju ielas nosaukumu. Bieži ielas iedzīvotāja vārds deva nosaukumu ielai. Piemēram, Grēcinieku ielu 15. gadsimtā dēvēja par Zunderna ielu no tirgotāja H. Zunderna vārda, kam tur piederēja vislielākie gruntsgabalu īpašumi. Ielas šodienas nosaukums veidojies, vācu vārdam pazaudējot sākotnējo nozīmi un pārvēršoties no Zunderna par vācu vārdu "Sünder" (latviski – grēcinieks).

Sākot ar 19. gadsimtu, kad ielām nosaukumi tika doti oficiāli, tradīcija saukt ielas ievērojamu personu vārdos, kuras ne vienmēr bija saistītas ar konkrētās ielas vēsturi, saglabājās. Tā, piemēram, Suvorova iela 1858. gadā nosaukta par godu Baltijas ģenerālgubernatoram A. Suvorovam (1848–1861). Arī turpmāk – I Latvijas Republikas laikā, Otrā pasaules kara laikā, gan padomju laikos – tradīcija nosaukt ielas varai nozīmīgu valstsvīru vai kultūras darbinieku vārdos saglabājās, piemēram, Brīvības iela (tā nosaukta 1923. gadā) no 1942. gada līdz 1944. gadam bija Ādolfa Hitlera iela, no 1950. gada līdz 1990. gadam Ļeņina iela. Un tagad mums atkal ir Brīvības iela.

KURA IR VIENA NO VISVAIRĀK PĀRDĒVĒTĀM IELĀM RĪGĀ? Valdemāra iela ir viena no visvecākajām Rīgas priekšpilsētas ielām, kas pēc ielas nosaukumu maiņas skaita ir otrā iela Rīgā (pirmā ir centrālā Rīgas iela – Brīvības iela). Dažādos vēstures laika posmos tā saņēmusi astoņus nosaukumus, no kuriem daļa atspoguļo politisko virsvaru maiņu. Arī ielas trase ir piedzīvojusi nemitīgas izmaiņas un paplašināšanos. Pašreiz tās trase – no 11.novembra krastmalas līdz Dunties ielai, savienojot Vanšu tiltu ar Sarkandaugavu.

Valdemāra ielas vecākais nosaukums bija Lazaretes iela. Tas radās 18. gadsimtā, kad, tāpat kā citās lielākajās Krievijas pilsētās, Rīgā tika ierīkotas pirmās slimnīcas ievainotiem karavīriem – lazaretes. Rīgā tā atradās netālu no Blieķu vārtiem, dodot nosaukumu blakus esošajai ielai. Lazaretes iela sniedzās no Blieķu vārtiem (tagadējā A. Briāna iela) līdz Elizabetes ielai. 18.gadsimta beigās Lazaretes ielā Rīgas brīvmūrnieku ložai (dib.1750. g.) piederēja pulcēšanās nams. 1794. gadā ar Krievijas ķeizarienes Katrīnas II pavēli tika aizliegtas visas brīvmūrnieku ložas Krievijā, tostarp arī Latvijas teritorijā, kas tolaik bija Krievijas impērijas sastāvā. Pēc šī likuma izdošanas, lai saglabātu savu namu un pulcēšanās iespējas pie Blieķu vārtiem, brīvmūrnieku ložas pārstāvji nodibināja saviesīgu biedrību "Eifonija". Biedrība ieguva lielu popularitāti, tādēļ 19. gadsimta sākumā bez oficiāla dokumenta šāds nosaukums iesakņojās arī ielai – Eifonijas iela.

1858.–1863. gadā pēc vaļņu norakšanas radās brīva teritorija no Eifonijas ielas līdz jaunuzceltajam kanāla tiltam. 1858. gadā šo jauno ielas daļu pievienoja Eifonijas ielai un par godu ķeizaram Nikolajam I visu ielu nosauca par Nikolaja ielu. Savukārt 1860.gadā Jēkaba ielas daļu, kas nogriezās pa labi līdz jau minētajam kanāla tiltam, kuru nu jau sauca ielas vārdā par Nikolaja tiltu, pievienoja Nikolaja ielai. Valdemāra ielas pagarinājums no Jēkaba ielas līdz Daugavai radās pēc Citadeles nojaukšanas un nocietinājuma grāvja aizbēršanas 1872.–1875. gadā. 1876. gadā posmu no Elizabetes ielas līdz Basteja bulvārim pārdēvēja par Nikolaja bulvāri, bet 1885. gadā, kad Nikolaja bulvāri apvienoja ar Blieķu vārtiem (tag. A. Briāna iela), pagarinot ielu līdz Karlīnes ielai (tag. Miera iela), tā atgūst Nikolaja ielas nosaukumu.

No 1919. gada līdz 1953. gadam sakarā ar biežo politisko varu maiņu arī iela piedzīvo strauju nosaukumu maiņu. 1919. gada janvārī Rīga nonāk P. Stučkas valdības rokās un uz nepilnu mēnesi – no 30. aprīļa līdz 22. maijam, kad lielinieki ir spiesti pamest Rīgu, iela tiek nosaukta par Internacionāles ielu. Latvijas Republikas laikā 1923. gadā ķeizara Nikolaja I vārdā nosauktā iela tiek pārdēvēta jaunlatvieša Krišjāņa Valdemāra vārdā par Valdemāra ielu. 1933. gadā Valdemāra iela tika saīsināta – ielas teritoriju no tagadējās LU Ķīmijas fakultātes ēkas līdz Šarlotes ielai nosauca par Aristida Briāna ielu. Otrā pasaules kara laikā – 1941. gadā, kad Rīgā ienāca nacistiskās Vācijas karaspēks, ielām tika mainīti nosaukumi. Valdemāra iela tika pārdēvēta par Hermana Gēringa (1893–1946) ielu – Vācijas valsts un militārā darbinieka vārdā. Kad 1944. gadā Rīgā ienāca padomju karaspēks, tika nomainīti visi vāciešu dotie ielu nosaukumi. Par godu krievu rakstnieka Maksima Gorkija (1868–1936) 85. gadskārtai 1953. gadā iela tika pārdēvēta viņa vārdā. Kad 1954. gadā toreizējai Gorkija ielai pievienoja Dārzniecības ielu – no A. Briāna līdz Šarlotes ielai – un Šarlotes ielas daļu starp Dārzniecības un Dunties ielu, tā ieguva 3170 m garumu, kas palicis nemainīgs līdz mūsdienām.

1990. gadā – Trešās atmodas laikā – iela atguva 1923. gadā doto nosaukumu. Tā ir Krišjānim Valdemāram par godu nosauktā Krišjāņa Valdemāra iela.

VAI ESAT SASTAPUŠI BASKĀJI IRBĪTI RĪGAS IELĀS?

Bārdains dīvainis ar laipnu, uzticīgu sejas izteiksmi, basām kājām pat vislielākajā ziemas salā, vienkārši ģērbies, padusē zīmējumu lapas, rokā pastelkrītiņi – tā tradicionāli raksturoja pastelu gleznotāju Voldemāru Irbi (1893.13.09. Beļavas pagastā – 1944.10.10. Rīgā) viņa laikabiedri. Apsēdies uz kādas baznīcas kāpnēm vai vienkārši atmeties kādas ielas malā, mākslinieks savas līdzpaņemtās lapas virtuozī ātri aizpildīja ar Rīgas ainavām un garāmejošiem cilvēkiem, reizēm turpat uz vietas parniecīgu samaksu tās pārdeva. Viņa askētiskais, neordinārais dzīvesveids, ko bija ietekmējusi arī viņa reliģiozitāte un Rīgas, Pēterburgas un Suhumu klosteros pavadītie dzīves gadi (1914–1919), bija plaši pazīstams

rīdziniekiem, daudziem pilnīgi nesaprotams un nepieņemams, taču viņa labestības dēļ mākslinieku dēvēja par Irbīti. Vienmēr tika apbrīnotas viņa pasteļu ekspresīvās kompozīcijas un krāsu salikums. Irbīte uzskatāms par pirmo konsekvento pasteļu gleznotāju latviešu mākslā. Māksliniekam piemita izcils sadzīves ainu vērotāja talants, kas spilgti atspoguļojās viņa 30. gados gleznotajos darbos "Pie galda", "Veļas mazgātāja", "Kurpnieka darbnīcā" u.c. Īpašā tematiskā ciklā iekļāvušās mākslinieka gleznotās daudzās tirgus ainas – "Olu pārdevēja", "Tirgus Jelgavā", "Tirgus" u.c., kurās galvenā uzmanība veltīta tipu raksturojumam. Irbītem tuva bija arī reliģiskā tēma –

daudzkārt gleznotas baznīcas, sprediķa norise, baznīcu svētki. Bieži mākslinieks gleznoja uz melnas jumta papes, kas piešķīra darbiem savdabīgu izteiksmību. Profesionālās zināšanas viņš apguva Vācu amatniecības biedrības skolā Rīgā, kur no 1908. līdz 1911. gadam mācījās pie B. Dzeņa, J. Kugas un A. Cimermaņa. Pēc tam Irbīte divus gadus mācījās J. Madernieka studijā. Mākslinieks bija ļoti ražīgs, izstādēs piedalījās jau no 1914. gada, sarīkoja vairākas personālizstādes un darbnīcā Brīvības ielā 103 eksponēja savus darbus. Pats Irbīte tos reklamēja laikrakstos un paša izdotajos rakstu krājumos un referātu brošūrās.

Šodien atkal mēs varam sastapt Irbīti – dīvainais, leģendārais baskājis piesēdis uz akmens Brīvības un Šarlotes ielas stūrī. Klēpī lapa, rokā pastelkrītiņš, bet blakus piesliets jau pabeigts pastelis – ainava. Šķiet, ka viņa skatienam nepaliek nepamanīta neviena norise galvenajā pilsētas ielā, viņa roka fiksē arī garāmslīdošo cilvēku

Piemineklis
V. Irbem.
I. Auderes foto

vaibstus. Tāds ir tēlnieka Andra Vārpas radītais Irbītes pieminekļis akmenī un bronzā. Pieminekli atklāja 1999. gada nogalē. To Rīgai dāvināja Diseldorfā dzīvojošā latviete Rita Červenaka-Virkavs. Pēc mākslinieka laikabiedru ziņām, netālu no pieminekļa atrašanās vietas 1944. gada rudenī mākslinieks gāja bojā Rīgas bombardēšanas laikā.

Mākslinieka popularitāte nav zudusi, cieņu Irbītem apliecina ziedi, kas ik dienas rotā viņa pieminekli.

KAS SAISTĪJA RŪDOLFU BLAUMANI UN EMĪLU MELNGALVI? Līvija Volkova monogrāfijā par Rūdolfu Blaumanu izsaka trāpīgu vērtējumu: *"Blaumaņa mūža traģiskais paradokss bija tas, ka viņš nodzīvoja kā vecpuišis, pēc savas psiholoģiskās struktūras būdams ģimenes cilvēks. Nerealizētās tēva jūtas acīmredzot bijis pamats tam, ka draudzībā no viņa puses lielu daļu ieņēmusi tēva vai vecākā brāļa attieksme."* Blaumanim viņa mūžā ir bijuši vairāki krustdēli, pat garīgi audzudēli, kuriem viņš atdevis daudz no savas gādības, labestības un aizbildniecības. Viens no tiem bija vēlākais komponists un folklorists Emīlis Melngailis, ar kuru Blaumanis iepazinās ap 1889. gadu. Par šo tikšanos savos ģimnāzista gados Melngailis 1923. gada rakstā "Blaumaņa pajumtē" atceras:

"Kad es Blaumani redzēju pirmo reiz, man ļoti iepatikās viņa sirsnība, kas tā atšķīrās no tā sausā sala, kas dvesa... no visas mūsu ģimnāzijas. Arī bērna gados tik maz man bija nācies redzēt cilvēcīgu skatu, turpretim tik daudz dusmu ārprātu, dzēruma trokšņu, kundziskas bardzības kļiedzienu, ka tādām mierīgam, iekšēji apvaldītam cilvēkam kā Blaumanim, vienotam ar valodas veiksmi, manās acīs vajadzēja izcelties par varoni."

Sākumā Blaumanis vēl Melngailim lielu vērību nepievērš. Tomēr, kad pamana puīša nesakārtoto dzīves veidu, drīz vien iejaucas. Viņš aizved Melngaili pie ārsta, lai uzlabotu viņam veselību, sagādā mājskolotāja vietu ārpus Rīgas un pēc pusgada, kad Melngailis atlabis atkal atgriežas Rīgā, pieņem pie sevis nelielajā dzīvoklītī. Dzīves stils te nu bija cits. Melngailis atceras: *"Pie Blaumaņa bij jāietur kārtība. Slinkošanai bij beigas. Bij jāgatavojas uz abituriju."*

Melngaiļa nesavaldīgo un paraupjo raksturu ir pieminējuši gandrīz visi viņa laikabiedri. Nebija viegli ar viņu arī Blaumanim, kas kādā vēstulē raksta: "*Melngailim ir divas dabas: brīžiem viņš ir maigs kā Ofēlija, brīžiem netaktisks līdz rupjībai.*"

Kādēļ Blaumanis uzņēmās tādas pūles ar pusmežonīgo Ziemeļvidzemes puisi, kurš pats atzīst, ka "*man, dzimušam lībiešu novadā Limbažu jūrmalā, kur sendienu jūras laupītāju gars vēl spokoja, jaukdamies ar mežonīgās bruņniecības māžiem, man, redzējušam, kā rijā kuļ cilvēkus, pēc visām šīm cietsirdībām... Blaumanis bij pirmais sveiciens no civilizētās cilvēctības.*" Vēstulē Blaumanim Melngailis neslēpj: "*Es esmu ļoti slikts cilvēks, un mana mežonīgā uzvedība nav vis nevīžība, bet gan tā sakņojas manā dabā, bet vēl vairāk manā raksturā.*"

Melngaiļa muzikalitāti un tās perspektīvas nākotnē Blaumanis bija pamanījis jau tad, kad pašam Melngailim par to vēl īpašas skaidrības nebija. Melngailis atceras: "*Ap to laiku, kad es stāvu ģimnāzijas beigu pārbaudījumu priekšā, jau es uz direktora anketas lapiņas uzrakstu, ka studēšu mūziku, lai gan nekāda nopietna nodoma nebij... Bet cik grūts, cik garš ir ceļš uz īpatnību mūzikā, tas toreiz nevienam no mums nebij manāms. Mūžam Blaumanis man aizrādījis uz Mendelsoņa 17 gadiem, ar kuriem tas bija spējis sacerēt "Sommernachtstraum" (uvertīru "Sapnis vasaras naktī". – D.A.), bet, ka es ar visu savu literārisko atjautību biju muzikāliski nevarīgs, to viņš grieza uz manas palaidnības konta.*"

Arī Andrievs Niedra atzīst, ka tajā laikā Blaumanis ņēma Melngaili zem saviem spārniem un "*gribēja viņu izaudzināt par nemirstīgu mūziķi.*"

Viegli tas Blaumanim nebija, un sava daļa taisnības, ka lugā "Pazudušais dēls" Krustiņa tēlā šis tas iezīmējies no rakstnieka izmīstīgās cīņas, audzinot "krustdēlus". Melngailis par to sašutis raksta A. Niedram: "*Nupat vēl ievaicājos, kādēļ viņš savu varoni par Krustiņu sauc, – viņš esot divus Krustiņa priekšrakstus kā krustus nesis, proti, Tevi un mani.*" Kādā Ērgļos notikušajā "Pazudušā dēla" izrādē patiešām titullomu spēlējis Melngailis, bet Roplaini – pats Blaumanis.

Pašapziņas jaunajam Melngailim nav trūcis. Vēl bez sistematiskām mūzikas teorijas zināšanām viņš paziņo Blaumanim, ka

Vai E. Melngaiļa raksturs nav bijis tikpat šķautņains un stūrainš kā šī viņam veidotā Jūlija Madernieka grāmatzīme...

teikt: jā, ja man būtu bijusi viela, tad..."

Tomēr Melngailis savā jaunības pašpārliecinātībā Blaumaņa libretu vēl izkritizē un pagriež viņu par vainīgo, kas esot uzplijies, lai Melngailis rakstītu operu. Par Blaumaņa libretu "Maija" vēlāk ieinteresējies arī Jurjānu Andrejs, pēc tam vēl Aleksandrs Būmanis, tomēr realizēts šis materiāls nav ticis.

Melngailis savu muzikālo izglītību dzīvē tiešām pilnveidoja, mācīdamies gan Drēzdenē, gan vēlāk iegūdamš Pēterburgas konservatorijas diplomu. Viņa lielais darbs latviešu mūzikā un folkloristikā zelta burtiem ierakstāms. Ērkšķainais raksturs komponistam gan tā arī palicis līdz mūža beigām, sagādādamš ne mazums nepatīkšanu. Tomēr pie Blaumaņa pavadīto laiku brieduma gados skaņradis novērtējis godīgi, 1923. gadā rakstot vārdus: *"Ja es tais gados, kad zēna smadzenēs veidojas inteliģences dzimtuves un augtuves, kas vēlāk neronas, ja viņas jaunībā nav iedētas, ja es toreiz nebūtu caur Blaumani spējis ieskatīties vispasaules mākslā, tad pat tā mazumiņa mūzikas, ko esmu uzrakstījis, man nebūtu bijis ko parādīt."*

rakstīs operu un lai Blaumanis uzraksta tai libretu. Vēstulē baltvācu literātam Eiženam Bergmanim Blaumanis raksta: *"Tagad nāk Melngailis un uz-saka man draudzību, ja es viņam neuzrakstīšu viencēliena operu. Es mīlu to puisi ļoti, taču man sanāca uz viņu dusmas, tāpēc ka viņš gājis pie Jums, un dūsmās uzrakstīju operu. Viņam, protams, ir vērā ņemams talants, bet, pēc manām domām, viņš vēl nekādā ziņā nevar komponēt operu. Es nu gribētu viņam atņemt to lielummāniju, pametot viņam libretu, lai viņš nevarētu*

KAD NODIBINĀTA KUZŅECOVA PORCELĀNA FABRIKA?

Kad 19. gadsimta vidū Rīgā izveidojās vairākas porcelāna un fajansa fabrikas, pirmā no tām tika atvērta Rīgas pievārtē (Ķengaraga tuvumā, toreizējā Dreilingsbušā) 1841. gadā. Šīs fabrikas dibinātājs bija Sidors Kuzņecovs. Ar uzvārdu Kuzņecovs cariskajā Krievijā saistījās visa porcelāna un fajansa rūpniecība, kuras pamatlicējs 1812. gadā bija kalējs ar pieņemtu uzvārdu Kuzņecovs (krievu valodā vārds "kuzņec" nozīmē kalējs).

Rīgu Kuzņecovs savai jaunajai fabrikai izvēlējās tāpēc, ka no tās bija izdevīgi vest preces uz ārzemēm – Rīga bija Krievijas impērijas rietumu vārti.

Kuzņecova fabrikas celtniecība un ražošanas apgūšana ilga aptuveni divus gadus – līdz 1843. gadam. Fabrikas sirds bija galvenās produkcijas apdedzināšanas ceplī un apgleznoto izstrādājumu apdedzināšanas mufelkrāsnis (īpašas krāsnis, kas var izturēt lielu karstumu). Tiklīdz krāšņu mūrnieki sāka būvēt pamatus apdedzināšanas cepliem, Sidora Kuzņecova uzticības personas sāka vervēt strādniekus Piemaskavas ciemos Gželjā un Duļevā, kā arī Kolomnas guberņā, kur iedzīvotāji jau no sendienām nodarbojās ar majoliku, bet vēlāk, amatniecības ietvaros, ar fajansu un porcelānu.

Pārceļotāju dzīves apstākļi bija smagi. Cilvēki dzīvoja mitrās zemnīcās, jo dzīvokļu īrei trūka naudas. Kalpotājiem bija uzceltas kopmītnes. Tie bija netīri, tumši šķūņi. Tikai administrācija dzīvoja mājīnās ar nelieliem dārziņiem. Visa milzīgā fabrikas teritorija ar daudzajām palīgbūvēm un sadzīves ēkām atgādināja cietumu. Pārceļotāji bija pilnīgā atkarībā no saimnieka. No fabrikas viņi nevarēja aiziet, jo bija saimniekam parādā par pārceļošanu. Atrast citu darbu un dzīvesvietu krievu strādniekiem bija grūti arī vietējās valodas nezināšanas dēļ.

No 1841. gada līdz 1851. gadam Sidora Kuzņecova fabrikā ražoja tikai pusfajansa jeb tā saucamā kaļķa fajansa izstrādājumus. To ražošanā kā izejvielas izmantoja gaišpelēkās mālu šķirnes un kaļķakmeni vai dolomītu. Mālu veda pa ūdensceļiem – sākumā no Krievijas, bet vēlāk no Rietumeiropas. Mālu glabāja zem klajas debess, un tas fabrikas teritorijā veidoja milzīgus kalnus. Vissmagākais darbs fabrikā bija ceplu iekraušana un izkraušana. Strādnieki, kuri veica šos darbus, skrēja karstajā ceplī, gērbusies velteņos,

vateņos, ausainēs un cimdos (lai neciestu no karstuma), un ienesa vai iznesa tā saucamās kapsēles – ugunsizturīgas kārbas, kurās apdedzināja izveidotos pusfajansa izstrādājumus. Ceplī bija neizturams karstums, bet darbu nedrīkstēja pārtraukt ne mirkli.

1851. gadā Sidora Kužņecova fabrikā sāka ražot porcelānu. Tomēr līdz pat 19. gadsimta beigām galveno gatavās produkcijas daļu sastādīja pusfajansa izstrādājumi.

1864. gadā pēc Sidora Kužņecova nāves fabrika pārgāja viņa dēla Matveja rokās. Viņš 1887. gadā nodibināja Matveja Kužņecova porcelāna un fajansa trauku sabiedrību. Sākoties pirmajam pasaules karam, fabrika darbu pārtrauca. Lielāko daļu strādnieku un iekārtu evakuēja uz Krieviju. Pēc Oktobra revolūcijas Krievijā visus Kužņecovu dzimtas īpašumus nacionalizēja. Firmai palika tikai fabrika Rīgā. Visi Kužņecovu dzimtas locekļi, kas bija vienīgie savas firmas akciju īpašnieki, meklēja patvērumu Latvijā. Fabrika atsāka darbu 1920. gadā. Kad 1940. gadā Latviju iekļāva Padomju Savienības sastāvā, nacionalizēja arī Kužņecova Rīgas fabriku. Otrā pasaules kara laikā lielu daļu iekārtu izveda uz Vāciju.

Pēc otrā pasaules kara fabrikas darbību atjaunoja, bet tā jau vairs nebija Kužņecova fabrika – sākās jauns posms fabrikas vēsturē.

KĀ RADĀS RĪGAS BALZAMS? Nemaz tik vecs, ka dažkārt tiek sensacionāli apgalvots, Rīgas balzams nav. Īpatnējās māla krūkas zāļu uzglabāšanai lietoja jau vairākus gadsimtus pirms Rīgas balzama izgudrošanas, tā ka datējuma precizēšanai tās neder. Kunces jeb Rīgas balzams, kas pilsētas vārdu aiznesis tālu pasaulē, nav minēts ne 1685., ne 1740. gada Rīgas aptieku taksē, lai gan tajā ir nosaukti vairāki desmiti citu vienkāršāka sastāva balzamu. Cik vecs tad ir slavenais dzēriens?

Rīgas zāļu balzama sākotnējo sastāvu ieteicis un tā ražošanu – visticamāk, ap 1740. gadu – uzsācis kāds Ābrams Kunces, kurš, liekas, nemaz nav bijis aptiekārs. Ir zināms, ka Kroņa aptieku no 1727. līdz 1733. gadam vadījis feldšeris Kazimirs Kunces, taču tā, domājams, ir cita persona. Pilsētas avīzē 1762. gadā ievietota šāda Kunces balzama reklāma: "Tas noderīgs dažādos gadījumos kā pie drudža, vēdergraižēm, zobu un galvas sāpēm, locekļu apdedzinājumiem,

apsaldējumiem un mežģījumiem, tā arī baltās un sarkanās rozes, audzēju, indīgu kodumu, baltās rijējuguns, roku un kāju lūzumu gadījumos, īpaši pie slēgtiem, durtiem un kapātiem ievainojumiem. Visbīstamākos ievainojumus tas dziedē piecās, augstākais, sešās dienās." Balzamu varēja nopirkt par diviem dālderiem stopā pie Ābrama Kunces sālsnesēja Valta mājā pie Kārļa vārtiem.

Pēc Ābrama Kunces nāves tiesības ražot un tirgot balzamu saglabāja viņa ģimene. Bet tad Rīgas krievu tirgotājs Semjons Ļeļuhins, nevienam neprasot atļauju, ierīkoja balzama fabriku un guva krietnu peļņu, kas vietējos aptiekāros izraisīja spēju neapmierinātību. Konflikts ilga no 1789. līdz 1807. gadam, ik pa laikam vienai vai otrai pusei gūstot pārsvaru un ķīviņā pabalstu meklējot augstākās varas iestādēs Pēterburgā, Iekšlietu ministrijā, Medicīnas departamentā, Senātā un pat pie pašas ķeizarienes Katrīnas II. Galu galā Ļeļuhins ieguva tiesības Kunces balzamu tirgot Krievijā un ārzemēs, bet astoņi Rīgas aptiekāri – atļauju to darīt tepat uz vietas, apzīmogojot pudeles ar personiskiem zīmogiem, kas īsto Kunces balzamu ļautu atšķirt no daudziem viltojumiem.

Rīgas balzama recepte tradicionāli tika turēta slepenība, taču jādodomā, ka tā sastāvs bija vienkāršāks nekā vēlāk ražotajam. Turklāt līdz 19. gadsimta otrai pusei nekur nav sastopama norāde par Rīgas melno balzamu.

Laikam pirmais šo mīklu, proti, balzama sastāvu, centies atminēt pazīstamais krievu farmakologs Aleksandrs Ņeļubins 1842. gadā Pēterburgā publicētajā "Slepeno, specifisko, universālo un patentēto ārstniecības līdzekļu dispensatorijā". Tajā sniegta Rīgas baltā jeb Kunces balzama recepte divās daļās.

Pirmās daļas sastāvā ietilpst krūzmētra, salvija, majorāns, mārsils, vērmeles, kā arī sarkano rožu un lavandas ziedi, dižzirzēnes sakne un spirts. Ja šādam

Rīgas balzama
etiķete 19. gs.
otrajā pusē

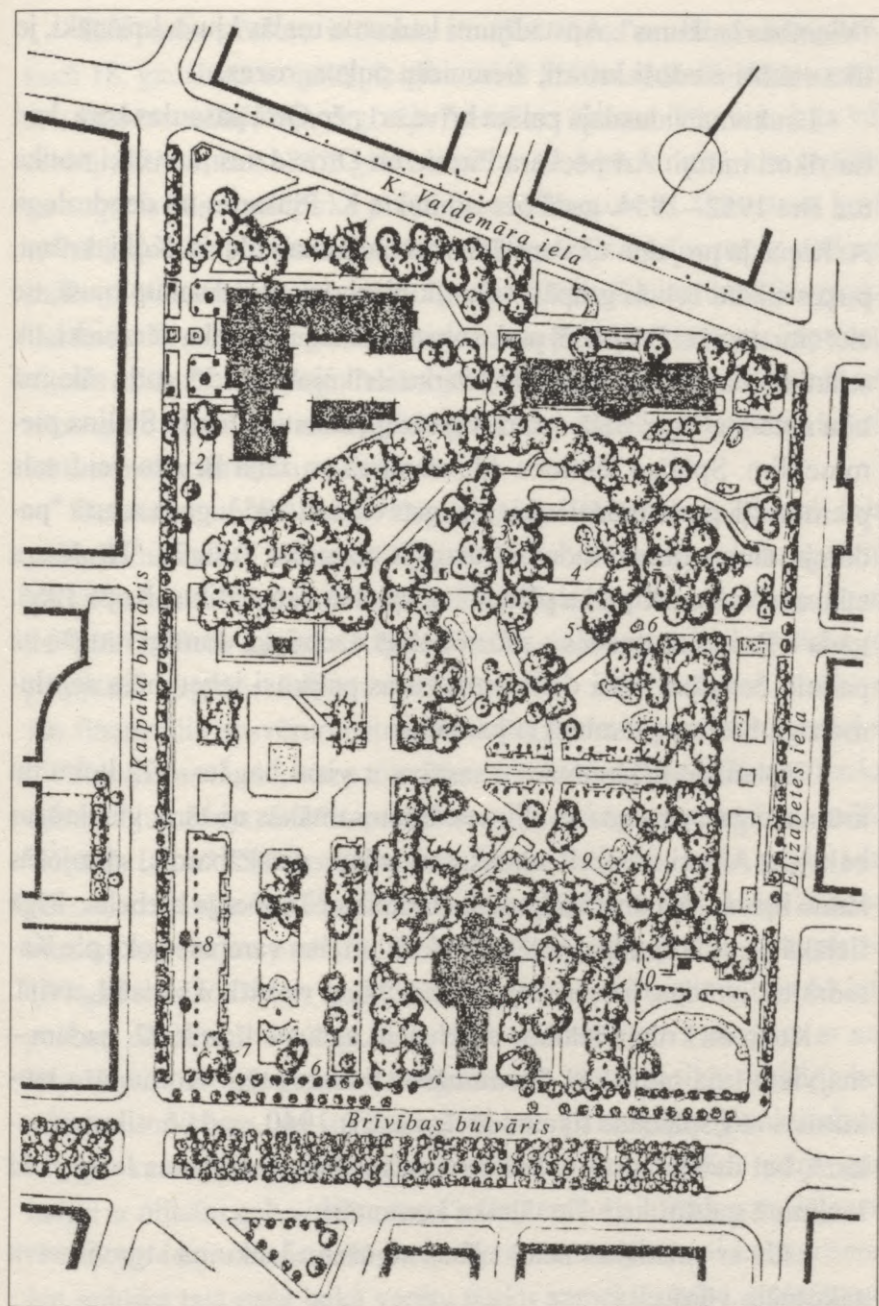
destilātam pievieno safrāna vai ingvera tinktūru, tad iegūst Rīgas dzelteno balzamu.

Otra daļa ir sarežģītāka, tajā minēti ālantes, dižzirdzenes, genčiānas, releja, kalmju, vijolišu, lakricas, baldriāna, lupstāju sakneņi un saknes, fenheļa augļi, paegļu čiekurogas, bērzu pumpuri, kumelišu ziedi, melisas un piparmētru lapas, safrāns un spirts. Norādīts, ka "šo balzamu lieto iekšķīgi parastā degvīna vietā, taču biežāk lieto ārīgi kopā ar etiķi kompreses veidā pie sasitumiem, izmežģījumiem, sadragājumiem un citām ārīgām slimībām".

Pēc 1860. gada, kad Rīgas balzams ieguva pirmo medaļu tirdzniecības izstādē Pēterburgā (tagad medaļu skaits pārsniedz 30), aptiekās tas manīts aizvien retāk, līdz galīgi pārvietojies uz citām tirdzniecības iestādēm un tad arī kļuvis par melno balzamu. Klāt nākuši vieni, zuduši citi ingredientu (aptuveni 25). Rīgas melnā balzama ražošanas tehnoloģiju 20. gadsimta sākumā jau pilnveidojuši populāro restorānu "Oto Švarcs" un "Romas pagrabs" speciālisti, bet mūsdienās miljonos litru to producē ražošanas apvienība "Latvijas balzams".

KO SĀKUMĀ NOZĪMĒJA Vārds "ESPLANĀDE"? Ko īsti nozīmē vārds Esplanāde, kurā nosaukts viens no Rīgas centra galvenajiem parkiem? Visapkārt smilšu kalni... Tieši Senais jeb Kubes kalns bija vienā augstumā ar viduslaiku Rīgas nocietinājumiem, un no tā ienaidniekam bija pārrēdzama visa pilsēta. Tādēļ Katrīna II savā ukazā lika kalnu norakt, kas tika paveikts 1783.–1784. gadā: ar smiltīm uzpildīja zemās vietas un izveidoja plašu līdzenu lauku, ko, lai redzētu ienaidnieka tuvošanos, aizliedza apbūvēt. Cietokšņu būvniecībā Eiropā šādu lauku sauca par esplanādi.

Tagadējās K. Valdemāra ielas pusē ierīkoja garnizona kāpostu laukus, radās arī pilsētnieku sakņu dārzi, bet laukuma lielāko daļu atvēlēja kara resoram kā kareivju apmācību laukumam. Tāda Esplanāde palika līdz 1879. gadam, kad, uzklusot iedzīvotāju sūdzības par pastāvīgu troksni un putekļiem, ko rada apmācības, pilsētas valde noteica tur rīkot vienīgi karaspēka parādes un baznīcas svētkus. Vēlāk laukumu sāka izmantot dažādām izstādēm, bet 1901. gadā Esplanādē izvietojās Rīgas 700 gadu jubilejas lielās izstādes paviljoni.

- Nozīmīgākie
svešzemju koki
Esplanādē.
- 1 – kalnu kļavas;
 - 2 – sārtjošā kalnu
kļava;
 - 3 – olveida katalpa;
 - 4 – divdaivu ginks;
 - 5 – Amūras
korķkoks;
 - 6 – pelēkie
riekstkoki;
 - 7 – Amerikas
dzeltenkoks;
 - 8 – sarkanlapu
dižskārbardis;
 - 9 – vienkāršas
baltegle;
 - 10 – Mandžūrijas
riekstkoks

Izstādi slēdzot, Krievijas kara ministrs atļāva ne vien saglabāt tur iekārtotās glītās puķu dobes un zālienus, bet arī veidot jaunus. Armijas rīcībā palika laukuma vidusdaļa 80 x 90 asu (170 x 190 m) platībā, kam apkārt no liepām izveidoja zirgu izjādes ceļu.

Pirmās brīvvalsts laikā Esplanādē svētku reizēs maršēja Latvijas armijas karavīri un aizsargi, rīkoti iespaidīgie 6., 7. un 8. Vispārējie dziesmusvētki. 30. gados Rīgas kartē parādījās nosaukums

"Vienības laukums". Apstādījumi laukuma malās kļuva krāšņāki, jo tika stādīti ziedoši krūmi, ziemciešu puķes, rozes.

Laukuma vidusdaļa palika brīva arī pēc Otrā pasaules kara, kad tur rīkoti mītiņi. Arī pēckara Pirmie un Otrie dziesmusvētki notika tur. Bet 1952.–1954. gadā pēc arhitekta K. Plūksnes un dendrologa A. Kapakļa projekta tika apstādīts arī laukuma viducis. Koki, krūmi, puķes stādīti brīvās grupās, taču tik biezi, ka, tagad sakuplojuši, tie cits citu nomāc. Bet kādēļ parka ainaviskā daļa, kā saka dārznieki, tik strikti norobežota no regulārās? Parku ierīkojot, tam 50. gadu sākumā bija noteikta jēga: pašā centrā vajadzēja atrasties Josifa Staļina pieminēklis. Spējīgo tēlnieku Aleksandras un Jāņa Briežu veidots pieminēkļa ģipša modelis jau bija gatavs, kad 1953. gada martā "padomju tautas dižais vadonis" aizgāja aizsaulē. Tuvojās "Hruščova atkusnis"... Tomēr parka plānojums vairs netika aiztikts. Kopš 1965. gada – Raiņa simtgades – mūsu lielais dzejnieks domīgi raugās uz palielu četrstūra rožu dobi, zem kuras palikusi iebetonēta septiņmetrīga Staļina pieminēkļa pamatne.

Esplanādē krāšņumaugu sastāvs ir visai bagāts – 92 koku un krūmu sugas, pasugas un šķirnes. Interesantākās no tām: vienkrāsas baltegle, Amerikas dzeltenkoks, sarkanlapu dižskābardis, sārtojošās kalnu kļavas, Amūras korķkoks, sarkanlapu Tunberga bārbeles, Rīgā lielākā olveida katalpa, pelēkie riekstkoki, bet varenais koks pie Katedrāles, izrādās, ir resnākais Mandžūrijas riekstkoks visā Latvijā.

Koku un krūmu ielokos veselus 30 gadus – līdz 1992. gadam – mājvietu bija raduši 11 "komunāru" bronzas tēli. Komunāru laukums – tā Esplanāde tika nodēvēta nevis 1940. gada notikumu sakarā, bet daudz agrāk – Pēteru Stučkas īsās valdīšanas laikā, kad laukumā guldīti kritušie tālaika komunāri.

Līdz ar valstiskās neatkarības atgūšanu laukums atguvis savu sākotnējo vārdu.

ARKĀDIJAS PARKS. Ko nozīme vārds "Arkādija"? Tas ir kalnains novads Grieķijā, kur senatnē dzīvojuši miermīlīgi aitu gani; sengrieķu mitoloģijā šajā zemē ar cilvēkiem tikušies paši dievi. Laikam jau latviešu aktierim Mārtiņam Stīnusam 1895. gadā kādu Rīgas dabas stūrīti nodēvēt par Arkādiju bija savs pamatojums.

Bet parka vēsture ir daudz senāka. Viens no Rīgas kungiem, kurš 18. gadsimta nogalē pie gleznainā Māras sudmalu dīķa uzcēla sev vasaras mītni, bija tirgotājs Andreass Torens. Pēc viņa bija vēl divi īpašnieki, bet 1852. gadā muižiņu (1,1 ha zemes), kas atradās uz augstas kāpas, nopirka prūšu ģenerālkonsuls K. Vērmanis, kurš te ierīkoja skaistu dārzu, siltumnīcā audzēja aprikozes, persikus, palmas. Nākamais saimnieks tirgotājs Kārlis Kleins izrādījās praktiskāks – viņš 1885. gadā nopirkto muižiņu pārvērtā par izpriecu vietu: uzbūvēja traktieri, iekārtoja tolaik iecienītu "bumbotavu" un citas spēļu vietas. Un naudiņa nāca. K. Kleins atvēra arī vasaras teātri, ko iznomāja latviešu aktieriem.

Saimniekam prātā bija komerciālas intereses, un 10 gadi bija pietiekams laiks, lai pats "Kleina parks" kā kroga piedeva tiktu galīgi nolaists. Tādēļ 1896. gadā Torņakalna parku – Arkādiju – par 26 446 rubļiem nopirka Rīgas pilsētas valde ar mērķi izveidot to pieejamu augošās Jelgavas priekšpilsētas iedzīvotājiem. Laikam jau finansiālie apsvērumi spieda pilsētu parku iznomāt alus brūzim "Waldschlösschen", starp citu, slavenā "Aldara" priekštecei. Parka apmeklējumi bija saistīti, protams, galvenokārt ar restorānu. Avīzē "Dienas Lapa" 1901. gadā tika reklamēti "biljardi, avīžu galds, labi ēdieni, uzmanīga apkalpošana, iekš- un ārzemju vīni, Valdšlēshena alus no mucas un pudelēs" (lūk, kā pievilināja publiku jau pirms 100 gadiem!). Rīkoja "puķu balles", kur cena kungiem bija 65 kapikas, dāmām – 50 kap., bet uz "muzikaliskiem vakariem ar sekojošu deju un uguņošanu" kungiem bija jāmaksā tikai 40 kāp., bet dāmām – 30 kap. Apstādījumos koķeti pastaigājās jaunkundzes, bet gar restorānu defilēja gan jaunsungi pomādētām ūsām, gan kungi ar plikām galvvirsām zem "katliņiem". Lai parka nomātājs varētu ņemt ieejas maksu uz atsevišķām atrakcijām vai koncertiem, bet publika tajā pašā laikā varētu parku apmeklēt brīvi, restorānam piegulošo parka daļu apjoza ar drāšu žogu. Tam, protams, nebija skaņas izolējošu īpašību, tā ka skaļā mūzika un publikas uzvedība restorānā ļoti disonēja ar lakstīgalu pogošanu parka kokos...

Kopš 19./20. gadsimta mijas Arkādijā pulcējās arī citi ļaudis: tika rīkoti labdarības, ugunsdzēsēju, dziedāšanas biedrību pasākumi, te notika Jelgavas priekšpilsētas strādnieku mītiņi, Pirmā pasaules kara laikā uzturējās Kurzemes bēgļi ar visiem mājlopiem.

Nedaudz vairāk par pašu parku. Pārejot pilsētas īpašumā, tas veidojās par ainaviskāko Rīgas parku. Par tādu kļūt palīdzēja pati daba – paugurainais reljefs, dabīgi augoši koki, Mārupītes jeb, kā tolaik sauca, Marijas sudmalu straute tecējums. Līdz ar tramvaja līnijas izbūvi 20. gadsimta pašā sākumā pilsētas galvam Džordžam Armitstedam, kurš bija Torņakalna patriots, radās ideja izmainīt upītes gultni. Mārupīti, kas sākumā tecēja gandrīz līdztekus Altonavas (O. Vācieša) ielai, 1902. gadā novirzīja parka dziļumā, izrokot mākslīgus dīķīšus, ar zemi uzpildot zemieni, izbūvējot tiltiņus un ūdenskritumu, ko nokristīja par "Rīgas Imatru". (Imatra ir Vuoksas upes ūdenskritums Somijā.) Savu daiļdārznieka talantu Arkādijas parka izveidē lika lietā Rīgas dārzu direktors Georgs Kūfalts; viņa projektu īstenošanā dabā nopelni bija Mārtiņam Ropmanim, vēlākajam Bulduru dārzkopības skolas daiļdārzniecības skolotājam.

Andreja Zeidaka darbības laikā tika nostiprinātas paugura nogāzes, izbūvētas kāpnes, kalna galā, kur kādreiz atradās Torņakalna muižiņa, 1927. gadā pēc arhitekta P. Kundziņa projekta uzcēla

Arkādijas parka shēma.

- 1 – Mārupīte;
- 2 – bij. restorāns, vēlāk kinoteātris;
- 3 – brīvdabas estrāde;
- 4 – deju laukums;
- 5 – bērnu rotaļu laukums;
- 6 – atpūtas laukums;
- 7 – dārza apkalpes mājiņa;
- a – lodveida trauslie vītoli;
- b – melnās priedes;
- c – zeltzaru nokarenie vītoli;
- d – Krimas liepas,
- e – pelēkais riekstkoks
- f – piramidālās gobas;
- g – Ledebūra lapegles;
- h – zaļā duglāzija;
- i – baltās robīnijas;
- j – Tatārijas kļava;
- k – papīra bērzs

brīvdabas estrādi ar koncertlaukumu. Izcērtot daļu koku, parks kļuva gaišāks, tika stādītas ziemciešu puķes, dīķī ziedēja ūdensrozes... Rīgas romantiskākā parka slavu pirmās republikas gados un arī vēlāk uzturēja dārzu meistars Ādams Roķis; zīmīga sakritība: Arkādijas – tāpat tikpat kā paradīzes dārza dārznieka Ādama sievas vārds bija Ieva! Pēc Ā. Roķa līdz 1986. gadam parku apkopa Jānis Makšus; šis dārznieks smagi pārdzīvoja, redzot, ka ar gadiem parks paliek aizvien nolaistāks. Čaklajiem dārzniekiem nebija pa spēkam novērst arī parka lejasdaļas pārpurvošanos, ko izraisīja Mārupītes aizsērējusi lejastece (upītes izbagarēšana Uzvaras parkā beidzot izdarīta 90. gados).

Pēc Otrā pasaules kara Arkādijā pazuda cēlie gulbji; tiem kā Apollona un Zeva putniem kādreiz bija šeit īstā vieta... Viens no dīķiem arī saucās Gulbju dīķis. Mūsdienu rīdzinieki jūtas apmierināti, jūsmojot par tām pašām pīlēm! Pārpurvotajā zemienē iznīka tur stādītie retākie koki, tomēr parkā esam saskaitījuši ap 60 nosaukumu koku un krūmu. Daudz melnalkšņu, bērzu, ievu, parasto un Holandes liepu. Domājams – ne viens vien simtgadīgs koks parka augšējā daļā saglabājies kopš Andreasa Torena laikiem. Krāšņi ir lodveida trauslie vītoli. Ir arī retākas sugas: papīra bērzi, vecais pelēkais riekstkoks, piramidālās gobas, Krimas liepas, zaļā duglāzija, melnās priedes.

Māras dīķa krastos un Arkādijas parkā iedvesmu smēlušies vairāki mūsu kultūras darbinieki – te strādājuši Vilhelms Purvītis, E. Melderis, O. Skulme, K. Ubāns un citi mākslinieki. Gleznu izstādes un toreizējai iekārtai netradicionāli sarīkojumi Arkādijā 80. gadu beigās guvuši jaunu skanējumu. Mūsu valsts visjaunākajam posmam pieder Vides aizsardzības kluba aktivitātes, kas lielā mērā ievadīja trešo atmodu Latvijā. Kā notikumu lieciniece stāv divas reizes degusī un atjaunotā koka ēka, kas pārdzīvojusi gan restorāna, gan kinoteātra, gan gleznu izstāžu laikus, bet tagad drūma un pamesta gaida kādu jaunu saimnieku.

Vēsture atkārtojas – simt gadu pēc tam, kad parku un ēkas pārņēma pilsēta, nu tās atkal paredzētas privatizācijai!

KAD DIBINĀTS LATVIJAS UNIVERSITĀTES BOTĀNISKAIS DĀRZS? Rīgā ir vieta, kur no ielas trokšņiem un drūzmas varam nokļūt it kā pavisam citā pasaulē. Tā ir klusā, mierīgā un krāšņā augu valstība – Latvijas Universitātes Botāniskais dārzs, ko katru gadu apmeklē vairāki desmiti tūkstoši cilvēku – gan skolēnu grupas no visiem Latvijas novadiem, gan ģimenes ar bērniem u.c. interesenti.

Latvijas Universitātes Botāniskais dārzs (turpmāk BD) dibināts 1922. gadā. Tā dibinātājs un pirmais direktors bija N. Malta (1922–1944), pēc tam – P. Galenieks (1945–1949), E. Ozoliņa (1949–1953), A. Vēriņš (1953–1955), R. Kondratovičs (1955–1965), kopš 1965. gada – Ā. Zorgevics.

Sākotnēji vietu BD ierīkošanai Rīgas pilsētas valde ierādīja pilsētas dārzniecībā, kas atradās Rīgas pievārtē – Dreiliņmuižā (platība tikai nepilns hektārs). Apmeklētājiem dārzs tika atvērts 1923. gadā, kad augu kolekcijās jau bija pārstāvētas 2500 dažādas augu sugas, formas un varietātes. 1926. gadā tika nopirkts 10 ha liels zemes gabals, kas atradās kādreizējās Volfšmidta muižiņas vietā Rīgā, L. Kandavas ielā 2. Šajā vietā BD atrodas arī 21. gadsimta sākumā, tā platība – 16 ha. 1928. gadā uzsāka augu māju kompleksa izbūvi, lai varētu veidot tropu un subtropu apgabalu augu kolekcijas. Augu māju kolekciju veidošanā daudz palīdzēja Tērbatas (tagad Tartu) Universitātes Botāniskais dārzs, kas uzdevināja ap 200 dažādu tropu un subtropu apgabalu augu sugu.

Otrā pasaules kara laikā BD teritorijā atradās karaspēka kazarmas, tādējādi augu kolekcijas stipri cieta.

Pēc kara sākās cietušo kolekciju atjaunošana. 1953. gadā par dažiem metriem vajadzēja pacelt palmu mājas jumtu, jo vecākā un lielākā palma bija sakuplojusi līdz 12 m augstumam. Pēc 15 gadiem izrādījās, ka palmu māja atkal kļuvusi par mazu, tāpēc 1971. gadā tika uzcelta jauna palmu māja (platība 550 m², augstums 24 m).

BD patlaban ir 4 galvenie ekspozīciju kompleksi – augu mājas, augu sistemātiskās, bioloģiskās un morfoloģiskās grupas, dendrārijs un dekoratīvi ekoloģiskās ekspozīcijas. Ekspozīcijās ir apmēram 7500 taksonu (augu sugu, varietāšu, šķirņu).

Augu mājās kolekcijas izvietotas pēc ekoloģiskā principa. Te pārstāvēti apmēram 2000 taksonu, kas dod zināmu priekšstatu par

tropu, subtropu, pustuksnešu un tuksnešu apgabalos savvaļā sastopamo augu sugu lielo daudzveidību un to saimniecisko nozīmi.

Augu sistemātiskās, bioloģiskās un morfoloģiskās grupas ekspozīcijā ir ap 900 augu taksonu. Te var iepazīt ne tikai Latvijas, bet arī citu pasaules reģionu augu valsts daudzveidību.

Dendrārijs ir lielākā brīvdabas ekspozīcija, kas aizņem 9 ha. Tajā ir ap 750 koku un krūmu taksonu. Lielākās ir ceriņu, kadiķu un egļu kolekcijas. Īpašu vietu dendrārijā ieņem rododendru kolekcija ar 165 sugām un šķirnēm.

Dekoratīvi ekoloģisko ekspozīciju mērķis ir parādīt ne tikai atsevišķu krāšņumaugu grupu sortimentu, bet arī to praktisko pielietojumu dažādu stādījumu kompozīciju veidošanā. Šajā ekspozīciju kompleksā ietilpst "Akmeņdārzs", "Flokšu dārzs", "Rododendru dārzs", "Liliju dārzs", "Dāliju dārzs", "Rožu dārzs", "Viršu dārzs", "Astilbju dārzs" un "Pavasara ziedu dārzs". 1980. gadā par godu Rīgas sadraudzības pilsētai Kobei BD ierīkoja "Kobes stūrīti", kur stilizēta japāņu dārza veidā iestādīja Japānas floras pārstāvjus.

Liela daļa BD kolekciju augu tiek izaudzēti no sēklām, kas iegūtas sēklu bezmaksas apmaiņas ceļā no citiem botāniskajiem dārziem visā pasaulē. Daļa augu izaudzēta no spraudeņiem vai stādiem, kas saņemti no botāniskajiem dārziem, citām botāniskajām iestādēm vai privātpersonām. Sēklu pasūtīšana un piedāvāšana citiem botāniskajiem dārziem notiek ar sēklu kataloga (Index Seminum) palīdzību. Katalogs tiek izdots jau kopš 1922. gada, un sēklu apmaiņa notiek ar 60 valstu 650 botāniskajiem dārziem.

BD apmeklētājiem atvērta ik dienas, izņemot svētku dienas:

no 1. maija – 30. septembrim – no plkst. 9.00 līdz 17.00,

no 1. oktobra – 30. aprīlim – no plkst. 9.00 līdz 15.00.

RĪDZINIEKS – NOBELA PRĒMIJAS LAUREĀTS. Daudz spožu zvaigžņu ir Latvijas zinātnes zvaigznājā, bet pati spožākā – Vilhelms Ostvalds. Viņš saņēmis visaugstāko apbalvojumu, ko vien var piešķirt zinātniekam, – Nobela prēmiju.

Vilhelms Ostvalds dzimis Rīgā 1853. gada 2. septembrī vācu mucinieka ģimenē. Bērnībā vairāk aizrāvās ar dažādām blēņām nekā nopietnām mācībām. Rīgas reālskolu piecu gadu vietā nobeidza

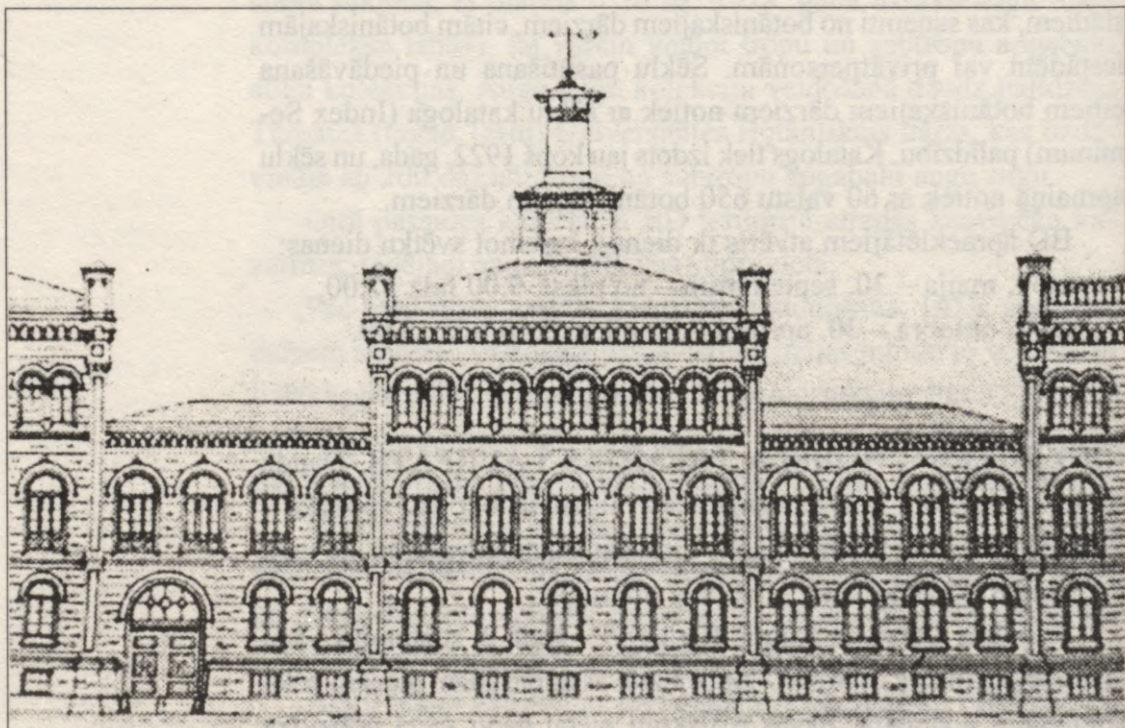
septiņos. Arī studiju sākumā Tērbatas universitātē vairāk bija redzams "Fraternitas Rigensis" krāsnešu un fukšu vidū nekā augstskolas auditorijās.

Tad viņš saņēma, jo tēvs piedraudēja atņemt pabalstu. Vienā semestrī nokārtoja eksāmenus par visu kursu. Spējīgo audzēkni atstāja Universitātē. Arī viņa vecākais brālis Eižens Ostvalds (1851–1932) izvēlējās akadēmisko karjeru. Viņš kļuva par mežzinātnieku, Latvijas Universitātes profesoru un goda locekli.

Tērbatas universitātē V. Ostvalds nostrādāja līdz 1882. gadam par asistentu un privātdocentu. Par savu zinātnisko virzienu izvēlējās fizikālo ķīmiju.

Ar sava skolotāja profesora Kārļa Šmita ieteikumu Rīgas Politehnikuma direktoram Gustavam Kizerickim viņam pavērās ceļš uz Rīgu. "Ostvalds ir Rīgas bērns, uz kuru dzimtā pilsēta pēc viņa tagadējiem zinātniskiem nopelniem var būt lepna, bet kurš varētu attaisnot vispārdrošākās cerības, ja viņam pavērtu pienācīgu darbalauku. Ostvalds ir radīts no tās pašas C–H–N–O–S–P kombinācijas, no kuras radušies Bunzens, Helmhols, Kirhofs, – ielaidiet viņu īstajos ūdeņos un panākumi būs pārsteidzoši. Viņš kļūs par pirmā lieluma zvaigzni robežnovadā starp ķīmiju un fiziku, kuru

Laboratorijas
korpuss (skats no
Inženieru ielas).
Arhitekts
G. F. Hilbig (1885)

pamatu veidošana ir abu zinātņu uzplaukuma ķīla."

V. Ostvalda Rīgas periods bija nedaudz garāks par pieciem gadiem (1882–1887). Viņš pilnībā attaisnoja sava skolotāja cerības. V. Ostvalds izveidoja Rīgas Politehnikuma Ķīmijas nodaļu par nozīmīgu augstākās ķīmijas izglītības un zinātnes centru. Uz to devās mācīties jaunieši ne vien no Baltijas un Polijas, bet arī no visas plašās Krievijas. Viņa laikā studentu skaits pieauga no 120 līdz 300. V. Ostvalds deva patstāvīgus uzdevumus kursa darbos un diplomdarbos, ievadīja studentus ķīmiskā domāšanā un zinātniskā pētniecībā. Pēc viņa ieteikuma izbūvēja speciālu divstāvu laboratorijas korpusu ar paaugstinātu vīdusdaļu gar Inženieru ielu, kas savienoja tagadējos Raiņa (Troņmantnieka) un Merķeļa (Pauluči) ielas korpusus. Pie V. Ostvalda kā vieszinātnieks 1886. gadā jaunajā laboratorijā strādāja zviedru fiziķis Svante Arēniuss. Rīgā gūtās atziņas viņam deva iespēju formulēt galīgā veidā elektrolītiskās disociācijas teoriju, par ko autors 1903. gadā saņēma Nobela prēmiju. Šīs teorijas ieviešanā daudz veicis arī V. Ostvalds. Viņa sarakstītajā analītiskās ķīmijas grāmatā "*Die Wissenschaftlichen Grundlagen der analytischen Chemie*" (1894) reakcijas ūdens šķīdumos pirmo reizi apskatītas kā jonu reakcijas. Rīgā V. Ostvalds uzsāka skābju un bāzu katalīzes pētījumus. Vēlāk viņš izstrādāja katalīzes teoriju, par ko 1909. gadā saņēma Nobela prēmiju.

Par V. Ostvalda praktiskajām dotībām liecina vairāki Rīgā izveidoti aparāti, kas pazīstami kā Ostvalda pilošais dzīvsudraba elektrods, Ostvalda piknometrs, Ostvalda viskozimetrs un Ostvalda gāzes krāsniņa.

Vilhelms Ostvalds
(1853–1932)

V. Ostvalds ir jaunas zinātnes nozares – modernās fizikālās ķīmijas iedibinātājs. Rīgā viņš sarakstīja vispārīgās ķīmijas mācību grāmatu "*Lehrbuch der allgemeinen Chemie*", kuras I daļa iznāca 1885., bet II daļa – 1887. gadā. Tajā bija kritiski izvērtēts viss tā laika fizikālās ķīmijas materiāls. No Rīgas viņš sākumā vadīja fizikālās ķīmijas žurnālu "*Zeitschrift für physikalische Chemie*", kas kļuva par tribīni jaunākajiem pētījumiem fizikālajā ķīmijā. Žurnāla līdzizdevēji bija J. van't Hofs, D. Mendeļevs, L. Meijers, V. Remzijs u.c.

1887. gadā V. Ostvalds pameta dzimto pilsētu, devās uz Leipcigu, kur izveidoja starptautisku fizikālās ķīmijas skolu. No tās nācis arī profesors N. Šilovs, kura skolniece ir latviešu ķيميķe Līdija Liepiņa, kuru tādējādi var nosaukt par V. Ostvalda "mazmeitu". Viņa saudzīgi glabāja V. Ostvalda dāvināto gleznu N. Šilovam, ko savukārt novēlējusi savam skolniekam – tagadējam Latvijas Zinātņu akadēmijas prezidentam Jānim Stradiņam.

Par V. Ostvalda Rīgas perioda skolnieku uzskatāms izcilākais latviešu izcelsmes zinātnieks Pauls Valdens, kas turpināja V. Ostvalda zinātniskās tradīcijas, par kuru pārmantotājiem savukārt kļuva Mečislavs Centneršvērs un Mārtiņš Straumanis.

No V. Ostvalda pieciem bērniem par ievērojamu koloīdkیمیķi kļuva viņa dēls Volfgangs Ostvalds (1883–1943), kura šūpulis kārts Rīgā. Viņš sekmēja Latvijas Universitātes koloīdkیمیķa Bruno Jirgenzona zinātnisko izaugsmi.

1903. gadā V. Ostvaldu kā pirmo ievēlēja par Rīgas Politehniskā institūta goda locekli. Viņš ir daudzu pasaules zinātņu akadēmiju īstenais loceklis, zinātnisko biedrību goda loceklis un universitāšu goda doktors.

V. Ostvalds miris 1932. gada 4. aprīlī, apglabāts savā lauku mītnē Grosbotenā netālu no Leipcigas.

DABAS PARKS, KURĀ DZĪVO SPRĪDĪTIS. "Latvieti, apstājies, apskaties! Lūkojies Latvijas ārēs, dzimtenes kalnos un lejās un priecājies par to skaistumu!"

(Šāds uzraksts 30. gados atradās tajā vietā, kur pie Klosterkalna sanāk kopā treji ceļi un kur paveras skats uz Tērvetes pilskalnu.)

Kalnamuižas sils, Tērvetes sils... Tam cauri iet Tērvetes–Jelgavas šoseja trīs kilometru garumā. Tas ir ceļa gabals, pa kuru braucot no Jelgavas 20. gados Tērvetes zemnieki baiļojās: vai tikai viņus negaida laupītājs Kaupēns, lai atņemtu Jelgavas tirgū ieņemto naudu.

Tērvete ir ļoti sena un interesanta vieta. Klosterkalnā jau 1. gadu tūkstoši pirms Kristus dzimšanas esot bijusi cilvēku apmetne. Tērvete ir senās Zemgales galvaspilsēta – te ar mums runā Latvijas senvēsture. Sprīdīšos 20. gadsimta 20. un 30. gados dzīvojuši rakstniece Anna Brigadere – mūsdienās te ir memoriālais muzejs. Priežu meža ieskaufs, paceļas Tērvetes rehabilitācijas centrs, kas izvietojies 1932. gadā uzceltās Tērvetes tuberkulozes sanatorijas telpās. Ar Tērveti saistītas arī latviešu mikrobiologa Kristapa Helmaņa gaitas. Tērvetes kapsēta ir viņa pēdējās atdusas vieta.

Tērvete ar savām vērtībām un skaistumu ir brīnums Zemgales līdzenuma tīrumu vidū – te ir kalni un lejas, takas un taciņas, kurās atbraucējam bez pavadona grūti orientēties.

Ļoti bagāta ir Tērvetes krāšņā augu valsts. Tērvetes bagātība ir tās lielās priedes, Sprīdīšu parks, par kuru dzejniece Skaidrīte Kaldupe raksta:

*"Šiem kokiem ir mūžības cena,
Tos nedrīkst ne pārdot, ne cirst."*

Tērvetes augu valsts daudzveidība pētīta jau 19. gadsimta vidū. Tajā laikā Tērvetē herbāriju vācis fon Pabo. Viņa atradumi minēti 1895./96. gadā izdotajā E. Lēmana Polijas–Livonijas florā. Interesanti, ka visas četras toreiz Tērvetē ievāktās augu sugas arī vēl mūsdienās Tērvetes meža ainavu parkā ir sastopamas. Tās ir meža vizbulis, Dānijas tragantzirnis, trejdaivu akmeņlauzīte un zāļlapu smiltēnīte. 20. gadsimta 50. gados zinātnieki pievērsa lielu uzmanību šīs teritorijas augu valstij. 1985. gadā publicētajā pētījumā par Tērvetes meža ainavu parka floru minētas 594 paparžaugu un ziedaugu sugas. Starp tām arī tādi Latvijas floras retumi kā cepurainā neotiantē (*Neottianthe cucullata*), kas pieder cēlajai orhideju dzimtai.

Nemot vērā Tērvetes dabas bagātības, kā arī kultūras un vēstures objektus, zinātnieki 20. gadsimta 50. gados ierosināja izdalīt īpaši aizsargājamu dabas objektu – Kalnamuižas silu 930 ha platībā.

Toreizējā republikas Ministru Padome šādu lēmumu arī pieņēma 1957. gadā.

1958. gadā inženiera Miķeļa Kļaviņa vadībā sākās parka labiekārtošanas darbs. Parkā iekārtoja takas, izvietoja skulptūras. Tas bija inženieris Raimonds Rozītis, kurš darināja pirmo skulptūru – mazo Sprīdīti, kurš, paņēmis tēva lāpstu, dodas pasaulē meklēt laimi. Vēlāk uzstādītās skulptūras darinājis Krišjānis Kugra. Tās vēlāk atlēja metālā. Metāla skulptūras ievērojami papostīja krāsaino metālu zagļi. Tagad ar Ritvara Kalniņa palīdzību, vadoties pēc K. Kugras oriģināliem, skulptūras ir atjaunotas. Bet pēdējā laikā nākušas klāt vēl jaunas skulptūras. Tāds ir Bērtuļa Bula darinātais Vells, tāds ir Ritvara Kalniņa darinātais Rūķis – malkas zāģeris. Izveidots pat vesels Rūķu ciems. Tajā daudzus izteismīgus Rūķus darinājuši Rīgas amatniecības vidusskolas topošie speciālisti. Vēl arvien ar dažādām atrakcijām tiek papildināts izveidotais Bērnu laukums.

Miķelis Kļaviņš bija ne tikai mežkopis, viņš bija arī dzejnieks. Nē, viņš nerakstīja dzejas, lai gan pats ļoti mīlēja tās lasīt. M. Kļaviņš prata saistīt Tērvetes dabu ar A. Brigaderes darbu tēliem. Tērvetes meža atsevišķiem nogabaliem viņš deva dzejiskus nosaukumus – Rūķīšu mežs, Pasaku mežs, Iršu dārzs, Saules ieleja... Savus nosaukumus ieguva Anneles kalns, Anneles tēva kalns, daudzās takas, Gulbju tilts. Viņa ierosinājums bija arī izveidot ūdenskrātuvi Skujaines un Tērvetes satekā, kur lielas platības aizņēma neauglīgas pļavas. To arī izveidoja, un tā vasarās kļuva par pastāvīgās "pierakstīšanās" vietu gulbjiem. Tāpēc to sauc par Gulbju ūdenskrātuvi. Pēc šīs ūdenskrātuves izveidošanas parkā ievērojami palielinājies arī bebru skaits. Ūdenskrātuvē uzbūvēta mājiņa putnu novērošanai. Savukārt mežā ierīkota putnu dzīves izziņu taka. Izrādās, ka parkā atrodamas ne tikai retas un aizsargājamas augu sugas, bet arī reti un aizsargājami putni. Tāds ir bikšainais apogs, kurš ierakstīts Eiropas reto putnu sarakstā. Tas ietverts arī Latvijas Sarkanajā grāmatā.

Netālu no Sprīdīšiem, Annas Brigaderes memoriālā muzeja, atrodas Sprīdīšu dendrārijs, kuru dažreiz godā arī par Sprīdīšu bōtānisko dārzu. To sāka stādīt 1931. gada rudenī, izveidošanu turpinot nākamajos gados. Dendrologi, veicot toreiz stādīto koku un krūmu inventarizāciju, 1959. gadā tur vēl konstatēja 152 introducētas koku

un krūmu sugas un 79 dekoratīvās formas un šķirnes. Te redzams skaists Kanādas hemlokegles eksemplārs ar mazajiem, miniatūrīgiem čiekuriņiem, te aug varena Korejas apse un citas retas introducētas koku un krūmu sugas.

Jau 1977. gadā īpaši aizsargājamais dabas objekts – mežu masīvs Kalnamuižas sils – tika pārveidots par Tērvetes meža ainavu parku ar platību 1350 ha. Kā aizsargājamu dabas teritoriju to dabas parku kategorijā 1999. gadā apstiprināja Latvijas Republikas Ministru kabineta pieņemtie noteikumi. Mūsdienās tas atrodas valsts akciju sabiedrības "Latvijas meži" pārziņā. Parka labiekārtotā daļa ir ap 400 ha.

Nu bet Kaupēns? Arī viņš nav gluži aizmirsts. Vienu Tērvetes meža ainavu parka ieleju sauc par Kaupēna gravu...

Bet lielo ieleju meža vidū, kurai pāri iet Jelgavas šoseja, sauc par Melnā kroga leju, lai gan no paša kroga vairs nav ne ziņas, ne miņas. Kā stāsta, senos laikos tur bijis krogs, kurā gan vairāk pulcējušies laupītāji, ne godīgi ceļa braucēji. Tāpēc barons esot licis šo krogu nojaukt. Vairs neviens nezina parādīt vietu, kur šis krogs atradies.

No Zentas Mauriņas esejas

"Dziesminiece klusā, dziļi lēnā..."

Septembrī 1932. gadā kādā miglaini aizplīvurotā dienā es kopā ar savrupīgo meklētāju Zinaīdu Lazdu aizbraucu uz Sprīdīšiem pie dziesminieces klusās, dziļi lēnās, kā Annu Brigaderi nosaucis viņas biogrāfs Pēteris Ērmanis, lielākais iejutējs mūsu literatūrā. Rīgā reizumis šķita, ka Annai Brigaderei ir sveša mūsdienu sabiedrība, teātri, dažāda veida sanāksmes ar savu bezdvēselību un lēto smīnu, ar savu uzbāzīgo reklāmu un skaļo neīstumu, bet Tērvetes krastos viņa dzīvoja saskanīgā tuvībā ar bērnības atmiņām, ar dabu, te viņa iederējās kā upe, koks un pilskalns. Simbolisks jau pašu māju nosaukums – Sprīdīši! Tiešām, tā īsta Sprīdīša mītne: tik mazs un glīts, un gaišs tur ir viss. Mazā, zaļā verandiņa ar baltiem priekšskariem šķiet pārbīdāma kā kulise. Pati māja, bijušās dzirnavas, celta no lieliem, apaļiem akmeņiem, lāgā neder dzejniecei: arī vasarā mūra sienas izdveš aukstumu. Bet dzejniece gar visām sienām likusi augt maigām, gaiši violetām un baltziedainām ipomeju vītņēm, un tā, divkāršā egļu vainagā ietverti, zaļajā apkārtnē zaļo

*Sprīdīši. Rāmā rudens saulē mēs staigājām rožu dārzā. Nekur citur uz laukiem neesmu redzējusi tik krāšņas rozes. Dziesminiece garām-
ejot tās apmīļo acīm. "Šī ir Ofēlija," viņa saka, "un šī te Gloire de
Hollande, bet viņai līdzās – ķēniņiene Auguste," un čukstošā balsī
viņa skaita, pār dobi pārlietusies:*

*Bet atnāk pusdienas vēl lēni zaigas,
Un manas rozes rubīnapstarotā
Kā karalienes saules segā rotā.
Lai dzied ar mākoņviļņiem dzērvju klaigas!
Un, kad es vakarā tās glāzē lieku,
Pār galdu bārstās visas debess krāsas:
"Mēs esam še, tev klusas, mīlas māsas, –
Tev tavā vientulībā starot prieku!"*

*Kā laukā, tā iekšā visur pārsvarā rakstnieces iemīļotās krāsas:
dzeltāns, violets un Rozentāla pīlādžogu sarkanais. Sprīdīšu iekārta
vienkārša, guļamistabā, kas reizē der arī par rakstāmistabu, balti la-
koti krēsli un galdiņi; dziesminiece nepazīst tieksmi pēc luksusa, bet
katra lieta istabā, katrs stāds un katra taciņa stāsta par rūpīgi gā-
dīgu roku. Dārzā, verandā un gandrīz visās istabās dzird Tērveti
čalojam:*

*Vai tās ir vēja šūpas,
Kas kokus maigi glauž,
Vai neredzamas lūpas
Man noslēpumu pauž?
Šeit stāvējušas pilis
Un atskanējis vārds,
Šeit senču gars ir silis
Un gudrs padoms krāts.*

*Saules mirdzināti Tērvetes sīkvilnīši lokās cauri akmeņiem.
Saules tilts ved pāri Sprīdīšu meža parkā. Neparastā drau-
dzībā tur ar eglēm un priedēm kopā aug lazdas. Veselas lazdu alejas.
Bet dziesminiece skumst, ka bērzi šeit nesakņojas: vienīgi dārzā
aug trīs brāļi. Daudzi jaunstādīti kociņi, visa māja liecina, ka pūļu
nav žēlots, lai skaistinātu Sprīdīšus.*

Aiz parka paceļas teiksmainais Tērvetes pilskalns, viens no

skaistākiem Latvijā. Anna Brigadere te dzīvo tuvos kaimiņos ar Viestura garu:

*Šeit savu spēku ostā
Reiz pēd'jais virsaitis,
Kā iedzīts nāves sprostā,
Ir degli satvēris.*

Jā, par Viesturi viņa rakstīšot traģēdiju, galvā jau viss sakārtots. "Reizēm Viesturi jūtu tuvu kā brāli," viņa saka, mūs vedot uz pilskalnu. "Viesturis bija vīrs, kas vienmēr bija priecīgs iet cīņā," – un viņa runā it kā pati ar sevi, turpinādama savu domu gaitu: "Zemgalei uzbrūk ienaidnieks, viņš steidzas pretī. Nocērt mežus, aizsprosto ceļus, sagaida laupītājus pie Misas... Tik skaidri redzu šo vīru,

*Kas ienaidniekus trieca
Pie velniem pazemē,
Kaut nāvei galvu lieca,
Bet padoties vien nē."*

Ja arī no zinātniskiem rakstiem nezinātu, ka latvju pilskalni mākslīgi radīti, ja arī nepazītu teiku, ka te zeme cepurēm sanesta, tad, vērojot Tērvetes pilskalnu – "Cukurkalnu", kā tauta to augstā vaļņa dēļ sauc, rastos šī doma: tik dekoratīvi patvaļīgi šī mīksti zaļā piramīda paceļas Tērvetes krastos. Un drusku tālāk uzkalniņā – vācu bruņinieku pilsdrupas, un vēl drusku tālāk – Sarkanā Krusta celtā grandiozā sanatorija, kas vakaros apkārtējā tumsā mirdz elektriskās ugunīs kā milzīgs okeāna tvaikonis melnajā jūrā. Bet tur ielejā mājā Sprīdītis, Latvijas sirmās, varonīgās pagātnes, drūmās vēstures un gaismas solītājas tagadnes ietverts, mežu šalku, upes čaloņu ieaijāts, – Annas Brigaderes dzejas simbols.

CIK ZILOKALNU IR LATVIJĀ? Zilaiskalns, Ziliekalni... Šie nosaukumi cilvēku uztverē vienmēr saistās ar kaut ko noslēpumainu, senatnīgu, romantisku. Liekas, ka tiem jābūt pamatīgi lieliem un augstiem kalniem, kuru galotnes rotā baltu sniegu un zilganu ledu cepures, īstenībā reljefa formas ar šādu nosaukumu visbiežāk ir paslēpušās meža zaļumā.

Cik pavisam Latvijā ir Zilokalnu? Noteikti vairāk, nekā pirmajā brīdī varam iedomāties.

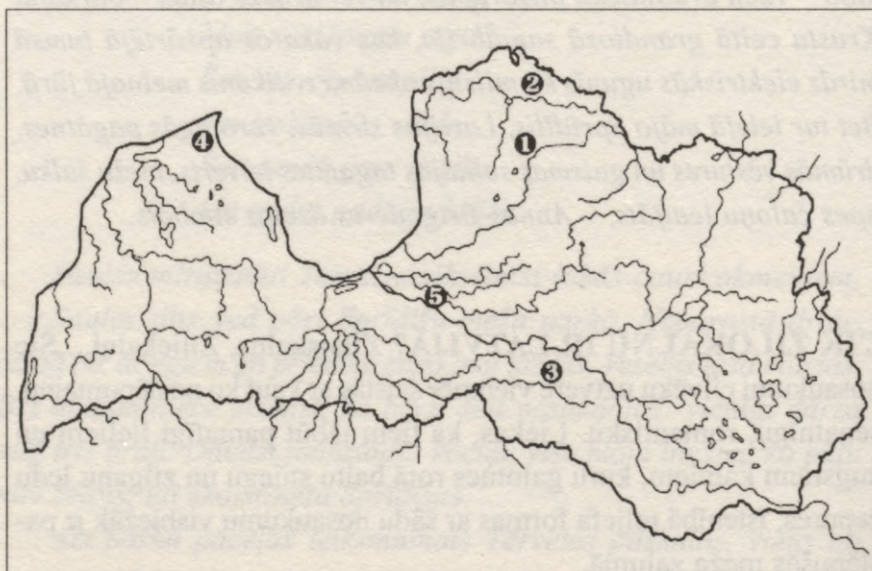
Vispopulārākais ir Vidzemes Zilaiskalns Valmieras rajona Kočēnu pagastā, apmēram 12 km rietumos no Valmieras, Valmieras–Dikļu ceļa kreisajā pusē. Tas ir augstākais punkts Vidzemes ziemeļrietumu daļā un paceļas 126,7 m virs jūras līmeņa. Tā relatīvais augstums ir 66,6 m. Apaudzis ar mežu. Sena kulta vieta, ar kuru saistās daudzi nostāsti. Zilaiskalns bijis izsenis pazīstama ļaužu pulcēšanās vieta tautas svētkos. Te bijusi Svētā birzs, Svētais avots, ar kura ūdeni dziedinātas dažādas kaites. 18. gs. baznīcu vizitācijas protokoli vēsta, ka kristīgajai ticībai nebijis izdevies noniecināt Zilākalna autoritāti. Ļaudis arī šajā laikā slepus izmantoja kalnu kā baznīcas neiesvētītu kapsētu, kurā, riskējot maksāt sodu, guldīja mirušos.

Ziemeļu kara laikā kalnā gribēja nostiprināties zviedru valdnieks Kārlis XII. Tas viņam neizdevās. 1332. gadā Vidzemē sirojis lietuviešu kņazs Ģedimins. Zilākalna apkārtnes purvos un slīkšņās viņš nomaldījies. Aukstuma, bada un slapjuma mocīts, lietuviešu kņazs beidzot nokļuvis Zilākalnā, no kura tālāk sasniedzis savu karaspēku. Pieminot Ģedimina izglābšanos, kalnā uzcēla piemiņas stabu ar vārdu un gadskaitli. Šis piemineklis pastāvējis līdz 18. gadsimtam.

Kā cēlies kalna vārds? Austrumu un dienvidu pusē kalns lēzeni saplūst ar apkārtni, bet ziemeļos tas krasi izdalās no apkārtējā

Ziliekalni:

- 1 – Vidzemes;
- 2 – Naukšēnu;
- 3 – Piksteres;
- 4 – Slīteres;
- 5 – Ogres

līdzenuma un ir tālu saredzams. Braucot uz Zilokalnu no Dikļu un Jaunburtnieku puses, pāri Lielajam purvam tālumā kalns izskatās kā zilā dūmakā tīts. Tā arī radies tā vārds. 1958. g. Lielajā purvā uzsāka kūdras ieguvī, un to darīja kūdras fabrika "Zilaiskalns". Kalna piekāvē netālu no purva izauga kūdras ieguvēju dzīvesvieta – strādnieku ciemats Zilaiskalns. Mūsdienās Zilaiskalns ir ieguvis ciema statusu un tam apkārt izveidots Zilākalna pagasts.

Valmieras rajons var lepoties ar vēl vienu Zilokalnu. Tas ir sens pilskalns Rūjas upes kreisajā krastā Naukšēnu parkā. Kalnam ir divi nosaukumi, un pašreizējā arheoloģijas pieminēkļu sarakstā to sauc par Naukšēnu Kabeli. Senākā literatūrā minēts Zilākalna vārds.

Aizkraukles rajona Sunākstes pagastā uz Sēlijas paugurainā fona kā vientuļa sala lauka vidū paceļas kokiem apaugušais Piksteres Zilaiskalns. Lūk, ko par šo pilskalnu stāsta sena teika.

Šajā novadā senos laikos valdījis bagāts un ļoti iedomīgs kungs, kas vēlējies atstāt pēc sevis kādu neparastu nemirstības zīmi. Pēc ilgas domāšanas arī izdomājis. Sasaucis savus ļaudis un teicis: kad nomiršu, guldiet mani zelta zārkā, zārku nolieciet klajā laukā un ar cepurēm vien sanesiet virs mana kapa lielu kalnu. Šo kalnu sauciet manā vārdā. Kad kungs nomiris, ļaudis viņa vēlēšanos izpildījuši un ar cepurēm sanesuši uz kunga kapa milzīgu kalnu, lai kungs nemūžam neceltos augšā. Rītos virs kalna mēdzot būt zila migliņa, tādēļ kalnu nosaukuši par Zilo kalnu, bet bargā kunga vārds sen izgaiss no ļaužu atmiņas.

Aizņemtas platības ziņā lielākie ir Slīteres Ziliekalni, kas kā stāva nogāze Kurzemes pussalas ziemeļu daļā norobežo Piejūras zemienes smilšaino Irves līdzenumu no Ziemeļkursas augstienes Dundagas pacēluma. Slīteres Ziliekalni stiepjas apmēram 20 km garumā Talsu rajona Dundagas pagastā. Būtībā tie ir senā Baltijas ledus ezera stāvkrasts. Kraujas augšējās malas absolūtais augstums ir 82,5 m virs jūras līmeņa, relatīvais augstums – līdz 42,5 m. Stāvo, mežiem klāto nogāzi saposmo dziļas sāngravas. Skatoties no jūras puses, Slīteres Ziliekalni paceļas pie apvāršņa kā zilganā dūmakā tīts valnis. Tā arī radies nosaukums.

Ziliekalni ir arī Ogrē. Tā ir Ogres Kangaru daļa uz rietumiem no Ogres upes. Par tiem arī saglabājusies teika, kas stāsta, ka senos laikos tur smēķējis kāds milzis. No viņa pīpes dūmiem ap kalnu

Latviešu
tautas
teika

vienmēr bijusi zilgana migla, kuras dēļ kalns iztālēm izskatoties zils un tāpēc nosaukts par Zilokalnu.

Senos rakstos Zilaiskalns minēts Rīgas rajona Turaidas pagastā. Zilaiskalns minēts arī kā senkapi Rēzeknes rajona Kaunatas pagastā. Savs Zilaiskalns bijis Dobeles rajonam, taču tas ir noraksts, iegūstot granti.

DOBELES ZILAIŠKALNS. *Kādi pieci kilometri aiz Dobeles ir Zilaiskalns. Tur augšā tādi gari, gari kapi, tādas garas valnes kapa veidā. Vecāki cilvēki teica, ka tur milži guļot iekšā – tādi lieli cilvēki; senāk jau bijuši savādāki cilvēki, tādi lielāki.*

Gadi piecdesmit atpakaļ, kad brauca garām gar Zilokalnu, tad valnes vēl varēja redzēt. Tagad tur uzaugušas lielas priedes. No vienas malas tagad kalnu norok, tur grants, to ved ceļiem.

(Pierakstīta 1964. gadā)

Latviešu
tautas
teika

ZILAIŠKALNS PIE OGRES. *Ogrē atrodas neliels kalniņš, kur agrāk kāds Milzis gājis smēķēt. No viņa pīpes dūmiem ap kalnu vienmēr bijusi zila migla. Tā nav nogājusi arī tagad, un no šīs zilās miglas kalns dabūjis savu nosaukumu – Zilaiskalns.*

KUR ATRODAS LATVIJAS "JUMTS"? Latvijā ir daudz fiz-
ģeogrāfisko objektu, kurus tautā sauc par kalniem. Ja summējam visas reljefa formas, kuru nosaukumu otrajā daļā ir vārds kalns, Latvija var likties par īstu kalnu zemi, protams, tikai latviešu izpratnē. Ģeogrāfiskajā izpratnē ar kalnu saprot zemes virsas daļu, kas paceļas vismaz 200 m pār apkārtni. Ja pieturamies pie šāda skaidrojuma, tad Latvijā kalnu vispār nav. Vislielākais relatīvais augstums Latvijā ir atzīmēts Dzerkaļu kalnam Latgales augstienē, bet arī tas nesasniedz pat pusi no kalnam izvirzījumiem kritērijiem un paceļas tikai nieka 89,2 m pār apkārtni. Būtībā visi mūsu reljefa paaugstinājumi ir jāierindo citā kategorijā, proti, tie ir pauguri. Neraugoties uz to, latvieši savus paugurus turpina lepni dēvēt par kalniem. Papētīsim, ko saucam par kalnu. Pirmkārt, tie ir lielākie,

augstākie Latvijas reljefa pacēlumi, virsmas visaugstākās virsotnes, kuru absolūtais augstums sasniedz un pārsniedz 260 m virs jūras līmeņa (vjl.). Šie kalni veido Latvijas virsmas visaugstāko hipsometrisko līmeni, kurš aizņem tikai 0,04% no Latvijas teritorijas.

Latvijā par kalnu sauc arī krietni pieticīgākus reljefa pacēlumus, kas tomēr izdalās no apkārtnes. Un tie ir ļoti raksturīgs elements Latvijas ainavā. Piemēram, Zobola ezeru Vecpiebalgā no visām pusēm ieskauj 10–15 m augsti pauguri: Kurmu kalns, Mālnkalns, Staņaudu kalns, Ozilkalns, Cīpas kalniņš u.c. Līdzenumos par kalnu mēdz dēvēt pavisam niecīgu reljefa paaugstinājumu. Tā Babītes ezera krastā kādu lauku sauc par Sīpolkalnu, jo šeit labi aug sīpoli. Par kalniem sauc arī upju ieleju krastus, ezeru krastus un Baltijas senkrasta kraujas saposmos posmus. Piemēram, plaši pazīstamais Gleznatāju vai Paradīzes kalns Siguldā ir Gaujas senlejas krasts. Bet atgriezīsimies pie iepriekš teiktā un pasekosim, kur atrodas visaugstākās vietas Latvijā.

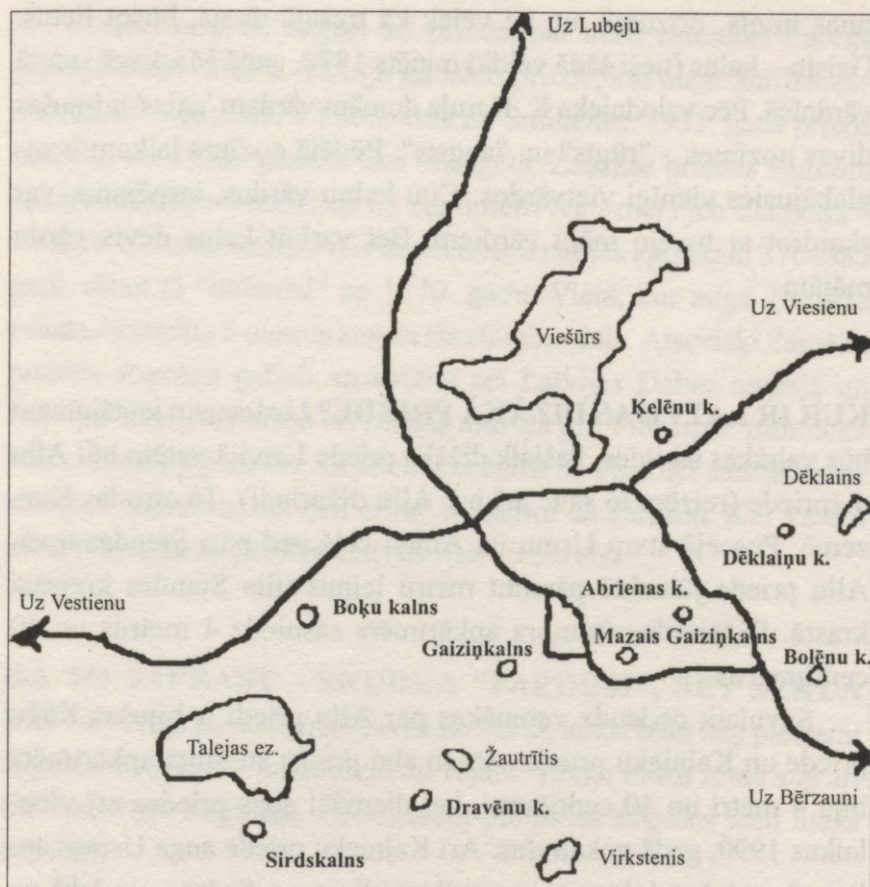
Divpadsmit augstākie Latvijas virsas punkti

Nr. p.k.	Nosaukums	Augstiene	Administratīvais rajons un pagasts	Absolūtais augstums, m vjl.	Relatīvais augstums, m
1	Gaiziņkalns	Vidzemes augst.	Madonas raj. Bērzaunes pag.	311,6	61,6
2	Sirdskalns	Vidzemes augst.	Madonas raj. Bērzaunes pag.	296,8	60,4
3	Lielais Liepukalns	Latgales augst.	Rēzeknes raj. Kaunatas pag.	289,3	86,0
4	Abrienas kalns	Vidzemes augst.	Madonas raj. Bērzaunes pag.	278,3	38,0
5	Dzerkaļu kalns	Latgales augst.	Rēzeknes raj. Kaunatas pag.	286,3	89,2
6	Nesaules kalns	Vidzemes augst.	Madonas raj. Aronas pag.	284,2	44,0
7	Mazais Gaiziņkalns	Vidzemes augst.	Madonas raj. Bērzaunes pag.	283,6	35,0
8	Ķelēnu kalns	Vidzemes augst.	Madonas raj. Aronas pag.	283,4	61,2

9	Dravēnu kalns	Vidzemes augst.	Madonas raj. Vestienas pag.	282,7	46,3
10	Bolēnu kalns	Vidzemes augst.	Madonas raj. Bērzaunes pag.	282,5	39,0
11	Boķu kalns	Vidzemes augst.	Madonas raj. Vestienas pag.	276,8	37,0
12	Dēklaiņu kalns	Vidzemes augst.	Madonas raj. Bērzaunes pag.	275,8	32,0

Pēc tabulas redzams, ka 10 no Latvijas visaugstākajiem kalniem atrodas Madonas rajonā, pie tam to atrašanās vieta koncentrējas samērā nelielā teritorijā – Vidzemes augstienes Vestienas paugurainē. Centrā ir Gaiziņkalns, no kura uz visām debess pusēm samērā nelielā teritorijā, kuru nosacīti norobežo četri ezeri, mājvietu raduši citi "kalnu milži". Šie ezeri ir teikām apvītais, nosaukumiem pārbagātais Viešūrs jeb Kaķīša ezers ziemeļos, Talejas ezers dienvidrietumos, Virkstenis dienvidos (šis 7 ha lielais ezers ir radies tikai 20. gs. sākumā, izdegot kādam kūdras purvam. Tajā esot ļoti "mīksts" ūdens, kurā sievietes mīlot mazgāt matus) un Dēklainis ziemeļaustrumos.

Tuvākie Gaiziņkalna kaimiņi ir mazais Gaiziņkalns aptuveni 1 km uz austrumiem un Dravēnu kalns dienvidos. Pēdējo no Gaiziņkalna šķir mazais, strauji aizaugošais Žautriša ezers. Mazliet tālāk ziemeļaustrumu virzienā atrodas Abrienas kalns. Pārējie lielkalni līdzīgi modriem sargkareivjiem apņem Gaiziņu aptuveni 2 km attālumā. Tie ir Sirdskalns dienvidrietumos un no tā pilnīgi pretējā virzienā – Viešūra ezera Kalnamūžu līča krastā – paceļas Ķelēnu kalns, ko reizēm sauc arī par Viešūrkalnu. Rietumos Gaiziņa priekšpostenis ir Boķu kalns, kuru vietējie iedzīvotāji sauc par Čauškalnu. Austrumos Gaiziņu sargā Bolēnu kalns. Kalnā ir Bolēnu mājas, bet tā austrumu nogāzē iztek teiksmainais Bolēnu Veselības avots, kas savā ziņā arī ir rekordists, jo hipsometriski esot visaugstākais no apzinātajiem Latvijas avotiem. Tā izteka atrodas 262 m virs jūras līmeņa. Bolēnu avots noteikti ir plašāk pazīstams nekā Bolēnu kalns. Par to, ka avotu vēl "lieto", liecina J. Jutāna 1992. gadā izdāritais pieraksts: *"Avota tuvumā apkārtnē sakopta, uz to no gravas ved kāpnes. Viss krūms pie avotiņa nokārts ar lupatiņām, lakatiņiem,*

Vidzemes augstienē
atrodas gandrīz visi
Latvijas augstākie
kalni (kartoshēmā
nav parādīts
Nesaules kalns)

prievītēm, dzīpariem, matu sprādzēm u.c. Uz zariem saspraustas naudas zīmes, parasti lati, bet ir arī Krievijas un Ukrainas nauda."

No iepriekš teiktā, kā arī apskatot Latvijas augstāko kalnu izvietojuma kartoshēmu, var droši secināt, ka Latvijas augstākā daļa, ko varētu dēvēt par Latvijas jumtu, ir Vidzemes augstienes Vestienas pauguraine. Administratīvi šī teritorija ir Madonas rajona Bērzaunes, Aronas un Vestienas pagasti. Tikai viens lielpaugurs, atrazdamies gan arī Aronas pagastā, ir krietni attālinājies no pārējiem. Tas ir lielam maizes klaipam līdzīgais Nesaules kalns, kurš novietojies "mierīgākos" apstākļos – ieplaku gultā 13 km ziemeļaustrumos no Viešūra ezera. No Nesaules kalna piekājes rietumu virzienā aiztek Ogrīte, bet kalna rietumu un ziemeļu sānus apliec cita, pilnīgi pretējā virzienā tekoša upīte. Tā ir Kujas pieteka Urdava.

Kā radušies Latvijas augstāko kalnu vārdi? Pēc vietējā novadpētnieka Jāņa Krūmiņa domām Gaiziņš, Gaiziņkalns esot "gaiszinis", jo tas tiek uzskatīts par gaidāmā laika pareģoni. Ja kalns

tinās miglā, drīzumā, un ne vēlāk kā trešajā dienā, būšot lietus. Gaisiņ – kalns (tieši šādā veidā) minēts 1872. gadā Maskavā izdotā vārdnīcā. Pēc valodnieka K. Karuļa domām vārdam 'gaizs' ir bijušas divas nozīmes – "rūgts" un "augsts". Pēdējā nozīme laikam ir saglabājusies vienīgi vietvārdos. Citu kalnu vārdus, iespējams, var skaidrot ar tuvējo māju vārdiem. Bet varbūt kalns devis vārdu mājām.

KUR IR LATVIJAS DIŽĀKĀ PRIEDE? Uzdotajam jautājumam būs vairākas atbildes. Pašlaik dižākā priede Latvijā varētu būt Allu dižpriede (reizēm to sauc arī par Aļļu dižpriedi). Tā atrodas Kurzemē. Pusceļā starp Usmu un Ameli ceļš ved pāri Stendes upei. Allu priede jāmeklē pārsimt metru leņpus tilta Stendes kreisajā krastā. Dižpriedes stumbra apkārtmērs sasniedz 4 metrus un 40 centimetrus.

Savulaik nedaudz varenākas par Allu priedi ir bijušas Kaģu priede un Kalnieku priede. Arī šo abu priežu stumbra apkārtmērs bija 4 metri un 40 centimetri, bet diemžēl abas priedes arī vienlaikus 1990. gadā nokaltušas. Arī Kalnieku priede auga Usmas apkaimē – dažus kilometrus uz dienvidiem no Spāres, pa labi no Rendas ceļa. Savukārt Kaģu priede auga dažus kilometrus uz dienvidiem no Smiltenes.

Smiltenes pusē augusi arī priede, par kuru varenāka Latvijā joprojām nav atrasta. Tā bija Zauskas priede, kas auga Smiltenes–Valmieras ceļa malā, 5 kilometrus no Smiltenes. 1951. gadā priede nokalta, un 1958. gadā tā tika nozāģēta. Zauskas priedes stumbra apkārtmērs bija 4 metri un 63 centimetri (caurmērs jeb diametrs – 1 metrs 46 centimetri). Priedes vecums izrādījās apmēram 370–385 gadi, tātad tā "dzimusi" ap 1570. gadu. Vietā, kur auga Zauskas priede, uzstādīta 5 metrus augsta tās stumbra daļa. Atsevišķi Zauskas priedes stumbra gabali apskatāmi arī Latvijas Dabas muzejā un Latvijas Etnogrāfiskajā brīvdabas muzejā pie Vidzemes zemnieka sētas. Tomēr jāpiebilst, ka priedes dižums ne vienmēr saistās ar tās stumbra resnumu, bet gan arī ar slaidumu un garumu. Kur varētu meklēt slaidākās priedes Latvijā, par to citreiz.

KĀ TO SAPRAST – SKUDRA "PAĒDUSI", BET SĒKLA DZĪVA? Augi parasti paceļ savus ziedus tā, lai tie būtu labi pieejami apputeksnētājiem – kukaiņiem un vējam. Tomēr mūsu zemē aug arī tik "kautrīgi" augi, kas ziedus slēpj pie pašas augsnes zem meža nobirām.

Patumšās vietās zem eglēm un lapu kokiem, kur ir diezgan auglīga augsne, starp citiem meža zemsegas augiem var ieraudzīt tumšzaļu spīdīgu lapu klājienu. Tās ir parastās kumeljpēdas lapas, kuru īpatnējo formu botāniķi sauc par nierveida. Arī latviskajā nosaukumā – kumeljpēda – ietverts šī auga lapas veids. Tā kā kumeljpēda zaļo arī ziemā zem sniega, to varam atrast jau agrā pavasarī, tikko sniegs nokūsis, līdz pat nākamās ziemas sniegam. Redzamas gan tikai auga lapas. Lai ieraudzītu ziedus, uzmanīgi jānovāc vecās koku lapas, kas sedz augsni. Tad kļūst redzami ložņājoši, zaraini sakneņi ar īsiem jaunajiem dzinumiem, kuru galos divu lapu žāklēs atrodas īpatnēji ziedi. Tie ir biezi, gaļīgi, bez vainaglapām. Ziedam ir tikai trīsdaļīgs kauss, kurš iekšpusē ir tumši purpursarkans, tajā ir 12 dažāda garuma putekšņlapas un pašā vidū – auglenīca.

Kādēļ šie ziedi slēpjas pie zemes? Ziedpumpurs izveidojas jau rudenī un pārziemo zem siltās veco koku lapu un sniega segas. Tas izplaukst aprīlī vai maijā, nozied, nogatavina sēklas un izkaisa tās uz augsnes. Katrai sēklai ir balts, sulīgs piedēklītis, kas ļoti garšo

Kumelpēda

skudrām. Tā kā kumelpēdas sēklas nogatavojas laikā, kad skudrām jābaro jaunā paaudze, kumelpēdas sēklas tiek iznēsātas pa visu mežu. Skudras nograuž tikai sēklas saldo piedevu, pašu sēklu nesabojājot. Tātad labums ir abpusējs – skudras ir panaškējušās un par to izplatījušas auga sēklas. Tāpēc kumelpēdai nemaz nav vajadzības nopūlēties un pacelt ziedus augstāk virs zemes. Arī apputeksnēšanu veic sīki kukaiņi, kas ložņā pa zemi.

Kumelpēdu sauc arī par piparlapu, cūku piparu vai zemes piparu, jo tās lapās ir īpatnēji smaržojošas, sīvas vielas. Tomēr piparu vietā kumelpēda lietojama nav, jo viss augs ir indīgs. Taču ārstniecībā tā lietota gan Senajā Grieķijā, gan Senajā Romā, gan Ķīnā. Par to ir rakstījis Avicenna "Medicīnas kanonā".

KAS TIE TĀDI – RAGANU APLI? Par raganu apliem (sadzīvē – arī par raganu riņķiem) sauc veidojumus, kuros sēņu auglķermeņi aug aplu veidā. Tie rodas, kādā vietā labvēlīgos apstākļos izdīgstot sēnes sporai un no tās radiāli uz visām pusēm izaugot sēņotnei, kas

ar laiku sāk veidot augļķermeņus. Veidojumi pa lielākai daļai ir regulāri apli, dažreiz arī neregulāri vai pārtraukti. Vislabākās attīstības iespējas apliem ir atklātās vietās – pļavās, stepēs. Tāpēc raganu apli plaši sastopami gan Eiropas, gan citu kontinentu zālajos. Šādos apļos var būt ļoti daudz augļķermeņu. Literatūrā minēts sarkstošās dižsardzenes aplis, kurā saskaitīts ap 400 augļķermeņu. Vairums šo sēņu neietekmē apkārt augošo augu veģetāciju. Tas visā pilnībā attiecas uz mežu sēnēm, bet daļēji arī uz atklāto vietu – dažādu zālāju sēnēm. Taču ir arī tādas raganu apļu sēnes, kuru veidoto apļu abās pusēs novēro spēcīgu augu augšanu: augi te ir tumšāki, pat zilzaļi, ar spēcīgu augumu. Pētījumi ar pļavu vīteni parādījuši, ka šī sēne atbrīvo slāpekli, kas rodas, noārdoties augu atliekām, kā arī noārdoties atmirstošajai sēņotnei. Taču sēņotne, intensīvi augot un veidojot augļķermeņus, izmanto augsnē esošās barības vielas un ūdeni. Visu šo procesu rezultātā bieži vien pēc sākotnējās veģetācijas attīstības stimulācijas seko pilnīga augu iznīkšana. Rodas 10–100 cm plata nekrotiskā (atmiršanas) josla, kurā atmirst visi augi, lai gan abpus šai joslai redzama veģetācijas stimulācija. Nekrotiskā josla norāda uz ūdens trūkumu, jo augļķermeņu veidošanās vietās sēņotne ir tik blīva un tik intensīvi uzņem ūdeni, ka lietus ūdens pie augu saknēm vairs nenonāk un tie nokalst. Nekrotiskajā joslā novēro vēl arī pazeminātu augsnes skābumu, te samazinās (par 90–50 %) augsnes baktēriju, kā arī aktinomicēšu un augsnes mikroskopisko sēņu daudzums. Šādas nekrotiskās joslas veidojas milzu baltmietenes, auzenes, pļavu vītenes, uzpūstās saknes un vairoga sārtlapītes raganu apļos.

Senatnē šādas parādības bija neizprotamas. Tāpēc ar raganu riņķiem daudzām tautām saistījušies dažādi ticējumi un leģendas. Domāja, ka vietās, kur zāle iznīkusi, dejujušas raganas vai meža gari. No tā veidoti raganu apļu nosaukumi arī citās valodās, piemēram, vācu valodā *Hexenringe* vai *Elfenringe*, angļu valodā *fairy rings* vai *fairy circles* u.c. Raganu apļu veidošanos saistīja arī ar nelabā darbību vai zibens spērienu. Holandē bija ticējums, ka šajās vietās velns pa nakti kūlis sviestu un govis, ēdot aplī zāli, dos sliktu pienu. Skaidrs, ka senatnē cilvēki no raganu apliem pat baidījās. Zviedrijā, piemēram, ticēja, ka raganu apļa zāli ar saviem zābaciņiem nobradājuši ļauni gari – pundurīši. Bērni nedrīkstējuši šiem apliem

tuvoities, lai nenaslimtu. Austrijā domāja, ka pāri zemei lidojis uguns pūķis Albērs un ar savu asti pieskāries zālei, to apdedzinādam. Ir nostāsti, ka zem raganu apliem apraktas bagātības, kuras gan varot izrakt, tikai veicot īpašus burvestību rituālus.

Mūsu dienās ir cilvēki, kuri domā, ka raganu aplu parādīšanās ir saistīta ar kādu zemes enerģiju, velna āderi vai, būsim gluži mūsdienīgi, ar NLO darbību! Tā, piemēram, "Neatkarīgā Rīta Avīze" 1997. gadā publicēja rakstu "Mistika Strautu pagalmā". Rakstā teikts: "Valkas rajona Brantu pagasta Strautu māju pagalmu apciemojuši neizskaidrojami dabas spēki dīvaina apla izskatā." Bet nobeigumā secināts: "Tiek pieļauta doma, ka Strautos savdabīgi izpaužas zemes enerģijas spēks, tomēr pietiek piekritēju arī prātojumam par velna āderi vai raganu loku." Drīz vien mikoloģe Inita Avota šajā pašā avīzē "mistiku" izskaidroja. Minētajās Strautu mājās raganu aplis sasniedzis 1,5 m diametru un saimniece zinājusi stāstīt, ka sēne tur aug jau 4–5 gadus. Spriežot pēc apraksta un fotogrāfijas, jādoma, ka tā ir milzu baltmietenē (*Leucopaxillus giganteus*).

1995. gada oktobrī raganu apli bija izauguši Ķeguma lauku teritorijā Daugavas kreisajā krastā pie Valdkrastu mājām bērzu un kārkļu krūmājā. Te divās vietās auga 6 raganu apli: vienā vietā trīs un otrā arī trīs. Pirmajā vietā lielākajam aplim bija 3,5 m diametrs

Plavas vīteņu
veidotais raganu
aplis

un tajā auga apmēram 90 augļķermeņu. Otrajā vietā lielākā apļa diametrs bija 6 m. Šos apļus veidoja vijolišu pūkaine (*Tricholoma irinurri*).

Raganu apļus var veidot visdažādākās sēnes. Pa lielākai daļai tās ir saprofitiskas sēnes, bet dažkārt var būt arī mikorizas veidotājas: bekas, tīmeklenes, pienaines, bērslapes, pūkaines, pat zaļā mušmire. Sarakstu var vēl papildināt ar tādām sēnēm kā sarkanā mušmire, auzene, ieritinātā kudonija, priežu sviestbeka, parastais vilnītis, kailā mietene, parastā gailene. Dažas sēņu sugas apļus veido tikai atsevišķos gadījumos, dažas bieži, bet vēl dažām šis augšanas veids tik raksturīgs, ka atspoguļojas pat sēņu tautas un zinātniskajos nosaukumos. Tāda, piemēram, ir jau pieminētā vijolišu pūkaine (*Tricholoma irinum*), kuras agrākais sinonīms ir *Tricholoma cyclophilum* – t.i., apļus mīlošā pūkaine. Savukārt latviešu valodā Lepista ģints sēnes ieguvušas aploceņu nosaukumu, jo tās bieži veido šos apļus.

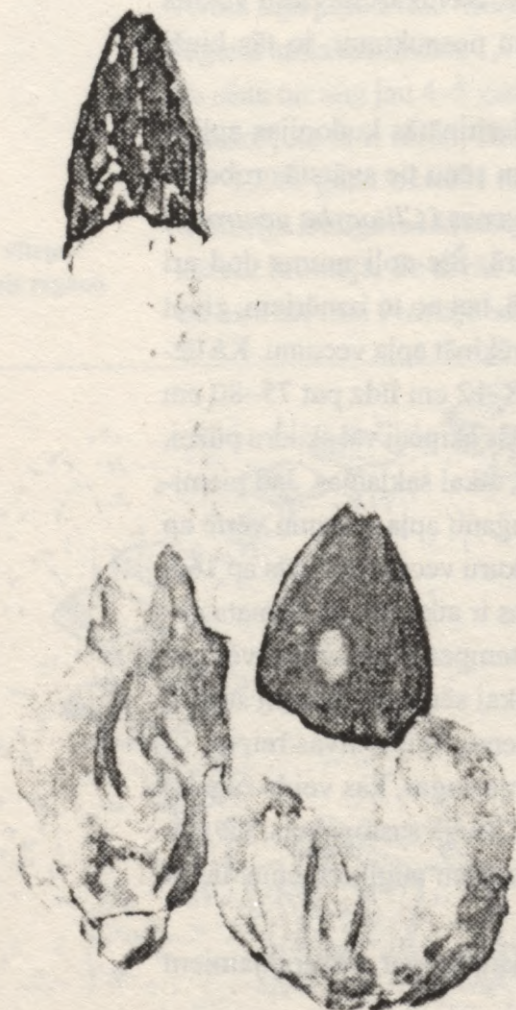
Aplu lielums var būt ļoti dažāds. Ieritinātās kudonijas apli ir ap 50 cm un vairāk diametrā. Vairumam sēņu tie svārstās robežās no 1 līdz 6 m, bet Francijā milzu piltuvenes (*Clitocybe geotropa*) raganu aplis sasniedzis 300 m diametrā. Šie apli mums dod arī priekšstatu par sēņotnes lielumu augsnē, bet no to izmēriem, zinot sēņotnes vidējo pieaugumu gadā, var aprēķināt apļa vecumu. Kā liecina novērojumi, sēņotne gadā pieaug 8–12 cm līdz pat 75–80 cm (milzu baltmietenei). Ja sēņotnei ceļā gadās akmeņi vai skudru pūžņi, tad aplī veidojas pārtraukums, kas vēlāk atkal sakļaujas. Jau pieminētā Francijā atrastā milzu piltuvenes raganu apļa vecumu vērtē ap 700 gadu. Pasaulē atzīmēti raganu apli, kuru vecums vērtēts ap 160, 220, 400–650 gadu. Sēņotnes pieaugums ir atkarīgs no klimata apstākļiem – galvenokārt no mitruma un temperatūras. Nelabvēlīgos apstākļos pieauguma nav. Saglabājas tikai sēņotne. Dažām sugām atzīmēts, ka viens aplis gadā augļķermeņus veido divas reizes.

Eiropā zināmas vairāk nekā 100 sēņu sugas, kas veido raganu apļus. Visas šajā rakstā minētās sēnes Latvijā sastopamas, un nav jābaidās raganu apļus veidojošo ēdamo sēņu augļķermeņus lietot pārtikā.

Lieli un veci raganu apli būtu uzskatāmi par aizsargājamiem dabas objektiem un saudzējami.

KAS IR ZEMESTAUKI? Ejot pa mežu, dažkārt varam sajust maitas smaku. Tādā reizē nevajag domāt sliktāko – proti, ka trūd un gaisu bojā kāda dzīvnieka mirstīgās atliekas. Ejot smakas virzienā (pret vēju) un uzmanīgi lūkojoties zemē, atradīsim neparastu sēni ar baltu porainu kātiņu, kas paceļas uz augšu no paplatas gļotainas maksts. Sēnes cepurīte it izliekti zvanveidīga un klāta ar olīvzaļu gļotainu masu. Šī sēne ir parastie zemestauki (*Phallus impudicus*) jeb zemesolas. Tās jaunie, vēl neatvērušies augļķermeņi ir olveidīgi, retāk lodveidīgi, balti un sākotnēji attīstās meža trūdu kārtā vai tuvu tās virskārtai, sasniedzot 3–5 cm platumu un 4–6 cm garumu. "Olu" ietver trīskārtains apvalks – tā ārējā un iekšējā daļa ir plāna, bet vidusdaļa bieza un receklaina. Pārgriežot šādu "olu"

Parastie
zemestauki

gareniski, tajā jau redzami visi pieauguša augļķermeņa aizmetņi – gan kātiņš, gan arī cepurīte. Augļķermenim tālāk attīstoties, "olas" apvalks plīst un uz augšu paceļas porains 12–30 cm garš un 2–4 cm resns balts vai dzeltenīgs nesējs (receptākuls) ar dobu vidu. Tā kā "olā" jau ir izveidojušies visi augļķermeņa elementi, augļķermeņa izaugšana notiek ļoti ātri, pat līdz 5 mm minūtē. Nesēja galotnē izveidojas 4–5 cm gara, izliekti zvanveidīga, uzpirkstenim līdzīga brūnganbalta, pelēcīga, brūngana vai bālgana cepurīte ar neregulāru izcilnējumu tīklu. Izcilnējuma padziļinājumos atrodas olīvzaļa, gļotaina gleba ar sporas veidojošajiem orgāniem – bazīdijām. Gleba sākumā ir bez nepatīkamās smakas. Tā parādās pēc

kādas stundas, pievilinot kukaiņus – galvenokārt mušas. Kukaiņi divās trīs stundās gļotas apēd un atstāj kailu, bedrainu, baltu cepurīti, bet aiziedami aiznes sev līdzī sēnes sporas.

Latvijā parastie zemestauki atrodami lapu koku un jauktos mežos ar trūdvielām bagātu irdenu augsni no jūnija līdz novembrim. Autoram gadījies redzēt šo sēni Tērvetes meža ainavu parkā vēl novembrī. Pētot sēnes izplatību Latvijā, rodas iespaids, ka tā bagātīgāk sastopama rietumu un vidusdaļā, mazāk austrumdaļā.

Sēne populāra tautas ārstniecībā, kur tā lietota dažādu slimību ārstēšanai, arī pret kakla sāpēm. Taču sevišķu popularitāti tā ieguvusi kā pretvēža līdzeklis, lai gan oficiālā medicīna nav devusi atbilstošu apstiprinājumu. Latvijas Medicīnas akadēmijā no 1990. līdz 1993. gadam veica eksperimentālus pētījumus un pierādīja, ka vislielākā ārstnieciskā efektivitāte piemīt sēnes sulai, kas ir ziedes, tinktūras un citu ārstniecības formu galvenā sastāvdaļa. Zemestauku sula, želeja, ziede un citi produkti dabūjami aptiekās.

Ēšanai derīgi tikai zemestauku jaunie auglķermeņi – "olas". Tās, iepriekš noņemot ārējo apvalku, novāra, tad sagriež šķēlītēs un cep kā kartupeļus. Var pagatavot arī salātus: jaunās "olas" labi nomazgā, kopā ar galertveidīgo vidējā apvalka slāni sagriež plānās šķēlītēs, piegriež sīpolus, pieliek sāli, piparus, aplaista ar etiķi, pielej nedaudz eļļas, visu samaisa un atstāj uz 24 stundām ievilkties. Tad arī var salātus nogaršot un ar tiem pacienāt savus viesus.

Latvijā paretam sastopama arī neparasta zemestauku forma (*Phallus impudicus* var. *togatus*), kurai zem cepurītes uz kātiņa attīstās neliels indūzijs – balts tīklains plīvurītis. Šo sēni agrākajos gados kļūdaini uzskatīja par divkāršo plīvureni (*Dictyophora duplicata*), kas Latvijā nemaz nav sastopama. Kāpu smiltājos atrodama otra zemestauku ģints suga – Hadriāna zemestauki (*Phallus hadriani*). Hadriāna zemestauku auglķermeņi ir nedaudz mazāki nekā parastajiem zemestaukiem, bet perīdija (auglķermeņa apvalks) ir iesārta, kas sevišķi labi redzams jaunajiem auglķermeņiem ("olām"). Sēne pacieš lielu siltumu. Tā spēj augt smiltīs, kur saulē temperatūra paceļas pat līdz + 54,5°C. Hadriāna zemestauki ir Latvijā reti sastopama sēņu suga, un tā ir ierakstīta Latvijas Sarkanajā grāmatā.

VAI MUŠMIREŠ JĀSASPĀRDA? Zem viena koka augusi baravika un mušmire. Mušmire teikusi: "Tūlīt nāks sēņotājs un tevi nogriezīs." Bet baravika atbildējusi: "Tevi viņš saspārdīs..."

Mušmires ir viena no biežāk sastopamajām sēņu ģintīm. Pasaulē šajā ģintī aprakstītas 100 dažādos kontinentos izplatītas sugas, no kurām Latvijā atrastas 11 sugas. Lielum lielais mušmiru vairums ir indīgas sēnes, taču dažas ir arī ēdamas. Tā, piemēram, Viduseiropā un Dienvideiropā par vislabāko ēdamo sēni uzskata karalisko mušmīri (*Amanita caesarea*). Bet mūsu mežos bieži atrodam sarkstošo mušmīri (*Amanita rubescens*), kas arī ir ēdama. Tās mīkstums, sēni pārlaužot, krāsojas sarkanīgs. Protams, lasīt ēšanai šo sēni drīkst tikai labi sēņu pazinēji. No mušmirēm pazīstamākā ir sarkanā mušmire (*Amanita muscaria*). Pie šīs sēņu ģints pieder arī mūsu indīgākās sēnes – zaļā (*Amanita phalloides*) un baltā (*Amanita virosa*) mušmire. Tās ir sēnes, kas ikvienam būtu jāpazīst, lai nesajauktu ar kādām ēdamajām sēnēm.

Lielu popularitāti ieguvusi sarkanā mušmire. Pastāv hipotēze, ka seno indiešu gatavotais dievu dzēriens *soma* ticis gatavots no sarkanās mušmires. Sarkano mušmīri Tālajos Austrumos reliģiskajās ceremonijās izmantojuši samani, lai nonāktu transā un tuvotos dieviem. Sarkanā mušmire lietota, lai sagatavotu indīgu sacepumu mušu iznīcināšanai. To apliecina sēņu nosaukums gan latviešu valodā, gan arī citās valodās: krievu – "*muhomor*", kas nozīmē to pašu, ko "mušmire", vācu "*Fliegenpilz*" un angļu "*fly agaric*", kas nozīmē "mušu sēne".

Ir ziņas, ka alņi u.c. meža dzīvnieki mušmires ēdot, lai izdzītu parazītiskos tārpus. Literatūrā ir apraksti, ka tundrā sarkano mušmīri ēd ziemeļbrīži, tad noreibst, krīt zemē, izguļas un pēc kāda laika ceļas augšā un iet tālāk...

Kādreiz Latvijas Dabas muzejā sēņu izstādē kāds izstādes apmeklētājs atsauksmju grāmatā ierakstīja priekšlikumu, ka steidzīgi jādara viss, lai pēc iespējas ātrāk mežos iznīcinātu visas indīgās sēnes...

Jāatceras, ka nekas pasaulē – arī mušmires – nav kāda cilvēka šauri personiska lieta. Visas mušmires veido mikorizu ar dažādiem meža kokiem un ir nepieciešamas, lai mežs varētu normāli augt un attīstīties. Kā rāda novērojumi, sarkanā mušmire vien veido mikorizu

ar 26 koku sugām no visdažādākajām ģintīm (egli, priedi, ozolu, lapegli u.c.). Literatūrā ir minēts, ka no sarkanās mušmires iegūtie izvilkumi ir izrādījušies noderīgi radioaktīvā starojuma izraisīto brūču ārstēšanai. Mušmiru indīgās vielas tiek pētītas, un, šķiet, nav tālu tas laiks, kad tās medicīnā lietos tāpat kā čūsku indi. Jāvērš lasītāju uzmanība uz to, ka patlaban presē dažkārt parādās bezatbildīgi ieteikumi lietot sarkano mušmiri gan dažādu slimību ārstēšanai, gan arī organisma spēcīnāšanai. Ir jāatceras, ka ne mušmiri, ne citas indīgās sēnes nedrīkst lietot bez ārstējošā ārsta ziņas.

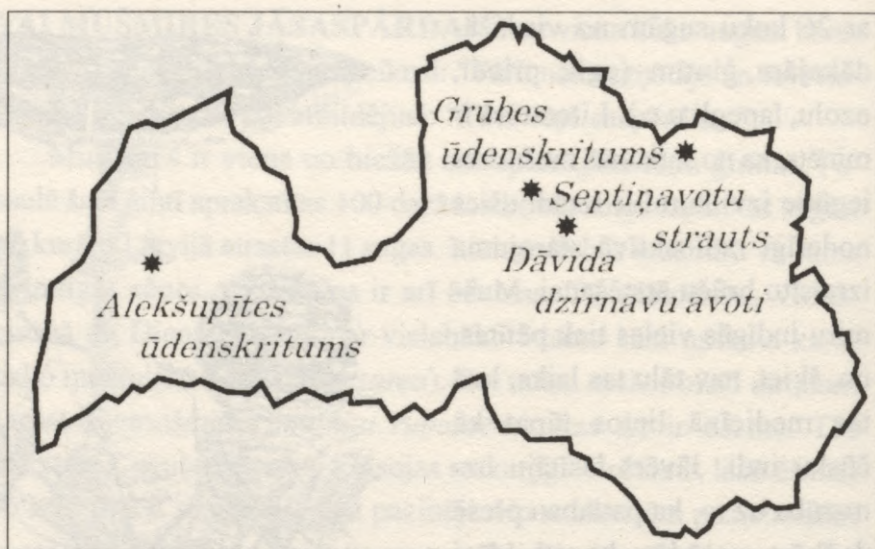

Sarkanā
mušmire

Arī mušmires ir mūsu dabas bagātība, kas vajadzīga gan pašam mežam, gan cilvēkam. Turklāt paskatieties, cik skaista izskatās mežmala ar augošām sarkanajām mušmirēm un cik nepatīkams ir skats, ja sēnes samītas un sabradātas.

Cik primitīva un nežēlīga ir dažu cilvēku domāšana! Kāds, mušmiri samīnot, bija domājis, ka viņš sēni ir iznīcinājis. Tā varbūt notiktu ar viņu, kam nav atbalsta zemē, kas staigā virs zemes un ar tās elementiem nav saistīts. Bet mušmirei zemē ir daudz smalku tievu pavedienu, kas to saista ar zemi, ar barotāju trūdu kārtu, ar dažādu koku saknēm. Un tas ir stiprs balsts!

KUR IR AUGSTĀKAIS ŪDENSKRITUMS LATVIJĀ? Latvijas ūdenskritumus nevar salīdzināt ar pasaules augstākajiem ūdenskritumiem, kuros ūdens, burtiski, gāžas lejā no gandrīz vienu kilometru liela augstuma. Augstākais ūdenskritums pasaulē ir Anhela ūdenskritums Dienvidamerikā, Venecuēlā – 979 metri (pēc citiem datiem – 1054 metri). Šā ūdenskrituma augstumu grūti pieejamā vietā 1949. gadā izmērijis Venecuēlā dzīvojošais latvietis Aleksandrs Laime.

Latvijas augstākie ūdenskritumi ir viegli atrodamī un pieejami un to augstumu var mēģināt izmērīt jebkurš.

Par augstāko ūdenskritumu Latvijā tiek uzskatīts Aleksūpītes ūdenskritums Kuldīgā. 8 metrus platā ūdenskrituma augstums ir 4 metri un 15 centimetri. Ūdenskritums atrodas Ventas kreisajā krastā netālu no Aleksūpītes ietekas Ventā, tikai mazliet leņpus Ventas rumbas un skaistā ķieģeļu tilta pār Ventu. Aleksūpītes ūdenskritums augšpusē ir apmūrēts un uz tā uzcelts aizsprosts, kas veido dzirnavu dīķi. Ūdensdzirnavas šajā vietā esot bijušas jau 13. gadsimtā vienlaikus ar Kuldīgas pili. Tagadējās dzirnavas, kas redzamas blakus ūdenskritumam, uzceltas 19. gadsimta sākumā.

Taču par Aleksūpītes ūdenskritumu augstāks ir divpakāpju ūdenskritums Vaidavas upē pie Grūbes dzirnavām. Arī šis 12 metrus platais ūdenskritums, ierīkojot dzirnavas, ir nedaudz pārveidots – nobetonēts. Dati par ūdenskrituma augstumu ir atšķirīgi – pēc vienām zinām tas ir 4 metrus un 30 centimetrus augsts (pakāpju augstums 1,5 metri un 2,8 metri), pēc citām ziņām – 4 metrus un 20 centimetrus augsts (pakāpju augstums esot 2 metri un 2,2 metri). Kā ir īstenībā, katrs var noskaidrot pats. Grūbes ūdenskritums jeb vienkārši Vaidavas grūbe atrodas pie pašas Vidzemes šosejas. No vietas, kur šoseju šķērso Apes–Alūksnes ceļš, jādodas pusotru kilometru uz Igaunijas pusi. Pie ūdenskrituma apskatāms arī Grūbes dolomīta atsegums.

Bet varbūt par augstākajiem ūdenskritumiem Latvijā varētu

atzīt 7 metrus augsto Dāvida dzirnavu avotu tecējumu pār laukakmeņiem Vaives krastā netālu no Vidzemes šosejas vai 7,5 metrus augsto Septiņavotu strautes kritumu Kazugravā, kur straute ūdens plūst lejup pa vecā karjera krauju? Abi šie "ūdenskritumi" meklējami netālu no Cēsīm.

KUR MEKLĒT STABURAGU? Daudzi droši vien atbildētu, ka Staburagu var meklēt tikai fotoattēlos, gleznās, filmās. Vēl Staburagu var sameklēt arī Valda sarakstītajā grāmatā "Staburaga bērni", kas pirmoreiz iznāca 1895. gadā. Jā, kad vēl nebija uzbūvēta Pļaviņu hidroelektrostacija, Daugavas kreisajā krastā nepilnus 10 kilometrus augšpus Kokneses pacēlās gandrīz 20 metrus augstais Staburags. Tagad teiksmām un leģendām apvītā klints ir applūdināta un dus Pļaviņu ūdenskrātuves dzelmē. Nav vairs arī "Staburaga bērns" aprakstītās Vīgantes muižas, nav Liepavota. Toties vēl ir Vīgantes parks, kur skatāma tēlnieces Aleksandras Briedes veidotā skulptūra "Daina". Apmēram kilometru lejpus parka atrodas arī pats Staburags. Bet apskatīt to nevar – Daugavas krastā redzamas tikai akmens kāpnes, kas ved uz nogrimušo Staburagu.

Taču izrādās, ka Latvijā ir vēl trīs Staburagi. Kur tad tos meklēt? Arī šie Staburagi atrodas upju krastos.

Laikam jau pazīstamākais no tiem ir Vidzemes pusē. Pār košu, zaļām sūnām apaugušu, apmēram 4 metrus augstu šūnakmens klinti

Latviešu
tautas
teika

plūst avota ūdens. Tas ir Raunas Staburags, kas atrodas kādu kilometru no Raunas centra Raunas upes labajā krastā.

Savs Staburags ir arī Kurzemei. Ķauķu kalns, ko sauc arī par Kursas Staburagu vai Imulas Staburagu, atrodas Imulas kreisajā krastā netālu no Matkules. Bet kāpēc tāds nosaukums – Ķauķu kalns? Izrādās, ka par ķauķiem sauca cietus kaļķakmens gabalus, ko izlauza no klints un lietoja celtniecībā. Apmēram puskilometru augšpus Ķauķu kalna Imulas pretējā krastā paceļas varena Matkules jeb Buses pilskalns.

Trešais Staburags meklējams Zemgalē – Tērvetē, kas vairāk pazīstama ar Annas Brigaderes "Sprīdīšiem" un Meža un ainavu parku. Tērvetes Staburags paceļas Tērvetes upes kreisā krasta ielokā netālu no Tērvetes jeb Kalnamuižas baznīcas.

STABURAGS. *Vecos laikos kāds jauneklis braucis Daugavā zvejojot. Viņa līgava palikusi uz krasta. Piepeši sacēlušies briesmīgi viļņi, laiva apgāzusies un jauneklis noslīcis. Nu nabaga līgava raudājusi krastā caurām dienām un naktīm, lūgdamās, lai Daugavas dzīle atdotu mīļāko. Tā raudot, meita beidzot palikusi par radzi – Staburagu.*

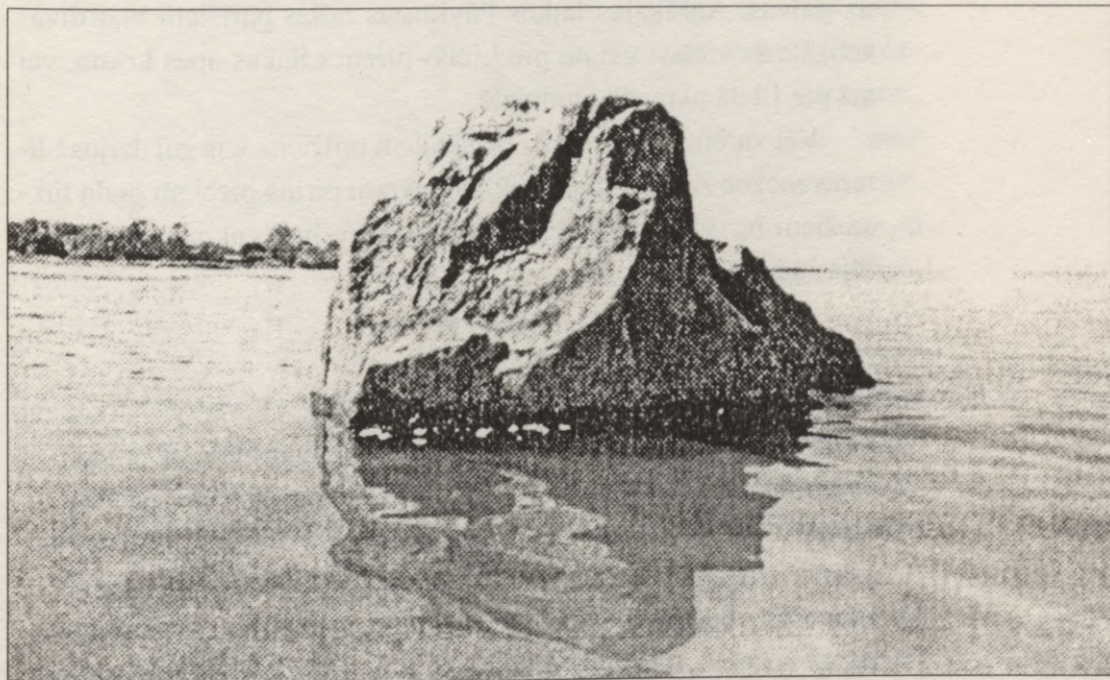
KAS IR JŪRAS MILŽI? Milzīgo akmens bagātību Latvijā sanesis ledājs pirms daudziem gadu tūkstošiem. Atnestās klinšu atlūzas, kas lielākas par 10 cm, saucam par laukakmeņiem. Taču jūrmalas iedzīvotāji nu gan nekādi negrib liedagā un jūrā esošos blukus saukt par laukakmeņiem. Viņi tos dēvē par jūrakmeņiem.

Jūrakmeņus pētījis un to pārvietošanās teoriju izstrādājis ģeologs Rūdolfš Knaps. Izrādās, ka pavasara vēju dzītajiem leduskrāvumiem piemīt neticams spēks – tie var pārvietot ne tikai tonnām smagus granīta blukus, bet spēj no dzelmes izstumt krastā pat dižakmeņus. Šāda lielo akmeņu bīdīšana ar ledus spēku Vidzemes jūrmalā bija labi vērojama 1985. gada pavasarī no Čorkām līdz Ārņu ragam. Bet 1853. gadā ledus no jūras dzelmes krastā izstūma milzīgo Lauču jūrakmeni, kas ir vispopulārākais, presē visvairāk aprakstītais un visbiežāk fotografētais dižakmens mūsu jūras piekrastē. Šī jūras milža apkārtmērs ir 12,3 m, platums un garums – 4,3 x 3,1 m, augstums –

2,5 m. Tas ir sārts rapakivi granīts, ko ledājs atnesis no Dienvidsomasijas. Ģeologs Rūdolfs Knaps aprēķinājis, ka lielā ceļotāja svars ir ap 60 tonnu. Akmens vērtību nosaka arī vēl tas, ka Lauču dižakmens ir viens no nedaudzajiem Latvijas vadakmeņiem – akmens, kam zināma sākotnējā izcelšanās vieta. Pludmales līnija pie Lauču milža ir mainīga. Vēl tagad izskatās tā, it kā sešdesmit tonnu smagais milzis staigātu pa pludmali. Dažu gadu tas ir uz pašas jūras robežas, tā ka viļņi apskalo sārtēnā granīta sānus, citu gadu mēs milzeni ieraugām patālu no krasta, pludmales smiltīs iegrimušu. Tad atkal tas atgriežas viļņu daļā. Tāda šķietama akmens pārvietošanās notiek tāpēc, ka vētru laikā, vai nu pieskalodama, vai atskalodama pludmali ar lielām smilšu masām, jūra maina krasta līniju. Tāpēc arī Lauču akmens augstums un redzamās virszemes daļas tilpums var stipri mainīties.

Ilgi tika uzskatīts, ka šis ir pats lielākais Latvijas jūrakmens. Taču, izdarot akmeņu mērījumus Rīgas jūras līča rietumu piekrastē, atklājās, ka tur iegūluši vēl apjomīgāki jūras milži. Pret Mārtiņkalniem 150 m tālu jūrā guļ Raudinu dižakmens, kas kā valis paceļas divu metru augstumā. Tā apkārtmērs ir 15 m, bet virszemes tilpums apmēram 25 m³. Pēc mineralogiskā sastāva Raudinu akmens ir pelēkbrūns ragmaņa–biolīta granitogneiss. Jūra šeit viscaur sekla

Pāvilostas
Lielais akmens

un izbrienama, pie akmens ūdens dziļums mierīgā laikā ir tikai līdz ceļiem.

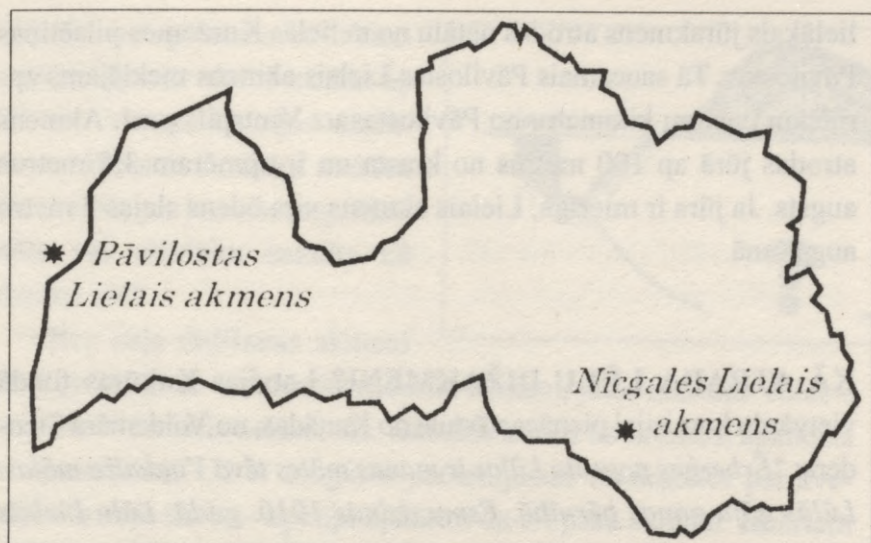
Otrais jūras milzenis, ko vietējie ļaudis sauc par Lunkakmeni, atrodas dažus kilometrus tālāk. Tas pēc sava tilpuma ir tieši tāds pats – 25 m^3 – un pēc apaļīgā veidola arī ļoti līdzīgs Raudinu jūrakmeņim. Lunkakmens ir nedaudz zemāks, bet ar plakanu virsmu kā milzu galds.

Un tomēr arī šie nav paši lielākie Latvijas jūrakmeņi. Īstais jūras milžu ķēniņš meklējams pie Dižjūras krasta tālās Pāvilostas ūdeņos, ko senos laikos saukuši par Āķagalu. Atšķirībā no iepriekš aprakstītajiem, kurus ielenc lielāku un mazāku akmeņu pulki, Pāvilostas varenais ir pilnīgs vientuļnieks simt metru tālu jūrā. Ūdens dziļums te līdz krūtīm. Un tomēr virs viļņiem redzamā daļa vēl pārsniedz divu metru augstumu. Kopējais akmens augstums līdz 3,4 metri. Lielais akmens (tā to sauc Pāvilostas iedzīvotāji) ir asimetrisks un no krasta puses atgādina gigantiska jūras briesmoņa purnu, kas izšāvis no jūras viļņiem. Milzeņa garums – 5m, platums – 4,2 m, apkārtmērs ap 15m, bet virszemes tilpums (ieskaitot ūdens daļu) ir 35 m^3 .

Kāpdami cits citam uz pleciem, Pāvilostas puikas iemanījušies uzrausties jūrakmens ķēniņa galotnē un tad no turienes lēkt ūdenī uz galvas. Agrākajos laikos Pāvilostas mīlas pārišiem bija divas satikšanās vietas: vai nu pie Lielās priedes Sakas upes krasta, vai arī pie Lielā akmens pludmalē.

Vēl varētu stāstīt arī par pelēkajiem milžiem, kas guļ dziļos Slīteres mežos Zilokalnu pakājē. Apmēram pirms pieciem gadu tūkstošiem tur viļņojās Litorinas jūra un šie lielie akmens milži arī bija jūrakmeņi.

KUR ATRODAS LATVIJAS LIELĀKAIS AKMENS? Akmeņu Latvijā ir ļoti daudz. Tādus akmeņus, kuru caurmērs pārsniedz 10 centimetrus, pieņemts saukt par laukakmeņiem, kaut arī tie ne vienmēr atrodas uz lauka. Laukakmeņus, kas atrodas jūrā vai jūras krastā, sauc par jūrakmeņiem. Savukārt nevajag domāt, ka šie tā saucamie jūrakmeņi meklējami tikai jūras tuvumā. Jūrakmeņi atrodas arī seno jūru krastos, kas tagad var būt diezgan tālu no jūras.

Pavisam lielus akmeņus (gan laukakmeņus, gan jūrakmeņus), kuru tilpums ir lielāks par 10 kubikmetriem, pieņemts saukt par dižakmeņiem.

Pusceļā starp Līvāniem un Daugavpili netālu no Daugavas atrodas Nīcgale. Latvijas lielākais akmens – Nīcgales Lielais akmens guļ mežā ceļu krustpunktā apmēram 6 kilometrus uz austrumiem no Nīcgales dzelzceļa stacijas. Lielais akmens saukts arī par Balto akmeni. Tas ir 3,5 metrus augsts, un gan akmens garums, gan platums ir nedaudz lielāks par 10 metriem. Akmens apkārtmērs ir 31 metrs un virs zemes redzamās akmens daļas tilpums sasniedz 170 kubikmetru. 20. gadsimta 30. gados akmenī tika iekalti trīs pakāpieni.

Taču kādreiz Latvijā varētu būt bijuši arī lielāki akmeņi. Viens no tiem ir bijis Pērkona svētakmens, kas atradies Liepājas ezera ziemeļu galā. Svētakmens apkārtmērs bijis apmēram 30 metri un tā augstums sasniedzis vismaz 4 metrus. Akmens saspridzināts 1841. gadā un izmantots šosejas būvei.

Liels akmens bijis arī Daugavā pie Krāslavas. Tā apkārtmērs krietni pārsniedzis 30 metrus un augstums – 3 metrus. Arī šis akmens saspridzināts jau 1818. gadā, lai nodrošinātu Daugavā labākus apstākļus kuģošanai. Ir nostāsti arī par kādu ļoti lielu akmeni, kas bijis netālu no Baldones pie Riekstukalna. Uz tā esot varējuši novietoties četri pajūgi.

Bet kur tad ir Latvijas lielākais jūrakmens? Ja runā tikai par tiem akmeņiem, kurus arī mūsdienās apskalo jūras viļņi, tad mūsu

lielākais jūrakmens atrodas netālu no nelielās Kurzemes pilsētiņas Pāvilostas. Tā saucamais Pāvilostas Lielais akmens meklējams apmēram pusotru kilometru no Pāvilostas uz Ventspils pusi. Akmens atrodas jūrā ap 100 metrus no krasta un ir apmēram 3,5 metrus augsts. Ja jūra ir mierīga, Lielais akmens virs ūdens slejas 2 metru augstumā.

KĀ ATRADA LŪLU DIŽAKMENI? Latvijas Kultūras fondā vietvārdu komisijai pienāca vēstule no Kanādas, no Voldemāra Stendera: *"Ērberģes pagasta Lūlas ir manas mātes tēva Vīndedža mājas. Lūlās gāju ganos bērnībā. Esmu dzimis 1910. gadā. Lūlu Lielais akmens ir valdības mežā, silā, ap 30 m attālumā no Lūlu saimniecības robežas. Akmens ir nenosakāmi dziļi iegulies zemē. Akmens ir siena vezuma augstumā un garumā, ieskaitot zirgu.*

Vecie cilvēki stāstīja teiku, ka pie akmens senseņos laikos glabāta nauda.

Aplūkojot zemes virsu akmens apkārtnē, varēja domāt, ka zeme jau daudzkārt cilāta – kupraina, vietām pat svaigi aizskarta no naudas meklētājiem.

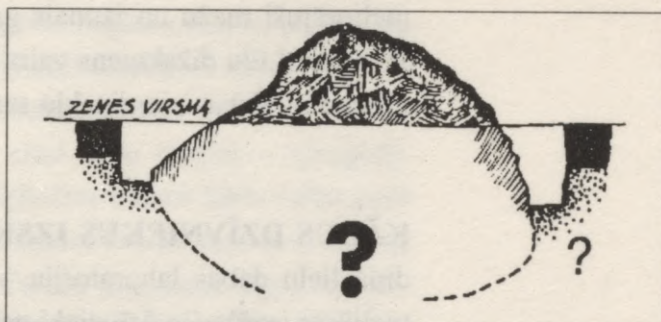
Sila apkārtnē bija bagāta ar sēnēm un ogām. Uz māju ejot, kā uz burvju mājienu katrs atgriezās uz akmens pusi, kur reizēm jau stāvēja satikušies sēņotāji. Visas apkārtnes iedzīvotāji – liels vai mazs – katrs zināja ko savādāk pastāstīt par Lielo akmeni. Cerams, ka akmens dzīvo tālāk savu akmens mūžu.

V. Stenders, Kanādā"

Vēstulē uzzīmēta arī aptuvena shēma ar apkārtnes mājām, lielceļu, Lietuvas robežu, meža līniju un Lūlu Lielā akmens atrašanās vietu.

Rēķināju, cik tad liels akmens varētu būt. Senos laikos siena vezumus krāva akurāti un rūpīgi – lielus, kārtīgi savilka ar sera bomi un nosaitēja ar virvi. Tātad augstums bija vismaz 2,5 m, garums – pāri par trīs metriem, zirgs ar aizjūgu – vēl trīs metri. Tātad garumā jāreķina vismaz seši metri. Par platumu nav nekas sacīts. Bet akmens nevar būt garens kā desa. Dižakmens dimensijas nemēdz atšķirties vairāk par 1,5 reizēm. Tātad platumam vajadzētu

būt vismaz ap četri metri. Virszemes tilpums varētu sanākt ap 30 m³. Varens Latvijas dižakmens. Jābrauc steidzīgi meklēt. Bet varbūt tas jau sen saspridzināts vai tēlnieku sakalts kā daudzi citi?

Bez ceļa rādīšanas akmeni

būtu grūti atrast. Ieraudzījis meklēto akmeni, jūtos nedaudz vīlies – tas nemaz tik liels neizskatās. Ieaudzis kokos un krūmos, apaudzis ar biezu sūnu. Uz tā muguras pamanījušies iesakņoties pat avenāji. Pirmais darbs – apkopt apkārtni un arī pašu akmeni. Izcērtam alkšņus, eglītes, nokaltušos stumbeņus. Notīrām akmeni no sūnām un koku saknēm. Plēšam nost avenāju un citu augu segu. Koki jau iedzinuši saknes akmens plato plecu plaisās Liekas, ka nedzīvais akmens saka paldies. Tas atkal atgūst savu karalisko meža ķēniņa stāju. Saules gaismā sāk vizēt iesārtie, lielie laukšpata kristāli un kvarca ieslēgumi kā sudraboti spoguļīši. Ģeologu valodā akmens ir granīta gneiss ar granīta ieslēgumu joslām, kurās labi izkristalizējies viegli iesārts laukšpats un kvarcs.

Sirmais milzis iet mazumā, gan ieaugdams meža zemsedzē, gan dēdēdams no virspuses, sala un sakņu plēsts. Dažāda lieluma šķembas un veselas akmens šķīlas mētājas tam visriņķī un atrodamas arī dažādā dziļumā. Akmens ir šķautņains, izvirzītu smaili augšā kā mājas jumtu, ar vertikālu sienu ziemeļu galā, bet pārējās malas ieiet slīpi zemē kā vecam lauku māju pagrabiņam. Tas rada lielas neskaidrības apkārtmēra un tilpuma noteikšanā. Līdz pašai smalei Lielā akmens augstums ir 2 m, apkārtmērs – 14 m, garums – 4,2 m, platums – 3,8 m. Virszemes tilpuma aprēķins pēc divējādām kalkulācijām ir 10 m³. Tātad tomēr tas ir valsts nozīmes dižakmens un ceturtais pēc lieluma Aizkraukles rajonā. Mēs ierokam kontroles šurfus divos akmens sānos. Redzams, ka akmens zem zemes izplešas uz visām pusēm kā aisbergs, no kura virspusē ir tikai neliela daļa. Melnzemes slāņa biezums pie akmens ir 40–50 cm.

Kāds mežzinis mums vēlāk pastāsta, ka Lūlu Lielais akmens bijis pazudis un aizmirsts. Ieaudzis krūmos kā džungļos, un vairs neviens to nav varējis atrast. Akmeni no jauna uzgājuši, kad

meliorējuši mežu un jaunais grāvis gājis tieši gar Lūlu akmeni. Jācer, ka Lūlu dižakmens vairs netiks aizmirsts un to iekļaus aizsargājamo dabas pieminekļu sarakstā.

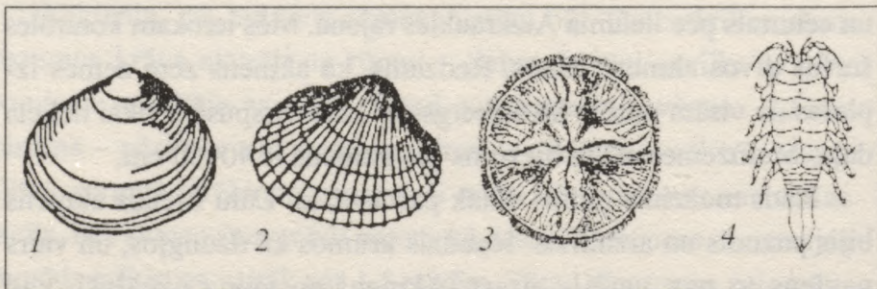
KĀDUS DZĪVNIEKUS IZSKALO JŪRA? Baltijas jūra atgādina lielu dabas laboratoriju – tajā var vērot, kā no sālās Ziemeļjūras ienākušie dzīvnieki pakāpeniski pielāgojas citādam sāļu, temperatūras u.c. faktoru režīmam. Vissālākais ūdens ir Baltijas jūras dienvidrietumu daļā. Virzienā uz ziemeļaustrumiem ūdens sāļums Baltijas jūrā aizvien vairāk samazinās. Attiecīgi mainās arī dzīvnieku pasaule. Baltijas jūras "vārtos" – Skagerakā, Kategatā fauna vēl ir visai bagāta, pēc sastāva tuva Ziemeļjūras faunai, bet samazinoties sāļu daudzumam ūdenī, arvien mazāk paliek to sugu, kas spēj pielāgoties šādiem apstākļiem. Baltijas jūras ūdeņos, kas atrodas Latvijas daļā, nav vairs dzeloņādaino (Vācijas piekrastē sastopamas 10 dzeloņādaino sugu), pazuduši jūras sūkļi, daudzas gliemju, daudzsartārpu, vēžveidīgo u.c. dzīvnieku sugas. Kaut gan Latvijas daļā fauna Baltijas jūrā kļuvusi vienmuļāka, tomēr Rīgas līci – gultnē un uz tās – dzīvo ap 50 bezmugurkaulnieku sugu, no kuriem lielākā daļa ir jūras dzīvnieki. Saldūdens elementi koncentrējas tikai piekrastē līdz 10m dziļumā, galvenokārt upju ieteku rajonos.

Jūrai stipri viļņojoties, daļa dzīvnieku tiek atrauta no gultnes un izmesta liedagā. Visbiežāk tās ir gliemenes – rožainas, baltas vai pelēcīgas, gludas Baltijas makomu (*Macoma baltica*) un rievainas sirsniņgliemeņu (*Cardium edule*) čaulas.

Starp krastā izskalošām alģēm var atrast samērā lielus saplacinātus vienādkājvēžus – grēvjus (*Mesidothea entomon* u.c.), kas

Liedagā izskalo tie dzīvnieki.

- 1 – Baltijas makomas čaula;
- 2 – sirsniņgliemenes čaula;
- 3 – ausainā aurēlija (no apakšpusēs);
- 4 – grēvis

dzīvo galvenokārt akmeņainos, augiem bagātos sēkļos, pārtiek no augiem, sīkiem dzīvniekiem, bet dažkārt uzbrūk arī tīklos iekļuvušajām zivīm. Grēvjiem ir zināma nozīme mencu barībā.

Īpatns dzīves veids ir kādai citai vēžu grupai – sprogkājvēžiem (*Cirripedia*). No olām izšķīlušies kāpuri kādu laiku peld ūdenī, tad piestiprinās pie priekšmetiem, kas atrodas zem ūdens, un veido sev apkārt kaļķu čaulu. Čaulas augstums Rīgas līcī vēzītim ir zemāks (0,5 cm) nekā atklātajā jūrā. Šī parādība, ka vidē, kur mazāk sāļu, dzīvnieku izmēri ir mazāki, vērojama arī vairākām citām Rīgas līcī dzīvojošām formām, piemēram, gliemjiem, medūzām. Pieaugušie sprogkājvēži zaudējuši pārvietošanās spēju un pārtiek no sīkiem organismiem, kurus tiem pienes ūdens straumes.

Vasaras otrajā pusē un rudenī līča seklūdē zonā dažkārt atrodam medūzas – diskveida, recekļainas, rožainas vai violetas dzīvniekus, kuru zarnu trakts saskatāms cauri maigajai, plānajai ķermeņa segai un veido regulāru, starainu zīmējumu. Tā ir ausainā aurēlija (*Aurelia aurita*), kas plaši izplatīta mērenās un tropu jūrās abās puslodēs. Tas ķermeņa apakšpusē ir mute ar četriem lēveriem, kas atgādina smailas ausis, no kā radies arī sugas nosaukums. Medūza ir tikai viens posms ausainās aurēlijas attīstības ciklā. Baltajā jūrā un Barenca jūrā medūzas diametrs sasniedz 30–40 cm, bet Rīgas līcī nepārsniedz 20 cm. Medūzas ķermenī nobriest dzimumšūnas. Kāpurs, kas izveidojies no apaugļotas olas, kādu laiku peld ūdenī, tad piestiprinās pie priekšmetiem, kuri atrodas zem ūdens pie gultnes, un pārveidojas par sīku, sēdošu polipu – scifostomu. Sēdošais polips (tas ir otrais posms aurēlijas attīstības ciklā) atgādina saldūdens hidru. Polipa brīvajā galā, tam šķērseniski daloties, veidojas jaunas medūzas, kas pēc zināma laika atraujas no polipa un, peldot ūdenī, sasniedz dzimumgatavību.

Medūzu attīstību Rīgas līcī kavē mazais sāļu daudzums ūdenī: ir novērots, ka gadījumos, ja ūdens sāļums nepārsniedz 6 ‰, medūzas ķermenī vēl gan izveidojas normālas dzimumšūnas, bet sēdošie polipi neattīstās. Jūras straumes aiznes medūzas tālu no to veidošanās vietām, izskalo piekrastē un pat ienes upju, piemēram, Daugavas, grīvās.

KĀDUS ZĪDĪTĀJDZĪVNIEKUS PAZINA LATVIJĀ 18. GADSIMTĀ? Pilnīgāko pārskatu par Latvijas zīdītājdzīvniekiem jeb zvēriem 18. gadsimtā uzrakstījis Jākobs Benjamiņš Fišers (1731–1793), kas pazīstams kā neparasti daudzpusīgs un arī erudīts Latvijas dabas pētnieks. Minētais pārskats atrodams viņa grāmatā par Līvzemes dabu "*Versuch einer Naturgeschichte von Livland*" un pirmoreiz publicēts 1778. gadā Leipcigā, bet papildināts iespiests grāmatas otrajā izdevumā 1791. gadā Kēningsbergā. Tiesa, grāmata aplūko visas Līvzemes dabu, taču pamatā tā attiecas uz Latviju. Interesanti, ka, rakstot par zaķi, viņš 150. lappusē lieto apzīmējumu Latvija (*Lettland*), kas 18. gadsimtā visai neparasti. No J. B. Fišera teksta izriet, ka Latvija ir mazāka nekā Līvzeme. Tāpat ļoti interesanti ir tas, ka viņš gandrīz visiem zīdītājiem minējis latviskos nosaukumus.

Šis rakstiņš balstās uz 1791. gada izdevumu, kur 20 lappusēs aprakstīti 34 zīdītāji. No mūsdienu viedokļa šis skaits nav precīzs, jo tolaik sīko zīdītāju sistemātika vēl nebija pietiekami izstrādāta.

Vispirms pieminēti divi sikspārņi, kurus latviski saucot "**peļāda**" jeb "**sikspārne**". Viens no tiem ir garausainais sikspārnis jeb Eiropas garausainis. Nav skaidrs, tieši kura suga ir otrā pieminētā, jo ar J. B. Fišera lietoto zinātnisko nosaukumu senāk apzīmēja gandrīz visas Baltijā sastopamās sikspārņu sugas.

Tālāk pieminēts **ronis**, kas, visticamāk, bijis pogainais sīkronis. Seko 12 plēsēju apraksti. **Vilki** esot sastopami lielā daudzumā un ēdelības dēļ esot ļoti kaitīgi lopkopībai. Decembri latvieši saucot par vilku mēnesi, jo tad vilki visbiežāk redzami, lai gan janvārī tie ir tikpat bieži sastopami un vēl bīstamāki, jo tad ir to rieta laiks, vakaros un naktīs tie baros kaucot.

J. B. Fišers visai pamatīgi apraksta arī **lapsu**, **lūsi** un **ūdri**. Par ūdeli uzrakstīts ļoti maz, tās latvisko nosaukumu nepieminot. **Tinis** Līvzemē esot rets, bet nepatiess ir autora apgalvojums, ka Kurzemē, Lietuvā utt. tas esot bieži sastopams. Vēl pieminēti **lācis**, **āpsis** ("**āpša**"), **sesks**, **meža cauna**, sermulis (latv. "**sērus**", "**žebri**", "**sērmulis**"), zebiekste ("**sērmolīts**").

Nav aizmirsts ne **kurmī**, ne **ezis**, ne **meža cirslis**. Cirslim nav dots latviskais nosaukums, bet piebilsts, ka kaķi to gan ķerot, bet neēdot.

Par zaķi ("**zakkis**") rakstīts plaši. Autors apgalvo, ka (Eiropas)

ziemeļu apvidos esot tikai viena zaķu suga, lai gan no dotā apraksta izriet, ka Līvmzemē dzīvo divas sugas, taču viņš tās tāvad nav atšķīris. Pieminēts arī trusis ("**kanniķis**"). No vāciem pārņemtais nosaukums ļauj apgalvot, ka šie dzīvnieki Līvmzemē agrāk nav bijuši, bet ievesti un savairojušies. Tomēr autors nepasaka, vai truši Līvmzemē tiešām dzīvo savvaļā.

Agrāk samērā bieži sastopamais **bebrs** kopš vairākiem gadiem esot kļuvis samērā rets, lai gan atrodas šur tur pie strautiem.

Žurka ("**žurks**") tikai īsi pieminēta, neko nesakot par tās sastopamību. Pārsteidz, ka nav žurkas apraksta, tāpēc nevar zināt, kura suga domāta. Nedaudz rakstīts par ūdensžurku, kas reizēm esot kaitīga dārzos un tīrumos, jo sagrauž augus.

Par pelēm (latv. "**pella**") nosauktas 5 sugas. Trīs no tām dēvētas vienkārši par mājas, meža un tīruma peli, bet šie nosaukumi sugu precīzi neapzīmē. Pie pelēm pieskaitīts arī kāds susuris. Autors starp tām ierindojis arī kāmi, to gan visai sīki aprakstot, taču neko nesakot, vai kāmis Līvmzemē ir vai nav sastopams, īstenībā kāmis Latvijā nekad nav droši novērots.

Vāvere ("**vāvaris**") pie mums esot ļoti parasta. Sevišķi daudz to bijis 1775. gada vasarā, kaut gan to ienaidnieks meža cauna arī bijis biežāk sastopams nekā parasti. **Lidvāvere** neesot īpaši reta, bet šis apgalvojums attiecas galvenokārt uz Igauniju. Pielikumā ir lidvāveres attēls, kas ir vienīgais kāda dzīvnieka attēls visā 850 lappušu biezajā grāmatā.

Autors nosauc dažas vietas Latvijā, kur vēl dzīvo alnis, taču nekur tas neesot bieži sastopams. Kā aļņa latviskais nosaukums dots "**briedis**", bet mēs no tā šodien varam secināt, ka staltbriedis tolaik Latvijā savvaļā nav dzīvojis. **Stirnu** skaits esot samazinājies, lai gan tās vēl sastopamas vairākos mežainos apvidos.

Meža cūka neesot vietējais dzīvnieks, reizēm tā ziemās ienākot no Polijas.

Līvmzemes zīdītājdzīvnieku apskats nobeidzas ar **jūrascūku**, kas pareizi būtu jāsauc par cūkdelfīnu. Fišers raksta, ka Baltijas jūrā, arī pie Sāmsalas un Rīgas līcī tas nereti sastopams. Apmēram 10 pēdas garu cūkdelfīnu vētra 1782. gada septembrī izmetusi Rīgas līča krastā pie Buļļiem. Zem ādas tam bijusi tauku ("**speķa**") kārtā trīs collu biezumā.

VAI VILKS IR DUSMĪGS? Nē, vilks nav dusmīgs! Vilks ir ārkārtīgi gudrs, disciplinēts dzīvnieks. Vilks, tiesa, dusmojas, ja dabā kāds no viņa grupas pārkāpj savas tiesības vai zoodārzā apmeklētājs bāž caur restēm apstādījumos nolauztu t.s. jasmīna zaru. Bet, tāpat kā mēs, vilks nemaz nedusmojas uz sivēnu vai jēru, ko nolēmis ēst pusdienās. Neviens nedusmojas uz savu dienišķo maizi. Un otrādi – vilks mierīgi rikšo blakus ziemeļbriežu baram, kurā neviens neuztraucas. Brieži zina, ka vilks ir dabas ārsts un skolotājs, ka tas paņems to briedi, kas ar savu klibošānu aizkavē visu baru, vai neattīstīto pastarīti, kas citiem netiek līdzī, vai briežu vec-tētiņu, kam ziemas jau skaitītas, bet, izņemot vilku, nav neviena, kas tam palīdzētu aiziet mūžīgajās ganībās. Šajā sakarā jāiesaka grāmata, kas, burtiski, satricināja pasauli, – talantīgā, aizrautīgā Kanādas dabas pētnieka Pārlija Mouata "Nevainojiet vilkus", kas tulkojumā latviešu valodā izdota 1972. gadā.

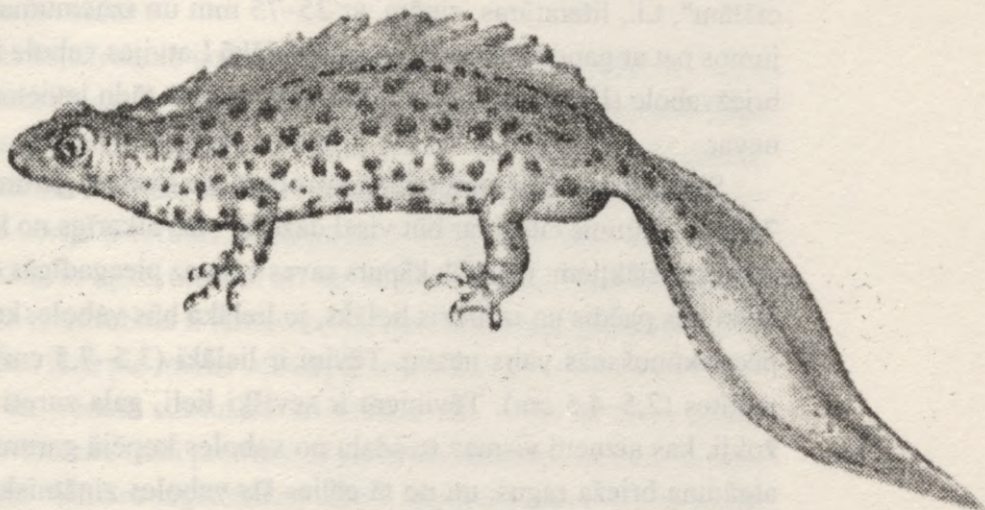
Latvijas mežzinātnieki vairākkārt novērojuši, ka trīs vilki (Latvijā nav baru) nodzen stirnu līdz pagurumam, bet tad vis nenokož – tikai novērtē. Laba stirna, kurai sirds un elpa vēl strādā, kā nākas, tiek atstāta. Tā dos vilkiem barībai veselīgus stirnēnus. Saimnieks taču nekauj vaislas lopu, vai ne? Bet par vilku aitās ļoti īsi var teikt, ka pretēji gadījumam ar vēl stipro stirnu, mājlopi ir dabai atsvešināti, bezpalīdzīgi radījumi, kas spēj eksistēt tikai ar cilvēka palīdzību. Instinkts ieviest kārtību vilkiem ir stiprāks par izsalkumu – tie apkož visus aploka jērus, un, ja sajūt briesmas, dažkārt aiziet neēduši.

Latviešu
tautas
teika

VILKA ZIEDS. *Zvēri apsūdzējuši vilku pie Dieva, ka tas esot ļoti rijīgs un visu, ko atrodot, arī noēdot. Dievs zvēru sūdzību ievērojis un pavēlējis vilkam no katra ēdiena atstāt ziediņu (mazu gabaliņu) priekš citiem zvēriem.*

Šo Dieva pavēli vilks vēl tagad izpildot un nekad nenoēdot visu atrasto barību.

VAI PAZĪSTAM TRITONUS? Latvijas abinieku velnaduča slaidākie pārstāvji ir astainie abinieki tritoni. Latvijā dzīvo divas sugas – lielais tritons un mazais tritons. Pavirši aplūkojot, tritoni

Lielais tritons

šķiet līdzīgi ķirzakām, taču atšķirībā no rāpuļiem to ķermeni klāj āda, nevis zvīņas. Arī dzeltenīgais vai oranžais vēders, nosēts sīkiem, tumšiem plankumiņiem, raksturīgs tikai mūsu tritoniem, nevis ķirzakām. Mazajam tritonam mugura brūna, smilšu krāsā vai zaļganpelēka, lielajam – melna vai brūngani melna. Abas sugas viegli atšķirt pēc izmēriem, jo mazais tritons augumā reti pārsniedz 8 cm (kopā ar asti), turpretī lielais var būt 15, pat 18 cm garš. Mazais tritons sastopams biežāk nekā lielais, lai gan Kurzemes pusē arī pēdējais nav retums. Lielais tritons iekļauts Latvijas Sarkanajā grāmatā, ir aizsargājams visā Eiropā.

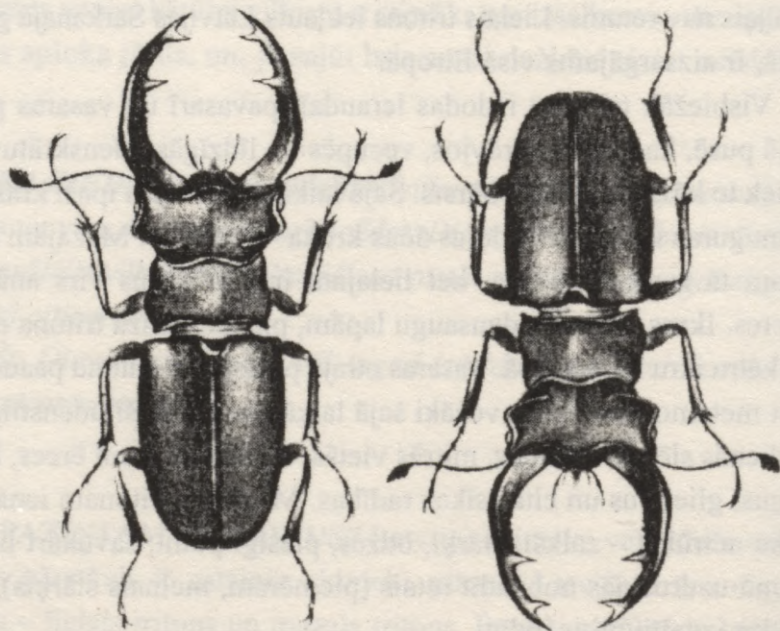
Visbiežāk tritonus izdodas ieraudzīt pavasarī un vasaras pirmajā pusē, kad dīķos, grāvjos, vecupēs un līdzīgās ūdenskrātuvēs notiek to kāzu rotaļas un nārsts. Šajā laikā tēviņi kļūst īpaši krāšņi: uz muguras un astes veidojas ādas kroka – "sekste". Mazajam tritonam tā ir nepārtraukta, bet lielajam ir pārrāvums virs anālās atveres. Ikrus nērš uz ūdensaugu lapām, pie tam mazā tritona mātīte katru ikrus ieloka lapā. Vasaras otrajā pusē jaunā tritonu paaudze iziet metamorfozi. Viņu vecāki šajā laikā jau atstājuši ūdenstilpes un dienās slēpjas ēnainās, mitrās vietās, bet naktīs medī ērces, kukaiņus, gliemjus un citas sīkas radības. Mazajam tritonam ienaidnieku netrūkst – zalkši, stārķi, odzes, plēsīgi putni, savukārt lielo tritonu uzdrošinās nobaudīt retais (piemēram, melnais stārķis), jo tā ādas izdalījumi ir indīgi.

KURA IR LATVIJAS LIELĀKĀ VABOLE? Spriežot pēc "oficiālām", t.i., literatūras, ziņām, ar 25–75 mm un izņēmuma gadījumos pat ar gandrīz 90 mm garumu lielākā Latvijas vabole ir dižā briežvabole (*Lucanus cervus*). Sērkokociņu kastītē tādu ievietot vairs nevar.

Skaidrības labad tomēr der noskaidrot, ko nozīmē garums 25–75 mm. Garums tātad var būt visai dažāds – tas atkarīgs no kāpura dzīves apstākļiem: jo labāk kāpurs savas vismaz piecgadīgās dzīves laikā būs paēdis un izaudzis lielāks, jo lielāka būs vabole, kas pati pēc izkūņošanās vairs neaug. Tēviņi ir lielāki (3,5–7,5 cm) nekā mātītes (2,5–4,5 cm). Tēviņiem ir sevišķi lieli, gala zaroti augšžokļi, kas aizņem vismaz trešdaļu no vaboles kopējā garuma. Tie atgādina brieža ragus, un no tā cēlies šīs vaboles zinātniskais un latviskais nosaukums. Arī vācu un krievu valodā tā ir briežvabole. Savus "ragus" tēviņi reizēm liek lietā rieta laikā, mēģinot ar augšžokļiem satvert sāncensi un nogrūst to no koka stumbra, ja pie vienas mātītes sarodas vairāki tēviņi.

Dižā briežvabole ir blāvi brūnmelna vai melna ar kastaņbrūniem spārniem. Kāpuri dzīvo galvenokārt ozolu, reizēm arī citu lapu koku, pavisam reti skuju koku vecos stumbros un lielākās saknēs, pārtiek no trūdošas koksnes. Tie varot izaugt līdz 11 cm gari. Senie romieši

Briežvabole

kāpurus esot ēduši kā delikatesi. Turpretī vabolēm ļoti garšo rūgstošas koku sulas.

Dižā briežvabole izplatīta visā Eiropā, bet uz ziemeļiem – tikai līdz Zviedrijai un Baltijai. Pēc ievērojamākā Baltijas koleopterologa (vaboļu pētnieka) Georga Zeidlica (1840–1917) ziņām, Vidzemē 19. gadsimtā tā bijusi sevišķi reti sastopama. Arī tagad dižā briežvabole Latvijā ir retums. Vienīgā droši zināmā atradne ir Dienvidlatvijā, Auces apkārtnē, bet arī tur vabole varbūt ir tikai ielidojusi.

Dižā briežvabole ir ierakstīta Latvijas Sarkanajā grāmatā. Lai to aizsargātu, ja tā pie mums vēl vispār atrodama, jāsaglabā vecu ozolu audzes un trūdoši ozolu, kā arī vītolu, ošu, liepu un zirgkastaņu stumbri. Tas nav tiešā pretrunā ar meža aizsardzību, un minēto lapu koku veco stumbru saglabāšana varbūt ļaus izdzīvot vai pat no jauna ieviesties par dabas pieminekli uzskatāmajai dižajai briežvabolei. Tādi stumbri noderēs par dzīvesvietu arī citām retām un aizsargājamām vaboļu sugām.

VAI SPĀRES IR GREIZSIRDĪGAS? Pēc izšķilšanās no kāpura ādas jeb izlidošanas spāres kādu laiku pavada atstatu no ūdeņiem. Šajā laikā tās daudz ēd un "nobriest" – sasniedz dzimumgatavību, t.i., kļūst spējīgas vairoties. Pēc tam tās atgriežas pie dzimtajām ūdenstilpēm. Tas tā vispārinoši – ievadam.

Kas notiek, kad spāres tēviņš, enerģijas pārpilns un labu nodomu vadīts, ierodas ezera vai upes malā?

Vispirms viņš izvēlas un ieņem savu personisko iecirkni jeb teritoriju, kas būtībā ir vairošanās vieta. Jo vairāk kādas sugas tēviņu, jo tiem jāsamierinās ar mazāku iecirkni. Latvijā pie nelielām un vidēji lielām upēm bieži sastopama upju zilspārne. Tās tēviņiem spārni gandrīz pilnīgi zili, bet mātītēm – zaļgani. Šī spāre lido ne visai ātri, it kā svaidoties, šajā ziņā atgādinot dienastauriņus. Tās iecirknis Viduseiropā vidēji ir 2,6 m garš (gar krastu) un 0,9 m plats. Lielajām dižspārēm tas ir ievērojami lielāks.

Savu iecirkni spāres tēviņš pārrauga un sargā: to nemitīgi aplido, tepat noķer medījumu, tepat nometas sēdus, to ēdot un atpūšoties. Te gaida ielidojam savas sugas mātītes.

Ko nozīme sargāt savu teritoriju? Tēviņš te necieš ne savas

sugas, ne citu sugu līdzīgi lielus tēviņus un cenšas tos aizdzīt ar diviem galvenajiem paņēmieniem.

Viens no tiem ir sava pārākuma parādīšana, demonstrējot krāsainas ķermeņa daļas (vēdera virspusi, spārnus). Pilnīgāk izveidojies krāsojums liecina par lielāku gatavību pāroties, un tā īpašnieks sacensībā parasti uzvar. Sacensība notiek aptuveni tā, ka greizsirdīgais iecirkņa īpašnieks (pirmieņmējs) metas ienācējam virsū, demonstrē savu pārākumu, ienācējs it kā bēg, īpašnieks tam dažus metrus seko, tad abi kādu brīdi virpuļo viens ap otru, beidzot viens tēviņš aizlido. Bet ne jau vienmēr uzvar iecirkņa īpašnieks.

Otrs paņemiens, ko arī attēlosim visai vispārināti, neminot detaļas, ir tieša cīņa. Tā parasti notiek starp lielo spāru, piemēram, dižspāru tēviņiem, turklāt ne vien ar savas, bet arī ar citu sugu tēviņiem. Ja kāds tēviņš ielido aizņemtā teritorijā, sākas trokšņaina cīkstēšanās, ko neredzot var sadzirdēt pēc spārnu švirkstoņas. Arī šajā gadījumā iecirkņa īpašnieks strauji pielido ienācējam klāt, taču neko nedemonstrē, bet uzbrūk tieši: palido apakšā un triecas virsū ar savu mugurpusi. Iebrucējs cenšas darīt to pašu, tāpēc abi virpuļo viens ap otru un vienlaikus neizbēgami slīd lejup. Šajā gadījumā rodas arī ievainojumi, piemēram, tiek sabojāti (ieplēsti) spārni. Rezultāts tāds, ka viens tēviņš aizlido. Jāpiebilst, ka uzbrukums no

apakšas ir raksturīgs, ņerot medījumu ēšanai. Tāpēc, ja konflikts teritorijas dēļ rodas starp dažādām sugām, lielākais tēviņš reizēm mazāko sagrauj un apēd.

VAI PELES VAR LIDOT? Zīdītāji atšķirībā no tipiskiem lidoņiem – putniem – ir pastāvīgi zemes virsas iemītnieki, kam ar gaisa telpas apgūšanu nav paveicies. Vienīgais izņēmums ir sikspārņi, kas iemācījušies aktīvi lidot. Citi zīdītāji, piemēram, lidvāveres un tropiskie ādlidoni, var tikai planēt, parasti no augstākas vietas uz zemāku.

Par sikspārņu eksistenci laikam gan visi būs dzirdējuši, bet vai daudz ir tādu, kas tos ir redzējuši? Un ko mēs vispār zinām par sikspārņiem?

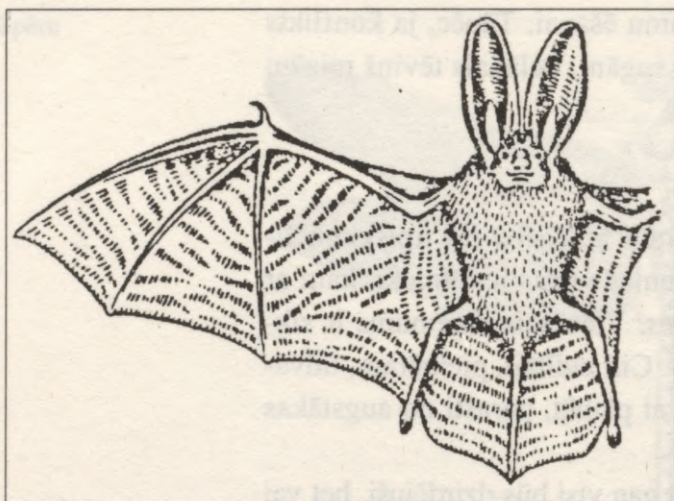
Sikspārņi ir tikai viena no zīdītāju 19 pamatgrupām. Tāpēc varētu domāt, ka sikspārņu sugu nav daudz, īstenībā ir otrādi – ar zināmajām 850–880 sugām tie ieņem otro vietu zīdītāju vidū. Pirmajā vietā ir graužēji ar gandrīz 1700 sugām. No kopējā zīdītāju sugu skaita (aptuveni 4100) sikspārņi sastāda apmēram 21%. Pārsteidzoši lielais sikspārņu sugu skaits izskaidrojams galvenokārt ar to, ka tumsā tiem gaisā nav gandrīz nekādu ienaidnieku.

Sevišķi raksturīga sikspārņu pazīme ir lidplēve – plāna, plēvveidīga āda bez apmatojuma, kas stiepjas starp ķermeņa sāniem, pagarinātajām priekškājām, pakaļkājām un asti. Visplašāko laukumu tā veido starp priekškāju garo apakšdelmu un neparasti garajiem pirkstiem. Lidplēve ir ļoti labs lidorgāns, tāpēc sikspārņi ir veikli lidotāji.

Latvijas sikspārņiem ķermenis parasti ir 4–5 cm garš, tikai divām sugām tas ir garāks – 7–8 cm.

Sikspārņu ķermenis tāpat ir īsāks nekā pelēm, toties to "spārnu" plētums lidojumā var sasniegt 26 cm (garausainajam sikspārnim). Pēc izskata sikspārņi atgādina peles, tāpēc samērā trāpīgs ir to nosaukums citās valodās – lidojošās peles. Cits, turklāt raksturīgs latviskais nosaukums ir bijis "peļādas".

Sikspārņi ir nakts un krēslas dzīvnieki, kas dienā nelido, bet slēpjas koku dobumos, alās, bēniņos, malkas grēdās, tukšos putnu būrīšos un līdzīgās vietās. Ja nelido, tad kaut kur pieķeras un karājas ar galvu leju.

Garausainais
sikspārnis

Sikspārņi pārtiek no kukaiņiem, kurus ķer lidojumā. Lidojot tumsā, tie orientējas un atklāj medījumu galvenokārt ar pašu izstaroto ultraskaņu. Taču tas palika ilgi nezināms, un tikai četrdesmito gadu sākumā tika pilnīgi pierādīts, ka sikspārņi izpalīdzas ar skaņu lokāciju. Ultraskaņa tiem parasti veidojas balсенē, retāk tiek iegūta, kustinot mēli, un tiek izstarota vai nu

caur atvērtu muti, vai degunu. Atstarotās ultraskaņas parasti palīdz uztvert lielās ausis.

Sešdesmito gadu sākumā atklāja, ka dažiem naktīs lidojošiem tauriņiem (pūcītēm, sprīžotājiem, lācīšiem) uz krūtīm ir orgāni, kas spēj uztvert sikspārņu raidīto ultraskaņu. Ievērojuši sikspārņu tuvošanos, šie tauriņi maina lidojuma augstumu un lido maldinošos līkločos. Ir pat tauriņi, kuri paši raida ultraskaņas, tādējādi dezorientējot sikspārņus.

Sikspārņi apēd daudz kaitīgu kukaiņu, tāpēc tie atzīstami par derīgiem un saudzējamiem. Visas Latvijā sastopamās sugas ir ierakstītas Latvijas Sarkanajā grāmatā.

Cik sikspārņu sugu ir Latvijā? Ilgi tas nebija precīzi zināms, tikai pēdējos 15–20 gados ir pietiekami droši noskaidrots, ka piemums sastopamas 15 sugas. Parastākais ir garausainais, ziemeļu un Natūza sikspārnis, arī ūdeņu naktssikspārnis.

SIKSPĀRŅIS LATVIEŠU TAUTAS TICĒJUMOS. *Lielo piektdienu vajag noķert sikspārni un pusnakti ielikt skudru pūznī. Ausis jāaizbāž un ātri jāskrien projām. Kad dzirdot viņa čīkstēšanu, tad paliekot kurls. Piektdienas rītu jāiet uz pūzni, kurā atrodoties no apēstā sikspārņa pārvērties kāsītis. Kuru ar šo kāsīti pieķerot, tas tūlīt ejot pakaļ; ar otrā galā esošu kruķīti varot atkal atsvabināt.*

Kad sikspārņi vakaros apkārt lidinās, tad būs labs laiks.

Ja apkārtnē naktīs ir daudz sikspārņi, tad būs karš.

KURŠ IR VISBAGĀTĀKAIS PUTNU EZERS VISĀ AUSTRUMBALTIJĀ? Apmēram pirms 6500 gadiem Baltijas jūras vietā pletās cita – Lītorīnas jūra, bet tagadējā Engures ezera vietā atradās sekls tās līcis. Jūras līmenim pazeminoties, līcis pamazām pārtapa par seklu lagūnas tipa ezeru. 19.gadsimta sākumā tā platība bija ap 90 kvadrātkilometru. 1842. gadā ezera ziemeļu galā tika izrakts kanāls uz jūru, lai nolaistu daļu ezera ūdens. Pasākuma mērķis bija iegūt vairāk lauksaimniecības zemju. Šī cerība diez ko neattaisnojās, jo nosusinātās augšnes lielākoties bija ļoti nabadzīgas, daudz maz auglīgas aramzemes tika iegūtas tikai dažviet ezera rietumu krastā. Pārējās nosusinātās platības aizņēma nabadzīgas grīšļainas pļavas vai mazproduktīvs mežs. Šķiet, ka lielākus ienākumus vietējiem iedzīvotājiem kādu laiku deva dzintara ieguve – sākās īsts "dzintara drudzis". Vietējais mācītājs pat sūdzējies, ka baznīcēni svētdienās nenākot uz baznīcu, bet dodoties uz nosusinātajām platībām rakt dzintaru. Pamazām gan šis "drudzis" noplaka.

Šobrīd ezera platība ir apmēram 35 kvadrātkilometri, vidējais dziļums – apmēram 1 metrs. Ezera dibens ir dūņains, gandrīz pilnīgi klāts ar mieturaļģu paklāju. Ap 40 % ezera platības aizņem virsūdens augājs – niedres, vilkvālītes, meldri u.c. Ezerā ir 7 salas – 3 no tām apaugušas ar mežu, bet 4 salas aizņem pļavas. Ūdens ir mazpiesārņots, jo ezera krastos praktiski nav apdzīvotu vietu. Gandrīz pilnīgi tos klāj priežu (austrumu krastā) un mitri jauktie un lapkoku (galvenokārt rietumu krastā) meži. Ezerā ietek vairākas upītes un meliorācijas grāvji.

Vislielāko ievērību Engures ezers guvis sakarā ar izcilo dabas daudzveidību tajā. Putnu faunas ziņā tā ir visbagātākā iekšzemes ūdenstilpe Baltijas jūras austrumu piekrastē. Ligzdošanas laikā ezerā un tā apkārtnē (1995.–1997. gadā) konstatētas 186 putnu sugas, starp tām 42 sugas, kas apdraudētas Eiropas mērogā, un 2 sugas – pasaules mērogā (vidējais ērglis un grieze), īpaši bagāta ir ūdensputnu fauna. Ezerā, piemēram, māj 19 zosveidīgo putnu sugas (kopā ap 3000 pāru), bet lielo ķīru skaits 1986. gadā sasniedza pat 34 000 pārus. Ezers un tā apkārtnē ir mājvieta arī tādiem izciliem retumiem kā jūras ērglis (2 ligzdas), mazais dumpis, ūpis un lielais baltgārnis.

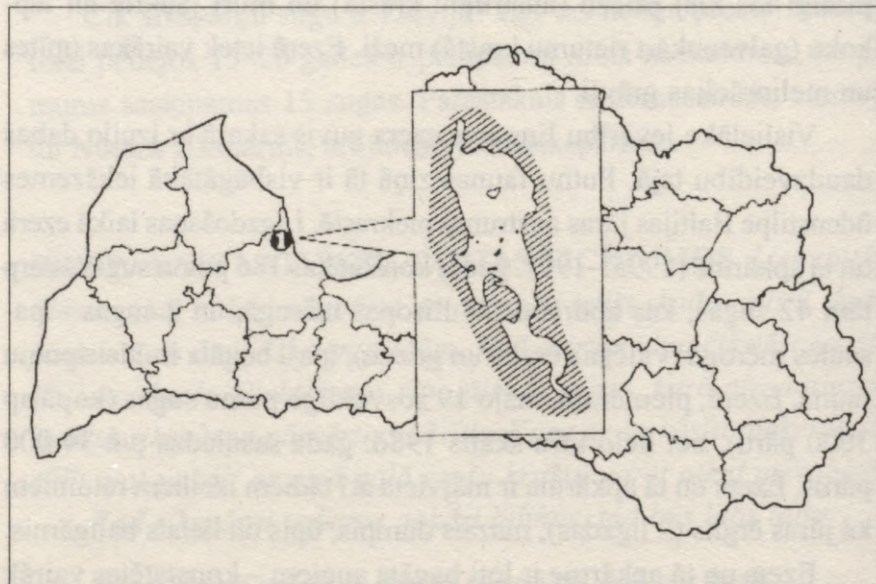
Ezers un tā apkārtnē ir ļoti bagāta augiem – konstatētas vairāk

nekā 800 augstāko augu sugas, 40 no tām iekļautas Latvijā īpaši aizsargājamo augu sarakstā. Sevišķi bagātīgs ir orhideju klāsts – tām patīk mitrās, ar kalciju bagātās augsnes ezera krastos.

Apzinoties Engures ezera putnu bagātību, jau 1957. gadā tajā tika izveidots ornitoloģiskais liegums, ko paplašināja 1977. un 1987. gadā. Tagad tas sadalīts dažādās aizsardzības režīma zonās. Pirmkārt, 1080 ha aizņem pastāvīgais liegums, kurā aizliegta jebkāda saimnieciska darbība un cilvēku uzturēšanās visā bezledus periodā. Otrkārt, visa pārējā ezera teritorija ir sezonas liegums, kur iepriekš minētās darbības aizliegtas no ledus izkušanas laika līdz 31. jūlijam (izņemot dažus atklāta ūdens rajonus, kur atļauta ierobežota spinningošana un makšķerēšana). Treškārt, piekrastes teritorijas ap ezeru iekļautas lieguma buferzonā; tur aizliegta rekreācijas kompleksu u.c. būvniecība un ierobežoti dažādi saimnieciskie pasākumi, kas var novest pie dabas vērtību zuduma. Atļautajos laikos un vietās tiek iegūtas niedres, zvejotas un spinningotas zivis, notiek ūdensputnu medības. Kopš 1958.g. ezerā veic stacionārus ornitoloģiskus pētījumus.

Ezers ir iekļauts arī Eiropas nozīmīgo putnu vietu sarakstā (1989. g.). Kad Latvija 1995.g. pievienojās Ramsaras konvencijai (starptautiska konvencija par ūdensputniem sevišķi nozīmīgu ūdens-tilpju saglabāšanu), Engures ezers bija viena no trijām Latvijas teritorijām, kuras iekļautas šīs konvencijas sarakstos. Tas nozīmē,

1 – Engures ezers

ka mūsu valsts uzņēmusies starptautiskas saistības šīs teritorijas aizsardzībā.

Diemžēl problēmu ezera dzīvē netrūkst. Pirmkārt, tā ir paša ezera pakāpeniska aizaugšana ar virsūdens augāju un piekrastes pļavu izzušana, tām aizaugot ar niedrēm un krūmiem. Otrkārt, arvien pieaugošā, bieži vien nekontrolētā cilvēku uzturēšanās ūdensputnu ligzdošanas vietās, kas, protams, stipri pasliktina putnu dzīves apstākļus. Tomēr ceļi, kā tikt galā ar šīm problēmām, ir zināmi – vajadzīga tikai griba, līdzekļi un laiks. Tiem, kuri grib uzzināt par Engures ezeru vairāk, palīdzēs divas grāmatas: Z. Spura un V. Smita 1962. gadā izdots fotoalbums "Putnu rezervāts" un J. Vīksnes 1997. gadā iznākušais darbs "Engure – putnu ezers".

VAI LATVIJĀ IR DAUDZ PLĒSĪGO PUTNU? Plēsīgie dzīvnieki, to skaitā plēsīgie putni, ir piesaistījuši cilvēku īpašu uzmanību jau senos laikos. Ne velti tieši tie ļoti bieži ir pildījuši totēma dzīvnieka lomu daudzām ciltīm visdažādākajos pasaules nostūros. Atskaņas no tiem laikiem sasniegušas arī mūsu dienas – piemēram, vesels ērgļu pulks izklīdis pa Eiropu, apmetoties dažādu zemju ģerboņos, pildīdami varenības, barguma un spēka simbola lomu. Latvijas valsts ģerbonī ir iemitinājies grifs, kas, patiesību sakot, mūsu zemē nemaz nedzīvo. No otras puses – ikdienas dzīvē šie putni parasti tika uzskatīti par kaitīgiem, tos apvainoja par neģēlīgiem nevainīgu, miermīlīgu radījumu slepkavām. Pēdējā gadsimta laikā priekšstats par kaitīgumu gan ticis pamatīgi revidēts un atzīta plēsēju nenovērtējami lielā loma veselīgu dzīvnieku populāciju uzturēšanā.

Latvijā sastopamas daudzas – veselas 25 dienas plēsīgo putnu sugas un vēl 13 nakts plēsīgo putnu sugas, tātad pūces. Daži dienas plēsēji – tādi kā melnais grifs, baltgalvas grifs un medību piekūns pēdējo simt gadu laikā Latvijā novēroti tikai dažas reizes – šie putni tikai gadījuma pēc nejauši ieklīduši pie mums no savām visai attāļajām tagadējām dzīves vietām. Visu pārējo sugu putni lielākā vai mazākā skaita ligzdo vai vēl nesenā pagātnē ir ligzdojuši arī Latvijā. Visbiežāk un vislielākajā skaitā pie mums ligzdo peļu kliņģi – 18 līdz 20 tūkstoši pāru; daļa no tiem – 200–2500 putnu

(atkarībā no ziemas barguma) paliek Latvijā arī ziemot. Pēdējos 30 gados to skaits ir bijis visai stabils. Otro un trešo vietu daļa vistu vanags un zvirbulvanags (2 līdz 3 tūkstoši pāru), ceturtajā vietā ir mazais ērglis (2 līdz 2,8 tūkstoši pāru; tā ir apmēram desmitā daļa no visas pasaules populācijas!), bet piektajā – ķīķis jeb lapsēnu klijāns (1,5 līdz 2,5 tūkstoši pāru). Visiem pārējiem plēšputniem Latvijā ir ne vairāk kā 500 ligzdu. Visretākie ligzdotāji – tikai daži pāri visā valstī – ir sarkanā klija, vidējais ērglis, kukaiņu piekūns un lielais piekūns. Mūsu vislielākie plēšputni ir jūras ērglis (8–15 ligzdas) un klinšu ērglis (7–12 ligzdas; to ligzdas gan atrodas kokos, nevis uz klintīm).

Diemžēl plēsīgie putni ir viena no tām putnu grupām, kuru skaits pēdējos gadu desmitos ir samazinājies viskrasāk. Tam ir vairāki iemesli. Gan tiešie – fiziska iznīcināšana (tika uzskatīts, ka tādējādi tiks pasargāti t.s. derīgie dzīvnieki), gan netiešie. Pie pēdējiem pieder negatīvas putnu dzīves vietu izmaiņas un arī to zaudēšana vispār cilvēku saimnieciskās darbības intensifikācijas dēļ gan ligzdošanas, gan ziemošanas vietās un pārlidojumu ceļos, kā arī saindēšanās ar galvenokārt lauksaimniecībā lietotajām ķīmiskajām vielām, – sevišķi postoši tās ietekmējušas šo putnu vairošanos.

Pašreiz visi pie mums mītošie plēsīgie putni ir iekļauti Latvijas aizsargājamo dzīvnieku sarakstā un daļa no tiem – arī Latvijas Sarkanajā grāmatā. Lielais piekūns pat ir iekļauts 0 kategorijā – tāad tiek uzskatīts par Latvijā izzudušu putnu sugu (pēdējo 30 gadu laikā nav atrasta neviena ligzda). Visvairāk plēšputnu ir I kategorijā (sugas, kam draud izzušana) – tie ir sarkanā klija, jūras ērglis, klinšu ērglis, vidējais ērglis, čūsku ērglis, lauka lija, lauka piekūns un purva piekūns. Melnā klija un pļavas lija ir II kategorijā (retas sugas ierobežotās dzīvesvietās), bet mazais ērglis un zivju ērglis – III kategorijā (sugas, kuru skaits un areāls samazinās).

VAI PŪCES DIENĀ IR AKLAS? Agra pavasara vēlos vakaros un naktīs cilvēku var iebiedēt spalgs, pat spiedzīgs "ke-ke-ke-ke" vai melodiska ūjināšana "huū hu huhuhuhū", kas pēkšņi atskan no meža, kapsētas vai parka. Tā ir meža pūces – mūsu parastākās pūču sugas – balss. Retāk dzirdēsim ausainās pūces, urālpūces, apodziņa

vai bikšainā apoga balsi. Ja ļoti laimēsies, saklausīsim arī ūpja dobjos vaidus – "uūūūu". Gaišajā laikā gan šie putni parasti klusē. Tomēr tas nebūt nenozīmē, ka dienā tie kļūst nevarīgi un bezpalīdzīgi. Pūces redz arī dienā, bet, tā kā to galvenās aktivitātes notiek krēslas un tumsas stundās, diena tām pārtop par miega un atpūtas laiku. Taču ir pūces, kas aktīvi darbojas arī dienā. Vistipiskākais piemērs ir baltā pūce, kas dzīvo tālu ziemeļos, kur polārā diena ir vairākus mēnešus gara. Kas cits tai atliek? Nedzīvos taču pusgadu neēdusi! Pie mums dzīvojošie apodziņi, urālpūces un purva pūces mēdz izlidot medībās arī dienas laikā. Pūcēm ir daudzas īpatnības, kas ļāvušas tām pielāgoties nakts dzīvesveidam un kas tās atšķir no citiem putniem.

Pirmkārt, pūču acis ir ļoti lielas, gandrīz nekustīgas, teleskopveidīgi izstieptas. Acu mazkustību kompensē kakla kustīgums – galvu tās spēj izgrozīt pat par 270°, un nav nekāds brīnums ieraudzīt sēžam pūci ar muguru pret jums, bet ar seju – pret jums. Acis ir pielāgotas galvenokārt vājas gaismas uztveršanai, bet zināmā mērā spēj izšķirt arī krāsas. Šajā ziņā ir lielas atšķirības starp dažādām pūču sugām atkarībā no tā, vai tās ir aktīvas galvenokārt naktī (piemēram, ūpis un bikšainais apogs) vai pustumsā un krēslā (piemēram, purva pūce). Naktī aktīvajām pūcēm acs gaismas jutība ir 3 līdz 10 reizes augstāka nekā cilvēkam.

Otrkārt, pūču dzirde ir ārkārtīgi smalka; var teikt, ka tās lielā mērā "redz" ar ausīm. Atšķirībā no citiem putniem, kam galva ir izstiepta vairāk vai mazāk uz priekšu, pūcēm ir plakanas, apaļas sejas, kas veido t.s. sejas spoguļi, – tas kalpo skaņas sakopošanai. Ārējo ausu apvidū atrodošās specifiskās spalvas arī stipri uzlabo skaņu uztveršanu. Daudzām pūcēm dzirdes aparāts ir asimetrisks, līdz ar to ir iespējama trīsdimensionāla – tāad precīzāka skaņas avota vietas noteikšana. Piemēram, pilnīgi tumšā telpā naktī aktīvās pūces bez šaubīšanās noķers skrienošu peli, vadoties tikai pēc dzirdes. Ir pētīts, vai pūcēm piemīt ehlokācijas spējas – tādas kā sikspārņiem, tomēr līdz šim tās nav konstatētas.

Treškārt, pūču apspalvojums ir mīksts un irdens, īpatnējā spalvu uzbūve garantē klusu beztrokšņa lidojumu, tādējādi pūces praktiski bez skaņas tumsā var pielidot un saķert savus barības objektus (peles, putnus, vārdes u.c.). Spalvu "ausis", kādas ir, piemēram,

ūpjiem un ausainajām pūcēm, arī ir pielāgojumi lidojuma skaņu slāpēšanai, nevis saistīti ar dzirdi.

Latvijā pavisam sastopamas 13 pūču sugas. No tām 9 sugas pie mums ligzdo, bet pārējās 4 sastopamas ziemā vai arī kā reti ieceļotāji. Vislielākais ir ūpis (65–70 cm, 1,5–2 kg smags; līdz 50 pāriem), bet vismazākais – apodziņš (tikai 16 cm, sver 50–80 g; 500–1200 pāri).

KĀ PŪCE MĀCĪJUSIES RUNĀT. *Dievs radījis visus putnus un katram piešķīris savu valodu. Tik pūce palikusi bez valodas. Par to tā noskumusi un nav zinājusi, ko iesākt. Pēdīgi viņa taisījusies iet skolā pie cilvēka. Cilvēka īsto dzīvokli nezinādama, tā ieskrējusi vistu kūtī, noķērusi vistu un noēduši. Saimniece nākusi vistas barot un, vienu vistu neatrazdama, saukusi: "Kur vista, kur vista?" No saimnieces pūce izbijusies un aizskrējusi uz mežu. Saimnieces vārdus tā neesot aizmirsusi un saukusi: "Kur vist, kur vist?" – ko viņa vēl tagad darot.*

KĀ SKAN GULBJA DZIESMA? Kas tad ir gulbja dziesma? Vai patiešām ir reāls pamats ticējumam, ka gulbji, jūtot nāves tuvošanos, dzied savu vienīgo apburoši skaisto dziesmu? Vai arī tā ir tikai skaista alegorija par pēdējo – augstāko veikumu pirms bojāejas? Vai gulbji vispār mēdz dziedāt? Atbildēt uz šiem jautājumiem viennozīmīgi nevar kaut vai tāpēc, ka eksistē vairākas gulbju sugas ar atšķirīgu balsi un paradumiem. Latvijā sastopamas trīs gulbju sugas: paugurknābja gulbis, mazais gulbis un ziemeļu gulbis. Aplūkosim tos visus pēc kārtas.

Paugurknābja gulbis ir liels sniegbalts putns (sver 10 līdz 12 kg) ar īpatnēju knābi – pie augšknābja melns paugurs, pats knābis oranžs. Peldot tas parasti graciozi izliec kaklu S veidā. Šos gulbjus ir viegli pieradināt, tie greznojuši daudz parku dīķus kā skaistuma un cēluma simbols. Tieši tie attēloti neskaitāmās gleznās, gobelēnos, uz visdažādākajiem sadzīves priekšmetiem, iedvesmojuši dzejniekus un komponistus. Arī savvaļā to ir daudz. Latvijā ligzdo 400–500 pāru, tie ir parastākie pie mums ligzdojošie gulbji. Arī ziemu, it

sevišķi, ja tā pagadījusies ne pārāk barga, gan daļa vietējo putnu, gan no citām ligzdošanas vietām (ziemeļaustrumos no mums) atli-
dojušie putni pavada neaizsalušos Latvijas iekšējos ūdeņos un jūras
piekrastē (1500–4000 putnu), bet pārējie dodas galvenokārt uz Dā-
nijas un Vācijas ūdeņiem. Šie gulbji ir salīdzinoši klusi. Dažkārt, it
sevišķi ligzdošanas sezonas laikā un uztraukumā, dzirdamas ne pārāk
skaļas kurkšķošanas skaņas – "hrrrrr", "viarrrr". Sevišķi spēcīga uz-
traukuma brīžos tās kļūst skaļākas – "giurrrr", "keiorrr". Kad gulbis
ir dusmīgs un agresīvs, tas mēdz arī šņākt. Lidojot tie klusē, toties
dzirdama raksturīga skaļa, dziedoša spārnu švīkstoņa.

Mazais gulbis, kā jau to rāda nosaukums, ir mazākais no Lat-
vijā sastopamajiem gulbjiem (sver ap 6 kg). Arī tas ir sniegbalts,
bet knābis – dzeltenā un melnā krāsā. Knābja zīmējums katram

Paugurknābja
gulbis

putnam ir atšķirīgs, tā ka iespējams tos atpazīt, tā sakot, "pēc sejas". Peldot kakls tam izstiepts taisni uz augšu. Pie mums tie neperē, to dzimtene ir Ziemeļaustrumeiropas, Ziemeļāzijas un Ziemeļamerikas tundras. Latvijā tie sastopami caurceļošanas laikā (ziemo galvenokārt Ziemeļjūras piekrastes zemēs). Šo gulbju balss ir melodiskas, ne pārāk skaļas klaigas – "gūk", "go-ū-e-lu-ok" u.tml. Dzied gan tēviņi, gan mātītes visos gadalaikos – gan solo, gan kori, gan lidojumā, gan peldot. No attāluma, kad gulbju bars apstāties atpūsties, to kopējais koris skan kā melodiska murmināšana.

Ziemeļu gulbis arī ir spodri balts un gandrīz tikpat liels kā paurknābja gulbis (sver 8 līdz 11 kg), tikai nedaudz slaidāks, bet knābis tam ir citā krāsā – melna pamatne, pats knābis dzeltens. Peldot tur kaklu taisni izstieptu uz augšu. Kaut gan nosaukums rāda, ka to īstā dzimtene ir ziemeļos, kopš 20. gs. 70. gadiem šie putni sākuši ligzdot arī Latvijā, galvenokārt Kurzemē (kopā 20–30 pāri). Agrāk Latvijā tie bijuši sastopami tikai caurceļošanas laikā. Nelielā skaitā (10–100 putnu) tie paliek pie mums arī pārziemot. Tieši ziemeļu gulbjus var nosaukt par īstiem dziedātājiem. Visu gadu gan tēviņi, gan mātītes ir ļoti trokšņaini. Visraksturīgākie ir skaļi, melodiski, trompeti atgādinoši pūtieni "hī-uk", "ā-hīuk". Ir arī cita veida balsis – pakluss, zems "ang", sarunājoties pašam ar sevi; skaļš, griezīgs "gigije", sasveicinoties ar citiem, kā arī skaļš, augsts baiļu sauciens "vak". Arī lidojumā šie gulbji nepārtraukti skaļi klaigā – "hū-hū-hū", bet, ja lidojumā gadās kādi uztraukumi, – "gangangang".

Tātad vismaz daļa gulbju patiešām ir lieli dziedātāji. Diemžēl mīts par gulbja pēdējo dziesmu gan ir tikai skaista alegorija, kam ar reālo dzīvi nav nekā kopīga. Vēl jāpiebilst, ka ziemeļu gulbis ir ierakstīts Latvijas Sarkanajā grāmatā, bet Eiropas Sarkanajā sarakstā ir iekļauts gan tas, gan mazais gulbis.

Latviešu
tautas
teika

GULBJA DZIESMA. *Pasaules sākumā Dievs radījis putnus un katram piešķīris savu balsi. Ar savām balsīm tie visi slavējuši Dievu kā gudru radītāju, tik gulbis vien ne. Tas teicis, lai Dievs dodot viņam tikpat jauku balsi kā lakstīgalai, tad gan viņš tam pateikšoties. Dievs par to apskaities un gulbim noņēmis visas dziesmas, tik atstādamš vienu, ar kuru tas var apdziedat savu nāvi pirms*

miršanas. Vēl tagad visu mūžu gulbis pavadot klusumā, bet īsi pirms miršanas dziedot savu nāves dziesmu.

VAI ZAĻĀ VĀRNA IR VĀRNA? Atbildēt var īsi un skaidri: zaļā vārna nav vārna, turklāt tā nav zaļa, bet dažādās krāsās. Vācieši un krievi uzsver, ka šis putns ir zils. Vācieši to nesauc par vārnu, krievi tas ir tikai kaut kāds vārnulis, ja tā varētu tulkot. Latviešiem ar šī putna nosaukumu tātad nav paveicies...

Skaidrības labad palūkosimies, kas īstenībā ir vai nav zaļā vārna no zinātnes viedokļa, bet tad jāsāk ar atkāpi.

Ļoti radniecīgas vai visradniecīgākās dzīvnieku (un augu) sugas tiek apvienotas zemākajā sistemātikas grupā, ko sauc par ģinti. Tēlaini izsakoties, ģints bioloģijā būtu tas pats, kas cilvēka sabiedrībā ģimene, kurā ieskaita vecākus un bērnus; bērni savā starpā, protams, ir brāļi un māsas. Zaļā vārna nepieder pie tās ģints, kurā ietilpinātas "īstās" vārnas – pelēkā vārna, melnā vārna, kraukis, krauklis, kovārnis.

Radniecīgu ģinšu grupu bioloģijā sauc par dzimtu. Arī cilvēku ģimenes var apvienot dzimtā, kurā būtu brāļi un māsas ar to bērniem, tas ir, arī brālēni un māsīcas. Taču tā ģints, kurā ietilpst zaļā vārna, neietilpst vārnu dzimtā, kurā apvienota vārnu ģints ar tai radniecīgām ģintīm. Tātad zaļā vārna nav pat vārnas māsīcas māsīca.

Izrādās, ka zaļā vārna ieskaitāma pat pavisam citā putnu pamatgrupā jeb kārtā nekā vārnu dzimta. Tātad zaļajai vārnai nav itin nekādas, pat ne attālas radniecības ar vārnām, kraukiem, kraukļiem utt. Ja tā, tad skaidrs, ka "zaļā vārna" nav vārna. Ja nav vārna, tad nav loģiski to saukt par vārnu. Zooloģijā (un botānikā), starptautiski vienojoties, ir aizliegts dažādas ģintis saukt vienā un tajā pašā vārdā. Tiesa, šī vienošanās attiecas uz zinātniskajiem (latīņu) nosaukumiem. Būtu saprātīgi un loģiski to ievērot arī latviešu valodā.

Ko darīt?

Ornitologi atrisinājumu atrada, kad vairākās plašās sanāksmēs apsprieda un precizēja visus Latvijas putnu nosaukumus. Apspriežu rezultāti tika pārlūkoti un apstiprināti ZA Terminoloģijas komisijā un publicēti atsevišķā grāmatiņā 1991. gadā ("LZA Terminoloģijas

komisijas 60. biļetens"). Diemžēl daži ornitologi kopīgo lēmumu neievēro un turpina lietot neloģiskus un maldinošus nosaukumus. Bet kāpēc neievēro? Te darbojas psiholoģijas likums, kas skaidro: viss jaunais parasti liekas šaubīgs, pat nederīgs, labāk pieturēties pie vecā, ierastā, tradicionālā, kaut arī vecais ir neparocīgs un pat nederīgs.

Bet kā tad ornitologi nolēma pārdēvēt "zaļo vārnu"? Meklējot labāku nosaukumu, galvenais uzdevums bija pareizi izteikt sugas sistemātisko piederību, vienlaikus nezaudējot saikni ar iepriekšējo nosaukumu. Tā kā aplūkojamās "vārnas" zinātniskais nosaukums *Coracias* ir pamatā plašas krāšņu tropisko putnu kārtas nosaukumam *Coraciiformes*, tad iznāca kompromiss – zaļā krāšņvārna.

Līdzīgi sprieda par "jūras žagatu", kurai nav nekādas radniecības ar žagatām. "Jūras žagata" ir tārtiņputnu pārstāve, tātad – žagattārtiņš, t.i., tārtiņš, kas atgādina žagatu.

KĀPĒC ĶĪVĪTE IR GADA PUTNS – 2000? Kurš gan nepazīst ķīvīti? Latvijā tā ir viens no pirmajiem gājputniem, kas atgriežas līdz ar cīruļiem, kad lauki vēl nav pilnībā atbrīvojušies no sniega. Jau martā ķīvītes sastopamas pie pirmajām sniegūdēns peļķēm. Šo gandrīz baloža lieluma bridējputnu ar raksturīgo spalvu cekuliņu uz galvas, melno, metāliski spīdošo muguru un balto vēderu nav iespējams sajaukt ne ar vienu citu Latvijas putnu. Raksturīgs ir arī sauciens "kī-vit", kura dažādas variācijas dzirdamas gan riesta lidojuma laikā, gan arī brīdinot un atbaidot traucētājus no ligzdas apkārtnes.

Ķīvītes sastopamas galvenokārt mitrās vietās – pļavās, tīrumos, purvos. Ligzdu ierīko iedobītē uz zemes, kuru izklāj ar sausu zāli un saknītēm. Perē vienreiz gadā. Ja ligzda tiek izpostīta, dēj atkārtoti. Dēšana sākas aprīļa beigās vai maija sākumā, dējumā ir 4–5 zaļganbrūnas olas ar melniem raibumiņiem. Atkārtoti dējumi atrodami vēl maija beigās un jūnijā. Perēšana ilgst apmēram 3 nedēļas. Mazuļi atstāj ligzdu tūlīt pēc izšķilšanās. Gan ligzdu, gan mazuļus abi vecāki ļoti aktīvi aizsargā, skaļi kliedzot, lidojot apkārt ligzdai un pat uzbrūkot ienaidniekiem. Jaunie putni lidspēju iegūst apmēram 5–6 nedēļu vecumā. Jau jūnija beigās vai jūlijā Latvijas ķīvītes

sāk aizceļot no dzimtenes uz ziemošanas vietām Dienvidrietumeiropā. To vietā Latvijā līdz pat oktobrim uzturas caurceļojošu ķīvīšu bari no ziemeļu zemēm.

Līdz šim par gada putniem Latvijas Ornitoloģijas biedrība ir izvēlējusies reti sastopamas putnu sugas (1998. gadā zaļo vārnu, 1999. gadā mazo ērgli). Zinot to, ka Latvijā ik gadus ligzdo 12 000–15 000 ķīvīšu pāru, jājauc, kas gan varētu likt pievērst īpašu uzmanību šim putnam. Ligzdošanas vietu tai taču nevarētu pietrūkt. Tomēr jau 1994. gadā Latvijas ornitologi (M. Strazds, O. Opermanis, A. Auniņš) konstatēja, ka ķīvīšu skaits pēdējo 20 gadu laikā samazinājies vairāk nekā par 20 procentiem. Pēc ornitologu domām, galvenais cēlonis tam varētu būt ļoti zemās ligzdošanas sekmes lauksaimniecībā izmantojamās zemēs, it sevišķi aramzemē. Pētnieki konstatējuši, ka aramzemē ķīvīšu ligzdās ir mazāk olu un to izmēri ir mazāki nekā citās ligzdošanas vietās. Galvenais cēlonis zemākām ligzdošanas sekmēm aramzemē, domājams, ir lauku kultivācija, kuras laikā tiek izpostītas ligzdas, apberot tās ar zemi un saplēšot olas. Tāpēc putni ir spiesti ligzdot atkārtoti, bet atkārtotie dējumi vairs nav tik pilnvērtīgi kā pirmie. Tāpat arī bieži sastopamajai un daudzskaitlīgajai putnu sugai ķīvītēm dzīve nemaz nav tik viegla, kā varētu domāt. Jāņem vērā ne tikai ķīvīšu ligzdošanas

iespējas, bet arī to barības – kukaiņu, kāpuru, zirnekļu, tārpu, gliemju – daudzums. Turklāt Latvijas ķīvīšu ziemošanas vietās Dienvidrietumeiropā, it īpaši Francijā, Spānijā, Vidusjūras zemēs, nelielie gājputni visu gadu tiek medīti, tā ievērojami apdraudot arī ķīvīšu sekmīgu pārziemošanu. Mums, cilvēkiem, nevar būt vienaldzīgi, cik veiksmīgi ķīvīte tiek galā ar savām izdzīvošanas problēmām. Ķīvītes, tāpat kā jebkuras citas savvaļas putnu sugas labklājība liecina arī par cilvēka dzīves vides kvalitāti.

Latviešu
tautas
teika

ĶĪVĪTE. Reiz dzīvoja atraitne – tai bijuši divi bērni: puisēns un meitiņa. Uznākuši bada laiki – mātei nebijis nekā, ko dot ēst maziņajiem. Izmisusi viņa nokāvusi meitiņu, kura bijusi ļoti skaista. Meitiņas dvēselīte pārvērtusies par ķīvīti un dziedot šo baltu dienu: "Māt'-meitiņu nokāva, brālīti atstāja – ķivi, ķivii!" No meitiņas izskata viņa uzglabājusi tikai bizes, kas ļoti daiļas bijušas: ķīvītei uz galvas divi cekuliņi.

Latviešu
tautas
teika

KĀPĒC ĶĪVĪTE PATI SAUC SAVU VĀRDU. Visi putni sūtījuši strazdu uz pilsētu klausīties, kā pilsētnieki pieminot putnu vārdus. Strazds arī šo uzdevumu izpildījis. Mājā pārnākot, tas teicis, ka lakstīgalas vārdu pieminot visa pilsēta, jo viņa esot liela dziedātāja. Cīruļa vārdu pieminot puspilsēta. Viņu, strazdu, kā dziedātāju un vālodzi kā svilpotāju – pieminot kādās vietās. Bet ķīvīti nekur ne-
pieminot. Ķīvīte par to apskaitusēs un pate sākuse saukt savu vārdu. To viņa vēl tagad dara.

STATISTIKA, SKAITĻI UN FAKTI

LATVIJAS REPUBLIKA

Latvijas valstiskās neatkarības	proklamēšana – 1918. 18. XI
	atjaunošana – 1990. 4. V
Valsts iekārta	– parlamentāra republika
Augstākais valsts varas orgāns	– Saeima (100 deputāti)
Valsts Prezidente	– Vaira Vīķe-Freiberga
Valsts valoda	– latviešu

Latvijas Republikas vadītāji

1918.18.XI–1920.30.IV J. Čakste, Tautas padomes priekšsēdētājs
1920.1.V–1922.7.XI J. Čakste, Satversmes sapulces priekšsēdētājs

Valsts prezidenti

1. Jānis Čakste	1922.14.XI–1927.14.III
2. Gustavs Zemgals	1927.14.III–1930.9.IV
3. Alberts Kviesis	1930.9.IV–1936.11.IV
4. Kārlis Ulmanis	1936.11.IV–1940.21.VII
5. Guntis Ulmanis	1993.7.VII–1999.8.VII
6. Vaira Vīķe-Freiberga	kopš 1999.17.VI

Ministru prezidenti

1. K. Ulmanis	1918.18.XI–1919.13.VII
2. K. Ulmanis	1919.14.VII–1919.8.XII
3. K. Ulmanis	1919.9.XII–1920.11.VI
4. K. Ulmanis	1920.12.VI–1921.18.VI

5. Z. Meierovics	1921.19.VI–1923.26.I
6. J. Pauļuks	1923.27.I–1923.27.VI
7. Z. Meierovics	1923.28.VI–1924.26.I
8. V. Zamuels	1924.27.I–1924.18.XII
9. H. Celmiņš	1924.19.XII–1925.23.XII
10. K. Ulmanis	1925.24.XII–1926.6.V
11. A. Alberings	1926.7.V–1926.18.XII
12. M. Skujenieks	1926.19.XII–1928.23.I
13. P. Juračevskis	1928.24.I–1928.30.XI
14. R. Celmiņš	1928.1.XII–1931.26.III
15. K. Ulmanis	1931.27.III–1931.5.XII
16. M. Skujenieks	1931.6.XII–1933.23.III
17. A. Bļodnieks	1933.24.III–1934.16.III
18. K. Ulmanis	1934.17.III–1934.15.V
19. K. Ulmanis	1934.16.V–1940.19.VI
20. I. Godmanis	1990.7.V–1993.3.VIII
21. V. Birkavs	1993.3.VIII–1994.19.IX
22. M. Gailis	1994.19.IX–1995.21.XII
23. A. Šķēle	1995.21.XII–1997.13.II
24. A. Šķēle	1997.13.II–1997.7.VII
25. G. Krasts	1997.7.VIII–1998.26.XI
26. V. Krištopans	1998.26.XI–1999.16.VII
27. A. Šķēle	1999.16.VII–2000.5.V
28. A. Bērziņš	2000.5.V–2002.1.XI
29. E. Repše	2002.7.XI–2004.9.III
30. I. Emsis	2004.9.III–2004.2.XII
31. A. Kalvītis	kopš 2004.2.XII

Saeimas (parlamenta) priekšsēdētāji

1. Fr. Vesmanis	1922–1925	6. I. Kreituse	1995–1996
2. P. Kalniņš	1925–1928	7. A. Čepāns	1996–1998
3. P. Kalniņš	1928–1931	8. J. Straume	1998–2002
4. P. Kalniņš	1931–1934	9. I. Ūdre	2002–2006
5. A. Gorbunovs	1993–1995	10. I. Emsis	kopš 2006

LATVIJAS IEDZĪVOTĀJI

Pastāvīgo iedzīvotāju skaits

Gads	Pastāvīgie iedzīvotāji	Tai skaitā		% no iedzīvotāju kopskaita	
		pilsētās	laukos	pilsētās	laukos
1935	1905936	709321	1196615	37,2	62,8
1959	2079948	1076024	1003924	51,7	48,3
1970	2351903	1435207	916696	61,0	39,0
1979	2502816	1663975	838841	66,5	33,5
1981	2514640	1693252	821388	67,3	32,7
1986	2587716	1777830	809886	68,7	31,3
1989	2666567	1845966	820601	69,2	30,8
1990	2668140	1842317	825823	69,0	31,0
1991	2658161	1837312	820849	69,1	30,9
1992	2643000	1822135	820865	68,9	31,1
1993	2585675	1770847	814828	68,5	31,5
1994	2540904	1750777	790127	68,9	31,1
1995	2500580	1717823	782757	68,7	31,3
1996	2469531	1693507	776024	68,6	31,4
1997	2444912	1677416	767496	68,6	31,4
1998	2420789	1660070	760719	68,6	31,4
1999	2399248	1643447	755801	68,5	31,5
2000	2377383	1618144	759239	68,1	31,9
2001	2364254	1606559	757695	68,0	32,0
2002	2345768	1591986	753782	67,9	32,1
2003	2331480	1580453	751027	67,8	32,2

Vīriešu un sieviešu skaits

Gads	Pastāvīgie iedzīvotāji	Tai skaitā		% no iedzīvotāju kopskaita	
		vīrieši	sievietes	vīrieši	sievietes
1935	1905936	890658	1015278	46,7	53,3
1959	2079948	913511	1166437	43,9	56,1
1970	2351903	1073060	1278843	45,6	54,4
1979	2502816	1151463	1351353	46,0	54,0
1981	2514640	1157888	1356752	46,0	54,0

Gads	Pastāvīgie iedzīvotāji	Tai skaitā		% no iedzīvotāju kopskaita	
		vīrieši	sievietes	vīrieši	sievietes
1986	2587716	1196300	1391416	46,2	53,8
1989	2666567	1238806	1427761	46,5	53,5
1990	2668140	1240531	1427609	46,5	53,5
1991	2658161	1236456	1421705	46,5	53,5
1992	2643000	1228610	1414390	46,5	53,5
1993	2585675	1198734	1386941	46,4	53,6
1994	2540904	1175502	1365402	46,3	53,7
1995	2500580	1154321	1346259	46,2	53,8
1996	2469531	1138797	1330734	46,1	53,9
1997	2444912	1126801	1318111	46,1	53,9
1998	2420789	1115483	1305306	46,1	53,9
1999	2399248	1105438	1293810	46,1	53,9
2000	2377383	1094964	1282419	46,1	53,9
2001	2364254	1088853	1275401	46,1	53,9
2002	2345768	1080116	1265652	46,0	54,0
2003	2331480	1073057	1258423	46,0	54,0

Pastāvīgo iedzīvotāju nacionālais sastāvs

	1935		2000		2002		2003	
	skaits	% no kopskaita	skaits	% no kopskaita	skaits	% no kopskaita	skaits	% no kopskaita
Visi iedzīvotāji	1905936	100	2377383	100	2345768	100	2331480	100
latvieši	1467035	77,0	1370703	57,7	1365308	58,2	1362666	58,5
krievi	168266	8,8	703243	29,6	684657	29,2	677027	29,0
baltkrievi	26803	1,4	97150	4,1	93583	4,0	91768	3,9
ukraiņi	1844	0,1	63644	2,7	61589	2,6	60566	2,6
poļi	48637	2,5	59505	2,5	58502	2,5	57901	2,5
lietuvieši	22843	1,2	33430	1,4	32673	1,4	32287	1,4
ebreji	93370	4,9	10385	0,4	9637	0,4	10125	0,4
čigāni	3839	0,2	8205	0,3	8267	0,4	8358	0,4
vācieši	62116	3,3	3465	0,1	3554	0,2	3645	0,2
igauņi	6928	0,4	2652	0,1	2604	0,1	2569	0,1
citas tautības	4255	0,2	25001	1,1	25394	1,0	24568	1,0

Reģistrētās un šķirtās laulības

Gads	Reģistrēto laulību skaits		Šķirto laulību skaits		
	pavisam	uz 1000 iedzīvotājiem	pavisam	uz 1000 iedzīvotājiem	uz 1000 reģistrētām laulībām
1980	24611	9,8	12650	5,0	514
1985	24032	9,3	11670	4,5	486
1990	23619	8,9	10783	4,0	457
1991	22337	8,4	11070	4,2	496
1992	18906	7,2	14553	5,6	770
1993	14595	5,7	10278	4,0	704
1994	11572	4,6	8416	3,3	727
1995	11072	4,5	7821	3,1	706
1996	9634	3,9	6051	2,5	628
1997	9680	4,0	6103	2,5	630
1998	9641	4,0	6211	2,6	644
1999	9399	3,9	6010	2,5	639
2000	9211	3,9	6134	2,6	666
2001	9258	3,9	5740	2,4	620
2002	9738	4,2	5952	2,5	611

Dzimumstība, mirstība un iedzīvotāju dabiskais pieaugums

Gads	Pavisam			Uz 1000 iedzīvotājiem		
	dzimuši	miruši	dabiskais pieaugums	dzimuši	miruši	dabiskais pieaugums
1980	35534	32100	3434	14,1	12,8	1,3
1985	39751	34166	5585	15,4	13,2	2,2
1990	37918	34812	3106	14,2	13,1	1,1
1991	34633	34749	-116	13,1	13,1	-0,0
1992	31569	35420	-3851	12,1	13,5	-1,4
1993	26759	39197	-12438	10,4	15,3	-4,9
1994	24256	41757	-17501	9,6	16,6	-7,0
1995	21595	38931	-17336	8,7	15,7	-7,0
1996	19782	34320	-14538	8,1	14,0	-5,9
1997	18830	33533	-14703	7,7	13,8	-6,1
1998	18410	34200	-15790	7,6	14,2	-6,6
1999	19396	32844	-13448	8,1	13,7	-5,6
2000	20248	32205	-11957	8,5	13,6	-5,1
2001	19664	32991	-13327	8,3	14,0	-5,7
2002	20044	32498	-12454	8,6	13,9	-5,3

Iedzīvotāju skaits Latvijas pilsētās

Nr.	Pilsēta	Dibināšanas gads (pirmo reizi minēta)	Pilsētas tiesību piešķir- šana	Iedzīvotāju skaits					Platība (km ²)	Attālums no Rīgas (km)
				1989	2000	2001	2002	2003		
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
1.	Ainaži	1869	1926	1962	1890	1903	1909	1901	5,0	115
2.	Aizkraukle	1961	1967	10100	9099	9059	8936	8893	12,0	92
3.	Aizpute	1248	1378	6199	5799	5708	5659	5624	7,5	186
4.	Aknīste ¹	1298	1991	21252	2031	2051	2017	1973	3,0	151
5.	Aloja ¹	1449	1992	27442	2689	2709	2680	2663	5,0	120
6.	Alūksne	1342	1920	10913	9482	9488	9448	9425	14,2	200
7.	Ape ¹	19. gs.	1928	2261	2088	2058	2031	1972	1,7	174
8.	Auce ¹	1889	1924	4231	4117	4132	4114	4100	3,7	96
9.	Baldone ¹	1648	1991	52172	4913	4897	4922	4951	5,2	33
10.	Baloži	20. gs.	1991	40502	3967	3927	3901	3910	6,7	12
11.	Balvi	1926	1928	9340	8655	8545	8404	8356	5,1	220
12.	Bauska	1443	1609	11684	10840	10845	10617	10555	6,0	66
13.	Brocēni	1939	1992	37242	3588	3565	3570	3562	8,5	119
14.	Cēsis	1224	1323	21123	18732	18677	18559	18480	19,3	92
15.	Cesvaine ¹	19. gs.	1991	35912	3480	3457	3431	3420	5,0	180
16.	Dagda	17. gs.	1992	33252	2820	2813	2793	2783	3,3	301
17.	Daugavpils	1274	1582	1208974	115574	114481	113409	112609	72,5	232
18.	Dobele	1347	1917	15023	11553	11492	11366	11303	8,0	72
19.	Durbe	1269	1893	384	467	470	464	442	1,6	196
20.	Grobiņa	1269	1695	4583	4326	4394	4343	4307	5,0	211
21.	Gulbene	1340	1928	10346	9629	9583	9562	9493	12,2	186
22.	Ikšķile ¹	12. gs.	1992	59022	6232	6299	6403	6495	2,1	28
23.	Ilūkste	16. gs.	1917	3275	2983	2957	2979	2985	9,0	197
24.	Jaunjelgava ¹	16. gs.	1647	2503	2400	2384	2347	2372	6,1	85
25.	Jēkabpils	17. gs.	1670	30865	27871	27676	27381	27188	23,0	143

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
26.	Jelgava	1265	1573	66231 ⁴	63743	64518	65927	65754	60,3	42
27.	Jūrmala	16. gs.	1959	57285 ⁴	55673	55712	55328	55156	100,0	līdz Dubultiem 24
28.	Kalnciems ¹	18. gs.	1991	2843 ²	2553	2552	2575	2571	1,6	51
29.	Kandava	18. gs.	1917	4631	3809	3734	3779	3819	7,0	91
30.	Kārsava	1783	1928	3110	2722	2721	2650	2605	3,9	280
31.	Krāslava	1783	1923	12434	11412	11258	11128	11068	8,6	265
32.	Kuldīga	1242	1378	14225	13678	13508	13272	13149	13,5	150
33.	Ķegums ¹	1936	1993	2736 ²	3070	3099	3107	2443 ³	6,8	47
34.	Lielvārde ¹	1229	1992	7984 ²	7319	7358	7460	7500	7,0	52
35.	Liepāja	1253	1625	96294 ⁴	89641	88473	87505	86985	60,4	218
36.	Līgatne	19. gs.	1993	1767 ²	1475	1460	1437	1424	7,4	70
37.	Limbaži	1223	1385	9985	9237	9125	9039	8993	9,0	87
38.	Līvāni	1533	1926	12263	10368	10214	9974	9892	5,0	170
39.	Lubāna	13. gs.	1992	2114 ²	1974	1961	1946	1951	4,4	212
40.	Ludza	1177	1777	11853	10822	10661	10402	10312	10,0	272
41.	Madona	1899	1926	9975	9553	9521	9440	9412	10,5	172
42.	Mazsalaca ¹	1861	1928	2801	2551	2534	2503	2477	8,0	151
43.	Ogre	1874	1928	29656	26573	26458	26283	26198	16,0	37
44.	Olaine	1965	1967	14989	12952	12932	12840	12866	6,8	24
45.	Pāvilosta	1879	1991	1299 ²	1207	1184	1236	1260	6,4	212
46.	Piltene ¹	1295	1557	1929	1800	1817	1804	1778	14,2	173
47.	Plaviņas	1905	1927	4415	4073	4037	3978	3939	7,0	123
48.	Preiļi	1382	1928	9421	8909	8882	8787	8733	5,1	204
49.	Priekule	19. gs.	1928	3834	2625	2620	2614	2588	5,0	193
50.	Rēzekne	1285	1773	41711 ⁴	39430	38688	38054	37777	17,5	242
51.	Rīga	1198	1225	824988 ⁴	766381	756627	747157	739232	307,2	
52.	Rūjiena	13. gs.	1920	3982	3744	3730	3710	3685	18,0	152
53.	Sabīle	18. gs.	1917	1790	1626	1613	1604	1601	4,3	108
54.	Salacgrīva ¹	1226	1928	5967	6090	6100	6058	5989	13,0	104

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
55.	Salaspils ¹	12. gs.	1993	—	21102	21093	20932	20966	12,0	11
56.	Saldus	1856	1917	12330	12581	12626	12650	12683	8,0	119
57.	Saulkrasti ¹	1823	1991	5482 ²	5523	5474	5521	5533	4,8	45
58.	Seda ¹	20. gs.	1991	2239 ²	1830	1826	1783	1773	2,0	132
59.	Sigulda	1207	1928	11074	10727	10771	10705	10657	18,2	52
60.	Skrunda ¹	1253	1996	6911 ²	4138	4062	4061	4041	7,9	148
61.	Smiltene	1367	1920	6393	6287	6301	6274	6223	7,1	132
62.	Staicele ¹	1898	1992	2249 ²	2122	2069	2056	2030	4,0	131
63.	Stende	16. gs.	1991	2134 ²	2012	1989	1960	1934	4,5	115
64.	Strenči	1895	1928	2222	1640	1619	1578	1543	5,7	126
65.	Subate ¹	1550	1917	1661	1292	1289	1307	1242	5,0	181
66.	Talsi	1290	1917	13031	12374	12226	12041	12004	7,8	115
67.	Tukums	1445	1795	21439	18886	19180	19427	19386	13,0	63
68.	Valdemārpils ¹	17. gs.	1917	2882	2801	2807	2807	2781	3,0	130
69.	Valka	1334	1584	8230	6782	6702	6579	6560	14,2	171
70.	Valmiera	1285	1323	29190	27752	27459	27352	27445	18,1	107
71.	Vangāži	1957	1991	4366 ²	4138	4160	4124	4113	4,9	32
72.	Varakļāni	18. gs.	1928	2798	2413	2375	2326	2303	5,0	202
73.	Ventspils	1242	1378	45147 ⁴	43951	43854	44004	44010	55,4	184
74.	Viesīte ¹	1890	1928	3480	3129	3084	3058	3007	2,3	146
75.	Vīļaka	13. gs.	1945	2152	1850	1849	1859	1819	6,3	247
76.	Vīļāni	1753	1928	4680	4049	3963	3882	3863	5,0	216
77.	Zīlupe	1900	1931	2441	1953	1959	1981	1921	5,0	304

¹ Kopā ar lauku teritoriju.² 1989. gadā bija pilsētiemata statuss.³ Bez lauku teritorijas.⁴ Iedzīvotāju skaits 1995. gadā.

Latvijas iedzīvotāju izglītības līmenis

Uz 1000 iedzīvotājiem 15 un vairāk gadu vecumā ir cilvēki ar izglītību

	zemāku par sākumskolas	sākumskolas	pamatskolas	vispārējo vidējo	vidējo speciālo	augstāko
--	---------------------------	-------------	-------------	---------------------	--------------------	----------

Vīrieši un sievietes

1959	212	324	277	81	78	27
1970	167	265	269	129	115	51
1979	77	228	258	202	155	80
1989	34	128	234	298	191	115
2000	24	59	265	310	203	139

Vīrieši

1959	154	357	303	72	83	30
1970	118	279	307	118	118	56
1979	47	219	298	195	155	86
1989	19	107	258	325	176	115
2000	15	58	292	324	187	124

Sievietes

1959	253	301	259	88	73	25
1970	207	254	238	138	113	46
1979	102	234	225	208	155	76
1989	47	145	214	275	204	115
2000	31	60	244	300	214	151

Iedzīvotāju, kas neprot lasīt un rakstīt, grupējums pēc vecuma un dzimuma

	1989			2000		
	Visi iedzīvotāji	Vīrieši	Sievietes	Visi iedzīvotāji	Vīrieši	Sievietes
Kopā	12133	2729	9404	5361	2146	3215
To skaitā						
vecumā (gadi):						
7-9	...	...	...	588	359	229
10-14	544	336	208	316	186	130
5-19	445	272	173	415	245	170
20-24	352	204	148	343	189	154
25-29	303	172	131	278	157	121
30-34	249	124	125	223	132	91
35-39	219	115	104	208	125	83
40-44	209	97	112	172	89	83

	1989			2000		
	Visi iedzīvotāji	Vīrieši	Sievietes	Visi iedzīvotāji	Vīrieši	Sievietes
45-49	248	122	126	166	94	72
50-54	352	156	196	160	70	90
55-59	418	157	261	224	94	130
60-64	470	118	352	291	125	166
65-69	577	92	485	379	118	261
70+	7634	698	6936	1597	163	1434
9-49	2682	1508	1174	2172	1248	924
15+	11476	2327	9149	4456	1601	2855

LATVIJAS KULTŪRA

Grāmatu un brošūru, žurnālu un laikrakstu izdošana Latvijā

	1995	2000	2001	2002
Grāmatas un brošūras				
Grāmatu un brošūru skaits (iespiedvienības)	1968	2546	2530	2326
Tai skaitā latviešu valodā	1626	2044	2098	1876
Metiens, milj. eks.	9,5	7,0	6,2	4,6
Tai skaitā latviešu valodā	7,8	6,0	5,4	4,0
Iespiedlokšņu novilkumi, milj.	112	74	71	62
Žurnāli un citi periodiskie izdevumi				
(ieskaitot periodiski izdotos rakstu krājumus un biļetenus)				
Žurnālu un citu periodisko izdevumu skaits	235	325	355	365
(gada beigās)				
Tai skaitā latviešu valodā	169	236	261	257
Gada metiens, milj. eks.	15,3	24,7	27,4	27,4
Tai skaitā latviešu valodā	12,0	20,8	22,7	22,9
Laikraksti				
Izdevumu skaits (gada beigās)	286	227	222 ¹	219 ¹
Tai skaitā latviešu valodā	193	157	154	154
Vienreizējais metiens, tūkst. eks.	2915	2081	2253	2295
Tai skaitā latviešu valodā	1355	1019	1066	1113
Gada metiens, milj. eks.	223	181	186	192
Tai skaitā latviešu valodā	134	112	106	110

¹ Tai skaitā 24 laikraksti, kas iznāk 4-6 reizes nedēļā, un 37 laikraksti, kas iznāk 2-3 reizes nedēļā.

Muzeji un citas kultūrvēsturiskā mantojuma krātuves

Nosaukums	Dibināšanas laiks	Nosaukums	Dibināšanas laiks
Rīga			
Aleksandra Čaka memoriālais dzīvoklis	2000	Ojāra Vācieša memoriālais muzejs	1992
Andreja Upīša memoriālais muzejs	1972	Minimotormuzejs	1993
Ārzemju mākslas muzejs	1920	Muzejs un dokumentācijas centrs "Ebreji Latvijā"	1990
Dekoratīvi lietišķās mākslas muzejs	1989	Paula Stradiņa Medicīnas vēstures muzejs	1957
Eduarda Smiļģa Teātra muzejs	1976	Rakstniecības, teātra un mūzikas muzejs	1925
Farmācijas muzejs	1987	Raiņa un Aspazijas māja	1988
Jāņa Akuratera muzejs	1991	Rīgas Kinomuzejs	1988
Jāņa Rozentāla un Rūdolfa Blaumaņa muzejs	1973	Rīgas Motormuzejs	1989
Jēkaba Prīmaņa Anatomijas muzejs	1920	Rīgas Tehniskās universitātes muzejs	1969
Krišjāņa Barona muzejs	1983	Rīgas Ūdensapgādes muzejs	1988
Latvijas Arhitektūras muzejs	1994	Rīgas vēstures un kuģniecības 1773 muzejs	
Latvijas Dabas muzejs	1846	Valsts Mākslas muzejs	1869
Latvijas Dzelzceļa vēstures muzeja Rīgas nodaļa	1994	Valsts Mākslas muzejs.	2001
Latvijas Etnogrāfiskais brīvdabas muzejs	1924	Izstāžu zāle "Arsenāls"	
Latvijas Fotogrāfijas muzejs	1993	Jūrmala	
Latvijas Kara muzejs	1916	Aspazijas māja. Jūrmalas pilsētas muzeja filiāle	1996
Latvijas kultūras muzejs "Dauderi"	1990	Jūrmalas pilsētas muzejs	1962,
Latvijas Okupācijas muzejs	1993	Majoros kopš	1997
Latvijas Sporta muzejs	1990	Luda Bērziņa memoriālais muzejs	1990
Latvijas Ugunsdzēsības muzejs	1978	Raiņa un Aspazijas vasarnīca	1949
Latvijas Universitātes Botānikas muzejs	1991	Rīgas rajons	
Latvijas Universitātes Frīdriha Candra memoriālais muzejs	1987	Daugavas muzejs	1977
Latvijas Universitātes Ģeoloģijas muzejs	1929	Ķekavas muzejs	1995
Latvijas Universitātes Pedagoģijas muzejs	1990	Latvijas Meliorācijas un zemkopības muzejs	1967
Latvijas Universitātes Skaitļošanas tehnikas un informātikas muzejs	1984	Turaidas muzejrezervāts	1947,
Latvijas Universitātes Vēstures muzejs	1988	muzejrezervāta statusu ieguvis	1989
Latvijas Universitātes Zooloģijas muzejs	1920	Aizkraukles rajons	
Latvijas Vēstures muzejs	1869	Aizkraukles Vēstures un mākslas muzejs	1973
Mencendorfa nams. Rīdzinieku māja-muzejs 17-18. gs.	1992	Jāņa Jaunsudrabiņa muzejs "Riekstiņi"	1967
		Latvijas biškopības vēstures muzejs	1984

Tēlnieka Voldemāra Jākobsona memoriālais muzejs	1976	Daugavpils Universitātes muzejs	1993
		Naujenes Novadpētniecības muzejs	1996
Alūksnes rajons		Dobeles rajons	
Alūksnes Novadpētniecības un mākslas muzejs	1959	Annas Brigaderes memoriālais muzejs "Sprīdīši"	1933
Alūksnes rajona Kalncempju pagasta novadpētniecības muzejs	1985	Dobeles Novadpētniecības muzejs	1985
Ernsta Glikas Bībeles muzejs	1991	Kārļa Ulmaņa piemiņas muzejs	1993
Jāzepa Vītola memoriālais muzejs "Anniņas"	1983	Pētera Upīša piemiņas muzejs "Pikšas"	1976
Balvu rajons		Gulbene rajons	
Balvu novada muzejs	1989	Druvienas Vecā skola-muzejs	1966
Upītes kultūrvēstures muzejs	1994	Gulbenes Vēstures un mākslas muzejs	1982
Bauskas rajons		Jēkabpils rajons	
Bauskas Novadpētniecības un mākslas muzejs	1947	Jēkabpils Vēstures muzejs	1920,
Bauskas pils muzejs		Krustpils pilī kopš	1996
Rundāles pils muzejs	1966	Raiņa muzejs "Tadenava"	1966
Viļa Plūdoņa memoriālā māja-muzejs "Lejenieki"	1963	Jelgavas rajons	
Zemgales sētas un lauksaimniecības mašīnu muzejs	1975	Ādolfa Alunāna memoriālais muzejs	1968
Cēsu rajons		Dienvidu elektrisko tīklu muzejs	1999
Āraišu muzejparks. Ezerpils	1983	Eliasa dzimtas muzejs	1987
Brāļu Kaudzīšu memoriālais muzejs "Kalna Kaibēni"	1929	Ģederta Eliasa Jelgavas Vēstures un mākslas muzejs	1818
Cēsu Vēstures un mākslas muzejs	1925	Latvijas Dzelzceļa vēstures muzeja Jelgavas nodaļa	1982
Eduarda Veidenbauma memoriālais muzejs "Kalāči"	1958	Krāslavas rajons	
Emīla Dārziņa muzejs "Jāņaskola"	1969	Krāslavas Vēstures un mākslas muzejs	1983
Kārļa Skalbes memoriālais muzejs "Saulrieti"	1987	Kuldīgas rajons	
Daugavpils rajons		Kuldīgas novada muzejs	1935,
Brāļu Skrindu muzejs	1996	tagadējā vietā kopš	1940
Daugavpils Novadpētniecības un mākslas muzejs	1938,	Privatizējamās valsts a/s "Vulkāns"	1975
tagadējā ēkā kopš	1959	muzejs	
		Liepājas rajons	
		Liepājas Vēstures un mākslas muzejs	1924

Meža muzejs Boju pilī 1972
 Pāvilostas Novadpētniecības muzejs 1992
 Zvejniecības un kuģniecības muzejs 1984

Limbažu rajons

Ainažu jūrskolas memoriālais muzejs 1969
 Bārdu dzimtas memoriālais muzejs "Rumbiņi" 1993
 Ķirbižu Meža muzejs 1989
 Leona Paegles memoriālais muzejs "Lauči" 1959
 Limbažu muzejs 1983
 Minhauzena muzejs 1983

Ludzas rajons

Ludzas Novadpētniecības muzejs 1918

Madonas rajons

Brāļu Jurjānu memoriālais muzejs "Meņģeļi" 1978
 Jāņa Zābera memoriālais muzejs "Vecais Ceplis" 1974
 Madonas Novadpētniecības un mākslas muzejs 1944
 Profesora Aleksandra Bieziņa muzejs 1989
 Rūdolfa Blaumaņa memoriālais muzejs "Brakī" 1959

Ogres rajons

Andreja Pumpura muzejs 1970
 Birzgales novada muzejs "Rūķi" 1998
 Daugavas spēkstaciju muzejs 1995
 Gaidu un skautu muzejs 1991
 Ogres Vēstures un mākslas muzejs 1980

Preiļu rajons

Preiļu Vēstures un lietiskās mākslas muzejs 1985
 Raiņa muzejs "Jasmuiža" 1966

Rēzeknes rajons

Franča Trasuna muzejs "Kolnasāta" 1992
 Latgales kultūrvēstures muzejs 1959

Saldus rajons

Jaņa Rozentāla Saldus Vēstures un mākslas muzejs 1949
 Pulkveža Oskara Kalpaka muzejs un piemiņas vieta "Airītes" (atjaunots 1990) 1936

Talsu rajons

Kandavas novada muzejs 1995
 Lauksaimniecības tehnikas muzejs "Kalēji" 1982
 Rojas Jūras zvejniecības muzejs 1971
 Talsu novada muzejs 1923
 Valdemārpils Meža muzejs 1971

Tukuma rajons

Durbes pils 1991
 Jaunmoku pils 1991
 Jaunpils muzejs 1993
 Kurzemes cietokšņa muzejs 1996
 Livonijas ordeņa pils tornis 1995
 Pastariņa muzejs 1967
 Tukuma muzejs 1936
 Tukuma audēju darbnīca 1987

Valmieras rajons

Valmieras Novadpētniecības muzejs 1959
 Burtnieku pagasta Briedes krogs 1985

Valkas rajons

Valkas Novadpētniecības muzejs 1971

Ventspils rajons

Piejūras brīvdabas muzejs 1954
 Rakstnieka Herberta Dorbes māja-muzejs "Senču putekļi" 1989
 Ventspils muzejs 1945,
 Ventspils pilī kopš 2001

Muzeju skaits Latvijā

	1995	2000	2001	2002
Muzeju skaits (ieskaitot filiāles; gada beigās)	95	133	139	134
Apmeklējumu skaits, tūkst.	1319	1480	1533	1623
Apmeklējumu skaits uz 1 000 iedzīvotājiem	531	624	650	694

Latvijas lielākie dižakmeņi (p. – pagasts, raj. – rajons)

	Virszemes daļas tilpums (m ³)	Augstums (m)	Apkārt- mērs (m)
Nīcgales Lielais akmens (Daugavpils raj. Nīcgales p.)	170	3,5	30,5
Velna Skroderis (Madonas raj. Praulienas p.)	100	4,2	20
Vandzenes (Tilgaļu) akmens (Talsu raj. Vandzenes p.)	80	3,4	26
Kapsēdes dižakmens (Liepājas raj. Medzes p.)	60 (70) ¹	4,2	16,5
Muižuļu akmens (Limbažu raj. Viļķenes p.)	6	2,3	20,0
Lielais Vellakmens (Balvu raj. Bērzkalnes p.)	45	1,9	24,1
Jušulejas dižakmens (Taku raj. Dundagas p.)	45 (60) ¹	2,4	18,0
Vaiķu (Napoleona, Pētera) akmens (Jēkabpils raj. Vīpes p.)	45	2,2	19,8
Vecumu dižakmens (Ventspils raj. Ugāles p.)	42	2,8	17,9
Ragāļu akmens (Jēkabpils raj. Kūku p.)	40	3,7	18,5
Akmeņkalnu Velnapēdas akmens (Robežakmens; Ventspils raj. uz Puzes un Dundagas p. robežas)	40	3,3	17,3
Mellaču akmens (Lielakmens; Valmieras raj. Burtnieku p.)	36	3,6	17,7
Seimaņu akmens (Ludzas raj. Līdumnieku p.)	~ 35	1,9	23,5

	Virszemes daļas tilpums (m ³)	Augstums (m)	Apkārt- mērs (m)
Žākļu (Vizlas) dižakmens (Alūksnes raj. Virešu p.)	35 + 6	3,4	16
Ramatas Lielakmens (Valmieras raj. Ramatas p.)	35	3,3	17,4
Āķagala (Pāvilostas) Lielais akmens (Liepājas raj. Pāvilosta, jūrā)	35	3,2	15
Grīžu Velna Beņķis (Velna Sēdeklis; Ventspils raj. Tārgales p.)	35	3,0	17

¹ Kopā ar atšķēlušos akmens daļu 60 m³.

Latvijas garākās un ievērojamākās alas (p. – pagasts, terit. – teritorija)

	Garums (m)	
Lielā X ala (Valmieras raj. Mazsalaca)	335	
Mazā X ala (Valmieras raj. Mazsalaca)	140	
Peldangas labirints (Talsu raj. Dundagas p.)	70	
Kvēpenes ala (Cēsu raj. Raiskuma p.)	60	
Blusu ala (Rīgas raj. Siguldā)	55	
Lielā Sikspārņu ala (Cēsu raj. Priekuļu p.)	54	
Ezerāla (Cēsu raj. Straupes p.)	48	pazemes ezers
Lielā Laņģu ala (Cēsu raj. Liepas p.)	48	
Lielā Upurāla (Limbažu raj. Salacas p.)	47	sena lībiešu svētvieta
Kalēja ala (Cēsu raj. Raiskuma p.)	47	
Upesāla (Cēsu raj. Straupes p.)	46	
Roču ala (Cēsu raj. Līgatnes p.)	30	
Simtēnu (Dzirnes) ala (Cēsu raj. Drabešu p.)	25	arheoloģijas un vēstures piemineklis
Lielā Ellīte (Cēsu raj. Liepas p.)	23	savdabīgākā alu sistēma
Bruņa ala (Cēsu raj. Drabešu p.)	21	
Gūtmaņa ala (Rīgas raj. Siguldā)	18,8	pēc tilpuma (500 m ³) lielākā Baltijā
Mazsalacas Velnala ("Velna Kambars"; Valmieras raj. Mazsalacas lauku terit.)	16	arheoloģijas un vēstures piemineklis
Riežupes smilšālas (Kuldīgas raj. Rumbas p.)	460	mākslīgas smilšālas
Remdenkalna Lielā pagrabu eja (Cēsu raj. Līgatnē)	56	daļēji applūdusi

Latvijas nozīmīgākie medījāmie dzīvnieki¹

	1970		1980		1995		2000		2001		2002	
	Uzskaitīti	Nomediti	Uzskaitīti	Nomediti	Uzskaitīti	Nomediti	Uzskaitīti	Nomediti	Uzskaitīti	Nomediti	Uzskaitīti	Nomediti
Alņi	17122	1981	13096	6414	7212	1162	11900	2066	13300	2352	14200	2588
Staltbrieži	4598	248	9985	1739	24902	4263	22600	2945	22900	3062	24600	3282
Stirnas	62693	406	33353	1199	69637	12 187	68200	7491	79800	10206	95100	13143
Meža cūkas	8214	2575	15450	11204	19741	7420	26600	7403	30400	9287	37400	11511
Zaķi	63709	34165	26324	6410	23043	1923	37300	1605	38400	1257	38100	1174
Lapsas	11342	2263	9141	2024	18466	4046	27600	8399	29100	8057	30000	10084
Vilki	19	46	375	355	926	321	500	139	500	114	600	140
Lūši	107	1	464	108	703	98	600	69	700	64	800	90
Jenotsuņi	10134	3874	5581	1687	11650	1016	12700	1437	14000	1482	15100	1772
Caunas	10172	784	6322	1450	13473	683	20500	922	21900	764	22900	928
Bebri	399	—	3594	111	26294	1160	45700	4863	52800	7510	54700	8071
Ondatras	—	—	778	587	8589	45	5200	44	5400	14	6000	35
Amerikas ūdeles	—	18	476	55	10536	146	16500	220	18000	179	19100	302
Vāveres	41449	1042	20328	616	29796	16	31800	16	33300	7	33100	10
Āpši	10802	135	4949	87	7468	63	8300	78	8900	60	9400	70

¹ Nomediti medību sezonā.

Labākās Latvijas medību trofejas

Trofeja, trofejas īpašnieks	Ieguves gads	Vērtējums (punktos)
Aļņa ragi		
A. Šveds	1985	351,70
V. Sīpols	1990	343,75
I. Salmiņa	1951	333,03
Staltbrieža ragi		
V. Sēja	1968	247,19
A. Pontaks	1991	236,42
M. Sniedze	1990	235,74
Stirnas ragi		
J. Panteļejevs	1991	188,70
Z. Egle	1972	182,65
A. Dargevičus	1992	176,70
Meža cūkas ilkņi		
F. Dičkovskis	1991	139,75
V. Onanko	1977	138,35
E. Plūksna	1974	137,95
Lapsas galvaskauss		
A. Libeks	1997	25,71
D. Urbanovičs	1995	25,41
J. Bespalovs	1997	25,36
Vilka galvaskauss		
P. Suppe	1983	45,72
J. Rozentāls	1981	45,00
V. Gaidukovs	1993	44,23
Lūša galvaskauss		
A. Petruss	1992	28,90
A. Megnis	1981	28,42
G. Klapars	1991	28,40

Trofeja, trofejas īpašnieks	Ieguves gads	Vērtējums (punktos)
Āpša galvaskauss		
A. Upenieks	1997	24,21
V. Fišers	1996	23,82
J. Nīmanis	1998	22,81
Vilka āda		
I. Sormulis	1982	150,12
J. Pokšāns	1996	140,78
Lūša āda		
I. Bērziņš	1999	186,53
U. Ārends	1980	185,60

Lielākās Latvijā noķertās zivis

Suga	Masa (kg)	Garums (m)	Ūdenstilpe	Autors	Gads
Ālants	5,50	0,72	Lubāns	V. Korotkovs	1989
Alata	1,02	0,43	Gauja	J. Bogdanovičs	1987
Āsaris	2,01	0,51	Alūksne	M. Bistrovs	2000
Ate	1,76	0,45	Baltijas j.	E. Dižgalvis	2002
Baltais sapals	0,35	0,32	Rūja	A. Eglītis	2001
Karpa	20,05	1,05	Juglas ezers	O. Paramonovs	2001
	20,50	1,07	Venta	K. Tuls	2001
Karūsa	2,25	0,48	Gāte	M. Krīgers	2001
Kīsis	0,17	0,23	Sāvienas ezers	A. Indriksone	2001
Lasis	10,40	1,03	Salaca	E. Simsons	2002
Līdaka	19,56	1,39	Ungurs	V. Petjukevičs	1989
Līnis	3,05	0,57	Salaca	J. Palmbahs	2001
Plaudis	5,00	0,66	Ungurs	O. Konstantinovs	1988
Rauda	1,27	0,33	Lielupe	A. Zurakovskis	1996
Rotans	0,30	0,26	Blontu dīķis	E. Lagušniks	2001
Salaka	0,146	0,29	Baltijas j.	E. Dižgalvis	2004
Salate	7,50	0,82	Daugava	K. Dzintars	1994
Sams	58,20		Daugava	B. Spaskovs	2003
Sapals	3,70	0,54	Salaca	V. Furs	1987
Sīga	1,72	0,56	Baltijas j.	E. Dižgalvis	2002
Strauta forele	3,87	0,73	Pededze	J. Ziedīņš	2000
Sudrabkarūsa	3,70	0,56	L. Ilzes ezers	J. Semjonovs	1999
Taimiņš	7,76	1,08	Salaca	E. Simsons	1999
Varavīksnes forele	6,66	0,76	Salaca	J. Greilihs	1993
Vēdzele	4,08	0,81	Salaca	A. Višņakovs	2002
Vīķe	0,05	0,18	Daugava	I. Kalums	2000
Vimba	1,45	0,43	Venta	E. Lāceklis	1989
Zandarts	10,30	0,96	Burtnieks	R. Bīrums	1995
Zutis	3,06	1,06	Dubna	J. Caics	1998

Latvijas neindīgie ārstniecības augi

Droga	Ievākšanas laiks	Drogas derīguma ilgums (gados)	Iedarbība
Helēniju ālantes saknenis ar saknēm	rudenī	3	atkrēpošanas un pretiekaisuma, arī žultsdzinējs līdzeklis
Alkšņu augļkopas ("čiekuriņi")	pēc lapu nobiršanas līdz martam	3	savelkošs, asins apturēšanas un pretcaurejas līdzeklis
Divšķautņu asinszāles laksti (galotnes)	ziedēšanas sākumā	3	spazmolītisks, pretiekaisuma, diurētisks un žultsdzinējs līdzeklis
Ārstniecības baldriāna saknenis ar saknēm	septembris, oktobris	3	nomierinošs un spazmolītisks līdzeklis
Parastās bārbeles lapas	pēc auga noziedēšanas	3	žultsdzinējs un pretiekaisuma līdzeklis
Bērzu pumpuri	janvāris–aprīlis	2	dezinficējošs, diurētisks, žultsdzinējs, atkrēpošanas un vielmaiņu stimulējošs līdzeklis
Parastās brūklenes lapas un vasas	līdz auga ziedēšanas sākumam (aprīlis vai septembris, oktobris)	3	diurētisks, antiseptisks un savelkošs līdzeklis
Lielās ceļtekas (ceļmallapas) lapas	jūnijs–augusts		atkrēpošanas un pretiekaisuma līdzeklis
Čaga	visu gadu	2	onkoloģisko slimnieku vispārējā stāvokļa uzlabotājs
Parastās irbenes miza	agrā pavasarī	4	asins apturēšanas, pretiekaisuma un antiseptisks līdzeklis
Parastās irbenes augļi	augusts, septembris	—	vispārspēcinošs, sviedrējošs, asinsspiedienu pazeminošs, diurētisks un viegls caurejas līdzeklis
Dzeltenās kaķpēdiņas ziedi	ziedēšanas sākumā vai īsi pirms tā	3	žultsdzinējs, pretiekaisuma, antibakteriāls un spazmolītisks līdzeklis

Droga	Ievākšanas laiks	Drogas derīguma ilgums (gados)	Iedarbība
Smaržīgās kalmes sakneņi	rudenī, retāk pavasarī	2	spazmolītisks, bakteriostatisks, žultsdzinējs un diurētisks līdzeklis
Ārstniecības kļiņģerītes ziedi	pilnziedā	2	pretiekaisuma, spazmolītisks, žultsdzinējs, arī nomierinošs un asinsspiedienu pazeminošs līdzeklis
Tīruma kosas laksti (zaļie dzinumi)	jūnijs–augusts	4	diurētisks un asins apturēšanas līdzeklis
Ārstniecības kumelītes ziedi	ziedēšanas sākumā (kamēr mēlziedi nav nokārušies uz leju)	1	pretiekaisuma, antiseptisks, spazmolītisks, antialerģisks, pretšāpju, pretcaurejas un sviedrējošs līdzeklis
Pļavas ķīmenes augļi	jūnija beigās – augustā, kad sāk dzeltēt stublājs	2	spazmolītisks, žultsdzinējs, diurētisks un laktogēns līdzeklis
Parastās liepas ziedi	pilnziedā	2	sviedrējošs, temperatūru pazeminošs, diurētisks un sekretolītisks līdzeklis
Māllēpes ziedi	ziedēšanas sākumā	2	pretiekaisuma, atkrēpošanas un sviedrējošs līdzeklis
Māllēpes lapas	jūnijs, jūlijs	3	pretiekaisuma un atkrēpošanas līdzeklis
Mazā mārсила laksti	jūnijs, jūlijs	2	antiseptisks, spazmolītisks un atkrēpošanas līdzeklis, lieto arī alkoholisma ārstēšanā
Piecdaivu un sirds māteres laksti	auga ziedēšanas sākumā	3	nomierinošs līdzeklis
Parastās mellenes ogas	jūlijs, augusts	2	savelkošs, antiseptisks un pretcaurejas līdzeklis
Parastās miltenes (miltenāja) lapas un vasas	aprīlis, maijs (līdz ziedēšanai) vai augusta beigas, septembris	5	dezinficējošs, pretiekaisuma un diurētisks līdzeklis

Droga	Ievākšanas laiks	Drogas derīguma ilgums (gados)	Iedarbība
Lielās nātres lapas	maijs–jūlijs	2	asins apturēšanas, žultsdi- nējs un diurētisks līdzeklis, vitamīnu avots
Parastā ozola miza	sulu cirkulācijas laikā (marts, aprīlis, maijs)	5	savelkošs un pretiekaisuma līdzeklis
Parastā pabērza augļi	septembris, oktobris	4	caurejas līdzeklis
Paegļa čiekurogas	septembris– novembris	–	diurētisks, baktericīds, žultsdi- nējs, sekretolītisks līdzeklis
Parastā pelašķa laksti un ziedi	auga ziedēšanas sākumā (jūnijs, jūlijs)	2	pretiekaisuma, asins aptu- rēšanas, spazmolītisks, gre- mošanas sekrēciju stimu- lējošs un antialerģisks līdzeklis
Ārstniecības pienenes saknes	augusts–oktobris	5	ēstgribas ierosinātājs, žults- dzinējs un aterosklerozes profilakses līdzeklis
Parastā pīlādža augļi	septembris, oktobris	2	vispārspēcinošs, diurētisks un viegls caurejas līdzeklis
Piparmētras laksti	auga ziedēšanas sākumā	1	gremošanas traucējumu no- vēršanas, žultsdi- nējs, pret- sāpju un nomierinošs lī- dzeklis
Parastā plikstiņa laksti	auga ziedēšanas sākumā	3	asins apturēšanas līdzeklis
Melnā plūškoka ziedi	ziedēšanas laikā	–	sviedrējošs, diurētisks, pret- iekaisuma un atkrēpošanas līdzeklis
Parastās priedes pumpuri	februāris–maijs	2	antiseptisks, atkrēpošanas un diurētisks līdzeklis
Trejlapu puplakša lapas	pēc auga noziedē- šanas (jūlijs, augusts)	2	gremošanas sekrēciju sti- mulējošs žultsdi- nējs, pret- iekaisuma un ēstgribas ie- rosinātājs līdzeklis

Droga	Ievākšanas laiks	Drogas derīguma ilgums (gados)	Iedarbība
Parastās raudenes laksti (galotnes)	auga ziedēšanas laikā	1	gremošanas sekrēciju stimulējošs, atkrēpošanas, spazmolītisks un nomierinošs līdzeklis
Stāvā jeb meža retēja sakneņi	septembris, oktobris	4	baktericīds, savelkošs un asins apturēšanas līdzeklis
Trejdaivu sunīša laksti	ziedu kurvīša veidošanās sākumā (jūlijs, augusts)	2	pretiekaisuma, antialerģisks, diurētisks, sviedrējošs un vielmaiņu uzlabojošs līdzeklis
Blusu sūrenes laksti	pēc auga noziedēšanas	2	pretiekaisuma, asins apturēšanas un diurētisks līdzeklis
Maura sūrenes laksti	auga ziedēšanas, laikā	3	spazmolītisks, asins apturēšanas, diurētisks un žults-dzinējs līdzeklis
Zalkšu sūrenes sakneņi	pēc auga noziedēšanas	6	savelkošs un pretcaurejas līdzeklis
Ūdenspipara laksti	auga ziedēšanas laikā	2	asins apturēšanas līdzeklis
Vērmeles laksti	auga ziedēšanas sākumā	2	ēstgribas ierosinātājs, gremošanas stimulētājs un žultsdzinējs līdzeklis
Trejkrašu vijolītes un lauku vijolītes laksti	auga ziedēšanas laikā	1,5	atkrēpošanas un diurētisks līdzeklis
Vilkābeļu ziedi	auga ziedēšanas sākumā	—	sirds darbības traucējumu novēršanas un asinsspiediena pazeminošs līdzeklis
Vilkābeļu augļi	rudenī	2	sirds darbības traucējumu novēršanas un asinsspiediena pazeminošs līdzeklis
Dumbrāju zaķpēdiņas laksti	auga ziedēšanas laikā	3	pretiekaisuma, savelkošs un asinsspiediena pazeminošs līdzeklis

Latvijas aizsargājamās augu, sēņu, ķērpju un dzīvnieku sugas
(Sarkanās grāmatas 0.–1. kategorijā)

0. kategorija – izzudušās sugas – sugas, kuras nav atrastas pēdējo 50 gadu laikā, taču, iespējams, vēl saglabājušās atsevišķās vietās dabā, nebrīvē vai kultūrā un kurām nepieciešama īpaša valsts aizsardzība likumdošanas veidā;

1. kategorija – izzūdošās sugas – sugas, kurām draud iznīkšana, tās ir ļoti retas, jo to skaits jau samazinājies līdz kritiskai robežai un to turpmākā eksistence nav iespējama bez sevišķu pasākumu veikšanas; tām nepieciešama īpaša valsts aizsardzība likumdošanas veidā.

Paparžaugi un sēklaugi (2003)

0. kategorija

1. Garlapu cefalantēra	<i>Cephalanthera longifolia</i>
2. Krokainā cūcene	<i>Rubus plicatus</i>
3. Ozollapu embotiņš	<i>Teucrium chamaedrys</i>
4. Otruba grīslis	<i>Carex otrubae</i>
5. Klinšu hornungija	<i>Hornungia petraea</i>
6. Pušķainā jāņegļīte	<i>Pedicularis kaufmannii</i>
7. Ziemeļu kaulene	<i>Rubus arcticus</i>
8. Sānziedu mēringija	<i>Moehringia lateriflora</i>
9. Vairogu palēpe	<i>Nymphoides peltata</i>
10. Dzeltenā pikre	<i>Pycnus flavescens</i>
11. Lodaugļu pilulārija	<i>Pilularia globulifetra</i>
12. Briežu rūgtdille	<i>Peucedanum cervaria</i>
13. Asaugļu sūrene	<i>Polygonum oxyspermum</i>
14. Ziemas svertija	<i>Swertia perennis</i>

15. Ūdeņu biezlapiņe	<i>Crassula aquatica</i>
16. Zemā žodzene	<i>Sisymbrium supinum</i>

1. kategorija

17. Zemeņu āboliņš	<i>Trifolium fragiferum</i>
18. Pūkainais aklis	<i>Galeopsis pubescens</i>
19. Dzeltenā akmeņlauzīte	<i>Saxifraga hirculus</i>
20. Baltais āmulis	<i>Viscum album</i>
21. Jūrmalas armērija	<i>Armeria maritima</i>
22. Parastā armērija	<i>A. vulgaris</i>
23. Salātu baldriņš	<i>Valerianella locusta</i>
24. Rūsganais baltmeldrs	<i>Rhynchospora fusca</i>
25. Prūšu bezgale	<i>Laserpitium prutenicum</i>
26. Sarmatainā bitene	<i>Geum hispidum</i>
27. Lielziedu brūngalvīte	<i>Prunella grandiflora</i>
28. Sarkanā cefalantēra	<i>Cephalanthera rubra</i>
29. Jūrmalas ceļteka	<i>Plantago maritima</i>
30. Brauna cietpappe	<i>Polystichum braunii</i>

31. Daivainā cietpaparde	<i>P. aculeatum</i>	62. Meža jāneglīte	<i>Pedicularis sylvatica</i>
32. Šķēplapu cietpaparde	<i>P. lonchitis</i>	63. Eiropas kāpumiezis	<i>Hordelymus europaeus</i>
33. Dobais cīrulītis	<i>Corydalis cava</i>	64. Lokanā kaulīnija	<i>Najas flexilis</i>
34. Šaurlapu cirvene	<i>Alisma lanceolatum</i>	65. Mazā kaulīnija	<i>N. minor</i>
35. Zālainā cirvene	<i>A. gramineum</i>	66. Pakalnu kazroze	<i>Epilobium collinum</i>
36. Spārnainā cūknātre	<i>Scrophularia umbrosa</i>	67. Tumšzaļā kazroze	<i>E. obscurum</i>
37. Krūma čuža	<i>Pentaphylloides fruticosa</i>	68. Iesirmā klintene	<i>Cotoneaster canescens</i>
38. Zirņveida dedestiņa	<i>Lathyrus pisiformis</i>	69. Melnā klintene	<i>C. niger</i>
39. Birztales diždadzis	<i>Arctium nemorosum</i>	70. Skandināvijas klintene	<i>C. scandinavicus</i>
40. Brūnais dižmeldrs	<i>Cyperus fuscus</i>	71. Lielā kosa	<i>Equisetum telmateia</i>
41. Galvainais donis	<i>Juncus capitatus</i>	72. Meldru kosa	<i>E. scirpoides</i>
42. Kūdrāja donis (tumšais donis)	<i>J. stygius</i>	73. Jūrmalas krambe (jūrmalas sālsķersa; jūras kāposts)	<i>Crambe maritima</i>
43. Strupais donis	<i>J. subnodulosus</i>	74. Alpu kreimule	<i>Pinguicula alpina</i>
44. Zalkšu dzegužpuķe	<i>Orchis morio</i>	75. Dzeltenā kurpīte	<i>Aconitum lasiosomum</i>
45. Ķiploku embotiņš	<i>Teucrium scordium</i>	76. Vienkāršā ķekarpaparde	<i>Botrychium simplex</i>
46. Vārpu ēnpaparde (vārpainā ēnpaparde)	<i>Blechnum spicant</i>	77. Pūkainā ķērsa (skārbā ķērsa)	<i>Cardamine hirsuta</i>
47. Bezlapainā epipogija	<i>Epipogium aphyllum</i>	78. Šķēplapu ķiverene	<i>Scutellaria hastifolia</i>
48. Dzeloņsporu ezerene	<i>Isoetes echinospora</i>	79. Alpu linlape	<i>Thesium alpinum</i>
49. Gludsporu ezerene	<i>I. lacustris</i>	80. Pļavas linlape	<i>T. ebracteatum</i>
50. Peldošais ezerieks	<i>Trapa natans</i>	81. Dortmaņa lobēlija	<i>Lobelia dortmanna</i>
51. Kamolainā ežgalvīte	<i>Sparganium glomeratum</i>	82. Krāsu madara (krāsu miešķis)	<i>Galium tinctorium</i>
52. Mīkstā gandrene	<i>Geranium molle</i>	83. Trejziedu madara	<i>G. triflorum</i>
53. Attālinātais grīslis	<i>Carex distans</i>	84. Dienvidu mārsmilga	<i>Hierochloë australis</i>
54. Knābja grīslis	<i>C. rhynchophylla</i>	85. Purva mātsakne	<i>Angelica palustris</i>
55. Makenzija grīslis	<i>C. mackenziei</i>	(purva zirdzene)	
56. Matainais grīslis	<i>C. pilosa</i>	86. Saru meldrs	<i>Scirpus setaceus</i>
57. Ūdeņu grīslis	<i>C. aquatilis</i>	87. Sibīrijas mēlziede	<i>Ligularia sibirica</i>
58. Zemais grīslis	<i>C. supina</i>	88. Zemā mīkstpiene	<i>Sonchus humilis</i>
59. Birztales gundega	<i>Ranunculus nemorosus</i>	89. Lokanā najāda (lokanā kaulīnija)	<i>Najas flexilis</i>
60. Mieturu hidrilla	<i>Hydrilla verticillata</i>	90. Mazā najāda (mazā kaulīnija)	<i>N. minor</i>
61. Parastā īve	<i>Taxus baccata</i>		

91. Sekstainais
nārbulis	<i>Melampyrum
cristatum</i>	117. Smiltāja timotiņš
(smiltaiņu timotiņš)	<i>Phleum orenarium</i>
92. Fišera neļķe	<i>Dianthus fischeri</i>	118. Kauslapu
tofieldija	<i>Tofieldia calyculata</i>
93. Krāšņā neļķe	<i>D. superbus</i>	119. Nokarenais
tragantzirnis	<i>Astragalus
penduliflorus</i>
94. Cepurainā neotiantē	<i>Neottianthe
cucullata</i>	120. Jūras
ūdensgundega	<i>Batrachium
boudotii</i>
95. Mušu ofrīda	<i>Ophrys insectifera</i>	121. Trejlapu
ūdensgundega	<i>B. peltatum</i>
96. Jūrmalas pagaurs	<i>Spergularia salina</i>	122. Svītrainā
ūdenszāle	<i>Glyceria striata</i>
97. Daudzstublāju	<i>Eleocharis multi-
caulis pameldrs</i>	123. Doņu vārpata	<i>Elytrigia
junceiformis</i>
98. Sīkais pameldrs	<i>E. parvula</i>	124. Kalnu veronika	<i>Veronica montana</i>
99. Jūrmalas pienzāle	<i>Glaux maritima</i>	125. Augstā vijolīte	<i>Viola elatigor</i>
100. Ērkšķu plūme	<i>Prunus spinosa</i>	126. Šķībkausa
vilkābele	<i>Crataegus
plagiosepala</i>
101. Matveida
pukcinellija
(spilvenveida
pukcinellija)	<i>Pukcinellia
capillaris</i>	127. Sibīrijas zeltauzīte	<i>Trisetum sibiricum</i>
102. Zviedrijas
pundurgrimonis	<i>Chamaepericly-
menum suecicum</i>	128. Iesārtā zeltstarīte	<i>Gagea erubescens</i>
103. Gaišdzeltenā
pūslene	<i>Utricularia
ochroleuca</i>	129. Jūrmalas zilpodze	<i>Eryngium
maritimum</i>
104. Mazā pūtele	<i>Filago minima</i>		
105. Kranca retējs
(Kranca platkājiņš)	<i>Potentilla crantzii</i>		
106. Igaunijas rūgtlape	<i>Saussurea esthonica</i>		
107. Jūras rupija	<i>Ruppia maritima</i>		
108. Jūrmalas sālsastere
(jūrmalas miķelīte)	<i>Tripolium vulgare</i>		
109. Grīņa sārtene
(parastā sārtene)	<i>Erica tetralix</i>		
110. Apaļā septiņvīre	<i>Phyteuma orbiculare</i>		
111. Ūdenspiparu
sīkeglīte	<i>Elatine hydropiper</i>		
112. Mūru sīkpaparde	<i>Asplenium ruta-
muraria</i>		
113. Plūksnu sīkpaparde	<i>A. trichomanes</i>		
114. Mainīgais
staipeknis	<i>Lycopodium dubium</i>		
115. Ūdeņu subulārija	<i>Subularia aquatica</i>		
116. Vairvasiņu sūrene
(vairpumpuru
sūrene)	<i>Polygonum
viviparum</i>		

Sēnes (1996)

0. kategorija

1. Kāpu tintene	<i>Coprinus dunarum</i>
2. Raupjā
zemeszvaigzne	<i>Gastrum
campestre</i>
3. Toverīšu sarkosoma	<i>Sarcosoma
globosum</i>
4. Milzu
skropstzvaigzne	<i>Trichaster
melanocephalus</i>
5. Milzu pūkaine	<i>Tricholoma colossus</i>

1. kategorija

6. Pārslainā beka	<i>Boletus erythropus</i>
7. Nošķeltā dižvālene	<i>Clavariadelphus
truncatus</i>
8. Sekstainā
zemeszvaigzne	<i>Gastrum
pectinatum</i>
9. Biezstaru
zemeszvaigzne	<i>G. triplex</i>

10. Violetais cūkaussis	<i>Gomphus clavatus</i>
11. Meiteņu dižsardzene	<i>Macrolepiota puellaris</i>
12. Raupjā tumšbeka	<i>Porphyrellus pseudoscaber</i>
13. Vēdekļa sārtaine	<i>Rhodotus palmatus</i>
14. Melnā zvīnbeka	<i>Strobilomyces floccopus</i>
15. Rumpuču skrimslene	<i>Tremiscus helvelloides</i>
16. Parazītiskā samtbeka	<i>Xerocomus parasiticus</i>
17. Sarkanā samtbeka	<i>X. rubellus</i>
18. Rubīna samtbeka	<i>X. rubinus</i>
19. Plaisājošā rūtaine	<i>Xylobolus frustulatus</i>

Kērpji

0. kategorija

1. Plašais plaušķērpis	<i>Lobaria amplissima</i>
2. Lodveida sferofora	<i>Sphaerophorus globosus</i>

1. kategorija

3. Divkrāsainā brīorija	<i>Bryoria bicolor</i>
4. Cetrārijveida cetrēlija	<i>Cetrelia cetrarioides</i>
5. Lapveida kladonija	<i>Cladonia foliacea</i>
6. Paresninātā kladonija	<i>C. incrassata</i>
7. Vēbera dermatokarpons	<i>Dermatocarpon weberi</i>
8. Vidējā evernija	<i>Evernia mesomorpha</i>
9. Lentveida hipogimnija	<i>Hypogymnia vittata</i>
10. Dobumainais plaušķērpis	<i>Lobaria scrobiculata</i>
11. Gludā nefroma	<i>Nephroma laevigatum</i>
12. Brūnmelnā parmēlija	<i>Parmelia fuliginosa</i>

13. Mužo parmēlija	<i>P. mougeotii</i>
14. Dzīslainā peltigera	<i>Peltigera venosa</i>
15. Dzeltenīgā pertuzārija	<i>Pertusaria flavida</i>
16. Knupjveidīgā piknotēlija	<i>Pycnothelia papillaria</i>
17. Maisveida solorīna	<i>Solorina saccata</i>
18. Blīvais stereokaulons	<i>Stereocaulon condensatum</i>
19. Daudzlapu umbilikārija	<i>Umbilicaria polyphylla</i>
20. Dāsnā usneja	<i>Usnea florida</i>

Bezmugurkaulnieki (1998)

0. kategorija

Gliemeži

1. Cilindriskais tuntulgliemezis	<i>Truncatellina cylindrica</i>
2. Lēcveida vīngliemezis	<i>Helicigona lapicida</i>

Kukaiņi

3. Sarkanspārnu smiltājsisenis	<i>Bryodema tuberculatum</i>
4. Zaļā eļļasvabole	<i>Lytta vesicatoria</i>
5. Skujkoku dižkoksngrauzis	<i>Tragosoma depsarium</i>
6. Pelašķu lācītis	<i>Ammobiota festiva</i>
7. Namdarbite	<i>Xylocopa valga</i>

1. kategorija

Gliemenes

8. Ziemeļu upespērlene (upju pērlgliemene)	<i>Margaritifera margaritifera</i>

Zirnekļi

9. <i>Paradosa hortensis</i>
10. <i>P. wagleri</i>

Kukaiņi

11. Vairogviendienīte	<i>Prosopistoma foliacea</i>

12. Dzeltenkāju upjuspāre *Gomphus (Styrulus) flavipes*
13. Mainīgā spāre *Libellula fulva*
14. Raibspārnu smiltājsisenis *Oedipoda coerulescens*
15. Zilspārnu smiltājsisenis *Sphingonotus caeruleans*
16. Sešplankumu celmgrauzis *Anoplodera sexguttata*
17. Zaļganais kokskrējējs *Calosoma inquistor*
18. Lielais ozolu koksngrauzis *Cerambyx cerdo*
19. Bērzu briežvabole *Ceruchus chrysomelinus*
20. Dižā briežvabole *Lucanus cervus*
21. Sarkanais plaknis *Cucujus cinnaberinus*
22. Lielais dižkoksngrauzis *Ergates faber*
23. Spīdīgais praulgrauzis *Gnorimus nobilis*
24. Blāvais praulgrauzis *G. variabilis*
25. Lapkoku praulgrauzis *Osmoderma eremita*
26. Ģipseņu stublājgrauzis *Phytoecia virgula*
27. Priežu dižkoksngrauzis *Prionus coriarius*
28. Divkrāsu koksngrauzis *Rhamnusium virgo*
29. Esparsetu zilenītis *Agrodiaetus damon*
30. Mazais purvraibenis *Clossiana freija*
31. Lielais purvraibenis *C. frigga*
32. Tragantzirņu pūcīte *Heliophobus kitti*
33. Cīrulišu dižtauriņš *Parnassius mnemosyne*
34. Gāršas lācītis *Pericallia matronula*
35. Esparsetu raibspārnis *Zygaena caorniolica*

36. Tumšā pūcīte *Xylomoia strix*
37. Eiropas upjtīklspārnis *Osmylus chrysops*
38. Ladogas ziemeļmakstene *Arctopsyche ladogensis*
39. Avotu knislis *Eusimulium cryophilum*
40. Kuprainā celmuša (laupītājmuša) *Laphria gibbosa*
41. Zvīņotā smilšbite *Andrena curvungula*
42. Garlūpas racējlapsene *Bembix rostrata*
43. Augļu kamene *Bombus pomorum*
44. Dižais jātnieciņš *Megarhyssa superba*
45. Zobspārņu jātnieciņš *Stauropctonus bombycivorus*

Mugurkaulnieki (2000, 2003)

0. kategorija

Zivis

1. Store *Acipenser sturio*

Rāpuļi

2. Purva bruņurupucis *Emys orbicularis*

Putni

3. Brūnkakla gārgale *Gavia stellata*
4. Lielais piekūns *Falco peregrinus*
5. Vistilbe *Lymnocyptes minimus*
6. Melnpieres čakste *Lanius minor*

Zīdītāji

7. Cūkdelfīns *Phocoena phocoena*

1. kategorija

Abinieki

8. Sarkanvēdera ugunskrupis *Bombina bombina*

Rāpuļi

9. Gludenā čūska

Coronella austriaca

Putni

10. Mazā zoss

Anser erythropus

11. Melnkakla gārgale

Gavia arctica

12. Mazais dumpis

Ixobrychus minutus

13. Garknābja gaura

Mergus serrator

14. Sarkanā klija

Milvus milvus

15. Jūras ērglis

Haliaeetus albicilla

16. Čūsku ērglis

Circetus gallicus

17. Lauka lija

Circus cyaneus

18. Vidējais ērglis

Aquila clanga

19. Klinšu ērglis

A. chrysaetos

20. Lauka piekūns

Falco tinnunculus

21. Purva piekūns

F. columbarius

22. Baltirbe

Lagopus lagopus

23. Ķikuts

Gallinago media

24. Šnica špibītis

*Calidris alpina
schinzii*

25. Ūpis

Bubo bubo

26. Purva pūce

Asio flammeus

27. Zaļā vārna

Coracias garrulus

28. Grīšļu kauķis

*Acrocephalus
paludicola*

Zīdītāji

29. Lidvāvere

Pteromys volans

30. Eiropas ūdele

Mustela lutreola

31. Pogainais ronīs

*Phoca (Pusa)
hispida*

SATURS

- 5 Kas ir balti?
- 8 Kur dzīvoja kurši?
- 9 Kur dzīvoja lībieši?
- 10 Kur dzīvoja latgaļi?
- 12 Kur dzīvoja sēļi?
- 13 Kur dzīvoja zemgaļi?
- 14 Kā radās Kurzemes hercogiste?
- 15 Vai hercogs Jēkabs ir pārdevis savas zemes iedzīvotājus?
- 18 Par kādām dzirnavām cīnījās "Velna kalpi"?
- 20 Kur Minhauzens piesēja zirgu?
- 21 Kur Kārlis XII pazaudēja zābaku?
- 23 Kur bija Beverīna?
- 25 Vai Latvijā ir izzudušas pilsētas?
- 26 Kur atrodas Daugavgrīvas cietoksnis?
- 31 Kad Rīgā nojauca vaļņus?
- 32 Ko vēsta lībiešu kapulauki?
- 35 Kādi bija pirmie māla trauki Latvijā?

- 37 Kas bija vissenākais ierocis?
- 39 Kad notika Saules kauja?
- 40 Ko Atskaņu hronika vēsta par Saules kauju?
- 44 Kas ir Indriķa hronika?
- 46 Kāpēc notika Kauguru nemieri?
- 47 Cik valstu bija Livonijā?
- 50 Kad Livonija tika pie savām robežām?
- 52 Ko zinām par Livonijas ordeņa karogiem?
- 54 Ko sauc par leģionāru dumpi?
- 56 Kāpēc Kurzemē bija tik niknas kaujas?
- 58 Kad uz Ameriku sāka izceļot latvieši?
- 60 Kāpēc latviešu strēlnieki palika Krievijā?
- 62 Kam piešķīra Lāčplēša Kara ordeni?
- 64 Kurš bija gados vecākais Lāčplēša Kara ordeņa kavalieris?
- 68 Kā tapa Latvijas kara flote?
- 70 Kā radās Latvijas armija?
- 72 Kura bija pirmā latviešu karavīru vienība Pirmā pasaules kara laikā?
- 76 Kāda bija Latvijas armija?
- 78 Kā J. Vācietis radīja Sarkano armiju?
- 81 Kas bija pirmais Latvijas Ministru prezidents?

- 83 Kas pasludināja suverēnu Latviju par nodibinātu?
- 85 Kas notika Rīgā 1919. gada oktobrī un novembrī?
- 87 Ministru prezidenta K. Ulmaņa runa Latvijas valsts proklamēšanas aktā 1918. gada 18. novembrī.
- 89 Cik valdību sastādīja un vadīja Kārlis Ulmanis?
- 90 Kas bija četru Saeimu priekšsēdētājs?
- 92 Pēdējais Kārļa Ulmaņa brauciens pa Rīgu?
- 93 1940. gada Latvijas likteņdienas. Ko par tām zinām?
- 98 Ko rotāja Rolanda statuja?
- 100 Kā radusies leģenda par Rolandu?
- 101 Kas bija melngalvji?
- 103 Fotoaparāts Minox – viens no izcilākajiem latviešu izgudrojumiem.
- 104 Kas ir senākā Rīgas celtne?
- 107 Kas ir lielākā koka celtne Latvijā?
- 108 Kā būvēja Doma baznīcu?
- 110 Cik ilgi cēla Rundāles pili?
- 112 Kas bija laika karogs?
- 114 Kura ir Rīgas jūgendstila baznīca?
- 116 Kas izgreznoja ar palmām kinoteātri "Rīga"?
- 118 Kurai latviešu aktrisei ir visilgākā kinokarjera?

- 122 Ko zinām par Liepājas operu?
- 125 Kā veidojās balets Latvijā?
- 128 Ar ko latviešu teātra vēsturē ir nozīmīgi Dikļi?
- 129 Skroderdienas Silmačos un – Druvienu?
- 131 Ko zinām par Latvijas agrīno glezniecību?
- 135 Kā tapa Tilberga gleznotie Raiņa portreti.
- 137 Kā cīnījās pret Raiņa pirmo dzejoļu krājumu "Tālas noskaņas zilā vakarā"?
- 138 Ko Rīgai atstājis J. K. Broce?
- 140 Aspazijas "Kaisītās rozes" – kam?
- 143 Ko savai tautai devis Krišjānis Valdemārs?
- 146 Kur 1945. gadā izskanēja kantāte "Dievs, Tava zeme deg!"?
- 148 Kurš ir pirmais latviešu fantastiskais romāns?
- 150 Cik latviešiem personvārdu?
- 152 Kāds bijis raksts Latvijas teritorijā pirms 13. gadsimta?
- 157 Kādas ir latviešu kapu zīmes?
- 158 Ko rakstīja pirmais laikraksts latviešu valodā?
- 161 Kādu laikrakstu izdeva un rediģēja Jānis Čakste?
- 163 Kā veidojušies Rīgas ielu nosaukumi?
- 165 Kura ir viena no visvairāk pārdēvētām ielām Rīgā?

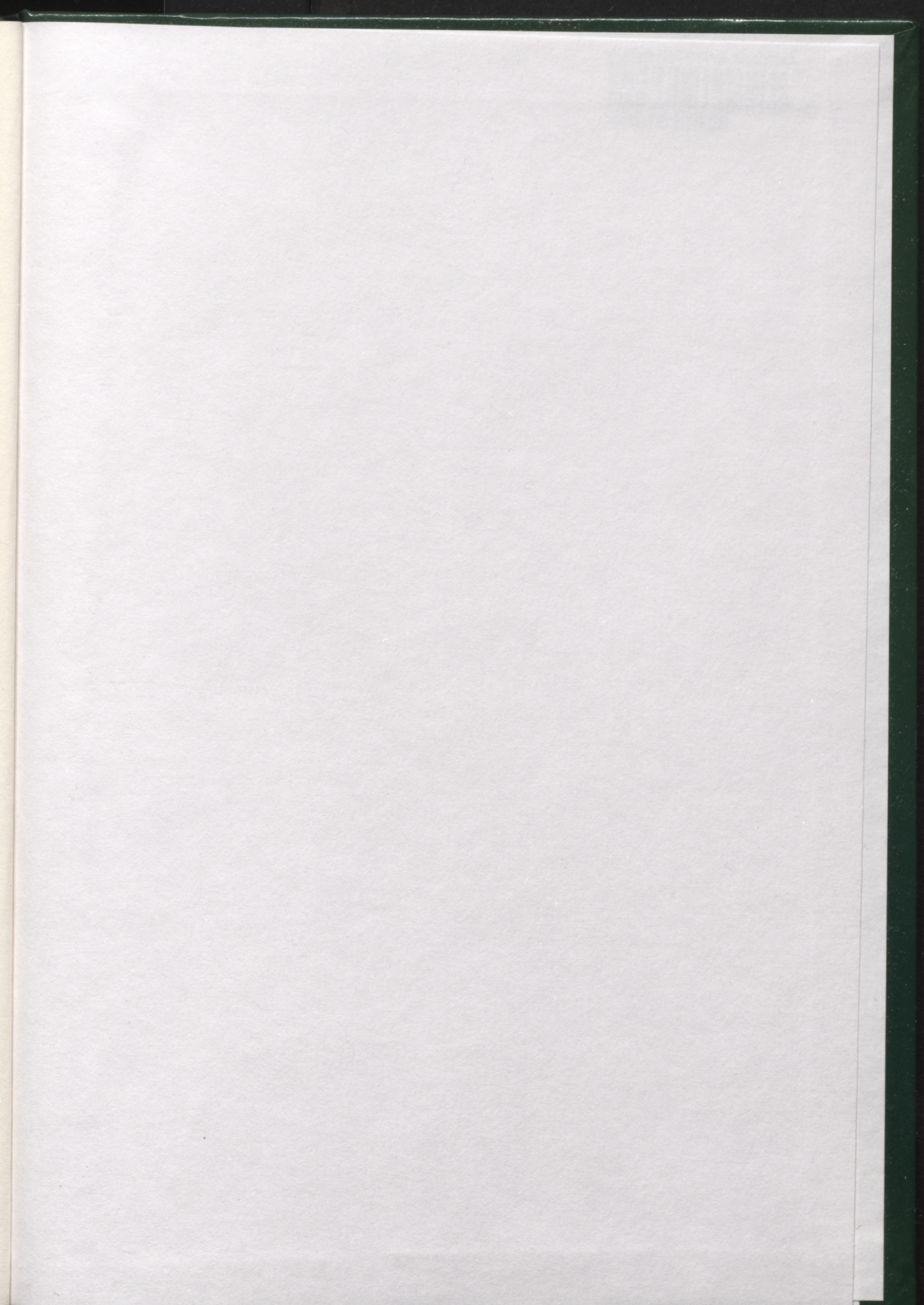
- 166 Vai esat sastapuši baskāji Irbīti Rīgas ielās?
- 168 Kas saistīja Rūdolfu Blaumani un Emīlu Melngalvi?
- 171 Kad nodibināta Kuzņecova porcelāna fabrika?
- 172 Kā radās Rīgas balzams?
- 174 Ko sākumā nozīmēja vārds "Esplanāde"?
- 176 Arkādijas parks.
- 180 Kad dibināts Latvijas Universitātes Botāniskais dārzs?
- 181 Rīdzinieks – Nobela prēmijas laureāts?
- 184 Dabas parks, kurā dzīvo Sprīdītis.
- 189 Cik Zilokalnu ir Latvijā?
- 192 Kur atrodas Latvijas "jumts"?
- 196 Kur ir Latvijas dižākā priede?
- 197 Kā to saprast – skudra "paēdusi", bet sēkla dzīva?
- 198 Kas tie tādi – raganu aplī?
- 202 Kas ir zemestauki?
- 204 Vai mušmires jāsaspārda?
- 205 Kur ir augstākais ūdenskritums Latvijā?
- 207 Kur meklēt Staburagu?
- 208 Kas ir jūras milži?
- 210 Kur atrodas Latvijas lielākais akmens?

- 212 Kā atrada Lūlu dižakmeni?
- 214 Kādus dzīvniekus izskalo jūra?
- 216 Kādus zīdītājdzīvniekus pazina Latvijā 18. gadsimtā?
- 218 Vai vilks ir dusmīgs?
- 218 Vai pazīstam tritonu?
- 220 Kura ir Latvijas lielākā vabole?
- 221 Vai spāres ir greizsirdīgas?
- 223 Vai peles var lidot?
- 224 Sikspārnis latviešu tautas ticējumos.
- 225 Kurš ir visbagātākais putnu ezers visā Austrumbaltijā?
- 227 Vai Latvijā ir daudz plēsīgo putnu?
- 228 Vai pūces dienā ir aklas?
- 230 Kā skan gulbja dziesma?
- 233 Vai zaļā vārna ir vārna?
- 234 Kāpēc ķīvīte ir gada putns – 2000?
- 237 Statistika, skaitļi un fakti

IEPAZĪSIM LATVIJU II

Maketētāja Elza Alksne

Formāts 70x90/16. 17 iespiedl.
17 uzsk. iespiedl. Ofsetsپiedums
SIA "Izdevniecība Aplis", Kr. Barona ielā 88,
Rīga, LV-1001

Ls. 4.83

LATVIJAS NACIONĀLA BIBLIOTĒKA

0307013828

Iepazīsim Latviju

2006-5
203

Kur dzīvoja lībieši?

Kā radās Kurzemes hercogiste?

Vai Latvijā ir izzudušas pilsētas?

Kas ir Indriķa hronika?

Kam piešķīra Lāčplēša Kara ordeni?

Cik valdību sastādīja un vadīja Kārlis Ulmanis?

Kas ir Lielākā koka celtne Latvijā?

Kura ir Rīgas jūgendstila baznīca?

Kas saistīja Rūdolfu Blaumani un Emīlu Melngalvi?

Kura ir Latvijas lielākā vabole?

Vai zaļā vārna ir vārna?

Vai Latvijā ir daudz plēsīgo putnu?

ISBN 9984-10-205-X

9 789984 102054